

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**SOSYAL TEORİDE TOPLUM VE ULUS
DEVLET KAVRAYIŞI**

TUĞBA BAĞBAŞLIOĞLU

**SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

MAYIS 2015

SOSYAL TEORİDE TOPLUM VE ULUS DEVLET KAVRAYIŞI

Tuğba BAĞBAŞLIOĞLU

DOKTORA TEZİ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MAYIS 2015

Tuğba BAĞBAŞLIOĞLU tarafından hazırlanan “Sosyal Teoride Toplum ve Ulus Devlet Kavrayışı” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ/~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Doç. Dr. Hamit Emrah BERİŞ

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gazi Üniversitesi

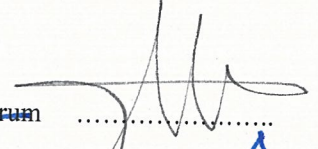
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan: Prof. Dr. Türel Yılmaz Şahin

Uluslararası İlişkiler Bölümü, Gazi Üniversitesi

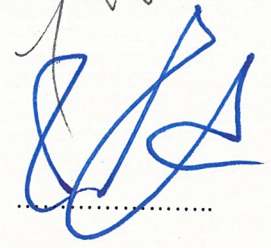
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye: Prof. Dr. Tefvik Erdem

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye: Prof. Dr. Tanel Demirel

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Çankaya Üniversitesi

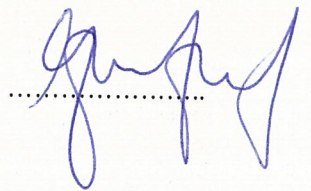
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye: Prof. Dr. Gonca Bayraktar Durgun

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 28.05.2015

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Suna BAŞAK
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

7.

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgi ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Tuğba Bağbaşıoğlu

28/05/2015

SOSYAL TEORİDE TOPLUM VE ULUS DEVLET KAVRAYIŞI
(Doktora Tezi)

Tuğba BAĞBAŞLIOĞLU

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Mayıs 2015

ÖZET

Bu doktora tezinin amacı, toplum ve ulus-devlet kavramının, sosyal teori ve bilimde nasıl kavrandığının değerlendirilmesidir. Ulus-devlet kavramının tarihsel, toplumsal, ve kuramsal anlamları dahilinde özellikle toplum imgesi üzerinden sosyal teori ve bilimle kurduğu ilişkinin doğasına ilişkin bir analizin, sosyal teori için önemi vurgulanmıştır. Bu yüzden çalışmada ulus-devlet, ulus, devlet, toplum, sosyal bilim ve teori kavramları birbirleriyle ilişkilendirilerek değerlendirilmişlerdir. Çalışmada bir sosyo-bilimsel kategori olarak ulus-devletin, sosyal teori ve bilimin temeli olarak addedilen toplum düşüncesini kısıtladığı eleştirisi tartışılmıştır. Bu tartışma dahilinde sosyal bilim ve teoride yaygın bir şekilde bulunan ulus-devlet - toplum çakışmasına getirilen çeşitli eleştirel yaklaşımlara yer verilmiştir. Bu eleştirel yaklaşımlar bağlamında ulus-devlet kategorisinin sosyal teori ve bilim açısından halen işlevsel bir kategori olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğini tartışmak için mevcut analizlere de yer veren ancak bunların ötesine geçmeyi öngören yeni bir perspektif arayışına duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır.

Bilim Kodu : 1171

Anahtar Kelimeler : Ulus-devlet, ulus, toplum, sosyal teori, sosyal bilimler

Sayfa Adedi : 221

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Hamit Emrah BERİŞ

THE COMPREHENSION OF SOCIETY AND NATION STATE IN SOCIAL
THEORY

(Ph.D. Thesis)

Tuğba BAĞBAŞLIOĞLU

GAZI UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

May 2015

ABSTRACT

The main purpose of this Ph.D. thesis is to evaluate how the concepts of society and nation-state are comprehended in social theory and social science. In this thesis, it has been emphasized that the analysis of the relationship established between the concept of nation-state and the social theory and science especially through the society image within historical, social and theoretical meanings is significant for social theory. Therefore, the concepts of nation-state, nation, state, society, social science, social theory were assessed in relation to each other. In the study, it has been discussed whether as a socio-scientific category, nation-state limits the idea of society regarded as the fundamental of social theory and science. Within these discussions critical approaches regarding to the convergence of nation-state -society in social science and theory have also been included. In the thesis, in the framework of this critical approaches, the existing analyses discussing whether the category of nation-state can still be considered as a functional category in terms of social science and science are included in the study; however, it is also related to the need for a new perspective quest envisages going beyond them.

Science Code : 1171

Key Words : Nation-state, nation, society, social theory, social sciences

Page : 221

Supervisor : Doç. Dr. Hamit Emrah BERİŞ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

TOPLUMUN VE ULUS-DEVLETİN SOSYAL TEORİ VE BİLİM KAVRAMLARI OLARAK İNŞALARI

1.1. Toplum Kavramının Sosyal Teori ve Bilimdeki Yeri	9
1.2. Sosyo-Bilimsel Bir Referans Olarak Ulus-Devlet	27
1.3. Toplum Kavramının Ulusallığı Tartışması.....	46

2. BÖLÜM

SOSYAL BİLİM - ULUS-DEVLET İLİŞKİSİ

2.1. Sosyal Bilimler, Toplum, Ulus-Devlet ve İşlevi.....	60
2.2. İdiografik Sosyal Bilimler ve Ulus-Devlet	80
2.3. Nomotetik Sosyal Bilimler ve Ulus-Devlet.....	90

3. BÖLÜM

DEVLET-TOPLUM ÇAKIŞMASINA ELEŞTİREL YAKLAŞIMLAR

3.1. Uzam Problemi Bağlamında Devlet - Toplum Çakışması.....	102
3.1.1. Teritoryal tuzak, gömülü devletçilik ve devlet merkezilik yaklaşımları	109
3.2. Metodolojik Milliyetçilik	117
3.2.1. Metodolojik milliyetçilik kavramı.....	118

Sayfa

3.2.2. Metodolojik milliyetçiliğin versiyonları	127
3.2.3. Metodolojik milliyetçiliğin tezahürü olarak sosyal teori ve metodolojik milliyetçiliğin eleştirisi	131
 4. BÖLÜM 	
ULUS-DEVLET, TOPLUM, MİLLİYETÇİLİK, SOSYAL TEORİ VE BİLİMİ YENİDEN DEĞERLENDİRMEK	
4.1. Ulus-Devlet, Toplum ve Milliyetçiliği Yeniden Değerlendirmek	137
4.1.1. Ulus-devletin müphemliği	138
4.1.2. Klasik sosyal kuramda ulus-devlet ve toplum	151
4.1.3. Değerlendirme	166
4.2. Sosyal Bilim ve Teoriyi Yeniden Değerlendirmek	175
4.2.1. Metodolojik milliyetçiliğe çözüm arayışları	182
4.2.2. Mevcut sosyal perspektifin imkanları	195
 SONUÇ	 201
KAYNAKLAR	207
ÖZGEÇMİŞ	221

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel meselesi, kısaca, egemenlik hakkına dayanan coğrafi sınırların -ki bu sınırlar, adına ulus-devlet dediğimiz, lokal düzeyde piyasa, sivil toplum ve siyaset düzeyleri arasındaki ilişkilerden müteşekkil ve uluslararası düzeyde egemen eşitliği ilkesi başta olmak üzere uluslararası hukuk ilkeleri üzerine inşa edilmiş kompleks bir yapıya işaret eder- tüm hudutların flulaştığı bir dünyada sosyal teori ve bilimin analizine temel teşkil eden nesneyi -toplum- halen belirli bir şekilde kısıtladığı hususundaki eleştiriden hareketle, sosyal teori ve bilime has ulus-devlet ve toplum anlayışı tartışmasıdır. 1990'lı yıllar ve onu takip eden süreç yeni bir çeşit Batılı egemen söylemin doğuşu olarak, Antonsich'in son derece yerinde tanımlaması ile "son-culuk"(end-ism) çağına işaret etmektedir; tarihin sonu, ulus-devletin sonu, ülkeselliğin sonu gibi.¹ Bu soncu yaklaşımın ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda olduğu kadar sosyal teori ve bilim alanında da güçlü yankıları olmuştur. Özellikle toplumsala dair tüm deneyimi açıklama iddiasında olan sosyal bilim alanında feminizm, yeşil siyaset vs. gibi yeni arayışlar, genelde mevcut disiplinlerin dışına çıkmayı hedeflememişlerdir. Feminist sosyoloji, postmodern siyaset bilimi bu çerçevede sayılabilirler. Diğer taraftan küreselleşme ile başlayan süreçler, bir bütün olarak, sosyal bilimlerin tarihsel yorumunda özel bir yankıya neden olmuşlardır.² Bu çerçevede başlayan tartışmada mevcut sosyo-bilimsel perspektifin sınırlarını belirlediği kavramsal çerçeve ve araçlar ile bugünün dünyasının anlaşılamayacağı iddia edilmiştir. Yine bu tartışma dahilinde, daha spesifik anlamda, ulus-devlet konseptinin varlığının, küreselleşme, ulus altı hareketler, mikro-milliyetçilik, vs. gibi birçok yeni değişkenin baskısı altında olan mevcut teoride, sosyal yaşamı açıklama potansiyelini zedelediği eleştirisi özellikle son yirmi yıldır sosyal teori içindeki en önemli meselelerden biri haline gelmiştir. Bu tartışma, ulus-devlet nosyonunun ve ona bağlı varsayımlar üzerine kurulduğu iddia edilen hakim sosyo-bilimsel perspektifin, mevcut kavram setleri ve ulusal sınırlar içinde devlet, sivil toplum, pazar gibi temel ayrımları ile beraber daha problemli bir duruma geldiği eleştirisini de içermektedir.

¹ Antonsich, M. (2009). On territory, the nation-state and the crisis of the hyphen. *Progress in Human Geography*. 33(6), 789.

² Taylor, P.J. (1997). The crisis of boundaries: towards a new heterodoxy in the social sciences. *Journal of Area Studies*. 5(11), 37-8.

Sosyal teoride, ulus-devlet ve toplum kavrayışının ele alan bu çalışmada, özellikle son çeyrek yüzyıla damgasını vuran söz konusu tartışmalardan hareketle, sosyal teori ve bilimin günümüzün modern ulus-devletleri ile onların toplumlarını zımni bir biçimde özdeş görme eğiliminin teorik ve tarihsel temelleri ve bu eğilimin sonuçları, tartışmaya dair yeni ufuklar açan eleştirel bakış açıları ile beraber değerlendirilmiştir. Çok farklı bağlamlarda değerlendirilmesi mümkün olan bu tartışma, esasında liberal toplum ve devlet anlayışından kaynaklanan ve farklı ölçeklerde başta Marksizm olmak üzere toplum ve devlete dair hemen hemen tüm açıklamaları etkilemiş olan üç ana tema üzerinden yürütülmüştür.

- Liberal toplum kuramı, toplumsal gerçekliğin ikili bir düzey olarak kavranması üzerine inşa edilmiştir. Devlet (siyaset) ve ekonomi (piyasa) olarak tezahür eden bu ikilik, sivil toplum olarak adlandırılan alanı da ekonomik ilişkilerin gerçekleştiği bir mecra olarak kategorize etmektedir. Devlet ve ekonominin birbirine özerk kılındığı bu anlayışın en önemli sonuçlarından biri de gerçekliğin toplumsal, siyasal ve ekonomik gerçeklik olarak farklı düzeyler olarak algılanmasıdır. Sivil toplum/devlet, piyasa/siyaset gibi farklı isimlerle ortaya çıkan ve büyük ölçüde liberal toplum tahayyülüne içkin bu dikotomik ayrımlar, sosyal bilimlerin disiplinel bölünmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Klasik politik iktisat geleneğinden beri toplumun kaynağının piyasa ilişkilerinde aranması da bu noktada anlamlıdır. Tarihsel olarak özellikle nomotetik sosyal bilimler olarak nitelendirilen iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji disiplinleri farklı düzeyler olarak algılanan ekonomi, devlet ve toplum/kişisel ilişkilerden mesul birer entelektüel çaba olarak kurumsallaştılar. Bu algılayış doğrultusunda farklı gerçeklik düzeylerini temsil eden özerk alanlar olarak devlet ve sivil toplum/pazar arasındaki ilişkiler yine “özerk” olarak addedilen ancak kurumsallaşma süreci modern ulus-devlet ile beraber ve çoğunlukla onun çizdiği çerçevede gerçekleşen –başta nomotetik- sosyal bilimlerin temel meselesi haline gelmiştir. Sosyal bilimin kurumsallaşma sürecinde devletin üniversiteleşmeye verdiği destek, sosyal araştırmalar için ayrılan çeşitli yardım ve ödenekler, istatistiki bilginin her iki tarafça paylaşımı ve kullanımı gibi çok farklı veçheleri olan bu ilişki, yalnızca sosyal bilimin disiplinel ayrımına meşruiyet kazandırmakla kalmamış aynı

zamanda da ekonomi ve siyasetin birbirine özerkliğini de bir kez daha onamıştır. Üstelik toplumsal gerçekliğin bu birbirinden ayrılmış hali diğer toplum kuramları tarafından da belli ölçüde paylaşılmaktadır.

- İkinci tema ise sosyal teorideki milliyetçilik algısına da aittir. Klasik liberal ve Marksist toplum kuramlardan günümüze milliyetçilik ve ulus konularında genel olarak suskun bir tutumun benimsendiği ve milliyetçiliğin marjinal bir mefhum olarak algılandığı genel algı ortamında ulus-devlet, toplum, milliyetçilik arasındaki ilişkiye yeniden bakmayı bir zorunluluk haline getiren formül, ulus-devlet toplum eşitliğidir. Sosyal bilim ve teoride metodolojik milliyetçilik olarak nitelendirilen bir kabulün görünmez hakimiyetini perçinleyen bu eğilim aynı zamanda ulus-devletin sosyal bilimdeki başat pozisyonunu da yeniden üretmektedir. Teori ve bilimde kökeni yahut üçüncü dünya ülkelerindeki aşırı örnekleri ile kendine sınırlı bir yer bulan milliyetçilik meselesinin liberal ve Marksist toplum kontekstlerinde özellikle ulus-devlet dolayımı ile kavranan anlamına yer veren çalışmalar oldukça sınırlıdır. Liberal ve Marksist kuramların milliyetçilik ile olan ilişkilerinin yeniden ve başka bir gözle okunmasının bir zaruret olarak belirttiği bu koşullarda ulus-devletin toplum ile çakışması devlet ile sivil toplumun birbirine özerkliğinin bu bağlamdaki sonuçlarından, pratikte bir ulus toplumu olarak tanımlanan toplumun devlet eliyle değiştirilebileceği anlayışına ve modern yaşamın görünmez milliyetçi kodlarına dek milliyetçilik konsepti dahilinde algılanmayan bir çok meseleye farklı bir milliyetçilik anlayışı ile yeniden bakmayı gerektirmektedir.
- Devleti toplumun kabı olarak gören ve toplumsal ilişkilerin ulus-devletin teritoryal ve hukuki sınırları içinde gerçekleştiği var sayımına dayanan algının sosyal teori ve bilimdeki nesnel karşılığı farklı bağlamlarda eleştirilmektedir. Genelde sosyal bilimin uzamı algılama biçimine ve bu biçimin küreselleşme adı verilen çok boyutlu dönüşümler karşısındaki yetersizliğine vurgu yapan teritoryal tuzak, tüm toplumsal ilişkilerin tarihsel olmayan bir ulus-devlet algısına mahkum eden devletin teritoryal karakterinin sosyal bilime nüfuzunu eleştiren gömülü devletçilik ve devlet merkezilik gibi eleştiriler devlet ve toplum kavramsallaştırmalarına

yeniden bakmanın zorunluluğuna dikkat çekerler. Metodolojik milliyetçilik eleştirisi ise esasında bu teritoryal karaktere giydirilmiş görünmez milliyetçilik örtüsüne dikkat çeker. Bilimin bilimsel düşünmeyi mümkün kılan analitik araçlarının da ulus-devletle beraber tanımlanmış olduğu iddiasının eşlik ettiği metodolojik milliyetçilik eleştirisine göre ulus-devlet öyle baskın ve güçlüdür ki başta toplum olmak üzere beşeri gerçekliğe ilişkin algımızı hissettirmeden şekillendirir. Mekanın modern anlamına dek yeni bir okumanın eşlik ettiği bu eleştirel yaklaşımların paylaştığı önemli bir tema da hem toplumun hem de ulus-devletin tanımlanmasında ortak olan belirli bir mekan vurgusudur ki bu ulusal sınırların çizdiği bir kap olarak hayat bulan bir mekansallığa işaret etmektedir. Beraberinde toplum kavramına yönelik eleştirel bir yaklaşımı da getiren ve toplum kavramının sosyal teori ve bilim dahilindeki konumunu problemli kılan temel gelişme bu anlamda toplumsal ilişkinin “alan”la kurduğu bağın, kabaca küreselleşme olarak nitelendirilen ancak aslında çok boyutlu süreçleri içeren bir deneyimin sonucu olarak geleneksel anlamını yitirmesidir. Bu anlam yitimi, toplum, ulus ve devleti birbirine bağlayan eşsiz bir bileşke olarak ulus-devletin sosyal bilimdeki hâkim konumunu-ifade ettiği tüm değer ve üstüne kurulmuş bulunan tüm kategoriler ile birlikte- tartışmalı bir hale getirmiştir. Zira “Devletin artık sosyal analiz için uygun bir sosyal-coğrafi kutu olmaktan çıkması” söz konusudur.³ Örneğin sosyolojide, yönetim şeklinin geleneksel kavramsallaştırması olarak devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde meşru güç kullanma tekeli olarak Weberyen devlet tanımına dayanmaktadır. Ancak günümüz dünyası ne Weberyen ne de Vestfalyan anlamda tek kurumsal yapıya göndermede bulunan bir görünümde değildir. Tam aksine belli bir toprak parçası üzerinde birbirleriyle çakışan ve rekabet halinde bulunan kurumsal yapıların varlığı sosyal bilimin klasik devlet anlayışını sarsmaktadır.⁴ Ancak tartışmanın asıl dönüm noktası olan ve 21. yüzyılda ulus-devletin sosyal bilimdeki yerini epistemolojik açıdan daha problemli hale getiren gelişme “global ölçeğin

³ Gulbenkian Komisyonu. (2000). *Sosyal bilimleri açın*. (çev. Şirin Tekeli). İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin orijinali 1995’te yayımlandı), 80.

⁴ Walby, S. (2003). The Myth of the nation-state: Theorizing society and politics in a global era. *Sociology*, 37(3), 541.

toplumsal ilişkilerin organize edici mahalli olarak artan bir öneme sahip hale gelmesidir.”⁵ Bu anlamda yeni problem ulus-devletin fiziksel varlığı kadar epistemik olarak göndermede bulunduğu kavram setlerinin yeni durum karşısındaki konumlarıdır.

Geçen yüzyılda başlayan karşılaştırmalı politika gibi ulusali aşan perspektiflere rağmen-ki bu perspektiflerin bile bu anlamda tartışmalı yönleri bulunmaktadır- özellikle nomotetik sosyal bilimler, temelde “toplum” a ancak spesifik olarak toplumla ifade edilen ulus-devlet toplumuna, zımni ya da açık referansları ile karakterizedirler. Bu durum ise burada tartışılan bağlamda iki probleme işaret eder. Bir yandan metodolojik milliyetçilik, tarihsel olarak sosyal bilimler yoluyla-bilinçli ya da bilinçsiz-yeniden üretilmiştir ki bu sosyal bilimin -zaten postmodernizm tarafından erozyona uğratılmış- başta nesnelliği olmak üzere meşruiyetini mümkün kılan ilkelerini bir kez daha tartışmalı hale getirir. Bu noktada metodolojik milliyetçilik, Wimmer ve Schiller’in deyişiyle, ulus-devletin sosyal bilimler tarafından doğallaştırılmasını ifade eden bir kavramdır ve ülkelerin karşılaştırmalı çalışmalar için doğal birimler olarak var sayılmalarını, ulus-devletin toplumla eşit tutulmasını ve ulusal çıkarlar ile sosyal bilimin amaçlarının birleştirilmesini içerir.⁶ Diğer taraftan artık bir coğrafya ile tanımlamanın giderek zorlaştığı “toplum” un, yeniden kavramsallaştırılacağı yeni bir perspektifin gerekli olup olmadığı sorunu, sosyal bilimlerin, aslında eleştirilerin ötesinde, bir toplumsal tahayyüle içkin olarak sahip olduğu iddiası ile ilgili tartışmaları da beraberinde getirir.

Tüm bu tartışmalar bağlamında ulusaşırı ve uluslararası olguları anlama sorununda, ulus-devlet kategorisi ve onun analitik çerçevesinden vazgeçilmesi gerektiğini iddia edenler ile ulus-devletin halen analizler için temel birim ve organize edici ilke olduğunu savunanlar farklı stratejiler benimsemişlerdir.⁷ Genel olarak ilk grupta yer alanların mevcut sosyal teoriye getirdikleri en önemli itiraz, teorinin modern toplum ile ulus-devlet toplumunu örtük bir biçimde özdeş saymak suretiyle ulus-devlet modernite ilişkisini bir tür sonuç-sebep ilişkisi olarak yeniden ürettiği

⁵ Brenner, N. (1999). Beyond state-centrism? Space, territoriality, and geographical scale in globalization studies. *Theory and Society*. 28, 53-4.

⁶ Wimmer A. and Schiller N.G. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: an essay in historical epistemology. *International Migration Review*. 37(3), 576.

⁷ Pendenza, M. (2014). *Classical sociology beyond methodological nationalism*.(ed) Brill Academic Publishers, 8-9.

eleştirisini içermektedir. Uluslararası ilişkilerden, iktisada, siyaset biliminden antropolojiye sosyal teorinin hemen her alanında vücut bulan söz konusu yeniden üretimin tezahürlerinin, bu suretle yine sosyal teori dahilinde tanımlanan tüm kavramların içine de nüfuz etmiş olduğu iddia edilmiştir. Bu çerçevede ulus-devlet, Beck'in deyişiyle aslında uzun süre önce ölen ancak halen bir zombi gibi insanların zihinlerine musallat olan bir olgudur.⁸ İkinci grupta olanlar ise bu yeniden üretim probleminde rağmen, ulus-devlet hala analizler için temel olarak addedilen niteliğini koruduğunu iddia etmektedirler.

Salt siyasal anlamının ötesinde, ulus-devlete dair farklı bir düşünme çabasının imkanını sorgulayan bu çalışma, ulus-devlet ve toplumun sosyal teori ve bilimdeki yerini, yukarıda değinilen üç ana temadan hareketle, şu **temel araştırma sorunları** bağlamında tartışmıştır;

- Ulus-devlet, toplum kavramı ve sosyal teori ve sosyal bilimler arasındaki ilişkilerin özgül bir karakteri var mıdır? Bu karakter örtük olarak teorik ve pratik düzeylerde ulus-devlet ve toplum özdeşliği anlamına mı gelmektedir?
- Ulus-devletin kuramsal inşası, onun bir zorunluluk olarak yeniden üretilmesini içeren evrimsel bir yorumdan mı ibarettir? Ulus-devletin doğallaştırılmasına dayalı hâkim bir kuramsal yorum, ulus-devlet-toplum çakışmasını ne ölçüde meşrulaştırabilir?
- Başta siyaset bilimi, sosyoloji ve iktisat olmak üzere mevcut sosyal bilim perspektifinin sınırlarını ulus-devlet mi çizmektedir?

Bu çalışmanın **önemi**, ulus-devlet kategorisinin sosyal teori ve bilim açısından hala işlevsel bir kategori olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini tartışmak için mevcut analizlere de yer veren ancak bunların ötesine geçmeyi öngören yeni bir perspektif arayışına duyulan ihtiyaç ile ilişkilidir. Wallerstein'ın, "örgütleyici mit" olarak nitelendirdiği ve içinde modern dünyayı yorumladığımız hikayede⁹, ulus-devlet, siyaset alanına dair temel bir kurum olarak kendine özgü bir yere sahiptir.

⁸ Beck, U. (2000). The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity. *British Journal of Sociology* Vol. No. 51 Issue No. 1, 80.

⁹ Wallerstein, I. (2013). *Sosyal bilimleri düşünmemek*. (İkinci baskı). (çev. T. Doğan). İstanbul: bgst Yayınları, 60.

Oysa ulus-devletin modern dünyadaki anlamı yalnızca siyaset alanı ile sınırlı değildir. Bu bağlamda bu çalışma, ulus-devletin ve toplumun kuramsal birer analiz kategorisi olarak sosyal teori ve bilim ile olan ilişkileri üzerine odaklanmıştır. Çalışmada, özellikle, değişik veçheleri olan çok boyutlu bu ilişkinin yeniden üretilmesinde, sosyal teori ve bilimin temel analiz birimi olarak toplum kavrayışının, hakikatte, örtük bir biçimde, ulus-devlet toplumu olarak kabul edildiği yönündeki eleştirilere vurgu yapılmıştır.

Çalışmanın **amacı**, ulus-devlet kavramının bir sosyal teori ve bilim kategorisi olarak toplum kavramı ile olan ilişkisinin değerlendirilmesidir. Çalışmada, ulus-devlet kavramının tarihsel, toplumsal ve kuramsal anlamları dahilinde özellikle toplum imgesi üzerinden sosyal teori ve bilimle kurduğu özgül ve problemliliğinin doğasına ilişkin bir analizinin, ulus-devlet kategorisinin metodolojik açıklayıcılığı için de önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu yüzden ulus-devlet, ulus, devlet, toplum, sosyal bilim, sosyal teori kavramları birbiriyle ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Ulus-devlet kavramının metodolojik açıdan taşıdığı imkan ya da alternatif başka potansiyellerin önünde engel olup olmadığı sorunu bu çalışmanın da ulaşmaya çalıştığı amaç ile doğrudan ilişkili bir probleme işaret etmektedir.

Çalışmanın **sınırlılıklarını** ulus-devlet ve toplum kavramsallaştırmalarına dair teorik bir tartışma çizmektedir. Zira ulus-devlete dair metodolojik bir değerlendirme yöntemsel olarak, teorik ve amprilik olmak üzere iki biçimde yürütülebilirdirdi. Bu çalışma yalnızca problemin teorik veçhesini ele almıştır. Diğer taraftan başta milliyetçilik olmak üzere çalışmada yer verilen teorik tartışmalara analizin amacını aşmamak adına sınırlı ölçüde yer verilmiş ve tartışma bu sınırlar çerçevesinde yürütülmüştür.

Ulus-devlet ile toplum ve sosyal teori ve bilim arasındaki bu ilişkinin konu edildiği tezin birinci bölümünde sırasıyla toplum ve ulus-devlet kavramlarının birer sosyal teori ve bilim kavramı olarak inşaları ele alınmıştır. Bu doğrultuda önce toplum kavramının ihtiva ettiği anlam kısa bir tarihsel girizgah ile beraber esasında teorik bir temelde değerlendirilmiştir. Ardından ulus-devletin tarihsel ve kuramsal yolculuğuna yer verilmiştir. Son olarak toplum kavramının ne ölçüde ulusal bir karakter dahilinde tanımlandığı tartışılmıştır. İkinci bölümde öncelikle ulus-devlet ve

sosyal bilim ilişkisinin tarihsel kökenleri ele alınmış, ardından nomotetik ve idiografik sosyal bilimler açısından bu ilişkinin sonuçları kısaca değerlendirilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, sosyal bilim ve sosyal teoride farklı biçimlerde ortaya çıkan devlet-toplum çakışması olgusuna getirilen eleştirel yaklaşımlara yer verilmiştir. Bu başlık altındaki tartışmalar iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki sosyal teori ve bilimdeki hakim uzam kavrayışı ve ülkesellik anlayışı bağlamında devlet-toplum çakışmasını eleştiren yaklaşımları, ikincisi ise metodolojik milliyetçilik eleştirisini konu almıştır. Dördüncü bölümde ise öncelikle milliyetçilik olgusuna ve sosyal teori ve bilimdeki milliyetçilik algısına bu tartışmalar bağlamında değinilmiştir. Ardından sosyal teori ve bilimdeki tartışmalara yer verilmiştir. Bu doğrultuda, ulus-devlet perspektifinden kaynaklanan sınırlılıklar ve özellikle metodolojik milliyetçiliğe karşı yeni çözüm arayışları, mevcut sosyal bilim perspektifinin imkanlarını da göz önünde bulunduran bir analiz dahilinde tartışılmaya çalışılmıştır.

Son olarak tartışmada kimi durumlarda sosyal bilim kimi durumlarda ise sosyal teori kavramlarının kullanılmış olduğu belirtilmelidir. Çalışmada, Giddens'in, sosyal teori ve sosyoloji hakkındaki tespitinin, sosyal teori ve sosyal bilimler arasındaki ilişkiyi nitelendirebilecek şekilde genişletilebileceği görüşü kabul edilmiştir. Giddens, sosyal teoriyi, sosyolojinin ilgi alanına giren sorunları içeren bir bağlamda ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi de "entelektüel bir işbölümü" açısından değerlendirmeyi tercih etmektedir. O'na göre, sosyal bilimcilerin, sosyal bilimleri, felsefi sorunlarla ilişkilendirmeleri gerekmektedir ve sosyal teori, deneysel çalışmalarda kullanılacak olan, insanın toplumsal etkinliğine dair kavramları teminle yükümlüdür.¹⁰ Sosyal teori ve sosyal bilim arasındaki ilişkinin bu geçirgen ayrım dikkate alınarak yorumlanması, kavramların yalnızca birine referansla değerlendirilemeyeceği ya da değerlendirilse bile eksik değerlendirileceği gerçeğini bir kez daha hatırlatır. Sosyal bilim ve teori arasındaki ortaklık, bu ortaklığa bağlı tanımlanan tüm diğer kavramların ele alınış biçimlerini de etkiler. Konusunu toplum, ulus-devlet ve sosyal teorinin oluşturduğu bu çalışma bu anlamda sosyal bilime de muraacat etmek zorundadır.

¹⁰ Giddens, A. (1999). *Toplumsal Kuruluşu*. (çev. H. Özel). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, (Eserin orijinali 1984'te yayımlandı) 18-9.

1. BÖLÜM

TOPLUMUN VE ULUS-DEVLETİN SOSYAL TEORİ VE BİLİM KAVRAMLARI OLARAK İNŞALARI

Bu bölümde sırasıyla toplum ve ulus-devlet kavramlarının birer sosyal teori ve bilim kavramı olarak anlamlarına ve bu anlamları inşa eden süreçlere değinilmiştir. Burada özellikle toplum kavramının muhtelif anlamları üzerinde durulmuş, toplum kavramının gelişiminde sivil toplum anlayışının önemi belirtilmiş ve toplumun teorik ve bilimsel inşasının modern karakteri özellikle vurgulanmıştır. Ardından ulus-devletin hem bir kavram hem de bir kurum olarak egemenlik kuramından, modernliğe, kapitalizmden milliyetçilik ve ülkeselliğe uzanan tarihsel ve kuramsal yolculuğuna yer verilmiştir. Son olarak ise toplum kavramının ulus-devlet ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmanın bu kısmının konusu, bu anlamda, toplum ve ulus-devlet kavramlarının sosyo-bilimsel anlamları ve algılanış biçimleri üzerinedir.

1.1. Toplum Kavramının Sosyal Teori ve Bilimdeki Yeri

Sosyal bilimlerin, toplum kavramını kullandıkları bağlam, çoğu kere mevcut bir ulusal sınıra ya da ulusal sınır iddiasına göndermede bulunur. Kapitalist toplum, sanayi toplumu gibi sosyolojinin kurulum aşamasında ortaya çıkan ve daha farklı imgelemlere dayanan kavramlar hariç olmak üzere toplum kavramının modernleşme teorisi gibi daha geç tarihli kuramsal yaklaşımlarda bile çoğunlukla ulus-devletle beraber değerlendirilmekte olduğu ve bu suretle de – farklı örnekleri de olmakla beraber- genellikle kendisini tanımlayan fiziki sınırlar dahilinde tahayyül edildiği iddiası, henüz sosyal bilim literatüründe hak ettiği tartışma zeminini bulamamıştır. Ancak Peter Burke'un başka bir bağlamda dile getirdiği gibi, “toplum’un tarihini yazmadan önce onun ne olduğunu bilmenin iyi bir şey olacağı”¹¹ tespiti üzerinde bir mutabakatın varlığı, topluma dair her türlü entelektüel soruşturmada tartışma zemininin genişletilebilmesi için bir teşebbüs imkanı sunar.

¹¹ Burke, P. (2005). *Tarih ve toplumsal kuram*. (Üçüncü Baskı). (çev. M. Tunçay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Eserin orijinali 1993’te yayımlandı), önsöz.

Genel anlamda, sosyal bilimcilerin, toplumsal fenomenleri analiz etmek, sınıflandırmak, açıklamak ve bunlardan hareketle üst düzey önermeler oluşturmak için kullandıkları terminolojik araçlar olarak tanımlanabilecek olan kavramların büyük bir kısmı, esasında duygusal ya da kuramsal çağrışımlarla yüklüdürler ve bu anlamda “özünde ihtilafli” olarak nitelendirilebilecek birçok kavram da bulunmaktadır.¹² En yalın ifadesi ile tıpkı diğer kavramlar gibi bir açıklama aracı olan toplum kavramı, bu anlamda “özünde ihtilafli” kavramlar kategorisinde yer almadığı gibi toplumsal araştırmaları kökünden etkileyecek herhangi bir değer problemi de içermemektedir. Toplum kavramının anlamına dair ortak bir kanı, tartışmalardan zengin sosyal teorinin merkezini oluşturan toplum düşüncesinin kendisini -ilginç bir biçimde-, tüm bu tartışmaların içinde zımni bir muafiyet zırhı ile sarmış görünmektedir. Oysa toplum kavramının yaygın kullanımı toplumun tarihsel olarak özgün bir siyasallaşma biçimi olan ulus-devlet ve onun meşruiyet kaynağı olan ulus ile kurduğu ilişkiyi perdeler.

“ ‘Toplum’un, sosyolojinin araştırma nesnesi olduğuna ilişkin genel bir mutabakat vardır; daha açık söylemek gerekirse, modern çağ ile özdeşleşen toplum biçiminin. Sınırları belirli bir birim olarak anlaşılan ‘toplum’, burada ulus-devlete tekabül eder. Fakat toplum kuramında bu çeşit bir olgunun doğasını araştırmak üzere çok az dikkat sarf edilmiştir.”¹³

“Toplum”un, bir kavram olarak inşasının teoriye sağladığı geçerlilik ve meşruiyet zemini, kavram ile onu anlamlandıran teori arasındaki tarihsel bağ dikkate alındığında daha anlaşılır hale gelir. Bu anlamda, toplum düşüncesinin kuruluşuna beşiklik eden ve modern sosyal teorinin tarihsel arka planını oluşturan düşünsel ve tarihsel süreçlerin eleştirel bir analizi, kavramın kurumsallaşma sürecinin anlaşılması açısından hayatidir. Kökleri 17. ve 18. yüzyıllardaki siyasal meşruiyet ve kolektif gelişme tartışmaları ile insanların ve sivil toplumun kendilerini organize eden varlıklar olarak ayırt ediciliği argümanlarına dek uzanan toplum kavramının oluşumunda, tarihsel olarak, Locke, Montesquieu’dan ve İskoçyalı moralistlerden Althusius ve Gierke’e uzanan düşünürlerin, meşruiyetin ve hakların Tanrı’dan değil insanlardan geldiği iddiaları ile politik rejimler üzerinde toplumların üstünlüğü fikrini

¹² Marshall, G. (2014). *Sosyoloji sözlüğü*. (çev. O. Akınhay, D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, (Eserin orijinali 1994’te yayımlandı), 395.

¹³ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 35.

oluşturmalarının önemli bir payı vardır.¹⁴ Henüz “ulusal” uğrağına yönelmemiş olan toplum kavramının siyaset felsefesindeki bu yeni anlamı esasında sivil toplum-devlet ayrışmasının bir veçhesini oluşturmaktadır. Tarihsel kökleri Antik Yunan’a dek dayandırılan sivil toplum kavramının, 18. yüzyılda devlet karşısında kazandığı otonomi, ekonomik ve siyasal liberalizme çok şey borçludur. Locke’un siyaset teorisinde sivil toplumun siyasal topluma tarihsel önceliğı ve burjuva toplumunun bireysel haklara içkin olma bakımından devlet karşısındaki üstünlüğü “toplum”a atfedilen anlamın ifadeleridirler. Acar-Savran’ın belirttiğı gibi doğa durumundan türeyen sivil alan tam da bu özelliğı nedeniyle eleştiriye ve dönüşüme açık değildir ve bu durum bireyler arasındaki mübadele alanı, aile gibi tarihsel özgüllük taşıyan ilişkileri öncesiz ve sonrasız kılmaktadır.¹⁵ Söz konusu toplumsal ilişki biçimlerinin bu şekilde tarihsizleştirilmeleri liberal siyaset felsefesi geleneğine mündemiç bir burjuva toplumu tahayyülüne işaret eder. Başka bir açıdan piyasa-siyaset ayrışması olarak da yorumlanabilecek olan bu ikilik, özünde güçlü bağlar ile birleştirilmiş ve son kertede ilkinin ikincisine tarihsizliğı nedeniyle üstün geldiğı özgün bir toplum kavramsallaştırması içermektedir.

Toplum kuramının 17. ve 18. yüzyıl siyaset felsefesindeki şekillenışı, tarihe atfedilen anlam ile karakterizedir. Döngüsel tarih tasavvurunun temsil ettiğı geleneksel dünya, modern siyaset felsefesinin tarih anlayışı karşısında eskimiş ve gerçekliğini yitirmiş addedilmiştir. Geleneksel tarih anlayışının “tarihten bir şeyler öğrenmek mümkündür, çünkü toplumsal ve politik biçimlerin tümü geçmişte zaten yaşanmıştır”¹⁶ önermesi üzerine kurulu geçmişin yerini, “meşruluğunu, tam olarak, gelecekteki sonsuz gelişme vaadinden alan” Yeniçağa bıraktığı¹⁷ söz konusu döneme ilerlemeci bir tarih felsefesi öncülük etmekteydi. Koselleck’in vurguladığı gibi, ilerleme kavramının kendi içindeki terminolojik dönüşümü, kavramın Hristiyan Ortaçağ’ında çöküş metaforu ile kurduğı asimetrik ilişkiyi aşarak, tüm geri gidişleri geçici hatta yeni ilerlemeler için bir uyarı olarak yorumlayan, dünya-tarihsel bir

¹⁴ Calhoun, C. (1999). Nationalism, political community and the representation of society: or why feeling at home is not a substitute for public space. *European Journal of Social Theory*. 2(2), 218.

¹⁵ Savran-Acar, G. (2003). *Sivil toplum ve ötesi*. (İkinci Baskı). İstanbul:Belge Yayınları, 33.

¹⁶ Callinicos A. (2013). *Toplum kuramı tarihsel bir bakış*. (Altıncı Baskı). (çev. Y. Tezgiden). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 33.

¹⁷ Callinicos, a.g.e., 37.

kategoriye dönüştürmüştü.¹⁸ Çöküş eğretilmesinin, zıt bir kavram olarak ilerleme fikrinden tasfiyesi, geçmişin, bugünün ve geleceğin algılanma biçimlerine dair yeni bir izah içeriyordu. Bu anlamda, toplumsal hakikati, döngüsel tarihin zincirlerinden azat eden ilerleme kavramı, taşıdığı sonsuz sayıda imkan ile toplumsal deneyime dair yeni vaatler içeriyordu. Böylece toplumsala yeni bir anlam kazandırmış olan tarih felsefesi, ilerleyen dönemde ise tarihin örtük bir evrimci yorumunu içeren bir perspektif ile kuvvetlendirilmiştir.

Otonom kılınan toplum kavramının, siyaset felsefesinden sosyal bilime transferi, siyasal alanın, tarihsel olarak henüz ulusal karakterini kazanmakta olan yeni aktörü modern devletin, kurumsallaşma süreci ile yakından ilişkilidir. Modern devletin aldığı kararlara meşruiyet zemini hazırlayacak kesin bilgiye duyduğu ihtiyaç, yeni bilgi kategorilerinin doğmasına yol açmıştır. Böylece “sosyal yaşamın doğal düzeni” gibi açıklamaların yetersiz kaldığı ve giderek halk egemenliğinin bir kural haline geldiği söz konusu dönemde, değişim yönündeki taleplerin örgütlenmesi ve rasyonelleştirilmesi, daha sonra sosyal bilimler olarak adlandırılacak olan, ancak söz konusu dönemde henüz tam anlamıyla birbirinden ayrılmamış bir halde bulunan ve probleme pozitif(kesin) bir çözüm bulma inancını paylaşan çalışmaların ana konusunu haline gelmiştir.¹⁹ Sosyal bilimin inşasının gerçekleştiği bu dönem aynı zamanda doğa bilimlerinin teolojik ve felsefi bilgi karşısında tek meşru bilgi biçimi olarak zafer kazandığı dönem olma özelliğini de taşıyordu.²⁰ Doğa bilimlerinin gölgesinde doğan ve aynı epistemolojik kaynaktan beslenen sosyal bilimler, toplumsal açıdan taşıdıkları potansiyel işlevsellikleri ile üretim ilişkileri başta olmak üzere siyasal ve toplumsal yaşamı köklerinden sarsan iki büyük devrim dalgasının-Sanayi devrimi ve başta Fransız Devrimi olmak üzere siyasal devrimlerin- ardında bıraktığı kaotik dünyayı teşhis etme ve yeniden düzenleme iddiasındadırlar. Bu ise zorunlu olarak “toplum” denilen kavramın bilimsel anlamda inşasını gerektirmiştir. Söz konusu inşa görevi öncelikle ilk

¹⁸ Koselleck, R. (2013). *Kavramlar tarihi politik ve sosyal dilin semantiği ve pragmatikliği üzerine araştırmalar*. (İkinci Baskı) (çev. A. Dirim). İstanbul: İletişim Yayınları, 176.

¹⁹ Gulbenkian Komisyonu , a.g.e.,15-17.

²⁰ Wallerstein, I. (1998). The time of space and the space of time: the future of social science. *Political Geography*. 17(1), 75-6.

sosyologlar²¹ tarafından gerçekleştirilmiş ve sosyal bilimin diğer dalları tarafından tamamlanmıştır.

Toplum kavramına dair bu çok kısa girizgâh aslında kavramın içeriği hakkında çok fazla şey söylememektedir. Bu anlamda Koselleck'in Aristo'nun "koinonia politike"si (sivil toplumu) hakkında yaptığı tespit büyük ölçüde toplum için de doğrudur: "...kavramın(ın) kendisinin bir tarihi yoktur, ancak algılanışının elbette vardır."²² Başka bir bağlamda bu sorun "...toplum kavramına atfettiğimiz dolaylı muhtevayı...tarihsel olarak ne kadar geriye gidersek gidelim doğrulama imkanına sahip miyiz, yoksa ancak belli bir tarihsel dönemselleştirmenin ürünü olarak mı anlamak durumundayız?"²³ şeklinde de problematikleştirilebilir. Şu halde toplum kavramının algılanışının tarihinin, içeriğini –ya da içeriklerini- anlamak için de elzem olduğunu söyleyebiliriz. Böylesi bir arayış, aynı zamanda, toplum kavramının, terminolojik bir araç olmanın ötesinde tarihsel gerçekliğe sahip bir varlık olarak anlamını ve bu anlamdaki değişimleri de içerecek bir biçimde genişletilebilir.

Bugün toplum kavramı, "genel olarak, ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendilerini birleşik ve özgün bir varlık olarak gören insanlardan oluşan bir grup"²⁴ olarak tanımlanabilir. Bu son derece genel tanım, bilinçli bir şekilde inşa edilen ya da kendini inşa eden varlık olarak toplumu birleştiren üç paydadana teşekkül eder; ortak bir kültür, kendine haslığı ve birleşmeyi mümkün kılan bir kimlik ile çoğu kez buna eşlik eden bir tarih bilinci ve belli bir toprak parçası. Başka bir tanım toplumu, ortak coğrafi bir mekanda, işlevsel olarak farklılaşmış ve kültürel olarak benzer gruplardan oluşan, işlevsel, demografik ve ayrı bir sosyal birim olarak kabul etmektedir.²⁵ Bir diğer tanıma göre ise toplum, "belirli bir bölgede, birbirleri ile etkileşime giren ve bir kültürü paylaşan insanlar" anlamına gelir.²⁶ Blackwell sözlüğüne göre kendi kültürleri, kurumları, yetenekleri, fikirleri ve değerleri ile beraber dünya üzerindeki insanların bütünlüğünü ifade eden bir kavram olarak tanımlanabilecek olan toplum konsepti, 20. yüzyılda önemli bir kullanım çeşitliliğine

²¹ Beck, U. (2013). Why 'class' is too soft a category to capture the explosiveness of social inequality at the beginning of the twenty-first century. *The British Journal of Sociology*, 64(1), 72.

²² Koselleck, a.g.e., 89.

²³ Çiğdem, A. (2006). *Toplum: Kavram ve gerçeklik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 44.

²⁴ Marshall, a.g.e., 732.

²⁵ Fichter, J.N. (2012) *Sosyoloji nedir?* (çev. N. Çelebi). Ankara: Anı Yayıncılık, 87-88.

²⁶ Macionis, J.J. (2013). *Sosyoloji*. (çev. ed. V. Akan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 88.

ulaşmıştır; sivil toplum, politik toplum, ilkel toplum, ulusal toplum vs. gibi.²⁷ Sosyal teoride var olan perspektifler açısından değerlendirildiğinde ise çok farklı toplum kavramsallaştırmalarına ulaşılmaktadır. Farklı toplumsal kuramlara esas teşkil eden toplum kavramsallaştırmaları bu anlamda muhtelifler. Eleştirel teoriye göre toplum, kitle kültürünün kurumları tarafından yeniden üretilen yabancılaşmış bilinç formlarıdır; feminist kurama göre toplum, erkeklerin çıkarlarının kadınların çıkarlarına egemen olduğu sosyal ilişkilerin sınırlandırılmış sistemidir; işlevselciliğe göre toplum, çeşitli parçaların fonksiyonel olarak birbirleri ile birleştirildikleri sosyal sistemdir; Marksizm'e göre toplum, politik ve ideolojik üst yapılar ile ekonomik altyapı arasındaki ilişkilerin strüktürüdür; yapılaşmacı kurama göre toplum, zaman ve uzam boyunca bir araya gelen kurumlardır; sistem teorisine göre toplum, örgütsel açıdan çevresinden ayrılan, tekrarlanan ve kendini düzenleyen iletişimlerin kendini yeniden üreten (autopoietic) ağıdır.²⁸ Klasik sosyal teori geleneğinin farklı toplum kavramsallaştırmalarının izleri çağdaş sosyal bilimde de sürülebilir.

Etimolojik açıdan değerlendirildiğinde İngilizce'deki kullanımı 14. yüzyıla dayanan toplum (society) teriminin kökeninin Eski Fransızca *societe*, Latince *societas* sözcüklerine ve köken anlamının türetildiği nihai kök sözcük olarak Latince *socius* -arkadaş- sözcüğüne dek uzandığı görülmektedir.²⁹ Aynı kökenden türeyen *socio* sözcüğü Latince “bir şeyler paylaşılan, işbirliği yapılan kişi”, “arkadaş, ekmekdaş, somundaş, emekdaş” gibi anlamlara gelmektedir.³⁰ Nitekim kavramın ilk

²⁷ *The Blackwell dictionary of modern social thought* (2006) (ed. William Outhwaite) Oxford: Blackwell, 640.

²⁸ Urry, J. (2000). *Sociology beyond societies*. London New York Routledge, 6-7. Bu hususta teoride farklı yaklaşımlar bulunduğu hatırlanmalıdır. Örneğin Luhmann, toplumu, en kapsamlı sosyal sistem olarak görmekte ve toplumun iktisat, din, siyasal gibi alt sistemlerden oluştuğunu belirtmektedir. (Luhmann, N. (2002). *Refah devletlerinin siyaset teorisi*. (çev. M. Beyaztaş). İstanbul, Bakış Yayınları. (Eserin orijinali 1980'de yayımlandı), 20.) Luhmann'a göre (toplumun anlaşılmasında) epistemolojik engeller vardır. Bunlardan ilki toplumun insanlardan ya da insanlar arasındaki ilişkilerden oluştuğu varsayımına dayanan insani önyargı; ikincisi, kavramsal gelişmeye engel olan toplumların ülkesel çeşitliliğine ilişkin varsayımdır. İkinci varsayımdaki problem, bu bölgelerdeki yaşam koşullarına ilişkin farklılıkların, toplumlar arasındaki farklılıklar olarak varsayılacakları, toplum içindeki farklılıklar olarak açıklanmaları gerektiğidir. Aksi halde sosyoloji, kendi probleminin çözümünü coğrafyaya bırakır. Nihayetinde son önyargı, özne ile nesne arasındaki ayrımın bir sonucu olarak ortaya çıkan epistemolojik doğadan kaynaklanır. Hakim epistemoloji özne ve nesneyi ayrı olarak düşünür ve yalnızca öznel referans ayrıcalığına sahiplerdir, şeyler ise oldukları gibidirler. Oysa toplum, kendini tanımlayan bir nesnedir ve toplum hakkındaki teoriler, toplumdaki toplum hakkında teorilerdir ve bunun epistemolojik açıdan reddi durumunda yeterli bir toplum kavramı da olamayacaktır. (Luhmann, N. (1992). The concept of society. *Thesis Eleven*, 31, 68.)

²⁹ Williams, R. (2012). *Anahtar sözcükler*. (çev. S. Kılıç). İstanbul: İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 1976'da yayımlandı), 353.

³⁰ Cangızbay, K. (2002). *Sosyolojiler değil sosyoloji*. (Üçüncü baskı) Ankara :Ütopya yayınevi, 32-33. Toplum kavramının, Türkçe etimolojisi, Cangızbay'ın belirttiği gibi Fransızca ve Latince'dekinden farklıdır. Türkçe toplum kelimesinin kökeni olarak top-, topl(-anmak, -amak), “belirli ve ortak bir mekan çerçevesinde yoğunlaşma, belirli bir noktada birikme vb.” anlamlara gelmektedir ve bunun karşılığı Fransızca *societe* değil,

kullanımları genelde arkadaşlık ilişkisinin somut ve dolaysız anlamlarının baskın olduğu bir çeşitlilik arz ederken, kavramın daha açık nitelikteki bir genel ve soyut kullanımı için 16. yüzyılı beklemek gerekmektedir. Bundan sonra gerçekleşecek dönüşüm, “...arkadaşlık ya da bir arada bulunmaya ilişkin genel yasalar anlayışından, özgül bir toplumu oluşturan özgül yasalar anlayışına geçişiyle, modern toplum kavramının zemini(n) hazırla(lanması)”nı ifade etmektedir.³¹

Yine Williams’a göre, toplum kavramının tarihsel ve kuramsal değişimi son derece karmaşık olmakla birlikte devlet kavramı ile beraber değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılabilir.³² Ancak şunu da belirtmek gerekmektedir ki modern dönemler için nerdeyse doğal kabul edilen toplum/devlet dikotomisi tarihin her dönemi için aynı anlamlılığa sahip değildir. Genelde Yunan özelde ise Aristoteles’in formülasyonu, devlet (polis) ya da politik toplumda en son aşamasına erişen insan ilişki ya da topluluğu (koinonia) ile özel bireyler ya da hanahalkı (oikos) arasındaki zıtlık üzerine inşa edilmişti ve tıpkı bütünün parçalarından önce gelmesi gibi ilki, sonrakine göre öncelikliydi. Outhwaite’in bu tespit üzerine şekillenen analizine göre, bu formülasyonun iki dikkat çekici özelliği daha vurgulanabilir. Bunlardan ilki Yunan düşüncesinin bugün bizim anladığımız anlamda bir siyasi/toplumsal ayrımına sahip olmadığıdır-Aristoteles insanı, *zoon politikon* olarak nitelendirdiğinde terim pek ala sosyal (social) olarak da çevirilebilirdi-. İkincisi ise bütünün parçalarından önce gelmesiydi ki bu tespit daha sonraki teorisyenler tarafından doğal bir biçimde doğru kabul edilmişti.³³ Frisby ve Sayer’e göre de Grekler, bugün anladığımız toplum formuna yabancıydılar ve buna karşılık gelecek bir kavrama da sahip değillerdi. Toplumun “nesnel mütekabiliyeti” olan bir kavram haline gelmesi Comte’dan Durkheim’a gelinceye dek bile önemli ölçüde değişmişti.³⁴ Wagner ise toplumun, bir

“Latince, ‘colligare’(bir arada bağlamak, aynı demette birleştirmek) kökenli, ‘collectivus’tan türetilmiş, ‘collectif, collectivite’ gibi kelimelere işaret edilmektedir” Cangızbay, a.g.e., 34 . Kavrama dair Türkçe’deki bir diğer tartışma Çelebi’ye göre, Türkçe sosyal bilim literatüründe “society”, “societal” ve “social” sözcüklerinin yalnızca “toplum” ve “toplumsal” olarak çevrilmeleridir. Hem “societal” hem de “social” bir ayrım yapılmaksızın “toplumsal” olarak ifade edilmektedir. Çelebi’ye göre bu yalnızca dil düzeyindeki bir eksiklikten kaynaklanmamaktadır, O’na göre, “Türkler için devlet, toplum, kültür gibi total kavramlar suigeneris’tir, adeta doğaldır. Bunlar bireyin dışında bir yerdedir ve bireye baskıda bulunur. ..Türklerin mentalitesinde birey-toplum ilişkisi aynen E.Durkheim’ın birey-toplum ilişkisi gibidir” bkz. Çelebi, N. (2004) *Sosyoloji ve metodoloji yazıları*. (İkinci Baskı), Ankara: Anı Yayıncılık, (İkinci Baskı), 4-5.

³¹ Williams, a.g.e., 354-5.

³² Williams, a.g.e., 355.

³³ Outhwaite, W. (2006). *The future of society*. Oxford: Blackwell Publishing, 1.

³⁴ Akt, Çiğdem, a.g.e. 46-47. Çiğdem’e göre, Grekler’de toplum kavramının olmaması, toplum üzerine düşünmedikleri anlamında yorumlanmamalıdır. Grekler, bizim bugün toplum olarak adlandırdığımızdan farklı

bilimsel nesne haline gelmesinin, “sivil toplum”un bazı geç 18. yüzyıl düşünürlerince devletten- ve aynı zamanda hanehalklarından- farklı bir fenomen olarak görülmesi ile başladığını belirtir. Moral-politik düzenin tek bir “devlet” ve çok sayıda “hanehalkı”ndan oluşan klasik ayrımına, bir üçüncü kategori olarak “toplum” eklenmiştir. Wagner’e göre işte tam da bu nokta “toplum”un hikayesinin bilimsel bir nesne olarak başladığı yerdir.³⁵

Liberal siyaset felsefesine dair bir toplum tahayyülü ile ilişkili olan sivil toplum kavramsallaştırmasının tarihsel ve kurumsal yolculuğu bu anlamda önemlidir. Zira Wagner’in belirttiği Yunan düşüncesinden beri devam eden devlet (polis) ve hanehalkı (oikos) şeklindeki ikili ayrıma bir üçüncü olarak eklenen toplum düşüncesinin ortaya çıkışı çok daha geç tarihlidir. 17. ve 18. yüzyıl klasik liberalizmi düşüncesi Aristoteles’ten gelen bu ikili ayrımı bireyler ile devlet/politika(polity) arasındaki ayrım olarak değerlendirilmiştir.³⁶ Nitekim sivil toplum kavramının ilk türü olarak nitelendirilen Aristoteles’in *politike koinonia*’sı Latinceye *societas civilis* olarak tercüme edilmiştir ve bu kavram “resmi olarak tanımlanmış bir yönetim sisteminde yaşayan özgür ve eşit yurttaşlardan müteşekkil bir kamusal etik-siyasal topluluk” anlamına gelmektedir.³⁷ Bu haliyle kavram modern öncesi olarak tanımlanan dönemde polis-oikos ikiliğinin bir parçasıdır. Ancak değişen toplumsal yaşam artık sırf devlet ile hanehalkı ya da modern liberal formu ile devlet ile bireyler arasındaki ayrım ile kavranamaz hale gelmiştir. Bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkan toplum düşüncesi, Adam Smith’den bu yana klasik politik iktisat geleneğinde piyasaların ve işbölümünün, “toplum”un kaynağını oluşturması ve Hegel’in sivil toplum hakkındaki fikirleri, hem devletten hem de hanehalkından farklı bir alan olarak toplum fikrinin gelişimi ile ilişkilidir.³⁸ Aslında Podavalı Marsilius’un,

bir birim üzerine düşünmüşlerdir. Bu anlamda Platon’nun polisi, siyasal bir birimdir ve bu birimde toplumla devlet, devletle siyaset birbirinden ayrılmamışlardır. Keza toplumu bir ortaklık (koinonia) olarak kavrayan Aristoteles, bu ortaklığı siyasal bir ortaklıkla-devletle-(koinonia politike) sonuçlandırmıştır. Çiğdem, a.g.e. , 46-47. Bu noktada oikos ve polis’in ifade ettikleri anlam da önemlidir. Habermas’a göre, “Yunanlıların bilincinde kamu, özel alanın karşısında bir özgürlük ve istikrar alemi olarak yükselir...Hayat kavgası ve hayati ihtiyaçların karşılanması zorunluluğu, *oikos*’un sınırları içinde utançla saklanırken, *polis* onur kazanılabilen serbest bir alan sunar...Aristoteles’in bir katalog halinde derlediği erdemler yalnızca kamu alanı içinde geçerlidir, orada takdir edilir” Habermas, J. (2009). *Kamusal yaşamın yapısal dönüşümü*, (çev. T. Bora, M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 1962’de yayımlandı), 60-61.

³⁵ Wagner, P. (2001). *A history and theory of the social sciences*. London: Sage Publication, 129.

³⁶ Wagner, a.g.e., 129-131

³⁷ Cohen, L.C., Arato, A. (2013). *Sivil toplum ve siyasal teori*. (çev. ed. A.A. Akdoğan). Ankara: Efil Yayınevi, (Eserin orijinali 1992’de yayımlandı), 77-78.

³⁸ Wagner, a.g.e., 129-131.

“...gereğince işleyen mübadele ilişkilerinin sürdüğü ve bu sayede ihtiyaçların karşılandığı yeterli hayata, yani mübadelenin bir ticaret etiği olarak yüceltilmesine yol açan..varlık nedeni ve amacı tanrısal olmayan” soyut bir bütün ya da toplum (societas) kavramsallaştırmasının da ilk sivil toplum kuramı olarak kabul edilmesi hususunda tartışmalar bulunduğu hatırlanmalıdır.³⁹ Elbette burada vurgulanan kavramın modern anlamıdır. Ancak her halükarda toplum teorisinin ilk mücadele alanlarından biri toplum sözleşmesi teorileri olmuştur.⁴⁰

Bu noktada özellikle 18. yüzyılda Batı’da biçimlenen toplumların karakteri problemi, sivil toplum kavramının dönüşümü ile ilgilidir. Toplum sözleşmecileri için sivil toplum, sözleşmenin oluşturduğu bir şey olarak algılanmaktaydı. Sivil toplumu devletle karşılaştıran ilk kişi olan Hegel, ekonomi politikçilerin çözümlediği sosyo-ekonomik yapıdaki toplumsal mantığın yeniliğini dikkat çekmiştir. Bilinçli toplumsal düzenlemelerden çok kendi çıkarı doğrultusunda uyumlu bir bütün oluşturan “piyasa” ve “ayırt edici sınıf ilişkileri” bu yeni toplumsal mantığın başlıca özellikleridirler.⁴¹ Calhoun ise sivil toplum düşüncesinin, ulus fikrine paralel eski bir toplumsal bütünleşme biçimi olarak taşıdığı öneme dikkat çeker ve Hür Ortaçağ şehirleri çağrışımından uyarlanan sivil toplumun, siyasal cemaatin doğrudan devlet müdahalesi olmaksızın kamusal alanda karar verme ya da iktisadi anlamda çıkarların sistemli örgütlenmesi ile ilişkili kendi kendini örgütlenme kapasitesine vurgu yapar. Bir kendi kendini örgütlenme alanı olarak pazar, Adam Ferguson ve Adam Smith gibi felsefecilerin nazarında devlet müdahalesi olmadan, sıradan insanların düzenleyebildikleri bir alan anlamına geliyordu. Buradan hareketle, Locke’u takiben, toplumun uyrukların basit bir toplamı değil bir bütünleşmesi olduğu düşüncesi halk egemenliği hakkını destekleyecek biçimde yorumlandı.⁴² Bu noktada artık “ekonominin *politike koinonia*’dan soyutlanmasına dair eski Aristocu önerme” yerini bu anlayışın tam zıddı olarak “sivil ve ekonomik toplumun özdeşliği” anlayışına bırakmış, sivil toplumun temel özelliği “maddi uygarlığın örgütlenmesi” ile ilişkilendirilmiştir.⁴³ Diğer taraftan genel anlamda toplum, sivil toplum ve özellikle

³⁹ Akal, C.B. (2005). *İktidarın üç yüzü*. (Üçüncü Baskı). Ankara: Dost kitabevi Yayınları, 41.

⁴⁰ Mayhem, L.(1971). *Society: institutions and activity*. Illinois: Scott, Foresman and Company, 4.

⁴¹ Callinicos, a.g.e. , 68-9.

⁴² Calhoun, C.(2012) *Milliyetçilik*. (Üçüncü Basım). (çev. B. Sütçüoğlu). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 99-100.

⁴³ Cohen,L.C., Arato,A., a.g.e., 83.

liberal siyaset felsefesi geleneği bağlamında halk kavramları arasındaki tarihsel ve kavramsal yakınlık modern toplumsal ve siyasal kuramlarca miras alınmıştır. Özellikle sivil toplum tasavvurunun meşruiyet kaynağının başta özel mülkiyet ve piyasa olmak üzere liberal kuramdaki anlamına eklemlenen halk egemenliği düşüncesi, sivil toplumu salt ekonomik karakterli anlamının ötesine geçecek bir biçimde yorumlanmasına da imkan sağlamıştır. Bu noktada Taylor, halk egemenliğini, “toplumsal tahayyülün geçirdiği ve modern toplumun kurulmasına katkıda bulunan büyük bir mutasyonlar zincirinin” önemli bir halkası olarak yorumlar.⁴⁴

Outhwaite’e göre, toplumun ve bu anlamda siyasi olanın doğal mı yoksa yapay mı bir inşa olarak şekillendiği meselesi bağlamında toplum sözleşmecileri tarafından tartışılan ve uzun tarihsel ve kuramsal süreçlerin bir sonucu olarak devlet/toplum dikotomisi temelinde şekillenen toplum düşüncesi, 19. yüzyıla gelindiğinde üç özcü kavramsallaştırma dahilinde ilerlemişti. Bunlar sırasıyla Fransız Devrimci düşünürlerinin evrensel ve sivil kavramsallaştırması ile yer değiştiren daha etnik ve hatta ırkçı (völkisch) bir milliyet anlayışı; hem kapitalizm hem de onun yeni ortaya çıkan sosyalist ve komünist eleştirisine karşılık topluluğun (community) muhafazakar bir savunusu ve H. Spencer’in ortaya attığı, toplumun bir organizma olduğunu iddia eden biyolojik analogilerin yaygınlık kazanmasıdır.⁴⁵ Diğer taraftan söz konusu sürecin bir başka özelliği de sosyal bilimlerin kurumsallaştığı ve bu anlamda toplumun bilimsel inşasının gerçekleştiği dönemin aynı zamanda ulusal karakterin modern devlete eklemlenmeye başladığı dönem olmasıdır. Bu anlamda toplum kavramsallaştırmasının siyasal-tarihsel, kültürel, biyolojik ve istatistiksel argümanlar açısından değerlendirilebileceğine dikkat çeken Wagner, özellikle siyasal-tarihsel açıdan ulus-devletin toplumla karıştırıldığını ve toplumun aslında ulusal toplum olarak algılanmış olduğunu belirtir. Bunda Fransız Devriminin ulusu, liberal politikanın kabı(container) olarak var saymasının etkisi büyüktür.⁴⁶

Toplum kavramına, soyut anlamını kazandıran sürecin çok boyutlu karakteri görüldüğü gibi tarihsel olarak sivil toplum-devlet ilişkine çok şey borçludur. Nitekim

⁴⁴ Taylor, C. (2006). *Modern toplumsal tahayyüller*. (çev. H. Koyukan). İstanbul: Metis Yayınları, 112.

⁴⁵ Outhwaite, a.g.e., 2-4.

⁴⁶ Wagner, a.g.e., 133-4.

Wagner'in vurguladığı gibi toplum kavramının birbirine paralel iki anlamı bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre toplum kavramı bir dizi sınırlı toplumsal pratiği işaret etmekteydi ve bu pratiklerin sınırını çizdiği ve tanımladığı varsayılan teritoryal (ulus) devletle ampirik açıdan bir tutuluyordu. İkinci tanım ise toplum ile özellikle devlet arasındaki ilişkiler bağlamında farklı anlamlarda tanımlanabiliyordu.⁴⁷ Blackwell sözlüğüne göre 20. yüzyılın toplum düşüncesinde toplum kavramının iki kullanımı ayırt ediciydi. Bunlardan ilkinde negatif hatta pejoratif bir anlamda kullanılan toplum kavramı, aşağılayıcı bir tonda kökleri aile, mekan ve gelenekte bulunan ve yakın, birbirine bağlı ilişkilerden müteşekkil bir cemaat kavramı ile kıyaslanıyordu. Cemaatin aksine toplumda var olan ilişkiler ekonomik, sözleşmeye dayalı, gevşek, kişisel olmayan, genellikle kentli, hareketli ve bireysel karakteri ile menfi bir durum olarak algılanılmaktaydılar. İkinci yorumda ise toplum, devletin egemenlik gücünü dengeleyecek bir unsur olarak özgürlük problemi açısından çoğunlukla yüceltici bir tonda değerlendirilmişti.⁴⁸ Sivil/siyasal dikotomisi üzerine şekillenen bu ikinci anlayış çerçevesinde toplum kavramı, devlet olarak adlandırılan diğer alanın karşısı olarak tanımlanmıştır.⁴⁹ Toplum, genel ve kişisiz karakterine rağmen herkesin ait olduğu yer, özgür insanların bir araya gelişi gibi çağrışımlar içerirken; devlet, bir iktidar örgütü olarak belirginleşmiştir.⁵⁰ Bu noktada ikinci yorum dahilinde toplumun, sivil toplum olarak kavrandığı ve sivil topluma mündemiç sayılan ilişki ve özellikleri toplumun da taşıdığı ya da taşımasının beklendiği şeklinde bir anlayış söz konusudur. Zira Habermas'a göre,

“Münhasıran serbest piyasa yasaları tarafından belirlenen toplum, kendini sadece egemenlikten arınmış bir alan olarak değil, ayrıca umumiyet itibariyle zordan arınmış bir toplum olarak sunar...Ekonomik temel düzenin hukuksal güvenceleri de, eğilim itibariyle gücün etkisizleştiği ve egemenlikten arınmış bir özel alanın bu doğrultusuna işaret ederler. Hukuksal güvenlik, yani devlet işlevlerinin genel normlara bağlı olması, burjuva özel hukuk sistemi içinde tedvin edilmiş özgürlüklerle birlikte 'serbest pazar' düzenini korur.”⁵¹

⁴⁷ Wagner, P. (1996). *Modernliğin sosyolojisi özgürlük ve cezalandırma*. (çev. M. Küçük). İstanbul: Sarmal Yayınevi, (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı), 256.

⁴⁸ *The Blackwell dictionary of modern social thought* (2006). (ed. W. Outhwaite). Oxford: Blackwell, 640-1.

⁴⁹ Tonkiss, F. (2012). Sivil/siyasal (çev. E. Koca). Jenks, C.(Editör) *Temel sosyolojik dikotomiler*. (çev. ed. İhsan Çapçioğlu). Ankara: Birleşik Yayınevi,(Eserin orijinali 1998'de yayımlandı), 339.

⁵⁰ Williams, a.g.e., 356.

⁵¹ Habermas, J. (2009). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü* (Sekizinci baskı).(çev. T. Bora, M. Sancar) İstanbul: İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 1962'de yayımlandı), 166.

Habermas'ın vurguladığı, burjuva toplumu anlayışı doğrultusunda piyasa yasalarınca belirlenen toplum kavrayışı, elbette tarihsel olarak daima aynı içeriğe sahip olmamıştır. Wagner'e göre, kısıtlı liberal modernlik olarak adlandırılan modernliğin erken döneminde özgür ve eşit bireylerin gönüllü birliği olarak tanımlanan toplum, devletin temeli olarak kabul edilmiştir. Özgürlüklere yapılan vurgu ile karakterize olan güçlü toplum görüşü örgütlü modernlik döneminde yerini örgütlenme ihtiyacına bırakmıştır. Bu dönemde toplumsal güçlerin dönüştürücü doğalarının keşfi ile toplumun örgütleyici faili olarak devlet anlayışı ön plana çıkmış ve gerilim toplum ile ekonomi arasındaki ilişkiler temelinde algılanmıştır. Devletin toplum üzerinde bu tahakküme varan etkisi özellikle kitle toplumu teorisyenleri tarafından eleştirilmiştir. Nihayet örgütlü modernlik döneminin sona ermesi ile yeni bir "sivil toplum" arayışı doğmuştur.⁵² Sivil toplumun yeniden keşfi olarak nitelendirilebilecek olan bu dönem devlet ile toplum arasındaki ilişkinin yeniden formüle edilmesi çabalarını içermektedir. Örgütlü modernliğin krizi dahilinde gerek ekonomide gerekse siyasette yaşanan tıkanmanın aşılması için çoğulculuk, demokrasi gibi değerler çerçevesinde ön plana çıkarılan sivil toplum anlayışı bugün hala benzer değerler dahilinde önemini korumaktadır.

Burada kısaca özetlenen tartışmalar özellikle günümüzde sivil toplum ile özdeş görülen toplum kavramının, aslında kavramsal açıdan basit bir devlet-toplum dikotomisine indirgenemeyecek denli kapsamlı ilişkilere işaret ettiğini de gösterirler. Bu anlamda Painter, özellikle Batılı toplumsal düşünce geleneğinin, "ya/ya da", "A ya da A değil" gibi kategorik ayrımlara dayanan ikili(binary) düşünme biçiminin sosyal ve insan bilimlerindeki kullanımı güç ilişkilerini meşrulaştırma potansiyeli ve içerdiği üstünlük kurma iması nedeniyle eleştirildiğine dikkat çekmektedir. Özellikle "A/A değil" kategorisi, ilkinin özelliklerine sahip olmaması ile tanımlanan bir ikinci yaratarak, sonrakini öncekine göre aşağı ve tabi kılmakta ve bu suretle ikincinin asıl muhtevasını ve değerini görmezden gelmektedir.⁵³ Batıya özgü düşünme biçiminin bir örneği olarak, özdeşliğin zorunlu sayılması, çelişmezliği de zorunlu sayarak, "A'yı, A olmayan" olarak tanımlamaktadır. Batı mantığı ve onun tümelci anlayışı, "Batı'nın bir dikotomik/diadik kültür temeline oturması" sonucunu da beraberinde

⁵² Wagner, a.g.e. , 256-7.

⁵³ Painter, J. (2005). State:Society. (içinde) *Spaces of geographical thought: deconstructing binaries*. (ed.P. Cloke and R. Johnston) London: Sage, 42-3.

getirmiştir.⁵⁴ Ancak Painter'a göre, modern Batı düşüncesinin bu baskın düşünme ve kategorize etme tarzı, devlet-toplum ilişkileri açısından uygulanmaz niteliktedir.⁵⁵

Akal'a göre ise aslında Hobbes ve Locke'un kuramlarında temel kabul edilen devlet/sivil toplum ikilemi esasında sivil toplum/sivil olmayan toplum karşıtlığıdır. Devletli toplum/devletsiz toplum karşıtlığı olarak da yorumlanabilecek bu durum Gramsci'nin devlet ile sivil toplum arasındaki ayrımın organik değil, metodik olduğu ve aslında sivil toplumun ve devletin birbirine karışmış durumda bulunduğu ikazı dikkate alındığında daha anlamlı olur. Oysa Akal'a göre, bu ayrımla yapılan "İnsanların oluşturacağı bir siyasi *corpus*'la yine insanların oluşturacağı bir sosyal *corpus* arasında varsayılan semantik ayrım sayesinde, sanki katı nesnelere dönüştürülmüş iki bütün arasındaki ilişkileri bir çatışma modelini temel alarak sunmak!"tan başka bir şey değildir.⁵⁶ Foucault ise, "toplumun doğallığı" fikrinin ortaya çıkışında ekonomistlerin doğallık fikrini yeniden ortaya atmalarının etkisine dikkat çekerek ekonomiyi denge durumunda tutan doğallığın, toplumun da bir özelliği olarak kavrandığına vurgu yapar. İnsan var oluşuna özgü bir doğallık olarak algılanan toplum, ekonomistler tarafından nesneler, analiz, bilme ve müdahale alanı olarak "sivil toplum" biçiminde ortaya çıkarılır. Foucault'a göre, buradaki sivil toplum/devlet ayrımı neticesinde devlet, sivil toplumdan sorumlu tutulmakta ve sivil toplumun idaresini sağlamayı üstlenmektedir.⁵⁷ Sivil toplum konusundaki bu karışıklık onun hem devletin zıddı hem de toplumun bizi kendisi olarak yorumlanması ile daha da karmaşık bir hal alır. Özellikle toplumu, basit bir biçimde, devlet olmayan şey olarak tanımlamak, hem toplumu örtük biçimde sivil toplumla özdeş kılma, hem de onun devletle, -19. yüzyıldan sonraki adıyla ulus-devletle kurduğu ilişkinin özgül karakterini görmeye engel olma risklerini taşır. Toplumun, sivil toplum kavramı bağlamında burjuva toplumu, piyasa, devlet, liberal siyaset felsefesi değerleri, halk egemenliği, yurttaşlık gibi kavramlarla beraber değerlendirilmesi, esasında anlamı hususundaki tartışmanın derinliğine dikkat çeker.

⁵⁴ Özlem, D. (2002). *Kavramlar ve tarihleri I*, Ankara: İnkilap Kitabevi, 267-70.

⁵⁵ Painter, a.g.m., 42-3.

⁵⁶ Akal, a.g.e., 46-9.

⁵⁷ Foucault, M.(2013). *Güvenlik, toprak, nüfus*. (çev. F. Taylan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (Eserin orijinali 2004'de yayımlandı), 305.

Buraya kadar yapılan tartışma şu iki çıkarsama dahilinde özetlenebilir. İlk olarak toplum kavramının sosyal bilim açısından yapılan genel tanımı onu sınırları belli bir toprak parçasında, belli bir takım özellikleri (kültür, dil vs.) paylaşan belli bir demografik topluluğa –kısaca ulus-devlet sınırları içinde yaşayan nüfusun toplamına- bağlı olarak kabul etme eğilimi göstermektedir. İkincisi ise devlet/sivil toplum dikotomisi dahilinde yoğrulan ve sivil topluma mündemiç kabul edilen bir takım özgül kurum ve ilişki biçimlerinin toplum olarak tanımlanan bütüne/nesneye atfedilmesi problemidir. Toplumun bilimsel bir soruşturma nesnesi haline geldiği/getirildiği sürecin modern anlamı ile sivil toplumun, devlet ve hanehalkından (oikos) farklı bir kategori olarak tanımlanmaya başladığı dönemle olan tarihsel yakınlığı, toplumun kavramsallaştırılma biçimini de etkilemiştir. Toplumun “doğallığının” sivil toplumu var eden değerlerin “doğallığı” ve “tarihsizliği” yahut “tartışılmazlığı” olarak okunması liberal bağlamda tanımlanmış bir ekonomi-siyaset ilişkisi ve bu ilişkiden türeyen hem tarihsel hem de teorik sonuçlar açısından anlamlıdır. Siyasetin ve ekonominin birbirine özerk alanlar olarak algılanmasına dair bir anlayışın hakim olduğu böylesi bir yaklaşım bu iki alanın birbirine müdahale etmemesi gerektiğini varsayar. Böyle bir savın “doğal” bir gerçeklik olarak kavranması toplumun ne olduğuna dair genel bilimsel tahayyülü ve bu tahayyülden kaynaklı kategorilerin üretimini etkilemektedir. Ancak şunu da mutlaka belirtmek gerekir ki devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin ve sivil toplumun “modern” görünümü çok farklı şekillerde okunabilir ve hem siyaset felsefesi hem de teorisi açısından “sivil toplum” olarak addedilen kategoriye dair muhtelif yorumlar bulunmaktadır. Buradaki tartışma bağlamında bu farklı yorumlardan ziyade hakim bir yorum olarak liberal bir sivil toplum muhayyilesine dair mevcut tartışma önceliklendirilmiştir. Zira aynı hakim yorumun bir başka veçhesinin sosyal bilimdeki karşılığı bu suretle doğallaştırılan toplumun varlığının ekonomi (piyasa), siyaset (devlet/bürokrasi) ve toplumu oluşturan alt sistemler olarak din, aile, eğitim gibi kurumlar açısından parçalanarak ele alınması ve bunların farklı gerçeklik alanları olarak doğallaştırılmalarıdır.

Mayhem’in belirttiği gibi modern toplum kuramının temellerini atan Locke ve Aydınlanma filozoflarının sivil toplum kavrayışının ötesinde daha geniş ve tatmin edici bir toplum tasavvurlarının olduğunu söylemek güçtür.⁵⁸ Toplum kavramının

⁵⁸ Mayhem, a.g.e., 4.

bilimsel inşasını ise Beck'e göre "yeni keşfedilen fakat henüz araştırılmamış 'toplum' adlı kıtadan büyülenmiş ilk sosyologlar"⁵⁹ tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu manada toplum kavrayışı hususunda birbiri ile mücadele eden liberal ve organik fikirlerin bir sentezini gerçekleştiren Comte, liberal düşüncenin devleti daha büyük bir toplumsal düzende bağımsız bir sektör olarak görme ve doğal düzenin insanların ekonomik karşılıklı bağımlılıklarından doğduğu anlayışını paylaşıırken, toplumun yalnızca bir çıkar uyumundan türetildiği fikrine karşı çıkıyordu. Diğer taraftan Comte, muhafazakar düşüncenin, toplumdaki kollektif ögenin insan ve toplum hakkındaki genel fikirler sistemi olduğu görüşünü de benimsemişti.⁶⁰ Comte'un, toplumsal evrim kavrayışı ve bu evrim sürecinin gittikçe karmaşıklaştığı iddiası başta Spencer ve Durkheim olmak üzere pek çok teorisyeni etkilemiştir.⁶¹ Siyasal ve ekonomik birçok değişkenin damgasını vurduğu bu dönemde sosyal teori ve bilimin kurucu isimleri topluma dair farklı kavrayışlar geliştirmişlerdir. Toplum olarak addedilen bütünün evrimci yönüne vurgu düşünürlerin yanında toplumu bir organizma olarak gören ve işlevsel yönüne vurgu yapan teorisyenler de bulunmaktadır. Nihayetinde farklı toplumsal kuramlar, toplumu farklı biçimde algılamışlardır. Hollinger'e göre, toplum konusunda iki farklı ana model tespit edilebilir. Bunlardan ilki Newtoncu fizik anlayışından türetilen ve Aydınlanmanın liberal ve faydacı taraftarlarınca savunulan "atomistik model", diğeri ise Platon ve Aristoteles'ten türetilen ve Romantikler ile Aydınlanma karşıtı düşünürlerin yanı sıra Marx tarafından da benimsenmiş olan ve bireylerin cemaat ürünü oldukları ve kendilerini burada gerçekleştirebileceklerini ileri süren organik modeldir.⁶² Ancak her halükarda sosyal teorinin anlama uğraşında olduğu toplum, "kurgusal bir nesne değil", "adlandırılması ve müstakil bir uğraşı alanı olarak somutlaşması, siyasal ve kültürel devrimler" ile ilişkili bir gerçekliği de ifade etmektedir.⁶³ Callinicos'un vurguladığı gibi, politik kurumlardan farklı olarak düşünülen bir toplum kavrayışını içeren, toplum türlerini birbirinden ayıran ve bunlarla ilgili genellemeler yapan ve nihayetinde Batı'da ortaya çıkan ve giderek tüm dünyada egemen olan modern toplum biçimini çözümleme uğraşı olarak tarihsel

⁵⁹ Beck, a.g.m., 72.

⁶⁰ Mayhem, a.g.e., 5.

⁶¹ Callinicos, a.g.e., 112-113.

⁶² Hollinger, R. (2005). *Postmodernizm ve sosyal bilimler*. (çev. A. Cevizci). İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 14.

⁶³ Çiğdem, a.g.e., 66.

anlamdaki yeniliği ile karakterize olan sosyal teori ⁶⁴ gibi, bu teorinin merkezinde yer alan toplum kavramının kendisi de yenidir.

Toplum kavramı, yukarıda tartışılan bağlamda liberal siyaset felsefesi ile olan ilişkisinden ya da sosyal teoride farklı toplum kavramsallaştırmalarına ulaşılmasından kaynaklanan problemlerin ötesinde de çeşitli sorunlar içerir. Klasik sosyal teorinin moderniteyle ilişkisi genelde çok sayıda düalistik önce-sonra kavramsallaştırması içermektedir. Marx ve Engels'in kapitalizm öncesi toplumlar ile kapitalizmin dinamik yeni dünyası arasında gördükleri zıtlık; Tönnies'in cemiyet-cemaat ayrımı; Weber'in ekonomik etkinliğin geleneksel biçimleri ile modern rasyonel kapitalizm arasında yaptığı ayrım; Durkheim'ın mekanik ve organik dayanışma açıklaması gibi.⁶⁵ Bu tip ayrımlar aslında modern toplumları, kendilerinden önceki toplum biçimlerinden ayırmak ve onları daha iyi analiz edebilmek için kavramsal bir kolaylık sağlıyor ve kimi durumlarda onlara bir süreklilik dahilinde tarihsel bir açıklama zemini hazırlıyordu. Ancak Giddens bu noktada özellikle sınıf teorisi ve ilerlemiş toplumların analizleri bağlamında, esasında “geleneksel” ve “modern” toplumlar arasındaki farklılığı vurgulayan ve feodalizm/kapitalizm cemiyet/cemaat, mekanik/organik dayanışma gibi farklı biçimlerde formüle edilen dikotomilerin aşırı basitleştirilmiş kullanımı konusunda uyarıda bulunur. Zira bunların amaca uygun tipolojiler olarak değil, yorumlayıcı modeller olarak kullanılmaları, zımnen kabul edilmiş iki varsayımı da beraberinde getirir. Bu varsayımlardan ilki, bir toplumun karakteristik doğasının sahip olduğu ekonomik ve teknolojik gelişme tarafından belirlendiği; ikincisi ise belli bir zamanda ekonomik açıdan en gelişmiş toplumların “şimdiki zaman içinde bir gelecek imgesi ile kendilerini diğer toplumların muhayyilelerine” sunmalarındır.⁶⁶ Başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerin toplum kavrayışları üzerinde etkili olan bu iki varsayım, analitik çözümlemelerde sundukları kullanım kolaylığına rağmen toplumsal gerçekliği açıklamada temel referans olarak kullanılmaları çeşitli problemlere yol açmaktadır. Zira bu tür referanslar başta ilerleme perspektifi ile ilişkili bir toplumsal

⁶⁴ Callinicos, a.g.e., 31.

⁶⁵ Outhwaite, W. (2006). *The future of society*. Oxford: Blackwell Publishing, 1, 57-9.

⁶⁶ Giddens, A. (1999). *İleri toplumların sınıf yapısı*. (çev.Ö. Baldık). İstanbul: Birey yayıncılık, 20.

gelişme anlayışının meşrulaştırılması şeklinde olmak üzere çeşitli biçimlerde yorumlanabilmektedirler.

Toplum kavramının sosyal bilimlerdeki kullanımının bir başka boyutuna vurgu yapan Çiğdem'e göre;

“ ‘Toplum’, ‘toplumsal olan’ın sadece bir alt kategorisidir. Ve bu sıfatla da, tarihsel olarak tekil bir toplumsal birlikteliğin adıdır. İnsanlar birlikte varolarak değişik yaşama formları oluşturdular; bu formların hepsini ‘toplum’ kavramları adı altında sınıflandırmak her şeyden önce tarihsel süreci dikkate almamak demektir. *Gemeinschaft*’tan *Gesellschaft*’a geçiş ya da ilkinin sonrakine dönüşümü, beşeri birlikteliğin, toplumsal varoluşun birbirinden bütünüyle farklı iki formuna işaret eder. Toplum-öncesini tarihsel olarak belirlemekte genellikle bir sorunla karşılaşmayız ama söz konusu toplum olduğunda, neredeyse tarihin başından ‘verili’ ontolojik bir birimden söz ediyor olduğumuz yanılışına kapılırız. Bu nedenle, toplumu sosyolojinin mutlak bir nesnesi haline getirmek, toplumun kuruluşunu, nerdeyse bir ‘yaratılış hikayesi’ bağlamına yerleştirmek, tarihsel bir inşa olarak toplum gerçekliğinin mistifiye edilmesi ile sonuçlanır.”⁶⁷

Toplumun, özellikle yukarıdaki eleştirileri de içerecek bir biçimde, yine başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerin tartışılmaz, biricik nesnesi haline getirilmesi, toplumun tarihsel ve kuramsal olarak gerçek muhtevasının görülmesini engelleme riskini taşımaktadır. Toplumun tarihsel gerçekliğe sahip bir varlık olarak, beşeri tarihin her döneminde var olduğu meselesi son derece tartışmalıdır. Yine bu bağlamda tarihsel açıdan “verili”, “dondurulmuş” ve “değişmez” addedilen bir toplum kavramsallaştırması tam da bu özellikleri ile malul ve dolayısıyla bir açıklama kategorisi olarak yetersiz kalmaktadır. Zira Anderson’ın belirttiği gibi, örneğin Cava dili yakın zamana dek “toplum” olarak adlandırılan soyutlamayı karşılayacak bir kelimeye sahip olmamıştır.⁶⁸ Toplum olarak addettiğimiz gerçeklik bu noktada sosyal teori ve bilimin ona yüklediği kavramsal ve tarihsel anlama bakılmadan anlaşılabilir. Bu anlamda toplumun doğal ve kapsayıcı bir toplumsal olay olarak kavranmasının yol açtığı özcülük tehlikesinden sakınmak için onu ayrıcalıklı bir referans ya da açıklama noktası olarak kabul edilmemesi gerektiği iddia edilmektedir. ⁶⁹ Zira örneğin ekonomi ve siyaseti ayrı alanlar olarak birbirine özerk

⁶⁷ Çiğdem, a.g.e. ,7-8.

⁶⁸ Anderson, B. (2011). *Hayali Cemaatler*. (Altıncı Baskı). (çev: İ. Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları, (Eserin orijinali 1983’te yayımlandı), 21.

⁶⁹ Jessop, B. (2008). *Devlet teorisi*. (çev. A. Özcan). Ankara: Epos Yayınları, 23.

kılan modern dönemin hakim kapitalist toplum kavrayışında “toplumsal ilişkilerin, fetişleştirilmiş bir biçimde, yani bunların sınıf egemenliği olduğu gerçeğini gizleyen ‘fantastik bir biçim’ içinde yeniden üretilmesi”⁷⁰ durumu hem toplum düşüncesini hem de fiili olarak var olan toplumsal ilişkileri doğallaştırmaktadır.

Diğer taraftan, “toplum, insanın kendi dışından verilmiş, dolayısıyla belirlenmiş olarak hazır bulduğu, kendisi karşısında nesne konumunda bulunduğu doğal ve/ya da ilahi bir veri değil üretilen...bir gerçekliktir.”⁷¹ Toplumun bu üretilmiş karakterinin ihmalen ya da kasten göz ardı edilmesi, cinsiyetten yurttaşlığa dek toplum içinde üretilen ilişkileri de doğallaştırma ihtimalini taşır. Bu anlamda toplum-ulus ilişkisi de bu doğallaştırılma ihtimalinden muaf tutulamaz. Nitekim Castoriadis’e göre, her toplum, içinde yaşadığı evrene dair bir imaj tanımlar ve geliştirir. Kullanılabilir insan deneyiminin bütününe dair az ya da çok yapılandırılmış görüş olarak bu imaj, her seferinde verili olan damarı kullanmakla beraber onları yalnızca akılsal değil, imgesel ilişkiler olarak da imleyenlere göre düzenler ve onlara bağlar. Castoriadis’e göre bu noktada tarihin her türlü işlevselci yorumu, bir nihai yorum olarak değerlendirilemez.⁷²

Toplum kavramına ilişkin bu tartışmalar kavramın değişik biçimlerde yeniden tanımlama teşebbüslerini de beraberinde getirmiştir. Giddens’a göre toplum hem “toplumsal birliğe” hem de “ayrı sosyolojik ilişkiler sistemine” işaret eden bir kavramdır. Ancak aslında son derece belirsiz bir anlama sahip olan toplum kavramı karşısında son derece dikkatli olunmalıdır⁷³ ve sosyologların gereğinden fazla anlam yükledikleri “toplum” düşüncesi “zaman-uzam uzaklaşması” sorunu üzerine odaklanan bir bakış açısı ile değiştirilerek⁷⁴ ulusal sınırlarla bağımlı ya da bağımsız toplumsal kurum ve sistemler üzerinde durulmalıdır. Althusser, toplum kavramının yerine iktisadi ideolojik ve siyasal üç ilişki düzeyinden oluşan “toplumsal formasyon” kavramını kullanmayı önermiştir. Bazı sembolik etkileşimciler ise aslında toplum

⁷⁰ Holloway, J., Picciotto, S. (2004) Sermaye, kriz ve devlet. (içinde) *Devlet tartışmaları*. (ed. Simon Clarke) (çev. İ. Yıldız). Ankara: Ütopya Yayınevi, 141.

⁷¹ Cangızbay, a.g.e., 43.

⁷² Castoriadis, C. (2013). *Toplum, imgeleminde kendini nasıl kurar?* Cilt 1(İkinci Baskı).(çev. H. Uğur Tanrıöver).(Eserin orijinali 1975’te yayımlandı), İstanbul: İletişim yayınları, 262-3.

⁷³ Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları*. (Beşinci Baskı). (çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 18-9.

⁷⁴ Giddens, a.g.e., 60.

diye bir şeyin olmadığını, bunun tam bilgi sahibi olmadığımız şeyleri kapsayan genel bir terim olduğunu iddia etmişlerdir.⁷⁵

Tüm bu tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda, genel olarak problemleri bir kavram olarak addedilmeyen toplum kavramının mahiyeti hakkında bir mutabakata varılmamış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin bir yandan toplumun tarihsel varlığı özellikle dikotomik kavramsallaştırmalar dahilinde kabul edilirken, diğer yandan onun tarihin başından beri var olduğu ve dolayısıyla da bir biçimde “doğal” olduğu gibi bir örtük varsayım da söz konusudur. Başka bir açıdan değerlendirildiğinde bugün topluma atfedilen anlamların birçoğunun tarihsel olarak sivil topluma içkin sayılan değerleri içerdiği dikkatleri çeker. Ancak her halükarda, bu sorunun farklı bağlamlarda ve yeniden tartışılması yerine, genellikle, toplumun ne olduğunun herkesçe bilindiği varsayımından hareket eden bir bakış açısının hakimiyeti söz konusudur. Daha açık bir ifade ile “sorun sosyologların ders kitaplarında ya da teorik çalışmalarında ‘toplumu’ tanımsız bırakmaları değildir. Sorun aşağı yukarı ‘toplumun’ ne olduğunun ‘biz’ okurlar tarafından biliniyor olacağının farzedilişidir.”⁷⁶ Bu zımni varsayım, toplum kavramının ulusalla olan ilişkisi açısından son derece önemlidir.

1.2. Sosyo-Bilimsel Bir Referans Olarak Ulus-Devlet

“Bir toplumsal oluşumun kendini ulus olarak yeniden oluşturabilmesi, ancak bireyin doğumundan ölümüne dek bir gündelik pratikler ve aygıtlar ağıyla bir *homo nationalis* olarak-aynı zamanda *homo economicus*, *homo politicus* ve *homo religious* olarak- kurulabilmesi ile mümkündür. İşte bu yüzden ulus biçimi sorunu...böylesi bir kuruluşun hangi tarihsel koşullarda, hangi iç ve dış güçlerin ilişkileri sayesinde ve aynı zamanda, temel maddi pratiklerin hangi simgesel biçimleri sayesinde mümkün olduğu sorusunda yatmaktadır. Bu soruyu sormak, toplumların ulusallaşmasının uygarlıktaki hangi geçişte tekabül ettiğini, bireyliğin milliyetle belirlenen şekillerinin neler olduğunu sormanın başka bir biçimidir.”⁷⁷

Ulus fikrine eşlik eden ulus-devlet, ulusal kimlik ve milliyetçilik yalnızca birer kavram değildirler. “Bilincimize bir şekil veren, dünyayı anlamlandırmamızı sağlayan

⁷⁵ Marshall, a.g.e., 732.

⁷⁶ Billig, M. (2002). *Banal milliyetçilik*. (çev. C. Şişkolar). İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 65-6.

⁷⁷ Balibar, E. (2007). *Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji*, E. Balibar, I. Wallerstein (Der.) *İrk Ulus Sınıf*. (Dördüncü Baskı). (çev. N. Ökten). İstanbul, Metis Yayınları, 115.

bir söylem” olarak milliyetçilik⁷⁸, hakim bir siyasal örgütlenme biçimi olmanın ötesinde kimilerince “insanların zihinlerine musallat olan” bir kategori⁷⁹ olarak ulus-devlet, “bayrak, para, marş, üniforma ve anıt ve kutlama gibi sembollerle” güçlendirilen ulusal kimlik⁸⁰ *homo nationalis*’in anlamının çok boyutlu karakterine işaret eder. Kapitalizm, sanayicilik ve ulus-devlet sistemlerinin kesişmesi sayesinde şekillenen modern dünyada⁸¹ milliyetçilik, Calhoun’un vurguladığı anlamda, bize bu dünyanın kavramsal formunu ve pratik düzenini vermekle kalmaz, aynı zamanda son iki yüz yıla damgasını varan devlet yapısının da temeli olarak⁸² tezahür eder. Ulus-devlet ise en genel anlamda yurttaş kategorisi bağlamında evrensellik ilkesi ile ilişkilendirilmiş, tüm aidiyetlerin üzerinde ulusal bir kimlik inşa etme ve bu inşayı tüm yurttaşlar için mümkün kılma vaadinde bulunan bir siyasal örgütlenme biçimi olarak yalnızca gündelik yaşamın değil, içinde yaşadığımız dünyayı anlaşılır kılma iddiasında olan sosyal teori ve bilimin temel meselelerindendir. Üstelik yalnızca ulus-devlet nosyonu değil, bu nosyonu anlamlı kılan, yurttaşlık, evrensellik, ulusal kültür, demokrasi, egemenlik vs. gibi kavramlar da bu çok boyutlu ilişkinin ayrılmaz parçalarıdır. Söz konusu kavramlar, kullanıldıkları birçok bağlamda, zımni ya da açık, ulus-devlete referansta bulunurlar.

Tüm bunlar, ulus-devletin sosyo-bilimsel bir kategori olarak değerlendirilmesindeki güçlüğe işaret eder. Bu yüzden ulus-devletin anlamını milliyetçilik kuramlarından ve daha geniş bir bağlamda sosyal ve siyasal teoriden ayırıştırarak ele almak, ulus-devleti anlamaya yönelik her çabayı salt siyasal olana yöneltme ve bu anlamda ulus-devletin çok boyutlu tarihsel ve kuramsal karakterine mündemiç ilişkileri görmezden gelme riskini taşır. Diğer taraftan temelde ulus fikri ile ilişkilendirilen bu kategoriler hem tarihsel hem de teorik açıdan birbirinden ayrılmaz niteliktedirler. Ancak tarihsel eşanlılıkları kadar teorik anlamda da birbirini besleme özelliği bulunabilen süreçleri ve onlara hakim olan düşünce biçimlerini birbirinden ayırma girişimleri bir takım zorlukları içinde barındığı gibi bunları birbirine

⁷⁸ Özkırımlı, U. (2013). *Milliyetçilik kuramları*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 14.

⁷⁹ Beck, U. (2000). The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity. *British Journal of Sociology* Vol. No. 51(1) 80.

⁸⁰ Smith, A.D. (2010). *Milli kimlik*. (Altıncı Baskı). (çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları, 35.

⁸¹ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 12.

⁸² Calhoun, a.g.e., 3.

indirgeme yahut birbirinin yerine kullanma riski de mevcuttur. Çağcıl siyasetin temelini oluşturan ulus, devlet ve toplum kavramları da bu riskten muaf değildirler.

Wallerstein, “örgütleyici mit” olarak adlandırdığı ve yapıların, kalıpların ve olayların içinde değerlendirilebileceği hikaye ya da meta-tarihlerin, sosyal bilimlerdeki kullanımlarına dikkat çeker. Modern dünya açısından bu örgütleyici mit, 19. yüzyılda büyük ölçüde oluşturulmuş bulunan ve günümüzde de hala modern eğitim sistemi dahilinde bireyler ve elbette bu örgütleyici mite bağlı bilgiyi üreten kişiler tarafından benimsenmiş temel bir hikayeye işaret eder. Bu tikel hikayeye göre çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu Karanlık çağın feodal Avrupasının son döneminde, nasıl olduğu tartışmalı bir sürecin sonunda öncelikle şehirlerde görülen bir orta tabaka ortaya çıktı. Bunu uzun vadede Rönesans, Reform, bilim, sanayi ve toplumsal devrimler takip ettiler. Liberalizm ve Marksizm arasındaki mücadeleye rağmen bu hikaye üzerinde birleşmiş olmalarına dikkat çeken⁸³ Wallerstein’a göre,

“...modern dünyanın tiyatro oyununun analizinde, temel olay örgüsü (“orta sınıfların yükselişi”) ile temel karakterler arasında çok geniş bir uzlaşmanın olduğunu öne sürüyorum. Temel karakterler şunlardır: Ortadan kaybolan iki grup (yenilmiş aristokrasi ve geleneksel köylülük) ve yükselmekte olan iki grup(muzaffer burjuvazi ve genişleyen proleterya)....

Geniş bir uzlaşma içeren ikinci bir konu daha var. Bu da, söz konusu oyunun- her bir ülke(ya da devlet ve ya halk) için bir versiyon olmak üzere- çok sayıda...versiyon halinde sergilenmiş olduğudur...Bu analiz birimlerinin –yani ülkelerin- başlangıçtan itibaren var olan temel birimler gibi ele alınması genellikle sorgulanmamıştır.”⁸⁴

Ulus-devletin ne olduğu sorusu da bu örgütleyici mite uğranmadan yanıtlanamaz. Ulus-devletlerin hem tarihsel hem de kuramsal varlıkları, bu hikayenin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ancak Wallerstein’ın belirttiği gibi hikayedeki varlıkları genelde sorgulanmamaktadır. Burada yapılmaya çalışılan kısa analiz de bu çerçevede “ulus-devlet nedir?” sorusuna verilecek yanıtın politik, toplumsal, ekonomik ve hatta ideolojik düzeylerden müteşekkil çok boyutlu tarihsel ve kuramsal ilişki ve olgulara işaret ettiğinin bilincinde olarak kısa bir tarihsel ve

⁸³ Wallerstein, I. (2013). *Sosyal bilimleri düşünmemek*. (İkinci baskı). (çev. T. Doğan). İstanbul: bgst Yayınları, 60-2.

⁸⁴ Wallerstein, a.g.e., 63.

sosyolojik değerlendirmesini yapmaktan ibarettir. Özgün tartışma konusu bağlamında ulus-devletin kuramsal ve tarihsel bir kategori olarak ortaya çıkışı karakteristik özellikleri ile beraber ele alınmıştır. Ancak Wallerstein'in, egemen örgütleyici mit ile ilgili uyarısı bağlamında, bu çok genel değerlendirmenin bile mite özgü birçok varsayımı barındırdığı açıktır.

Ulus-devletin teorizasyonu çabalarının ilk uğrağı onu tarihsel ve kurumsal olarak diğer devlet türlerinden ayıran karakteristik özelliklerine dairdir. Devletler, ev ve akraba gruplarından farklılaşmış, zor kullanan ve toprak üzerinde diğer örgütlere nazaran açık üstünlükleri bulunan örgütler olarak tanımlanabilirler.⁸⁵ Modern açıdan ise devlet kavramı hukuksal açıdan tanımlanmıştır ve nesnel anlamda iç ve dışta egemenliğe dayalı bir devlet gücüne; coğrafi anlamda ülke topraklarına ve sosyal anlamda devlet halkına işaret eder.⁸⁶ Ulus-devlet de bu anlamda modern bir devlettir. Modern devlet olarak kabul edilen kategorinin kendine has bir takım özellikleri bulunmaktadır. Weber'in modern devlet anlayışından hareketle bu özellikler şiddet araçlarının tekeli denetimi, bölgesellik, egemenlik, anayasallık, kişilerüstü iktidar, kamu bürokrasisi, otorite/meşruiyet ve yurttaşlık olarak sıralanabilir.⁸⁷ Modern devletin biçimi ve gelişimi açısından modern sosyoloji paradigmaları arasında temel anlaşmazlıklar bulunmasına rağmen, modern ulus-devlet, sivil toplumdaki çıkar çatışması ve mücadelesinde arabuluculuk yapılmasını de içeren toplumsal yeniden üretimin kilit düzenleyici fonksiyonlarını yerine getiren kurumların bir birleşimi olarak anlaşılmaktadır.⁸⁸

⁸⁵ Tilly, C. (2001). *Zor sermaye ve Avrupa devletlerinin oluşumu*. (çev. K. Emiroğlu) Ankara: İmge Kitabevi, 18.

⁸⁶ Habermas, J. (2013). *“Öteki” olmak “öteki”yle yaşamak*. (Yedinci Baskı). (çev. İ. Aka), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (Eserin orijinali 1997’de yayımlandı), 15.

⁸⁷ Pierson, C. (2014). *Modern devlet*. (İkinci Baskı). (çev. N. Kutluğ, B. Erdoğan). İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi, 22-23.

⁸⁸ Taylor, G.(2010). *The new political sociology*. New York, Hampshire: Palgrave Macmillan, 57. Diğer taraftan, G. Taylor’ın vurguladığı gibi, genel olarak değerlendirildiğinde ulus-devlet üç farklı biçimde analiz edilmiştir. Modern devleti, yarışan çıkarların bir toplamı olarak gören bu yaklaşımlardan ilkinin başlıca örnekleri çoğulculuk ve korporatizmdir. İkinci yaklaşımda, devlet, toplumsal ilişki ve çıkarlar tarafından belirlenir. Bu yaklaşımın hem Marksist hem de Marksist olmayan versiyonları mevcuttur. Sonuncu yaklaşım için ise devleti bağımsız, amacı olan bir yapı olarak gören ve çok farklı versiyonları olan devlet merkezli yaklaşımlardır. (Bkz. Taylor, G.(2010). *The new political sociology*. New York, Hampshire: Palgrave Macmillan, 57.) Barry’e göre ise, devlet hakkında temel olarak iki rakip görüş bulunmaktadır. En saf ifadesini devletin iktisadi teorisinde bulan ilk görüş, birey ve bireysellik kavramlarını ön plana çıkarmakta ve bu anlayışta devlet “tatminleri azamileştirmeye yarayan bir kurum” olarak hayat bulmaktadır. Bunun karşısında yer alan diğer görüş ise toplumcu ve organik teorilerde hakimdir ve devleti, “bireylerin rasyonel tercihlerinden bağımsız olarak var olan objektif bir düzen” olarak addetmektedir. (Bkz. Barry, N.(2004). *Modern siyaset*

Bu noktada öncelikle modern devletler ile geleneksel devletler arasında bir kıyaslamaya gidilebilir. Geleneksel devletlerin toplumsal yapılarının karakteristik özellikleri modern devletlerin toplumsal yapılarından hayli farklıdır. Modern devletlerden önce, iç bütünleşme ve homojenleşmeyi teşvik etmeyen geleneksel yapılar, yalnızca artakalanları denetleyebilen şehirler, merkezi gücü ve gündelik yaşamı denetleme kapasitesi kısıtlı feodal seçkinler ve kültürel homojenliği sağlamaktan uzak imparatorluklara dek uzanan⁸⁹ çok farklı siyasal yapılanmalar mevcut olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde geleneksel devletlerde, tebaasının gündelik faaliyetlerini “yönetemeyen” ve bu anlamda da yönetici sınıf özelliği taşımayan egemen sınıfın varlığı; sınıf çatışmasının ve emek piyasalarının olmayışı; mülkiyetin düşük satılabilirliği; “siyasal” ve “ekonomik” yaşamın ayrışması ve bir yaptırım aracı olarak şiddet araçlarının denetimi gibi özellikler⁹⁰ bu tip toplumsal ve siyasal örgütlenme formlarını modern devletten ve onunla beraber tanımlanan toplum düzeninden ayırırlar. İmparatorlukların mekânsal genişlikleri ve uzun ömürlülükleri ile kıyaslanmayan modern devletler ise mekânsal ve tarihsel olarak eski imparatorlukların aksine gündelik pratiklerin biçimlendirilmesinde muazzam bir etkiye sahiptiler.⁹¹ Bu anlamda kapitalist toplum yapısının hakim olduğu modern devletler, hakim sınıfın, devletin gündelik yaşam faaliyetlerini geleneksel devlete nazaran daha fazla yönetebildiği bir yönetici sınıf olarak tezahür ettiği; kendine has sınıf çatışmasının ve mesleki tahsisatı yöneten emek piyasalarının olduğu; mülkiyetin sermaye olarak serbestçe satıldığı ve siyasal ile ekonomik alanların birbirinden ayrıldığı bir dizi karakteristik özellikten müteşekkildirler.⁹² Bu anlamda çok farklı biçimlerde sınıflandırılması mümkün olan geleneksel devletler ile modern devlet yapısı arasındaki tarihsel süreklilik ya da süreksizlikler tespit edilebilir. Zira devlet olmanın gerektirdiği fonksiyonlardaki artış, hem bir sürekliliğin hem de bir süreksizliğin sonucu olarak yorumlanabilir. Ancak her halükarda geleneksel devlet formları tarihsel olarak bir arada var olabilmişlerken,

teorisi. (İkinci baskı) (çev.M. Erdoğan, Y. Şahin). Ankara: Liberte Yayınları, 67.) Bu farklı yaklaşımlar temelde devletin bir kurum olarak anlam ve işlevini, kapitalist toplum biçiminde ekonomi-siyaset ilişkisi dahilinde ele almışlardır. Bu yaklaşımlar için ulus-devletin “ulusallığı”, daha ziyade Batılı liberal görüşün formüle ettiği ve büyük ölçüde Marksist kuramca da benimsenen formülasyonu takip etmektedir.

⁸⁹ Calhoun, a.g.e., 93-4.

⁹⁰ Giddens, a.g.e., 93.

⁹¹ Wagner, P. (1996). *Modernliğin sosyolojisi özgürlük ve cezalandırma*. (çev. M. Küçük), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 55.

⁹² Giddens, a.g.e., 93.

modern ulus-devlet sisteminin hakim olduğu modern çağın devlet formunun biricik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ortaçağ Avrupa'sının karakteristik özelliğı "parçalanmış" bir yapı arz ediyor olmasıdır. Ortaçağ Avrupa'sı dünya tarihinin en büyük merkezi imparatorluklarından biri olan Roma'nın kalıntıları üzerine inşa edilmişti. Cermen kavimlerin istilas ile yıkıldığı iddia edilen Roma İmparatorluğu, esasında gibi, genişleyen sınırlar, bu sınırların gerektirdiğı devasa merkezi yapı ve köleci bir ekonominin daralmaya mahkum yapısı nedeniyle uzun süreli bir istikrarsızlık ortamı içinde yıpranmıştır. Cermen kavimlerin baskısı yıkılma sürecini hızlandırmıştır. Roma'nın yıkılışı Avrupa'da toplumsal, kültürel ve ekonomik bir "kapanma" sürecini de zorunlu kılmıştır. Zira artık Roma İmparatorluğu'nun sunduğı o gün için devasa coğrafyada güvenli bir biçimde ticaret yapma imkanı ortadan kalkmış, tarım yapmak ise zorlaşmıştır. Patrici, Pleb, köylü ve köle gibi bilinen, hukuksal olarak tanımlanmış sınıfsal yapı da geçersiz hale gelmiştir. Bunun yerine artık ekonomik ve toplumsal yaşamın bir biçimde sürdürülebilmesi için tek mümkün yol gibi görünen feodal yapı oluşturulmuştur. Görece küçük bir toprak parçasına bağılı serf, onu korumakla görevli en yüksek otorite olan senyör, feodalitenin mikro düzeydeki aktörleri iken; çıkarları çatışan yüzlerce senyör, güçsüz krallar ve toplumsal yaşamda olduğı kadar ekonomik yaşamda da en başat güç olan kilise makro düzeydeki aktörlerdir. Ancak feodalitel zorunluluğun yarattığı kısmi denge ticaretin yaygınlaşması ve bu durumun yeni bir sınıfı ortaya çıkarması ile bozulmuştur. Kentlerde ortaya çıkan bu yeni sınıf gelişebilmek için öncelikle kentlere ve sonrada lehine bir ticareti mümkün kılabilen kent üstü yapılanmalara ihtiyaç duymuştur. Zira burjuvazinin çıkarları hem senyörlerle hem de kilise ile çatışmaktadır ve burjuvazinin bu dengede yeni bir müttefike ihtiyacı vardır. İşte bu müttefik Ortaçağ'ın isimi senyörden farklı olan ancak statü olarak hiçbir üstünlüğü bulunmayan "kral"dır. Kral ve burjuva koalisyonu, kilise ve senyörlere karşı devlet algısında bir değişime yol açacak olan bir formülasyon geliştirmişlerdir.

İster modern devlet Avrupa feodalitesi ile ilişkilendirip tarihsel bir sürekliliğin sonucu olarak değerlendirilsin ister bu tür bir yorumu evrimci karakteri ve bu karakterin taşıdığı risklerle beraber bertaraf edip süreksizliğe dayalı bir açıklama modeli kabul edilsin her halükarda modern devletin bir önceki aşamasında daha

sonra modern ulus-devlete ana bir özellik olarak eklemenecek mutlakiyetçi bir ara formun varlığı aşîkârdır.⁹³ Egemenlik kuramının da inşa edilmeye başlandığı söz konusu dönemin başında Erözden'in belirttiğı gibi önemli düşünsel dönüşümler gerçekleşmiştir. Bunların en hayati olanlarından biri de dinsel içerikli bir kavram olan "corpus mysticum"(ruhani vücut) anlayışı dahilinde oluşan ve hükmi kişilik kavramının temellerini atan değişimdir. Kilisenin mistik kişiliğı ile birlik ve bütünlük düşüncelerini içeren corpus mysticum, 14. yüzyıla gelindiğinde özellikle kiliseye karşı ulusal monarşi taslaklarının kullandıkları siyasal terminoloji ve kavramsallaştırma araçlarından biri haline gelmiştir. Zira modern devlete doğru giden kurguda iki önemli boşluğun yarattığı kuramsal sorunlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki vatan kavramının yeniden tanımlanması ve corpus mysticum'a dahil edilmesi, ikincisi ise kralın ölümlü varlığı nedeniyle krallık kurumunun manevi kişiliğinin kralın somut varlığından ayrılması ve egemenliğin kaynağının manevi kişiliğe kaydırılmasıdır.⁹⁴

Bu süreçte egemenlik kuramının evrimi özellikle bu boşlukların doldurulması için gerekli tezlerin geliştirilmesi biçiminde gerçekleşmiştir. Eğer mutlak devletleri, Anderson'ın belirtmiş olduğu gibi "yüzeydeki modernliğin yeraltındaki arkaizmini tekrar tekrar ele verdiği, melez oluşumlar"⁹⁵ olarak değerlendirecek olursak bu takdirde egemenlik kuramındaki ilerlemelerin modern ulus-devletin gelişimine olan katkısı daha da görünür hale gelecektir. Egemenlik kuramının iki önemli teorisyeni, Bodin ve Hobbes, güncel bir soruna kuramsal bir çözüm getirerek, "devletin bekası" için sürekli, tek ve bölünmez egemenlik düşüncesini mutlak monarşi ile desteklemişlerdir.⁹⁶ Hem mutlak devletin hem de onu takip eden modern ulus-devletin ayırt edici özelliğı olan egemenlik kavramının özelliklerini tanımlayan Bodin, egemenliğin en sağlam dayanağını monarşide bulduğunu ve egemenliğin en iyi temsilcisinin de kral olduğunu savunuyordu.⁹⁷

⁹³ Poggi'ye göre Fransız ve Anglo-Amerkan geleneklerinde feodalizm ve mutlakiyetçilik şeklinde geliştirilen ikili tipolojiye Alman geleneğinde standestaat adı verilen bir başka biçim de eklenir. Poggi'nin de analizinde kullandığı standestaat sistemi, 12. Yüzyılın sonu ile 14. Yüzyılın başı arasında ortaya çıkmıştır (Poggi, a.g.e., 31) ve feodal yönetim sisteminden kentlerin gelişmesi ya da yeniden doğuşu ile farklılaşmıştır. Ayrıntı için bkz. Poggi, a.g.e., 49-67.

⁹⁴ Erözden, O. (1997). *Ulus-Devlet*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 48-50.

⁹⁵ Akt. Giddens, a.g.e., 131.

⁹⁶ Beriş, H.E. (2006). *Küreselleşme çağında egemenlik*. Ankara: Lotus Yayınevi, 53.

⁹⁷ Sarıca, M. (1987). *100 soruda siyasi düşünce tarihi*. (Beşinci baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi, 60.

Egemenlik kuramının bir diğer mimarı olan Hobbes, İngiliz Devrimi(1640-60) sırasında mutlak monarşiyi haklı göstermek için kaleme aldığı Leviathan'da yöntemini fiziğe dayandıran ve tündengelimli bir açıklama biçimi ile güçlü ve mutlakiyetçi bir model öngörüyordu.⁹⁸ Calhoun'a göre ise Hobbes'un düşüncesi, ortak bir lidere taabiyet ile karakterize bir siyasi cemaat fikrini içeriyordu. Halk anlamına gelen bu siyasi cemaat milliyetçiliğe doğru atılmış önemli bir adım olma özelliği de taşımaktaydı.⁹⁹ Diğer taraftan Ağaoğulları'nın belirttiği gibi kral-devletler doruk noktalarına ulaştıkları anda değişen sosyo-ekonomik koşulların getirdiği özgürlük taleplerinin etkisi ile sorgulanmaya ve eleştirilmeye başlanmışlardır. Özellikle Spinoza, Montesquieu, Locke gibi isimler monarşiyi tümünden ortadan kaldırmayı değil ama kral-devletin yetkilerinin sınırlandırılmasını talep etmişlerdir. Bu ise Hobbes'un kuramında meşruiyetin kaynağı olan pasif halkın, kendine özgü iradesi olan bir kişi olarak aktif konuma getirilmesi ile mümkün olmuştur. Ancak kral-devletten ulus-devlete asıl "sıçramayı" gerçekleştiren düşünür Rousseau olmuştur.¹⁰⁰ Hobbes ve Bodin tarafından geliştirilen egemenlik kavramını yeniden değerlendiren Rousseau, egemenliği ulusa vererek, modern demokratik düşüncenin temel başlangıç noktasını oluşturmuştur. Ancak Rousseau'nun kuramı, yurttaşların özel çıkarını yansıtan özel irade ile genel irade arasındaki uyuşmanın nasıl sağlanacağına dair sorunlar içeriyordu. Rousseau'nun yurttaşların cumhuriyetçi erdem anlayışlarını geliştirmeleri gibi bir takım öneriler getirdiği bu sorun, onu eleştiren liberal kuramcılar da demokratik yurttaşlık ile ticari toplumun desteklediği özel çıkarların nasıl uzlaştırılabileceği sorunu bağlamında meşgul etmeye devam etmiştir.¹⁰¹ Ancak yine de Rousseau kuramında, devleti hem sözleşmenin nedeni hem de sonucu yaparak bütünleştirici bir hukuki-siyasal yapı çerçevesinde bireyleri yurttaş kimlikleri ile eşit konuma getirmiş ve farklılıkları kamusal alanda dışlamıştır.¹⁰² Rousseau'yu siyasal ve toplumsal kuram açısından önemli kılan bir diğer özelliğini ise Heilbron şöyle dile getirir; "Rousseau, büyük olasılıkla *societe* sözcüğünü temel bir kavram olarak kullanan ve 'toplumsal' ilişkiler çerçevesinde açıkça akıl yürüten ilk kişilerden biriydi."¹⁰³ Bu anlamda toplum kavramının bugünkü

⁹⁸ Callinicos, a.g.e., 44-5.

⁹⁹ Calhoun, a.g.e., 102.

¹⁰⁰ Ağaoğulları, M.A. (2010). *Ulus-devlet ya da halk egemenliği*. (İkinci Baskı). İmge kitabevi: Ankara, 354.

¹⁰¹ Callinicos, a.g.e., 56-9.

¹⁰² Ağaoğulları, a.g.e., 355.

¹⁰³ Akt Callinicos, a.g.e., 32.

anlamdaki kullanımı ile ulusun meşruiyet kaynağı olarak devlete eklemlenmesi süreçlerindeki tarihsel ve kuramsal çakışma özellikle dikkat çekicidir. Bundan sonraki evre açısından değerlendirildiğinde Giddens'in belirttiği gibi;

“Zamanın politik teorisine bağlı olarak mutlakiyet kavramı işlenmeye açıldı, çünkü bir kişinin üstün otoritesinin öne sürülmesini, gerçekte kral ve hükümdarların hiçbir gerekli rolünün olmadığı devlet gücünün daha genelleştirilmiş bir yorumu ile yan yana koyuyordu. Bir kez egemenlik fikri hükümet prensibine etkin biçimde dönüştüğünde onun için şehirli komünün kısıtlı erişimi içerisinde artık uygulanmayan ama bütün olarak devletin politik toplumuna referans olan ‘yurttaşlığa’ bağlanma yolu açıldı.”¹⁰⁴

Düşünsel temellerini siyaset felsefesi bağlamında bulan bu yeni devlet anlayışının, somut tezahürü devletin fiili kurumsallaşması ile ilişkilidir. Bu kurumsallaşma sürecinin en belirgin yanlarından biri güç kullanımı anlayışında meydana gelen değişimdir. Bu anlamda devlet kurma projesinin en önemli parçalarından ve siyaset kuramının baş ilkelerinden biri olarak, devletin meşru şiddet kullanma tekeli elinde bulundurması, sınırları içindeki unsurların- haydut, eşkiya vs. yanı sıra derebeyler gibi yarı özerk otoritelerin de- şiddet kullanmaktan men edilerek pasifize edilmesini içermektedir.¹⁰⁵ İç egemenliği kurmaya yönelik bu strateji dışta daha farklı bir biçimde cereyan etmiştir. Egemenlik kuramının somut siyasal bir sonucu olarak Vestfalya antlaşması egemen eşitliği ilkesine dayalı uluslararası bir sistemin miladıdır. Zira şehir devletlerinden ve farklı biçimlerde sınıflandırılması mümkün olan imparatorluklardan oluşan geleneksel devlet formları, tarihsel olarak, bir arada var olabilirlerken, Vestfalya antlaşması ile hukuki bir gerçeklik kazanan ve modern ulus-devlete doğru evrilecek olan yapılanma salt bir devlet formu değil, aynı formdaki devletlerin bir arada var olma zorunluluğuna dayanan uluslararası sistemi ile de biriciktir.

Mutlak devletin, diğer somut özellikleri ise idari gücün merkezileşmesi ve genelleşmesi; yeni hukuk mekanizmalarının gelişmesi ve mali yönetim usullerindeki değişimler olarak sıralanabilir.¹⁰⁶ Devletin özellikle merkeziyetçi karakterini güçlendiren bu özellikler modern ulus-devlete eklemlenecek diğer niteliklerin

¹⁰⁴ Giddens, a.g.e, 133.

¹⁰⁵ Calhoun, a.g.e., 92.

¹⁰⁶ Giddens, a.g.e., 133-4.

geleceği açısından da önemli bir rol üstlenmişlerdir. Özellikle anlaşmazlıkların çapı ve yeni teknolojilerin arttırdığı savaş maliyetlerinin finansmanı, vergi toplama işinin yarı özerk feodal seçkinler ve mültezimlerce değil, ulusal hükümet ve onun bürokratları tarafından gerçekleştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu şartların gelişmesi devletin uzak bölgeleri idare etme kapasitesi ile ilişkiliydi ve ulaşım ve iletişimdeki ilerlemeler ile bürokrasi ve onunla ilgili bilgi yönetim sistemlerindeki gelişmelere çok şey borçluydu.¹⁰⁷ Parasal tekel, görelî mali ve idari merkezileşme, hukuksal standartlaşma ve iç “barış”ı içeren süreç sınır ve toprak kurumlarını da kökünden değiştirmiştir.¹⁰⁸ Böyle bir sistemi mümkün kılacak en önemli özelliklerden biri ise ülkesellik olacaktır. Geleneksel devletlerde son derece muğlak olan sınır anlayışı, modern devletle beraber daha katı bir hale gelmiştir. Zira Escobar’ın belirttiği gibi modern mutlak devletlerden çağdaş demokratik devletlere siyasi egemenliğin kullanımı iki unsur içermektedir: insan ve verili bir coğrafi alandaki mülk. Verili bir coğrafi alan fikrinin modern devlet için vazgeçilmez bir unsur haline gelmesi, egemen olunan topraklara dair bilgilerin toplanması, sınıflandırılması, analiz edilmesi gibi bir takım işleri de beraberinde getirdi. Bu çerçevede 16. yüzyıldan 18. yüzyıla dek olan dönemi Rönesans ve Barok ve Neo-klasik olmak üzere ikiye ayıran Escobar, ilk dönemde dünyaya dair Antik bakış açısının tedrici olarak terk edildiğini ve devlet iktidarının merkezileşmesi süreci ile keşiflerin sosyal ve kültürel etkilerinin hissedilmeye başlandığını söyler. Barok ve Neo-klasik olarak nitelendirilen ikinci dönem ise Avrupa mutlakîyetçiliğinin zirvesidir ve dünya olası bir teritoryal genişlemenin sahnesi olarak görülmektedir.¹⁰⁹ Bu anlamda modern çağa özgü uzam anlayışının şekillenmesinde modern devletin teritoryal karakteri baskın bir özellik olarak belirir. Egemenliğin sürdürüldüğü toprak ve bu toprakta yaşayan nüfusa dair her türlü bilgi hukuki-rasyonel örgütlenmenin giderek arttığı modern devlet için daha da önemli hale gelmiştir. Devletin kurumsallaştığı merkez ve onun çevresi ile ilerleyen dönemde emperyalist bir politika ile hükmedilen topraklar arasındaki farklı yönetsel ve siyasi yaklaşımlara rağmen modern devletin toprak ve nüfus konularına dair her geçen gün artan ilgisi aşikardır.

¹⁰⁷ Calhoun, a.g.e., 93-4.

¹⁰⁸ Balibar, E., a.g.e., 108.

¹⁰⁹ Escobar, M. (2003). Exploration, cartography the modernization of state power In Brenner N., Jessop B., Marin J., MacLeod G (Eds.) *State/Space* .Blackwell Publishing, 29-30.

Düşünsel serüvenle bir arada ilerleyen kurumsallaşma sürecine eşlik eden siyasal ve toplumsal gelişmeler bağlamında problem ulus fikrinin modern devlete nasıl eklemlendiğidir ki bu egemenliğin kaynağı anlamında da önemli bir değişim anlamına gelir. Skolastik düşüncenin aksine, dünyevi bir alanda siyaseti özerkleştiren ve modern siyaset anlayışını başlatan modern düşünce meşruiyet kaynağı olarak “toplum”u kabul etmiştir.¹¹⁰ Devletin kendi genel tarihi dahilinde önemli bir uğrak olarak ortaya çıkan ulus-devlet, Habermas’a göre, “...parçalanma sırasında fark edilmiş ilk modern toplumsal entegrasyon biçimlerine işlevsel bir eşdeğer bulmaya adeta zorlayan tarihsel gelişmeye inandırıcı bir yanıt”tır.¹¹¹ Bu tip bir kurumsallaşmanın getirdiği tarihsel başarı devletin meşruiyet kaynağı olarak ulus fikrine atfedilen anlam ile de ilişkilidir. Bu noktada ulus-devletin oluşumunda alttan gelen halk iradesinin taleplerinin rolüne dikkat çeken Calhoun’a göre, ne ulus fikri ne de onun artan önemi, devlet oluşumunun bir türevi ya da devlet kurucularının keyfi tercihlerinin bir sonucu olarak yorumlanamaz. Milliyetçiliğin doğuşundaki en önemli öğelerden biri siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı olarak halk iradesini ön plana çıkarılmış olmasıdır. Ulus-devlete giden süreçte, hem halk ayaklanmalarının hem de siyaset kuramının hedefi yalnızca kitlesel bir isyan meselesi değildir. Bunun da ötesinde “halkına denk ve onun çıkarlarına hizmet eden bir devlete de meşruiyet kazandırmaya muktedir birleşik bir güç olan ‘halk’ kavramına” dayalı bir mücadele söz konusu olmuştur.¹¹² Habermas’a göre, siyasal terminolojide bir arada düşünülen ulus ve devlet halkı kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılması ya da “ulus-devlet” ve “devlet vatandaşlığı ulusu” gibi kavramları birbirine kenetleyen bileşenler, birbiri ile koşutluk göstermeyen iki sürecin-devletin ve ulusun oluşumunun-sonucudurlar.¹¹³

Ulus-devletin tarihsel başarısı, toplumsal, kültürel ve ekonomik modernleşmenin gereklerine önceki siyasal yapılanmalara nazaran daha iyi cevap vermesidir. İçte ve dışta egemenlik anlayışı ile sivil toplum-devlet ayrışmasına dayanan devlet formu, 18. yüzyılın sonundaki devrimlerin akabinde ulus ile kaynaşmış ve ulus-devlet ortaya çıkmıştır. Ulusun, devlet halkı olarak tanımlanması ona hukuksal bir anlam kazandırırken, ortak köken, dil, tarih ve kültür olarak ulus,

¹¹⁰ Akal, C.B. (2011). Bir devlet kuramı için giriş, C.B. Akal (Der.) *Devlet Kuramı*. Ankara: Dost Kitabevi, 19.

¹¹¹ Habermas, a.g.e, 14.

¹¹² Calhoun, a.g.e, 95-6.

¹¹³ Habermas, a.g.e., 16.

siyasal bir topluluk anlamı da taşır.¹¹⁴ Calhoun'un vurguladığı gibi yükselen siyasi meşruiyet yorumu, ister adına ulus, ister halk densin, sınırları belli ve bütünleşmiş bir topluluğa atıfta bulunmaktaydı. Siyasetin bu anlamda artık bir kültüre ve topluma dayandığı bu durum siyaset kuramının da toplumsal kurama dayanması sonucunu doğurmuştur.¹¹⁵ Ancak bu noktada ulus kavramının düşünsel köklerinin birbiri ile çelişen farklı yorumlarını da dikkate almak gerekmektedir. Bir yanda başta Renan olmak üzere Fransız düşünürlerce benimsenen bireysel bağlılıklar temelinde evrensel bir oluşum olarak ulus fikri diğer tarafta ise özellikle Herder, Fichte gibi Alman yazarlarca kabul edilen ortak dil ve etnik gruba dayalı cemaat olarak ulus fikri yer almaktadır.¹¹⁶ Yurttaşlık ile ulus fikirleri arasındaki gerilimi de yansıtan bu ayırım¹¹⁷ farklı ulus-devlet kurumsallaşmalarının analizi açısından da önemlidir.

Ulus fikrinin modern toplum anlayışına eklemlenmesinde milliyetçiliğin işlevini bir kez daha de vurgulamak gerekmektedir. Genel olarak, ulus-devlet, “kurumsallaşmış siyasi iktidarın belli bir tarihsel aşamada büründüğü yapısal biçim”; ulus, “bu yapılanmanın meşruiyet kaynağı olan kurgu” ve milliyetçilik, “bu meşruiyet kaynağını tek geçerli siyasi değer olarak kabul ettirmeyi hedefleyen bir siyasi akım olarak” tanımlanabilirler.¹¹⁸ Milliyetçiliğe dair hemen entelektüel soruşturma bir ulus tanımına da ihtiyaç duyar. Oysa Jaffrelot’a göre, bir ulus kuramı her zaman bir milliyetçilik kuramı anlamına gelmez. Çünkü ulus, ulus-devlet kavramının da türediği, kurumsal bir boyuta sahipken, milliyetçilik, aslında siyasal ve kültürel kimliğe dayanan bir ideolojidir.¹¹⁹ Ulus, ulus-devlet ve milliyetçilik arasındaki çok boyutlu ilişkiler bunların her birinin hem tanımlanmasını hem de kuramsallaştırmalarını güçleştirirler. Bu problemin önemli bir kısmı ise özellikle milliyetçiliğin doğasından kaynaklanmaktadır. Zira milliyetçiliğin iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan biri “verili bir kültür adına yapılan egemenlik mücdadelesinin aracı olduğunda dışlayıcı ve bütüncü” tarafı ile ilişkiliyken, diğeri “ulus-devleti oluşturan ve var eden ‘irade’nin hareketi adına yurttaşlığı

¹¹⁴ Habermas, a.g.e., 16-8.

¹¹⁵ Calhoun, a.g.e., 98-9.

¹¹⁶ Jaffrelot, C. (1998). Bazı ulus teorileri., J. Leca(Der.) *Uluslar ve milliyetçilikler*. (çev.S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları, (Eserin orijinali 1995’de yayımlandı), 54.

¹¹⁷ De Wenden, C.W. (1998) Ulus ve yurttaşlık: hem rakip hem ortak. J.Leca(Der.) *Uluslar ve milliyetçilikler*. (çev.S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları, (Eserin orijinali 1995’de yayımlandı), 39.

¹¹⁸ Erözden, a.g.e., 47.

¹¹⁹ Jaffrelot, C. (2010). Bir milliyetçilik kuramı için, Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot (Der) *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar*. (çev. D. Çetinkasap). İstanbul, İletişim Yayınları 26-7.

meşrulaştırdığında ‘bireyci’ ve dışlayıcı değil, dahil edici” olan tarafı ile ilgilidir.¹²⁰ Burada özellikle milliyetçiliğin ulus-devlet bünyesinde oynadığı ikinci rolü önemlidir. Ancak bu noktada da farklı bir sorun ortaya çıkar. Delannoi’nin belirttiği gibi bu tartışmada basite indirgeyici iki yaklaşımdan sakınmak gerekmektedir. Bunlardan ilki, Anglo Sakson ülkelerinde yaygın bir biçimde benimsenen ve yalnızca milliyetçiliğe atıfta bulunarak, ulusu kavranması imkansız olarak değerlendiren yaklaşımdır. İkinci eğilim ise “ulusun iyi bir tanımını yapabilmek uğruna milliyetçiliği ulusa feda eden eğilim” olarak tezahür eder ve milliyetçiliği “ulustan kaynaklanan patolojik türevler” olarak değerlendirir.¹²¹

Eski siyasal yapılar karşısında üstünlüğünü kesin olarak kanıtlamış olan ulus-devleti ¹²² şehir devletleri, imparatorluklar gibi diğer geleneksel siyasal örgütlenme formlarından ayıran birçok karakteristik özellik bulunmakla beraber en açık vurgu “ulusal” karakteri üzerinedir. Ulus ve milliyetçilik, Giddens’in vurguladığı gibi modern devletin belirgin özellikleri olarak kabul edilirse,¹²³ modern devlet ile ulus ve milliyetçilik arasındaki özgül ilişkiye dair kuramsal problemler, ulus-devletin tarihine bakarak değil, ulus-devletin teorizasyonunun tarihsel yorumlarına yönelerek anlaşılabilir. Diğer taraftan Ağaoğulları’nın yerinde tespitinde belirttiği gibi, Fransız Devrimi sonrası siyasal düşüncüyü de ulus-devlet bağlamında okumak gerekmektedir. Çünkü 19. ve 20. yüzyıllar boyunca hem demokratik hem de diktatörlük ve faşist yönetim uygulamaları hem de bunlarla ilişkili siyasal tartışmalar *ulus-devletin çizdiği çerçevede* yaşanmıştır ve yaşanmaya devam etmektedir.¹²⁴ Ulus-devletlerin her anlamda modern dünyanın “kap”ları haline gelmeleri, ulus-devletin çizdiği çerçevenin farklı bir şekilde ifadesidir.

Bu noktada modern dünyanın kapları olan ulus-devletlere içkin ülkesellik kavramına geri dönmek ve ulusal hareketin modern devletin ülkeselliğine yüklediği yeni anlamı da görmek gerekmektedir. Bu yeni anlamın ulusal sınırların artan önemi, devlet ülkeselliğinin “vatan” kavramı adı altında ulusun kendi tarihselliği ile

¹²⁰ Leca, J. (1998) Neden Söz Ediyoruz? J. Leca(Der.) *Uluslar ve milliyetçilikler*. (çev.S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları, (Eserin orijinali 1995’te yayımlandı),16.

¹²¹ Delannoi, G. (1998) Milliyetçilik ve ideolojik kataliz, J. Leca(Der.) *Uluslar ve milliyetçilikler..* (çev.S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları, (Eserin orijinali 1995’de yayımlandı), 32.

¹²² Habermas, a.g.e., 14.

¹²³ Giddens, a.g.e., 159.

¹²⁴ Ağaoğulları, a.g.e., 356.

ilişkilendirilerek kutsallaştırılması gibi farklı tezahürleri bulunmaktadır. Özellikle Fransız ve Amerikan devrimlerinden sonra hanedana ait iktidarın devlete geçişi ve sivil toplumun otonom gelişimi ülkeselliğe sembolik, siyasi ve toplumsal yeni bir anlam vermiştir.¹²⁵ Modernite, kapitalizm, endüstrileşme gibi çok farklı değişkenlerin etkisi ile yalnızca yönetim yapıları değil, bireye dair anlayış da değişmiştir. Devletin ve/veya pazarın rasyonallitesi sayesinde çeşitli biçimlerde bireysel bir öz farkındalığın doğuşu ile ilişkili olan yeni bir öznellik doğmuştur. Hobbes'tan Rousseau'ya, Kant'dan Hegel'e modern dönemin en önemli düşünürleri bu yeni öznellik tarzının dair farklı açıklamalar sunmuşlardır. Örneğin Hegel, bireyin modern devletle olan ilişkisinde devlete açıkça öncelik tanımış ve bu suretle de yalnızca devletin toplumdaki uyumu garanti edebileceğini iddia etmiştir. Yalnızca modern devletin teritoryal sınırları içinde modern tarihin öz farkındalığı olan öznesi doğabilir. Böyle bir iddia ise bir diğer bağlamda siyasetin yalnızca teritoryal bir eklemlenme temelinde mümkün olabileceği iddiasına dayanır ve diğer olasılıkları dışlar.¹²⁶ Bu teritoryal vurgu başka bir bağlamda da anlamlıdır. Nitekim Hegelci düşüncede “tarihsel zaman, devletin yayıldığı ve egemenlik kurduğu mekanı” doğurmaktadır. Mekanın bu şekilde devlet emrinde fetişleştirilmesi günümüzde de devlet ve toplum kavrayışımızı şekillendirmektedir.¹²⁷ Bu anlamı ile devlet “farklılıkları...tekrarlara, daireselliklere indirgeyerek zamanı ezer. Mekan Hegelci şemaya göre baskın çıkar. Bu modern devlet, toplumların ve (ulusal) mekanların kesinlikle istikrarlı merkezi olarak kendini gösterir ve dayatır”.¹²⁸ Bu bağlamda Hegel'in devlete biçtiği tarihsel anlam mekan vurgusunu da içermektedir. Modern devletin teritoryal karakteri böylece yalnızca olumlanmış olmakla kalmamakta aynı zamanda toplum ve mekan konusundaki hakimiyeti pekiştirilmiş olmaktadır.

Hegel'in devlet anlayışı bağlamında vurgulanması gereken bir başka önemli yön ise bu devletin milliyetçilikle ve ulus-devletle olan bağlantısının birey açısından getirdiği sonuçlardır. Kadioğlu'na göre, ulusak kimlik ve milliyetin, egemenliğin temel kaynağı haline geldiği dönemde, ‘Hegel'in tanrısallaştırdığı devlet ile milliyetçiliğin birleşmesi’ ile beraber bireyin ancak bir ulus-devletin üyesi olmakla

¹²⁵ Escobar, a.g.e., 43.

¹²⁶ Agnew, J. (1994). The territorial trap: The geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy*, Vol. 1(1) 61-62.

¹²⁷ Lefebvre, H. (2014). *Mekanın üretimi*. (İkinci Baskı). (çev. I. Ergüden). İstanbul:Sel Yayıncılık, 51-52.

¹²⁸ Lefebvre, a.g.e., 53.

hukuki açıdan vatandaş ve gerçek bir birey olarak var olacağı düşüncesi yaygınlaşmıştır.¹²⁹ Gerçek birey olmayı, vatandaş olma kriterine bağlayan bu anlayışın bir başka veçhesine dikkat çeken Agamben'e göre, "ulus-devlet sisteminde, insanların güya kutsal ve ellerinden-alınamaz olan hakları, bir devletin vatandaşına ait haklar biçiminden çıktıkları anda" hükümsüz hale gelmekteydiler. Bu çelişkinin 1789 tarihli *İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi*'ndeki tezahürüne dikkat çeken Agamben'e göre, "*homme* ile *citoyen* terimlerinin, iki otonom varlığa mı işaret ettiği yoksa, bunun yerine, ikinci terimin zaten her zaman birinciyi içerdiği üniter bir sistem mi oluşturduğu" belirsizdir.¹³⁰ Birçok anlamının yanı sıra, ulus-devletin, bir kurum olarak, modern insanı donattığı var sayılan haklar hususundaki belirleyiciliğine dikkat çeken bu yorumlar, ulus-devletin, modernlik içindeki önemini bir kez daha vurgularlar. Ulus-devlet sistemi böylece, bireyin, birey olmaktan kaynaklı tüm haklarının yalnızca kendi sistemi dahilinde mümkün kılmaktadır.¹³¹

Ulus-devlete doğru yönelen süreçte en önemli dinamiklerden biri de şüphesiz modernitedir. Giddens'a göre, modern kurumların yaygınlaşmasını sağlayan en önemli kurumsal unsurlar ulus-devlet ve kapitalizmdir. Modern kurumlar bu anlamda ulus-devlete çok şey borçludurlar. Modernliğin yapısal olarak taşıdığı küreselleştirici güç¹³² ulus-devletin anlaşılmasında da son derece önemli bir rol oynar. Bu doğrultuda önce modernliğin ne anlama geldiğine bakmak gerekir. Modernlik, genel anlamda "17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimleri"ne¹³³ göndermede bulunan bir kavramdır. Çiğdem'e göre ise modernite; "...onbeş ve yirminci yüzyıllar arasında yer alan entelektüel, kültürel, toplumsal ve estetik

¹²⁹ Kadioğlu, A. (2012). Vatandaşlık: kavramın farklı anlamları, A. Kadioğlu (Editör) *Vatandaşlığın dönüşümü*. (İkinci Baskı). (çev. C. Cemgil). İstanbul: Metis yayınları, 22

¹³⁰ Agamben, G. (2001) *Kutsal insan*. (çev.İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 167.

¹³¹ Bu noktada Benhabib, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ndeki benzer bir yaklaşıma dikkat çeker. Ona göre "...beyanname, devletin göçmenlere giriş hakkı verme, sığınma hakkını koruma ve yabancı uyruklu mukimlerle, belli vatandaşlık haklarına sahip yabancı mukimlerin vatandaşlığına izin verme yükümlülükleri konusunda sessiz kalıyordu...Beyanname bu hakların sınır ötesi karakterine karşın, devletlerin egemenliğini destekliyor. Böylece, dünyanın en kapsamlı uluslararası hukuk belgelerinde evrensel insan hakları ve bölgesel egemenlik arasında bir dizi içsel çelişki vücut buluyor" bkz. Benhabib, Ş. (2006). *Ötekilerin hakları*. (çev. B. Akkayal). İstanbul: İletişim Yayınları,(Eserin orijinali 2004'te yayımlandı), 20-21. Benhabib'in dikkat çektiği bu nokta özellikle, uluslararası ilişkilerin arttığı günümüz dünyasında, ulus-devlet sistemini en çok zorlayan konuların başında gelmektedir.

¹³² Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları*. (Beşinci Baskı). (çev.E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 59-60.

¹³³ Giddens, a.g.e., 9.

dönüşümün bir sonucudur”, modernleşme ise modernitenin içinde ulus-devlet, endüstrileşme, pazar ekonomisi gibi kurumsal altyapısının yer aldığı bir süreç işaret eder.¹³⁴ Touraine’ye göre modernlik, “bilimsel bir kültürle hem düzenli hem de özgür bireylerden oluşan toplum arasındaki” denkliliği ifade eden bir kavramdır ve bu denkliliği sağlayan da aklın utkusudur.¹³⁵ Callinicos ise modernlik kavramının üç düzeyine dikkat çeker; felsefi düşünce, toplum biçimi ve tarihsel deneyim.¹³⁶ Modernliğin kavramsallaştırılmasındaki güçlük bir ölçüde bu birbiriyle yakından ilişkili üç farklı düzeyden kaynaklanmaktadır.¹³⁷ Ulus-devlet-modernite ilişkisi bu anlamda nasıl değerlendirilebilir? Delanty ve O’Mahony’e göre, uzun vadeli tarihsel süreçlerden, kültürel ve sosyal projelere dek uzanan modernlik, ikincisi temelinde kurumsal dinamikler açısından kavramsallaştırılabilir. Bu anlamda sosyal ve kültürel bir proje olarak modernlik, devlet oluşumu, demokrasi, kapitalizm ve kültürün entellektüalizasyonu olmak üzere dört temel kurumsal dinamik üzerine inşa edilmiştir.¹³⁸ Giddens’a göre ise modernlik olarak adlandırdığımız yapının kurumsal

¹³⁴ Çiğdem, A. (2004). *Bir imkan olarak modernite*. İstanbul: İletişim Yayınları, 72.

¹³⁵ Touraine A. (2002). *Modernliğin eleştirisi*. (Dördüncü Baskı). (çev. Hülya Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (Eserin orijinali 1992’de yayımlandı), 13.

¹³⁶ Callinicos, a.g.e., 444.

¹³⁷ Felsefi, toplumsal ve tarihsel karakteri ile bu görece uzun modernlik süreci, farklı biçimlerde dönemselleştirilebilir. Örneğin Berman modernliğin tarihinin üç evrede analiz edilebileceğini ileri sürer. Genel olarak 18. yüzyılın başına dek süren ilk evrede modern yaşam yeni algılanmaya başlanmıştır. 20. yüzyıla dek süren ikinci evre özellikle Fransız Devrimi’nin etkisi ile modern bir kamunun doğuşunu simgelemektedir. Nihayet 20. yüzyıla başlayan üçüncü ve son evre bir yandan modernitenin daha önce görülmemiş bir biçimde yaygınlaşmasını diğer yandan ise modern kamu alanının genişlemesini takip eden bir parçalanmayı beraberinde getirir. Bu parçalanma modernliğin köklerinden kopmuş bir hal almasına da neden olmuştur. (Berman, M.(2005) *Katı olan her şey buharlaşıyor*. (çev. Ü. Altuğ, B. Peker). (Dokuzuncu Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları(Eserin orijinali 1982’de yayımlandı), 29-30.) Modernite düşüncesinin bu değişim ve dönüşüm özelliği onu 18. yüzyıl Aydınlanması’nın ya da pozitivist bilim teorisinin ötesine taşıyan niteliğidir. Bu modernitenin devam eden bir süreç olduğu anlamına gelir. Nitekim Çiğdem’e göre, “modernitenin tarihi, bugünün, tarihsel bugünün tarihidir.” (Çiğdem, a.g.e, 68.) Modernite, Aydınlanma’nın akıl, rasyonalite, ve ilerleme vurgularını paylaşır. Ancak bunun da ötesinde bunları, en azından bir idea olarak, dünya tarihini etkileyen diğer tüm süreçlerden farklı bir biçimde tüm insanlığa vaad eder. Modernite’nin bu evrensellik vurgusu – ideallerini bir toplum, bir sınıf, bir din vs. için değil, tüm insanlık için dile getirme iddiasında olması- onun karakteristik özelliğidir. Modernizmin bir başka özelliği de “sürekli değişim” vurgusudur. Bu vurgu toplumsal yaşam tasavvuruna ilerlemeci bir anlam da katılması ile de ilişkilidir. Ancak modernliğin doğasından kaynaklanan birçok problem de bulunmaktadır. Evrensellik iddiasının kendisi, evrenselin ne olduğu ve neye göre evrensel olduğu problemleri ile maluldür. Zira kendi savunduğu konumu evrensel olarak addeden özne, kendini karşıtı ile tanımladığı nispette ötekini evrenselin zıddı her neyi ima ediyorsa onunla –açık yada örtük- itham etmiş olabilir. Wagner’in belirttiği gibi, modernliğin özgürleştirici gündemi bir yandan aklın evrenselliği ile Tanrı ya da krala karşı ortaya konan evrensel insanlık kavramını yüceltirken, diğer yandan disiplin altına alan söylemiyle ötekileri- kadınlar, deliler, aşağı sınıflar, geleneksel toplumlar vs.- yine akıl adına kategorize ediyor ve dışlıyordu (Wagner, a.g.e., 68-70). Benzer şekilde aklın zaferi olarak modernlik anlayışına yönelik eleştirilerde bulunmaktadır. Örneğin Touraine’ye göre, insanlığın aklın yasalarına göre hareket etmesinin ilerleme, bolluk, özgürlük ve mutlulukla sonuçlanacağı iddiası, tarihin çürüttüğü bir ideolojiden ibarettir. Zira akıl ideasını benimsemiş totaliter rejimlerin uzun süren egemenlikleri ve bu egemenliğin sonuçları başta benimsenen idealler ile açık biçimde çelişmektedir. (Touraine, a.g.e., 14.)

¹³⁸ Delanty, G., O’Mahony P. (2002). *Nationalism and social theory*. London :Sage Publications,25.

boyutları; “rekabetçi emek ve ürün piyasaları bağlamında sermaye birikimi” olarak kapitalizm, “enformasyonun ve toplumsal denetlemenin kontrolü” olarak gözetleme, “savaşın endüstrileşmesi bağlamında şiddet araçlarının kontrolü” olarak askeri iktidar ile “doğanın dönüştürülmesi ve ‘yapay çevrenin’ gelişimi olarak endüstriyalizm ile karakterize olur.¹³⁹ Tüm bu kuramsal boyutlar modernliğin ulus-devletle olan bağlarına referansla ele alınabilecek niteliktedirler.

Bu anlamda çok boyutlu ve katmanlı ulus-devlet-modernite ilişkisi bir yanda Aydınlanma düşüncesi ile vaat edilen aklın özgürleşmesi, evrensellik ve yurttaşlık üzerine kurgulanmış bir ulus ideası diğer yanda romantizmle şekillenen, diğerini ötekileştirerek ve kalıtsal addettiği değerleri yüceleştirerek var olan ulus tahayyülüne dek uzanır. Burada problem milliyetçiliğin ve ulus-devletin modernite bağlamında yerinin nasıl tespit edileceğidir. Bu konuda radikal bir tutum benimseyen Delanty ve O’Mahony’e göre, milliyetçilik, birçok bakımdan modern projedeki en etkili güçlerden bir kısmını ifade eder, zira milliyetçilik, modernitede radikal özgürlük fikri ile meşgul bir dışavurumdur. En güçlü ifadesini modernitenin kendini sonsuz bir biçimde siyasal elitlerin eylemleri yoluyla dönüştürebildiği Jakoben düşüncede bulan bu anlayış, aynı zamanda cumhuriyetçi tasavvurun sivil toplumun otonomisi (self determination) fikrinde de ortaya çıkar. Siyasetin bu kavramları bir biçimde -liberal, romantik ve otoriteryan tüm yüzlerinde-, modern milliyetçiliğin siyasal projesini şekillendirmişlerdir. Fakat milliyetçiliğin zaferini asıl güvence altına alan radikal özgürlük gücü ya da siyasalın zaferi değil, milliyetçiliğin gündelik yaşamda modernitenin siyasal ve kültürel projesi ile kaynaşma yeteneğidir. Bu anlamda milliyetçilik, modernitedeki en başarılı ana siyasal söylem olma özelliğine de sahiptir.¹⁴⁰ Üstelik modernleşme süreci Batılı ve Batılı olmayan şeklinde iki farklı tarihsel deneyime işaret eder. Zira kapitalizme kendi iç dinamikleri ile evrilememiş diğer toplumlar açısından hem modernite düşüncesi, hem de modernleşmenin somut sonuçları farklı biçimde anlamlandırılmıştır. Bu iki farklı tarihsel deneyimin ulus-devletle ilişkileri de birbirinden farklı olmuştur. Ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı’nda soykırım eylemleri nedeniyle kaybedenler hakkında ahlaki bir suçlama durumu söz konusu iken, modernleşme teorisince de kuramsallaştıran galipler

¹³⁹ Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları*. (Beşinci Baskı). (çev.E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 56.

¹⁴⁰ Delanty, G., O’Mahony P., a.g.e., xv.

savaşın sonucunu kendi hoşgörülü liberal ve demokratik uygarlıklarının bir zaferi olarak gördüler. Bu doğrultuda milliyetçiliği kendi değerlerinden daha büyük medeni değerleri temsil eden uluslar şeklinde organize eden bu medeniyet anlayışı¹⁴¹ özellikle modernleşme teorisi bağlamında gelişmekte olan ülkeler için bir örnek de teşkil etmiştir. Buradaki tartışmadan hareket eden çağdaş milliyetçilik kuramları modernitenin dönüştürücü gücüne vurgu yaparlar ve ulus-devleti, bilhassa ulus ve milliyetçiliğin modern karakterinden hareketle açıklar.

Ulus-devletin ortaya çıkışı ile ilgili bir başka önemli tartışma kapitalizmin doğuşu ve gelişim süreci ile ulus-devlet arasında kurulan ilişkisidir. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde bir “burjuva devrimi” olarak nitelendirilen Fransız Devrimi, nihayetinde özel mülkiyeti güvence altına alan, ulusal pazarı ve kapitalist sanayi sürecinin gelişimi ile ilerleyen bir seyiri de beraberinde getirmiştir.¹⁴² Bu manada toplum yapısının ideolojik, ekonomik, askeri ve siyasal olmak üzere toplumsal iktidarın dört kaynağı tarafından belirlendiğini ileri süren Mann, 18. yüzyıl sürecinde ekonomik ve askeri toplumsal iktidar kaynaklarının her ikisinin birden etkili olduğunu iddia eder. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde askeri iktidar, modern devletin içine alınmış ve ekonomik ve siyasal iktidar kaynakları hakim olmaya başlamıştır. Söz konusu dönemin aktörleri ise kapitalizm ve onun sınıfları, devletler ve uluslar olmuşlardır. İdeolojik iktidar ilişkilerinin etkisinin azaldığı bu dönemde en önemli ideolojiler, sınıfları ve ulusları temel almışlardır. Mann, böylece tek nedenli bir açıklama modeli yerine, olayları birden fazla iktidar kaynağının “birbirine geçen gelişimi” temelinde açıklar. Bu noktada önce askeri ve ekonomik iktidar ilişkilerine cevaben ortaya çıkan iktidar aktörleri olarak sınıflar ve uluslar, daha sonra siyasal ve ekonomik iktidar ilişkileri tarafından kurumsallaştırılmışlardır.¹⁴³ Wood’a göre ise kapitalizm ve ulus-devlet arasındaki tarihi ilişkinin iki karakteristik özelliği bulunmaktadır. Bu özelliklerin ilkinine göre ne devlet ne de onu tanımlayan ülke, egemenlik gibi kavramlar kapitalizm tarafından üretilmemiştir. Ancak diğer yandan devletin tam olarak ortaya çıkışı, ulus-devlet bağlamında gerçekleşen kapitalizmin yükselişi ile mümkün olmuştur.¹⁴⁴ Balibar’a göre ise kapitalist üretim ilişkilerinden ulus biçimini “çıkarsamak” mümkün olmadığı gibi parasal dolaşım ve ücretli emeğin

¹⁴¹ Delanty, G., O’Mahony P., a.g.e, x.

¹⁴² Skocpol, T. (2004). *Devletler ve toplumsal devrimler*. (çev. S.E. Türközü). Ankara: İmge Kitabevi, 332.

¹⁴³ Mann, M. (2012). *İktidarın tarihi*. Cilt II. (çev. A. R. Güngen vd.). Ankara: Phoenix Yayınevi, 9-11.

¹⁴⁴ Wood, E.M. (2003). *Kapitalizmin kökeni*. (çev. A. C. Aşkın). Ankara: Epos Yayınları, 186-7.

sömürüsü de belirli bir devlet biçimini içermemektedir. Ancak iki yüz yıl boyunca hem egemen devletler sistemini ortaya çıkaran hem de ulus biçiminin insan toplumlarının neredeyse tümüne yayılmasını dayatan eşik -ki bu eşik tek bir tarihle özdeşleştirilemez-, modern kapitalizme özgü sınıf ilişkilerinin ve pazar yapılarının gelişimine tekabül etmektedir.¹⁴⁵ Bu noktada devletin aksine milliyetçilik-kapitalizm ilişkisinin dolaylı karakterine dikkat çeken Calhoun'a göre, kapitalizm yerel cemaatleri ve yüzyüze ilişkileri zayıflatırken, bireyciliği de teşvik etmiştir. Bu noktada ulus fikri, bireyle küresel toplumsal düzen arasında köprü kurabilecek en önemli kategorilerden biri haline gelmiştir.¹⁴⁶ Bu anlamda ulus fikri, salt kapitalizmin gelişimi ile açıklanamaz. Ulus fikrinin ortaya çıkması ve yaygınlaşması, devletin kurumsal evrimi, modernleşme, kapitalizm gibi çok boyutlu süreçleri içeren bir bağlam dahilinde değerlendirildiğinde anlamlıdır.

Keza kapitalizm ile modern ulus-devlet arasındaki ilişki çok farklı açılardan değerlendirilebilmekle beraber kapitalizm ile devlet arasındaki ilişkiyi mekan bağlamında yeniden okumak özellikle önemlidir. Zira kapitalizmin gelişimi başka bir bağlamda mekanın ve zamanın yeniden örgütlenmesi olarak da yorumlanabilir. Kapitalizmin doğuşundan itibaren kentlerin ve ticaretin yeniden önem kazanmasından, sermaye birikimine; coğrafi keşiflerden sömürgecilığe bir çok anlamda mekanın yeniden organize edilmesinin eşlik ettiği değişimler yaşanmıştır. Bu yeniden örgütleniş dahilinde;

“ ‘mekansal çözüm’ kapitalist üretimin içinde gelişebileceği yeni mekanların (örneğin altyapı yatırımlarıyla) üretimini, ticaretin ve doğrudan yatırımların büyümesini ve emek gücünün sömürülmesi için yeni olanakların araştırılmasını gerektirir. Burada da devletin mali, parasal ve gerektiği taktirde askeri gücünün destek olduğu bir kredi sistemi ve hayali sermaye oluşumu, hayati dolayımlayıcı etkenler olarak ortaya çıkar.”¹⁴⁷

Kapitalizmin aşırı birikim eğiliminin yarattığı sorunları bertaraf etmek için başvuru bu mekânsal genişleme biçiminde devletten beklenen işlev açıktır. Mekanla ilişkisi bağlamında ulusun iki momenti içerdiğini iddia eden Lefebvre'ye

¹⁴⁵ Balibar, E. (2007). Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji, E. Balibar, I. Wallerstein (Der.) *İrk Ulus Sınıf*. (Dördüncü Baskı). (çev.N. Ökten). İstanbul, Metis Yayınları, 109-110.

¹⁴⁶ Calhoun, a.g.e, 160-1.

¹⁴⁷ Harvey, D. (1999). *Postmodernliğin durumu*. (İkinci Baskı). (çev. S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları , (Eserin orijinali 1990'da yayımlandı), 209.

göre bunlardan ilki pazar ikincisi ise şiddettir. Bu iki moment bir mekan üretmek adına etkilerini birleştirmişlerdir. Pazar ve şiddet momentlerinin etkisi ile üretilen söz konusu mekan, ulus-devlet mekanıdır.¹⁴⁸ Meşru güç kullanma tekeli elinde bulunduran ve bu anlamda şiddet kullanımı hususunda tek yetkili olan devlet ile pazar aynı mekanı paylaşan iki farklı unsur gibi algılandıkları da hakikatte söz konusu mekanın üretimine beraber katkıda bulunmuşlardır. Oysa ekonomik ile siyasal alana ait sayılan şeylerin ayrılması, devletin ve ekonominin birbirinden özerk olduğu iddiasını taşımaktadır. Devlet, bu anlayışta, “sermaye ilişkilerinin tarihsel olarak belirlenmiş bir biçimi” olmaktan ziyade kapitalizmin rant, faiz gibi kapitalizmin diğer toplumsal biçimleri gibi diğer şeylerden ayrılmaktadır.¹⁴⁹ Kapitalizmle ilişkili iki ana tema olarak devlet ve toplumun birbirinden özerkliği ve mekanın kapitalist üretim ilişkilerine uygun biçimde organize edilmesi ulus-devlet ve kapitalizm arasındaki ilişkiye salt küreselleşme tartışmaları çerçevesinde değil, bunun ötesinde daha geniş bir tarihsel bağlamda bakmayı gerektirmektedir.

1.3.Toplum Kavramının Ulusallığı Tartışması

Devlet, toplum gibi genel kavramlar, sözcük anlamlarından daha fazlasını içerirler ve bu yüzden;

“...pek çok münferit anlamı...kapsar, biraraya getirerek yükseltir ya da felsefi sistemleri, politik formasyonları, tarihsel durumları, dinsel dogmaları, ekonomik yapıları vd. işaretlerler. Bu tür kavramlar ikame edilemez ve değiştirilemez oldukça, politik ve dinsel cemaatlerin onsuz yapamayacağı temel kavramlara dönüşürler. Aynı zamanda tartışmalıdır da, çünkü farklı konuşmacılar bir yorum tekeli dayatmak isterler...İkame edilemez ve bu nedenle de tartışmalı olmak, üst düzeyde karmaşık temel kavramları diğer kavramlardan ayırır. Tarihsel değişim potansiyelleri zaten her temel kavramda mevcuttur.”¹⁵⁰

Bu anlamda toplum kavramı, sosyal bilimler için ikamesi mümkün olmayan kavramlar- ve hatta sosyoloji gibi kimi sosyal bilimlerin dalları için *sine qua non* (olmazsa olmaz) koşul- kategorisinde yer alır. Ancak sosyal bilimlerdeki yaygın kullanımına ve ikame edilemezliğine rağmen toplum kavramının doğal kabul edilmesi ve tarihsizleştirilmesi bir çok durumda kavramın içerdiği özgül ilişkileri de

¹⁴⁸ Lefebvre, a.g.e., 135.

¹⁴⁹ Holloway, J. ve Picciotto, a.g.e., 141.

¹⁵⁰ Koselleck, a.g.e., 101-2.

gizleyebilir. Topluma atfedilen üretilmemişlik- dolayısıyla tarih dışılık- niteliği toplumda üretilen ilişkileri de tarihsizleştirerek görünmez kılar. Konumuz açısından özellikle toplumun “ulusal” ile kurduğu ilişki bu perdelemenin en açık örneklerinden biridir. Elbette toplum kavramının içeriğinin salt ulusal olanla bağlantılarak kullanıldığını söylemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Yukarıda da değinildiği gibi esasında modern bir kavram olan ve yine kendi gibi modern birer teşebbüs olarak sosyal teori ve bilim tarafından merkezi bir konuma yerleştirilen toplum, muhtelif şekillerde tanımlanması mümkün olan ve de tanımlanan bir kavramdır.

Tarihsel yolculuğunda sivil toplum anlayışı dahilinde otonom kılınan toplum kavramı, Fransız Devrimi ve akabindeki düşünsel ve tarihsel gelişmelerin neticesinde milliyetçiliğe doğru yönelmiş ve milliyetçi retorığın etkisi ile mevcut anlamını kazanmıştır.¹⁵¹ Oysa toplumun ne olduğu hakkındaki muhtelif bilimsel tanımlamaların çoğu kavramın ulus-devlet ve ulus sistemi ile olan ilişkisini görmezden gelmektedirler.¹⁵² Terminolojik ayrımlara özen gösterilmemesinin, ulus kavramının pratikte “Volck”la, ya da toplumdaki bir zümre (stand, ordo) veyahut da bir birlik ya da topluluğun (gesellschaft, societas) eşanlamlısı olarak kullanılmasına yol açtığı tespiti¹⁵³ içerdiği haklılık payına rağmen toplumun neden özellikle ulus ile eş tutulduğuna dair tatmin edici bir açıklama sunmaz. Oysa bu yaygın eğilim yalnızca terminolojik bir karmaşanın sonucu değildir; hatta Elias’ın da belirttiği gibi “Birçok yirminci yüzyıl sosyoloğunun aklında ‘toplumdan’ bahsederken artık (seleflerinde olduğu gibi) bir ‘burjuva toplumu ya da devletin ötesinde bir ‘insan toplumu’ tasavvuru yoktur; ancak gün geçtikçe yumuşatılmış bir ideal ulus-devlet imgesi bunların yerini alır.”¹⁵⁴ Bu anlamda toplum kavramının en geniş ve kabul gören kullanımı çoğu kere “ulusal”ı atılmış, ulusal topluma işaret eder. Üstelik bu eğilim tümüyle modern dönemin bir özelliğidir. Örneğin Ortaçağ uzmanları “Avrupa toplumu” , “Hristiyanlık alemi” gibi çok daha geniş bağlamda ve doğrudan devleti tanımlamayan ifadeler kullanırlarken, modern dönemin büyük dönüşümlerinin bir sonucu olarak toplum kavramının anlamı devletle beraber değerlendirilir olmuştur.

¹⁵¹ Calhoun, C. (1999). Nationalism, political community and the representation of society: or why feeling at home is not a substitute for public space. *European Journal of Social Theory*. 2(2), 218.

¹⁵² Urry, a.g.e, 6-7.

¹⁵³ Hobsbawn, E. (1993). *1780'den Günümüze milletler ve milliyetçilik*. (çev. O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 33.

¹⁵⁴ Akt. Billig, a.g.e., 66.

Devletler artık toplumu ne olarak algıladığımız konusunda merkezi bir konumda bulunmaktadır.¹⁵⁵ Modern dünyanın ulus-devlet toplumu, Albrow'a göre, ayrı olarak değerlendirildiklerinde farklı anlamlara gelen, ancak ulus-devlet toplumu anlayışı çerçevesinde birbirleri ile eşitlenen halk, ulus ve devlet fikirlerine dayanan beşeri bir ortaklığa işaret eder.¹⁵⁶ Ulus, halk, devlet ve nihayetinde toplum kavramlarının neredeyse aynı anlama gelen bir şekilde birbirlerinin yerine kullanılmaları esasında ulus-devlet toplumu kavramı dolayımı ile kavranan yaygın bir toplum anlayışına işaret eder. Bu noktada özellikle problemlili olan kavram, ulus, halk, devlet ya da ulus-devlet toplumu değil, toplum kavramının bizatihi kendisidir. Bu bağlamda Jessop'a göre, toplum kavramına dair mevcut karmaşanın aşılması için iki geleneksel çözüm bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre, toplum, verili bir ulus-devletin uyruğu olan bir toplumsal düzeni ifade etmektedir ve bu tanım beraberinde modern toplumların devletler içinde ve devletler yoluyla oluşturulmuş olmalarına dair önemli tartışmaları getirmektedir. İkincisinde ise toplum, çeşitli "toplumsallaştırma projelerinin" ayırt edilmesine karşı belirsiz bir çaba ilişkilendirilir. Ancak bu iki açıklama da tatmin edici değildir.¹⁵⁷

Şu halde toplum kavramı ile ulusallık kavramı arasındaki ilişki görüldüğünden daha derin anlamlara sahiptir. Bu manada öncelikle toplum ile ulus kavramlarının genel kullanımları arasındaki semantik uyuma dikkat çekicidir. Toplumun en genel tanımı, yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi üç unsur içerir; toprak parçası (ülke), bilinç (kimlik) ve ortak kültür. Ulusları tanımlarken kullanılan ulusal retoriğin bazı önemli özellikleri; sınırları olan bir toprak veya belirli bir nüfus (her ikisi birden de olabilir), belirli bir toprakla bağ, zamansal bir derinlik, dil, inanç ve değerleri içeren bir kültürdür.¹⁵⁸ Poggi'ye göre ise ulusal toplum, "coğrafya, dil, etnik yapı ve kültürel açılardan başkalarından farklı olan ve bu farklılığa siyasal güvence ve ifade yolu

¹⁵⁵ Mann, M. (1994). The autonomous power of the state: its origins, mechanisms and results. In Brenner N., Jessop B., Marin J., MacLeod G(Eds.) *State/Space* Blackwell Publishing, 64.

¹⁵⁶ Albrow, M. (1996). *The Global age*. Cambridge: Blackwell Publishers, 43.

¹⁵⁷ Jessop, a.g.e., 19-20.

¹⁵⁸ Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*. (Üçüncü Basım). (çev. B. Sütçüoğlu). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5-6. Elbette ulusal retoriği tanımlayan başka özellikler de bulunmaktadır. Calhoun'a göre ulusun bir bütün olduğu kavramını içeren bölünmezlik, egemenlik ya da egemenlik ülküsü, üstün bir meşruiyet kavramı, halkın kolektif olaylara katılımı, her bireyin ulusun bir parçası olduğu ve bu anlamda diğer üyelerle eşit olduğu doğrudan üyelik, ortak mezhep ya da ırk özellikleri ulusal retoriğin diğer özellikleridirler(a.g.e., 6). Burada yürüttüğümüz tartışma açısından ulusun özellikle bir kavram olarak toplumla paylaştığı ortak özellikler üzerinde durulmuştur.

arayan insanlar” olarak tanımlanabilir.¹⁵⁹ Bu noktada ulusal kimliğin tarihsel şekillenişinde Fransız Aydınlanmacıların tanımına dikkat çeken Smith’e göre, “belli bir ülkede aynı yasalara ve kurumlara boyun eğen bir halk topluluğu” olarak ulus her ne kadar Batılı bir kavramsallaştırmanın sonucu olsa da ulusa dair düşünceler üzerinde güçlü ve hatta yönlendirici bir etkiye sahip olmuştur.¹⁶⁰ Burada tanımsal olarak toplumu, toplum yapan paydalar ile ulusal birliği sağlayan araçlar arasındaki benzerlik özellikle önemlidir. Nitekim Billig’e göre toplum kavramı aslında, “ulus-devlet imgesinden hareketle” kurulan bir kavrama işaret eder. Zira belirli bir toprak parçası ve ortak bir kültür ile tanımlanan “toplum” ile “ortak bir kültüre ve sınırlı bir alana sahip ve değişik etkileşim düzenleriyle birbirinden farklılaşan halklar” olarak tanımlanan “ulus” bu anlamda neredeyse özdeşler.¹⁶¹ Keza toplum teriminin birçok kullanımının ardında toplumun devlet ile aynı coğrafi sınırları paylaştığı şeklinde zımni bir kabul yer almaktadır: Devletlere ayrılmış durumda olan dünyanın eşit sayıda ulusal topluma da ayrıldığı da farz edilir.¹⁶² Nihayetinde Fichter’in özlü olarak belirttiği gibi buradan “modern dünyada...genellikle toplumun siyasal açıdan egemen, bağımsız bir birim olduğu” sonucu çıkar. Üstelik bu öyle güçlü bir sonuçtur ki “ulus” her zaman “toplum” ile eşanlama gelmez uyarısına Fransız asıllı Kanadalılar’ın durumu örnek verilmektedir. ¹⁶³ İstisna teşkil eden örneğin kendilerini Kanadalılar’dan ayrı bir “ulus” ve bir “ulus-devlet” olmak adına verdiği mücadele hatırlandığında ayrı bir “toplum” olma düşüncesinin de bir biçimde “ulus” olma durumu ile ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir. Her halükarda genel olarak toplum kavramına dair herhangi bir tanım Jessop’un vurguladığı gibi “toplumsal kabul görmüş bir ‘kader topluluğunun’ nesillerarası yeniden-üretimi için varsayılan varoluş koşullarının ...keyfi bir listesinden daha öteye gideceği kuşkuludur.”¹⁶⁴ Bu “kader topluluğu” vurgusu, toplum kavramını tanımlama çabalarında ulusun önemini bir kez daha hatırlatır.

¹⁵⁹ Poggi, G. (1991). *Çağdaş devletin gelişimi..* (çev. Ş. Kut, B. Toprak). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, (Eserin orijinali 1978’te yayımlandı), 100-1.

¹⁶⁰ Smith, A.D. (2010). *Milli kimlik*. (Altıncı Baskı). (çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları, 24-5.

¹⁶¹ Billig, a.g.e., 66.

¹⁶² Painter, a.g.m., 53.

¹⁶³ Fichter, a.g.e., 87- 88

¹⁶⁴ Jessop, a.g.e., 20.

Devlet, ekonomi ve toplum arasında sosyal bilimlerin var saydığı uzamsal ahenk¹⁶⁵ uzam kavramının, ulus-devlet ve toplum ilişkisi bağlamında taşıdığı anlamın bir başka veçhesini oluşturur. Burada toplum kavramının, ulus-devlet nosyonu ile paylaştığı ortak ve belli bir toprak parçası üzerinde yaşama kriteri her iki kavramın da temel unsurudur. Ancak burada söz konusu olan toprak, salt somut bir unsur olarak hayat bulmaz, aynı zamanda zihinsel düzeyde belli bir biçimde kurgulanmış bir uzama da işaret eder. Bu noktada uzama¹⁶⁶ ve zamana dair küçük bir parantez açmak gerekmektedir. Zamanı ve mekanı, “sosyal eylemlerin ve kurumların belirli tiplerini temsil eden kavramsal semboller” olarak tanımlayan Elias, bunların sosyal geleneğimize ait faaliyet ve ilişkilerdeki yerimizi tayin etme fonksiyonlarına dikkat çeker.¹⁶⁷ Dolayısıyla zaman ve uzama atfedilen anlamlar tarihsel olarak toplumsal deneyime bağlı bir biçimde değişiklik gösterirler. Toplum kavramı ile uzam arasındaki ilişki tam da bu yüzden belirlenmiş bir ilişki olarak nitelendirilemez. Tam aksine toplum kavramının uzamla ilişkisi her özgün toplumsal formasyon açısından ayrıca ele alınmaya ihtiyaç duyar. Zira her toplum ve dolayısıyla içerdiği çeşitlilikle her üretim tarzı kendi mekanını üretmektedir.¹⁶⁸ Harvey’in belirttiği gibi bu anlamda insan var oluşunun temel kategorilerinden olan mekana, maddi süreçlerden bağımsız anlamlar yüklenemez ve her sosyal formasyon yada üretim tarzı zaman ve mekana dair kendine has kavramlar ve pratikler içerir.¹⁶⁹ Diğer taraftan özellikle mekan duygusunun toplumsalın inşasındaki etkisi muazzamdır. “İç”, “dış”, “burası”, “orası”, “yakın”, “uzak” gibi kavramlar içinde yaşadığımız dünyanın “uysallaştırılması”, evcilleştirilmesi” ve “bildik kılınması”nın ölçüsünü gösteren karşıtlıklardır. Bu anlamda yerel cemaatleri var eden tam da bu zıtlıklardır.¹⁷⁰ Oysa günlük yaşantımızda siyasi, toplumsal, dini ve ahlaki bakış açımızı ifade etmek için kullandığımız sağ/sol, merkez/çevre gibi bu uzama dair temsillere özel bir dikkat sarf etmesek¹⁷¹ de mekana ilişkin bu kavramlar

¹⁶⁵ Taylor, a.g.m. 38.

¹⁶⁶ Yer (place) ve mekan-uzam (space) kavramları sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmalarına rağmen aslında doğrudan aynı anlama gelen kavramlar değildir. Donnan ve Wilson’a göre uzam, “şeylerin birbirleri ile fiziksel ve kültürel ilişki içerisinde oldukları yerde, insanın sahip olduğu genel düşüncedir” yani “topluma anlamını veren...her türlü fiziksel ilişkinin kavramsallaştırılmasıdır”. Donnan, H., Wilson, T.M. (2002). *Sınırlar, kimlik, ulus ve devletin uçları*. (çev. Z. Yaş). Ankara: Ütopya Yayınevi, 25.

¹⁶⁷ Elias, N. (2000). *Zaman üzerine*. (çev. V. Atayman). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 132.

¹⁶⁸ Lefebvre, a.g.e., 61.

¹⁶⁹ Harvey, a.g.e., 230.

¹⁷⁰ Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*. (İkinci Baskı). (çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1998’de yayımlandı), 21-2.

¹⁷¹ Agnew, a.g.m., 55.

olmadan toplumsal deneyimi anlamlandırmak neredeyse imkansızdır ve bu yüzden mekana atfedilen anlamlar insanlık tarihi ile yaşıttır. Dolayısıyla mekana ilişkin algı-her ne ise- evrensel bir veri olmadığı gibi tam aksine yeniden üretilen-ve dolayısıyla tarihsel olan- anlamlar içerir.

Burada tartışmaya çalıştığımız mesele açısından özgün sorun ulus-devletler dönemine has toplumların –kimilerince ulus-devlet toplumlarının – uzamı algılama biçimleridir. Liakos'un belirttiği gibi, örneğin Herodot'un ulus tanımında köken, dil, adetler ve din bulunmasına karşın, toprak yer almaz. Zira antik dönemde, modern dönemin aksine, ne hudut kavramına ne de sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde hakimiyet anlamında devlet fikrine rastlanmaktadır.¹⁷² Lipson'a göre ise, devletin kendine ait bir kara parçasına sahip olması şart mıdır sorusu, toprağın büyüklüğünden bağımsız bir şekilde, modern bir devletler için şarttır şeklinde yanıtlanır. Oysa aynı şey modern öncesi devletlerin tümü için söz konusu değildir. Örneğin toplumsal gelişmenin erken aşamalarında yönetim toprak parçası ile değil, akrabalık ilişkileri ile tanımlanmaktaydı.¹⁷³ Bu anlamda özellikle ulus-devletin bir inşa olarak uzamla kurduğu ilişki ülkesellik kavramı dahilinde değerlendirilir ve kavram üzerindeki mutabakat en azından sosyo-bilimsel düzeyde daha sarıh bir konuma sahiptir. Ancak toplum kavramının- bir sosyo bilimsel analiz nesnesi olarak- uzamla kurduğu ilişki, ulus-devletin aksine daha müphem bir karakterdedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde “sınırları belli bir toprak”, özgün bir tarihsel formasyonun ürünü olan ulus ve onu tamamlayan kavramlar açısından yokluğu düşünülemez bir gerek koşul durumunda iken, yukarıda zikredilen anlamda bir toplum tahayyülü için çoğu kez daha kapalı bir anlama sahiptir. Bu kapalı anlamı kavrama çabası toplumsal ilişkileri kuşatan bir ülkesellik anlayışı bağlamında toplum kavramının uzamla olan bağına daha yakından bakılmasını gerektirir. Zira modern devletlerin ülkeselliğe yükledikleri anlam toplumsalın uzamı deneyimleme biçimini hem doğrudan hem de dolaylı biçimde etkiler. Ülkeselliğin, grup bilincinin yaratılması ve sürdürülmesindeki etkileri açıktır. İnsanlar, belli bir toprak ile özdeşleştiklerinde diğerlerini bu topraktan olmayanlar olarak tanımlamakta ve böylece kendilerinden

¹⁷² Liakos, A. (2008). *Dünyayı değiştirmek isteyenler, ulusu nasıl tasavvur ettiler?* (çev. M. Erol). İstanbul: İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 59.

¹⁷³ Lipson, L. (2005). *Siyasetin temel sorunları*. (çev. F. Yavuz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 330-1.

ayırabilmektedirler. Milliyetçiliğin, ülkesellikle olan ilişkisi bu tür bir grup bilincinin en iyi örneklerindendir.¹⁷⁴

Tarihsel olarak bakıldığında toplum kavramının bilimsel inşasının gerçekleştiği ve devletin ulusal niteliğini kazandığı döneminin mekana atfedilen baskın anlamı mekanın daha önceki hiçbir toplumsal formasyonda görülme­yen bir biçimde örgütlenmesini içermekteydi. Toplumsal ilişki kalıp ve bağılılıkları üzerinde hakimiyet kurma amacıyla olan devlet, aktörlerin hareket ettikleri mekanın şeffaflığını kontrol etmek zorundaydı. Mekanın okunabilir ya da diğer bir deyişle şeffaf kılınması anlamına gelen bu zorunluluk toplumsal mekanı resmi olarak onaylanmış tek bir haritaya tabi kılmakla kalmıyor aynı zamanda diğer rakip mekan yorumlarını da etkisizleştiriyordu.¹⁷⁵ Bu tür bir anlayışın anlayışının geliştiği süreç aslında “perspektif”in keşfi ile de yakından ilişkiliydi;

“XV. yüzyılda, Alberti ve Brunelleschi’nin ortak çabalarıyla ressama özgü perspektifin keşfi, modern mekan kavramına ve onu hayata geçirmede uygulanan modern yöntemlere giden uzun yolda belirleyici bir adım ve gerçek bir dönüm noktasıydı. Perspektif fikri,... mekanın örgütlenmesinde insan algısının belirleyici rolünü tartışmasız kabul ediyordu:Bakanın gözü bütün perspektifin bakış noktasıydı....Buradaki yenilik, bakanın gözünün artık ...’kişisel olmayan’ yepyeni bir göz olmasıydı. Bakanın kim olduğu artık önemini yitirmişti;tek önemli koşul, bakan gözlerin verili gözlem noktasına yerleşmiş olmalarıydı.”¹⁷⁶

Bu anlamda artık mekana hükmetme problemi salt hukuksal ya da askeri bir sorun olmanın ötesinde de çeşitli anlamlar taşımaktaydı ve toplumsalın hem fiziki hem de bu fiziksellikten beslenen algısal anlamı devletle paylaştığı alana dolaylı olarak bağlı kılınmıştı. Lefebvre’ye göre, devletin mekanla olan ilişkisi birbiri ile ilintili üç bağlamda değerlendirilebilir. Bunlardan sırasıyla ağbağlar, devreler ve akışlar tarafından değiştirilen ve dönüştürülen fiziki mekan, ulusal bir dil vasıtasıyla nakledilen “değerler” tarafından desteklenen kurum ve kurallarca inşa edilen sosyal mekan ve sosyal mekan ile yakından ilişkili ancak ondan farklı bir gerçekliğe sahip olan zihinsel (mental) mekandır. Devlete ait olan sosyal bir mekanda minurun

¹⁷⁴ Johnston, R.J. (2005). Territoriality, In Adam Kuper and Jessica Kuper (Eds.) *The social science encyclopedia*. Rotledge: London, New York, 1497.

¹⁷⁵ Bauman, a.g.e., 39

¹⁷⁶ Bauman, a.g.e., 40.

düzeyde bir mutabakat (konsensüs) vardır. Söz gelimi her Fransız için polis karakolu, postane vs. gibi yerlerden söz edildiğinde nerenin kastedildiği açıktır.¹⁷⁷

Bu noktada özellikle klasik sosyal bilim tasavvurunda, modern devletin uzamsal karakterinin tartışılmazlığı bilhassa dikkat çekicidir. Modern devletlerin birçoklarınınca doğal kabul edilen bu karakteri aslında bir “kap metaforu”nun varlığına işaret eder. Modernliğin önceden verili ve görece değişmez bir özelliği olarak devletin bu uzamsal imajı, Weber’in ünlü modern devlet tanımında özetlenmiştir. Bu tanımın “belirli bir toprak parçası” üzerinden yapılması, birçok 20. yüzyıl sosyal bilimcisi ve teorisyeni arasında ülkeselliğin yaygın verili kabulünün sebebini de gösterir. Bu noktada Weber’in meşruiyet ve güç kavramlarını tanımlak için gösterdiği çabayı ülkeselliğin analiz etmede göstermemiş olması, birçok sosyal bilimcinin de Weber’i izleyerek, devlet ülkeselliğini bir entelektüel araştırma objesi olarak göz ardı etmelerinde etkili olmuştur.¹⁷⁸ Üstelik Weber’in etkisi salt ülkeselliğin kavranış biçimi ile sınırlı değildir. Colborn’un vurguladığı gibi devlet-toplum ilişkilerinin geleneksel analizi de büyük ölçüde Weber’in devlet anlayışının kılavuzluk ettiği bir bakış açısı tarafından şekillenmiştir.¹⁷⁹ Modern ulus-devleti tanımlayan uzamsal karakterin, tartışılmaz biçimde kabullenilmişliğinden kaynaklanan ihmali, toplum kavramının uzamla olan ilişkisi açısından da önem taşır ve bu bağlamda her iki ilişkinin de yeniden değerlendirilmesi gerekir. Devlet kavramına yönelik analizlerde eksik de olsa bir biçimde yer bulan uzam kavramına, topluma kavramına dair analizlerde çok daha sınırlı bir yer verilmektedir. Bu nedenle özellikle toplum kavramının uzamla olan ilişkisinin yeniden ele alınması gerektiği açıktır. Mekanın devlet ülkeselliğinde anlamını bulan bu modern şekli, her anlamda devletin fiziki sınırları içinde gerçekleşen tüm ilişkiler için adete bir kap gibidir veya böyle algılanır. Bu sınırlar içinde yürütülen iktisadi faaliyetlerden, toplumsal ilişkilere dek birçok unsur, bu çerçevenin içinde ve onun bir parçası olarak algılanır. Kontekstinden çıkarıldığında bu çerçevede tanımlanmış bir unsurun anlamı da değişime uğrayacaktır. Bu bağlamda devletin teritoryal sınırları içinde konumlanmış bir toplum tanımının herhangi bir bilimsel çözümleme için sunmuş olduğu imkan açıktır. Devletin bir kap

¹⁷⁷ Lefebvre, H. (2003). Space and the state (içinde) *State/Space* (Brenner N., Jessop B., Marin J., MacLeod G.) Blackwell Publishing, 84-85.

¹⁷⁸ Brenner N., Jessop B., Marin J., MacLeod G.(Eds.) (2003). Introduction. *State/Space*. Blackwell Publishing, 1-2.

¹⁷⁹ Colburn, F.D. (1988). Statism, rationality, and state centrism. *Comparative Politics*, vol. 20, (4) , 486.

olarak işlev gördüğü bu koşullarda devletin hem fiziki hem de siyasal sınırları toplum için de aynı işlevi yerine getirmektedir.

Birçok toplum çözümlemecisi zaman ve uzam kavramlarını, üzerinde fazla düşünmeden, eylemin gerçekleştiği çevre ve çağdaş Batı kültürünün karakteristiği olan saat zamanı olarak kabul ettikleri için eleştirilmişlerdir.¹⁸⁰ Oysa Wallerstein'ın belirttiği gibi, zaman ve uzamın yaşamımızdaki manası bir insan icadıdır ve farklı insan grupları, bunları farklı biçimde tanımlarlar.¹⁸¹ Bugün içinde yaşadığımız dünyanın bir çok “kavramsal geleneğini”¹⁸² borçlu olduğumuz Batı kültürünün zaman ve mekan algısı da nihayetinde zaman ve mekana dair tarihsel yorumlardan biridir. Liakos'un belirttiği gibi, geçmiş ve geleceğin kesin olarak birbirinden ayrılması ve geçmişin araçsal olarak tarihe havale edilmesi zamanın kapitalist bir biçimde örgütlenmesini içeren yeni çağın bir tezahürüdür.¹⁸³ Bu tarihsel yorumun kendine has bir özelliği de zaman ve mekanla kurduğu ilişkide zamana öncelik tanınmasıdır. Toplumsal teorinin özellikle “ilerleme” fikrine atfettiği anlam öncelikle mekanın fethini ardından da “zaman aracılığı ile yok edilmesini” içermektedir. Böylece mekan ya insan eylemi için temel değil olumsal bir kategoriye indirgenir ya da zamansal süreçlerin içinde gerçekleştiği önceden var olan alanlar olarak algılanır. Nitekim Foucault'a göre; “mekan, ölü, sabit, diyalektik dışı, hareketsiz bir şeymiş gibi ele alınırken, zamanın, tersine zenginlik, doğurganlık, hayat, diyalektik” olarak düşünülmektedir.¹⁸⁴ Poulantzas ise, özellikle, kapitalist uzam ve zamanın hiçbir şıkta geçmişteki ile aynı olmadığını vurgular. O'na göre bu, “modern ulusun oluşumuna imkan veren, hem de bu oluşumu gerektiren toprağın ve tarihselliğin anlamı ve gerçekliği içinde muazzam değişimleri içerir. Bu değişimler...böylece modern ulusu ve ulusal devleti buyur ederler.”¹⁸⁵ Bu haliyle toplumun temel tanımlayıcılarından olan mekan, tıpkı ulus-devletin ülkesi gibi edilgen bir anlam içerirken zaman vaat ediciliği ile karakterizedir. Özellikle ilerleme-ve hatta kimi durumlarda evrim- düşüncesinin etkisinde şekillenen zamana dair algı modern bir

¹⁸⁰ Giddens, A. (1999). *Toplumsal kuruluşu*. (çev. H. Özel). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, (Eserin orijinali 1984'te yayımlandı), 161.

¹⁸¹ Wallerstein, I. (1998). The time of space and the space of time: the future of social science. *Political Geography*. 17(1), 71.

¹⁸² Elias, a.g.e., 157.

¹⁸³ Liakos, a.g.e., 59-60.

¹⁸⁴ Harvey, a.g.e. 230-2.

¹⁸⁵ Poulantzas, N. (2006). *Devlet, iktidar ve sosyalizm*. (çev. T. Ilgaz). Ankara: Epos Yayınları, (Eserin orijinali 1979'da yayımlandı), 109.

bilimsel inşaa olarak toplum düşüncesinin temelidir. Ancak bu aşamada toplum ile kast edilen- ve kuruluş aşamasındaki sosyal bilimin düzenleme iddiasında olduğu “toplum”- söz konusu dönemdeki verili toplumsal ve ekonomik koşullardaki Batı toplumlarıdır. Nitekim Giddens’a göre, evrimci yaklaşımın, Batılı toplumları, toplum türlerinin oluşturduğu bir hiyerarşide en tepeye koyan bakış açısı, toplumsal değişme olarak addedilen tarihte köklü süreksizlikler görmez. Comte ve Durkheim gibi sosyolojinin kurucu isimlerinin paylaştığı bu yaklaşımın¹⁸⁶ derin izleri sosyo-bilimsel faaliyetin birçok alanında görülebilir. Hatta Batılı ve Batı dışı toplumlar ayrımının temeli tarihin ilerici bir yorumuna dayanan bu algıdan beslenmiştir.

Zaman ve uzamla bu şekilde ilişkilendirilen toplum kavramının, tarihsel açıdan siyasal olanla tecrübesi ulus-devlet ile ilişkisi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu anlamda ulus-devletin temelini oluşturan ulus, vatandaşlık, ulusal kimlik gibi kavramlar ile toplum kavramı arasında tarihsel yakınlık -örtük bir şekilde- teorik olarak da desteklenmiştir. Bu anlamda özellikle toplumun zımni bir biçimde millet imgesi üzerinden tasarlamış olması milletliği, sosyolojik bir araştırma nesnesi olarak şekleleştirilmiş ve gözlerden saklamıştır.¹⁸⁷ Tarihsel olarak bakıldığında ise, Batı Avrupa’da gerçekleşen ve toplumun organize edilmesinin “normal” yolunu oluşturma anlamına gelen, devlet ile ulusun bu özel ilişkisi, modernizasyonun tarihsel sürecinin en önemli özellikleri arasında yer almıştır.¹⁸⁸ Diğer taraftan başta sosyologlar olmak üzere “toplum” kavramına yapılan vurgu, onun evrensel bir varlık olarak tasavvur edilmesine neden olmuştur. Böylece “Tüm insan sosyal yaşantısının ‘toplumun’ yörüngesinde gerçekleştiği varsayılır; ‘toplumlar’ insanların sosyal yaşantısını sürdürdüğü her yerde bulunmak durumundadırlar. Ortodoks sosyolojinin, özellikle de Parsons okulu sosyolojisinin sorunsalı bir ‘toplumun’ üyelerinin, ‘toplumlarının’, ‘değerlerini’, ‘normlarını’ ve ‘kültürünü’ yüklenerek nasıl sosyalleştikleridir.”¹⁸⁹ Oysa sosyolojiyi, Touraine’e göre, “toplum” kavramı tarafından hükmedilen belli bir sosyal yaşam kavramına göndermede bulunmaktadır ve kurumlar, etkileşim çalışmaları, sosyalizasyon yöntemleri ve değişim süreçlerinin

¹⁸⁶ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 47-9.

¹⁸⁷ Billig, a.g.e, 66.

¹⁸⁸ Reis, E. (2004). The lasting marriage between nation and state despite globalization, *International Political Science Review*, 25(3), 252.

¹⁸⁹ Billig, a.g.e. , 67.

tümü toplum çalışması olarak tanımlanabilecek bütünün parçalarıdır. Bu anlamda sözcüğün kullanımı açısından bir problem yoktur ancak kavramın bazı karakteristik özellikleri tartışmalıdır. Örneğin toplum kavramı ile kast edilen ulusal bir varlık ya da ulusal bir varlığın parçası olması gibi. Ancak yine de tüm durumlarda yeterli bir analitik çerçeve için çok genel olan ve farklı sosyologların entelektüel projeleri ile tamamen örtüşmeyen bu kavrama göndermede bulunmadan problemleri analiz etmek zor hatta imkansızdır.¹⁹⁰ Hatta bu bağlamda değerlendirilemez görülen kapitalist toplum anlayışı bile belli ölçüde hakim ulus-devlet toplum kavrayışından etkilenmiştir. Nitekim Giddens'a göre, “ ‘kapitalist devlet’in, ‘kapitalist toplum’ ile eşanlamlı olarak kullanılabilmesi ulus-devletin ‘sınırlarını koruma’ niteliğinin varlığı ile bütünleşmiş olduğunu gösterir.”¹⁹¹ Painter ise Harvey’in kapitalist toplum tartışmasında kullandığı dile dikkat çeker. Zira Harvey, “kapitalist toplumsal oluşumlar” ve “kapitalist toplumlar” gibi ifadelerle yer vererek, kavramı ulus-devlet toplumlarını çağrıştırır biçimde çoğul şekilde kullanmaktadır.¹⁹²

Bu noktada toplumun, ulus-devlet toplumu dahilinde tanımlanmasını sağlayan sürecin, sosyal bilimlere özgü bir takım kabullere dayandığını belirtmek gerekmektedir. Wallerstein'a göre, sosyal bilimler, toplumsal değişimi sürecinin anlaşılmasıyla onun ahlaki açıdan pozitif şekilde etkilenebileceği şeklinde rasyonalist bir ideolojiyi temsil eder hale gelmiştir. Devlet-toplum karşıtlığına dayanan bu yaklaşım, bunların birbirleri ile nasıl ilişkilendiğine dair büyük bir tartışmayı da içermektedir. Bu durum ayrıca “bir toplum ile bir devletin sınırlarının eşanlamlı olduğunu” değilse de “eşanlamlı hale getirilmesi” gerektiğini dair bir alışkanlığın da taşıyıcılığını yapmıştır.¹⁹³ Devletin özgül bir versiyonu olarak ulus-devlet, kendi imajı içinde bir toplum kavrayışı yaratma arayışındadır ve bu yüzden geç modern perspektiften devlet birincil ve toplumsal olan onun tarafından kontrol edilen bir alan olarak belirlemektedir.¹⁹⁴ Mevcut kullanımı ile devlet ile toplumun bu bölgesel eşitliği varsayımı, sosyal bilimler yoluyla yeniden üretilmektedir. Sosyolojideki geleneksel analiz birimi olarak toplum, ulusal bir insan topluluğu;

¹⁹⁰ Touraine A. (2003). Sociology without societies. *Current Sociology*. 51(2), 123-4.

¹⁹¹ Giddens, a.g.e., 185.

¹⁹² Painter, a.g.e., 53.

¹⁹³ Wallerstein, I. (2013). *Sosyal bilimleri düşünmemek*. (İkinci baskı). (çev. T. Doğan). İstanbul: bgst Yayınları, 247-8.

¹⁹⁴ Albrow, a.g.e., 43.

makroekonomide ise ulusal ekonomi olarak anlaşılır. Ulus-devlet merkezli bu düşünme biçimi öylesine etkilidir ki Marksist, radikal, liberal ve muhafazakar açıklama biçimlerinin tümünde sıklıkla kabul görür.¹⁹⁵ Örneğin Duverger, tarihsel global toplum modelleri olarak kabile, İlkçağ kenti ve feodal toplum tiplerini saydıktan sonra günümüzün hakim global toplum tipinin ulus-devlet olduğunu söyler. Kendi içinde liberal-kapitalist, sosyalist, faşist ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere ulus-devlet tiplerini dörde ayıran Duverger, böylece açıkça ulus-devlet ile toplumu eşitler.¹⁹⁶ O'na göre, toplumdaki bir çok grubun çerçevesini ve sınırını oluşturduğu iddia edilen ulus-devletler aynı zamanda “eksiksiz bir değer sisteminin de çerçevesi”ni meydana getirirler.¹⁹⁷

Toplumun ulus-devlet dahilinde düşünüldüğü bu eğilimin kökleri ise birbiri ile ilişkili bir dizi sürecin sonucudur. Bu süreç 18. yüzyılda ulus inşası projelerinin bireyleri tek bir kimlik ve ülke ile tanımlama eğilimi ile başlamış, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise bu kavrayış büyük ölçüde sosyal bilimlere hakim olmuştur.¹⁹⁸ İkinci bölümde bu ilişkiye yer verilecektir.

¹⁹⁵ Painter, a.g.e. 53.

¹⁹⁶ Duverger, M. (1995). *Siyaset sosyolojisi*. (Dördüncü Baskı). (çev. Ş. Tekeli). İstanbul: Varlık Yayınları, 30-3.

¹⁹⁷ Duverger, a.g.e., 36-7.

¹⁹⁸ Schiller, N.G., Çağlar, A., Guldbransen, T.C. (2006). Beyond the ethnic lens: locality, globality, and born again incorporation. *American Ethnologist*, vol 33(4), 613.

2. BÖLÜM

SOSYAL BİLİM - ULUS-DEVLET İLİŞKİSİ

“Devlet ile toplum arasındaki ilişki, bilimin en karanlık ve en tartışmalı alanlarından biri”¹⁹⁹ olduğu tespitini daha da karmaşık ve tartışmalı hale getirecek eylem, devlet ve toplum ilişkisine bir üçüncü kategori olarak sosyal bilimi eklemek olacaktır. Bu iki kategoriye belli bir mesafeden baktığı ve onları kimi kez birer “nesne” gibi incelediği iddiasında olan sosyal bilim ile modern ulus-devlet ve dolaylı olarak toplum arasında kapitalizmden endüstrileşmeye, demokratikleşmeden siyasal ve sosyal haklara uzanan modernleşme sürecinin tarihsel koşullarında yalnızca bir gözlemlenen-gözleyen ilişkisinin bulunmadığı açıktır. Bu noktada devlet, toplum ve sosyal bilim arasındaki ilişkiyi bu ilişkinin tarihsel ve kuramsal olarak hangi koşullar altında ortaya çıktığı ve yeniden üretiminin nasıl gerçekleştiği gibi sorular başta olmak üzere sorgulamak gerekmektedir. Tarihsel açıdan modern sosyal teorinin merkezi olan toplum düşüncesinin doğuşunun, teorinin kendini inşa ettiği sürecin çağdaşı olması, ulus-devlet nosyonunun sosyal teorideki işlevinin anlaşılmasını daha sarıh kılmakla beraber, özellikle iki özgün tarihsel gelişme olarak sosyal bilimin kuruluşu ile ulus-devletin hakim siyasal örgütlenme biçimi olarak inşasının aynı dönemde gerçekleştirilmeleri ne masum bir tarihi tesadüf olarak değerlendirilebilir ne de ikincisinin ilkinin sebebi olduğu basit bir hadiseler zincirine indirgenebilir. Diğer taraftan ulus-devlet-bilim ilişkisinin varlığı da ne sosyal bilimde ne de sosyal teoride tek tip bir söylemin hakimiyeti anlamına gelmez ve bu şekilde yorumlanamaz. Ancak bu üç kategori arasındaki ilişki hem tarihsel hem de düşünsel açıdan muhtelif yorumları ile beraber yeniden ele alınmalıdır. Çok farklı biçimlerde ele alınması mümkün olan bu tartışma burada öncelikle sosyal bilim ile ulus-devlet arasındaki ilişkinin tarihsel ve kuramsal görünümünün nomotetik ve idiografik sosyal bilimler açısından tartışılmasını ve ardından ulus-devleti temel referans noktası alan bir bakış açısının eleştirisi ile beraber değerlendirilmesini içeren bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Bu noktada söz konusu üç kategoriden biri olan toplumun, bilimsel yaklaşımların çoğunda ulus-devletin teritoryal sınırları içindeki insan

¹⁹⁹ O. Hintze, akt. Pierson, C. (2014). *Modern devlet*. (İkinci Baskı). (çev. N. Kutluğ, B. Erdoğan) İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi, 91.

topluluğu olarak algılandığı iddia edilmekte ve bu yüzden sosyal bilim ile toplum kategorileri arasındaki ilişkiye ulus-devlet dolayımı ile yer verilmektedir.

2.1. Sosyal Bilimler, Toplum, Ulus-Devlet ve İşlevi

“...bu öyle bir başarıdır ki sanki uluslar bize hep varmış ve siyaseten hep özerkmiş gibi gelir. En azından zengin Batı ülkelerinde, dünya görüşümüzün-örneğin, vatandaşlığın ve pasaportların düzenlenişi, tarihe bakışımız, edebiyat ve sinemayı sınıflandırma biçimimiz, olimpiyat oyunlarında yarışma şeklimiz gibi- içine işlemiş olan milliyetçiliği görmezden gelmeye yatkındır. Yalnızca, devletlerle onların sınırlarını veya hükümet biçimlerini değiştirmek isteyenler arasındaki çatışmalar şeklinde ortaya çıktığında bunun üzerinde dururuz....Oysa aleni milliyetçi mücadelelerin ardında, dünyayı-temelde uluslardan ve onların ilişkilerinden oluşan bir dünya- bir görme, düşünme ve dile getirme yöntemi olarak milliyetçiliğin biçimlendirdiği, çok daha derin, kolektif kimlik ve gurur örüntüleri yatar.”²⁰⁰

-Çoğu kez bilinçsiz bir biçimde de olsa- ulusu referans alan bir dünya görüşünün izleri yalnızca “toplum”u oluşturan bireylerin gündelik yaşantılarında görülmez. Ulusal deneyimin her gün ve her an yeniden üretilen/üretilebilen karakteri sosyal bilimlerin temel sayıltılarından olan “toplum” imgesinin içine de çeşitli biçimlerde var olur. Üstelik bu nitelik, basit bir biçimde, açık bir ideolojik ya da bilimsel tutumun sonucu olarak değerlendirilemeyecek kadar derin köklere de sahiptir. Bu yüzden Liakos’un “ulus tarafından dayatılan düşünsel kategorilerden sıyrılarak ona dışarıdan bakmamız mümkün mü?”²⁰¹ sorusu başta ulus-devletin bizatihi kendisi olmak üzere- ulus-devlet tarafından üretilen ya da üretimi desteklenen tüm siyasal ve sosyal kategorilere de eleştirel bir mesafeden bakmanın zorunluluğuna işaret eder. Beck’in, sosyal bilimlerle ulus-devlet arasındaki - çoğunlukla idrakında olunmayan- evliliğe yaptığı vurgu da bu açıdan önemlidir.²⁰²

²⁰⁰ Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*. (Üçüncü Basım). (çev. B. Sütçüoğlu). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1-2.

²⁰¹ Liakos, a.g.e., 15

²⁰² Slater, D. and Ritzer, G. (2001). Interview with Ulrich Beck. *Journal of Consumer Culture*. Vol 1(2). 265.

Zira böyle bir birliktelik normal ve doğal sayılan birçok kategori ve ilişkinin de karakterini etkilemiştir.

Çiğdem'in vurguladığı gibi, tekil bilimlerin, kendi teorik nesnelere sahip özgül disiplinler olarak kurumsallaşmaları, söz konusu bilimleri üreten toplumsal gerçekliğin gelişimini takip etmiştir.²⁰³ Bu anlamda öncelikle sosyal bilimin kendini inşa ettiği toplumsal ve siyasal bağlama yönelmek yerinde olacaktır. Ancak ondan önce sosyal bilimin ortaya çıkışına da kaynaklık eden bilim anlayışının tarihsel kökenlerine müracaat etmek, sosyal bilimin doğasını anlamak açısından önemlidir.

Klasik bilim anlayışı kesin bilgiye ulaşılabilceği iddiasında olan Newtoncu bilim modeli ile madde-akıl, doğa-insan gibi ayrımları baz alan Kartezyen düalizmi üzerine inşa edilen²⁰⁴ bir bakış açısına dayanıyordu. Batı'da Bilim Devrimi olarak adlandırılan ve doğa bilimleri bünyesinde gerçekleşen büyük dönüşüm özellikle Aydınlanma düşünürleri için hayati bir öneme sahipti. Temsil ettikleri hareketin baş karakter ihtiyacını gidermek isteyen düşünürler akılcılığı temsil eden Descartes'e, deneyciliği temsil eden Bacon'a ve her ikisinin sentezini yapan Newton'a yönelmişlerdi.²⁰⁵ Doğa bilimlerinin ve bu bilim anlayışının dayandığı epistemolojinin, bilmenin yegane yolu olarak referans gösterilmesi, toplumsala dair her türlü deneyimin de bilim yolu ile anlaşılabilceği, analiz edilebileceği ve hatta kimi durumlarda akılcı bir müdahale ile düzeltilebileceği inancını beraberinde getirdi. Henry'e göre, doğa bilimlerinin bu şekilde anlamlandırılması ve topluma dair yasaları tayin etmekte kullanabileceği inancının bizatihi kendisi bilgiye dair bir devrimin gerçekleştiğini göstermektedir ve bilim devrimi bu suretle tamamlanmıştır.²⁰⁶ Ancak bilim devrimi yalnızca bilgiye dair bir devrim anlamı ile sınırlı tutulamaz. Bilim, Demir'in deyişiyle, günlük yaşamdan sistemli tartışmalara dek her yere nüfuz etmiş bir dünya görüşüdür ve bir bakış biçiminin, yeniden üretimesinin en temel araçları arasında yer alır.²⁰⁷ Nitekim felsefi tartışmalar temelinde gözlem, mantık ve matematik ile doğayı inceleyen yeni bir doğa felsefesinin kurumsallaşması, söz konusu felsefenin kesin ve tarafsız bilgi iddiasının,

²⁰³ Çiğdem, A. (2006). *Toplum: kavram ve gerçeklik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 29.

²⁰⁴ Gulbenkian Komisyonu , a.g.e.,12.

²⁰⁵ Henry, J. (2009). *Bilim devrimi ve modern bilimin kökenleri*. (çev. S. Değirmenci). İstanbul: Küre Yayınları, (Eserin orijinali 2008'de yayımlandı) 104-5.

²⁰⁶ Henry, a.g.e., 105.

²⁰⁷ Demir, Ö. (2009). *Bilim felsefesi*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Vadi Yayınları, 9.

din savaşları ile mücadele eden ve meşruiyetini tasdik ettirmek isteyen devlet için önemli bir araç olarak görülmesi ile de ilişkiliydi.²⁰⁸

Böylece fiziki dünyayı yeniden keşfeden bilimin, toplumsal olan için de aynı imkanı vaad ettiği düşüncesi de yerleşmeye başladı. Siyaset felsefesi geleneği ile ilişkili ancak ondan farklı ideal, amaç ve en önemlisi de yöntemle hareket eden bir sosyal bilimin doğuşu, bu imkanın hayata geçirilmesi anlamına geliyordu. Özellikle Aydınlanma düşüncesinin bir milat olduğu bu yeni perspektifte, toplumsal dünyanın herkes için eşitlik ve özgürlük vaad ettiği bir gelecek tasavvuruna, toplum denen nesneye bu vaad adına müdahale edilebileceği düşüncesi eşlik ediyordu. Wallerstein'a göre, sosyal bilimin, bilgi üretme tarzına eşlik eden "toplumsal dünyanın iyileştirilebilir" olduğu inancı, esasında modernliğin vaadleri ile yakından ilişkiliydi. Zira dünya tarihinde ilk kez modernlik ile bireysel ahlaki kurtuluştan - dolayısıyla da Tanrının inayeti ile kurtuşa ulaşılabileceği inancından- bağımsız bir dünyevi iyileşmeyi toplumsal açıdan imkanı kılan, ekonomik iyileşme çabası bakımından metaryalist karakterli ve kollektivist bir vaad söz konusu olmuştu.²⁰⁹ Daha sonra özellikle modernlik düşüncesi bağlamında, Weber'in akılcılaştırma/demir kafes eleştirisi, Wagner'in özgürleşme/disiplin altına alma söylemi, Giddens'in modernliğin aydınlık ve karanlık yönüne yaptığı vurgu²¹⁰ gibi örneği çoğaltılabilecek eleştiriler, bu düşüncenin iki veçhesinin sonuçlarına vurgu yapmaktadırlar.

Bilim devriminin, sosyal bilimin kuruluşuna doğrudan etkisi ampirizm ile olmuştur. İlk biçimi ile bir epistemoloji şeklinde doğan ampirizm, insan bilgisinin "test edilebilecek" şeyler ile sınırlı olduğu iddiasını taşıyordu.²¹¹ Swingewood'a göre, Bacon, Locke ve Descartes'in çalışmaları üzerine şekillenen 18. yüzyılın ampirizmi, aslında çelişkili bir biçimde bir yandan deneyimle test edilecek bilginin bilimselliğini vurgularken diğer yandan deneyimden bağımsız zihin ve düşünce yasalarının varlığını iddia ediyordu. Bu anlamda sosyal bilim için bir kavramlar teorisi geliştiren ampirizme karşın bir toplum anlayışı geliştiren pozitivism daha elverişli bir epistemik

²⁰⁸ Stremlin, B. (2007). Otoritenin kuruluşu: modern dünyada bilimin yükselişi. R. E.Lee ve I. Wallerstein (Editörler) *İki kültürü aşmak*. (çev. A. Babacan). İstanbul: Metis yayınları, 25-6.

²⁰⁹ Wallerstein, I. (2003). *Bildiğimiz dünyanın sonu*. (İkinci Baskı).(çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları,(Eserin orijinali 1999'da yayımlandı), 153-4.

²¹⁰ Erdem, T. (2009). Modernleşme, T. Erdem (Editör) *Feodaliteden küreselleşmeye*. (İkinci Baskı). Ankara: Lotus Yayınevi, 99-101.

²¹¹ Marshall, a.g.e., 21.

imkan sunmaktaydı. Zira pozitivizm, “felsefi ve sosyolojik bir hareket olarak, bilimin her türlü bilginin temeli olduğuna inanmayı..., toplum teorisinde istatistiki analizlerin kullanılmasını, toplumsal fenomenler için nedensel açıklamalar aranmasını...kapsayan çeşitli farklı anlamları taşıyordu.”²¹² Mielants’ın belirttiği gibi, doğa bilimlerinde “Newtoncu dünya görüşü” olarak adlandırılan ve “determinist ve amprik olarak anlaşılabilir bir dünyada” evrensel yasa arayışına dayanan bu yaklaşımı, Comte, pozitivizm ile doğa bilimlerinin ötesine taşıyarak genelleştirmiştir.²¹³ Aydınlanma’nın akıl ve rasyonalite vurgusu ile neredeyse eşsiz bir uyum içinde olan pozitivizm, böylece kendini bilim ile tanımlayan dönemin “bilme” ve “bilme üstüne düşünme” biçimlerinin özüne de nüfuz etmiştir.

Dünyayı yeniden inşa edecek güçler olan akıl, rasyonalite ve bilim, gerçeğin kesinlikle bilinebilir ve yasalar yoluyla ifade edilebilir olduğu “pozitivist iddia” ile uyum içindeydi. “Örgörmek için bilgi, iktidar için örgörmek”²¹⁴ diyen pozitivizmin kurucusu Comte bilindiği gibi aynı zamanda toplumun bilimi “sosyoloji”nin de kurucusudur. Bu durum ise sosyal bilim ile pozitivizm arasındaki güçlü ilişkinin bir göstergesi olarak okunabilir. Ancak bu ilişkinin doğası kadar sonuçları da oldukça tartışmalıdır. Herşeyden önce Smith’ın başka bir bağlamda vurguladığı gibi, toplumbilim kavramları, doğa bilimlerindeki kavramlardan farklı olarak hem analitik kavramlar hem de katılımcıların uygulama nosyonları ve kategorileri olabilirler. Bu kavramların doğa bilimlerindeki kavramların aksine inançlardan ve uygulamalardan yalıtılmaları çok güçtür²¹⁵. Benzer bir noktaya değinen Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*’de, sosyal bilimler alanında çalışanlar ile doğa bilimleri alanında çalışanların kullandıkları dile dikkat çeker. Sosyologların sıklıkla kullandıkları ve içine hem çalışanı hem de çalışılanı dahil ettikleri “biz” zamirini, ne astronomlar ne de fizikçiler genelleme yaparken kullanamazlar. Zira sosyolog, meseleye ne kadar dıştan bakarsa baksın onun içbilgisinden kopamaz.²¹⁶ Konuyu sosyal bilimdeki anlama sorunsalı dahilinde değerlendiren Habermas da sosyal bilimde insanın hem özne

²¹² Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*. (İkinci Baskı). (çev. O. Akınhay). Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 49-51.

²¹³ Mielants, E. (2007). Tepki ve direniş: doğa bilimleri ve beşeri bilimler. R.E. Lee ve I. Wallerstein (Editörler) *İki kültürü aşmak*. (çev. A. Babacan). İstanbul: Metis yayınları, 51.

²¹⁴ Akt. Köker, L. (2013). *İki farklı siyaset*. (İkinci Baskı). Ankara: Dipnot Yayınları, 29.

²¹⁵ Smith, A.D. (2013). *Milliyetçilik*. (çev. Ü. H. Yolsal). Ankara: Atıf Yayınları, 32- 33.

²¹⁶ Bauman, Z. (1998). *Sosyolojik düşünmek*. (çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (Eserin orijinali 1996’da yayımlandı), 18-9.

hem de nesne olması tespitinden hareketle sosyal bilimcinin konumuna dikkat çeker. Sosyal bilimci, “o an konu edilen kısmi sistemin üyesi” olmasa bile nihayetinde bir toplumsal sisteme dahildir.²¹⁷ Sosyologun durumundaki kadar açık olmasa da bu genelleme diğer sosyal bilimciler içinde farklı ölçülerde geçerli bir soruna işaret eder.

Örneği çoğaltılabilecek bu problemler, pozitivist temelli bir bilgi anlayışının eleştirisini beraberinde de getirmiştir. Mantıksal pozitivizm, yanılsamacılık gibi yaklaşımlar, bu eleştiri temelinde geliştirilmişlerdir. Ancak bu yaklaşımlar genelde pozitivistin revize edilmiş bir biçimini ifade etmektedirler ve bu anlamda pozitivist bilgi teorisinin dışına çıkmamışlardır. Demir’in belirttiği gibi, yanılsamacılığın temsilcisi Popper’ın katkıları ile son şeklini almış olan yaklaşım, bilimin amacının gerçek dünyada olanları keşfetmek olduğunu iddia eden bir gerçekçilik; teori ile diğer inanç türleri arasındaki kesin bir ayırım; bilimsel bilginin birikimsel bir biçimde ilerlediği iddiası; gözlem ve deneye hipotez ve teorilerin ispatında verilen önem ve bilimsel bilginin değişmeyen bir rasyonaliteye sahip olduğu iddiası olarak sıralanabilecek bir dizi temel özellik içermektedir.²¹⁸ Bu özellikler klasik sosyal bilim anlayışının üzerine şekillendiği bilgi kuramının temel karakteristini oluşturmaktadırlar.

Günümüzde 19. yüzyıldan beri şekillenmeye başlayan ve tarih, iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji ve Doğu Bilimleri olarak tespit edilen sosyal bilimlerin kanonuna²¹⁹ uluslararası ilişkiler de eklenebilir.²²⁰ Toplumsal dünya hakkındaki bilginin bu disiplinler arasındaki paylaşımı ise elbette rastlantısal değildir. Zira söz konusu ayırım, 19. yüzyılda Batı dünyasının özellikle de Fransız devrimince sembolize edilen isyanlara cevaben dünya sisteminin jeokültürü olarak belirgin hale gelen liberalizmin baskın dünya görüşünü yansıtmaktadır. Söz konusu dönem aynı zamanda ilerleme düşüncesine atfedilen anlamın da muazzam şekilde arttığı bir

²¹⁷ Habermas, J. (2011). *Sosyal bilimlerin mantığı üzerine*. (İkinci Baskı). (çev. M. Tüzel). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, (Eserin orijinali 1982’de yayımlandı), 591.

²¹⁸ Demir, a.g.e., 81.

²¹⁹ Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., 22.

²²⁰ Bu noktada tarihin, coğrafyanın, psikolojinin sosyal bilimler olarak tartışmalı bir konumda olduklarını hatırlatmak gerekmektedir. Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Gulbenkian Komisyonu., a.g.e., 30-3.

çağa işaret etmektedir.²²¹ Bu çerçevede 19. yüzyıldaki anlamı ile sosyal bilimler, “olağan değişimi anlamak ve böylelikle onu etkileyebilmek için toplumsal dünyanın amprik incelenmesi” olarak tanımlanabilir. Üstelik sosyal bilim, kolektif bir insan topluluğunun beraber faaliyet gösterdiği ve bu anlamda daha önce söz konusu olmayan bir toplumsal yatırım ihtiva eden yeni bir kurumsallaşma biçimine de işaret etmekteydi.²²² Wallerstein’a göre, 19. yüzyılda sosyal bilimlerin kurumsallaşması şu öncüllere dayanmaktaydı;

1. Sosyal bilimler, ayrı konuların entelektüel açıdan tutarlı bir biçimde gruplandırılması anlamına gelen “disiplin”lerden meydana gelir.
2. Tarih, tikelin, gerçekte ne olduysa öyle açıklanması iken, sosyal bilimler, evrensel kurallar ortaya koyar.
3. İnsanlar, “toplum” olarak nitelendirilen ve temel toplumsal çerçeveleri oluşturan birimler dahilinde örgütlenir.
4. Kapitalizm, “serbest” meta, emek ve üreticilere dayanan bir sistemdir ve bu anlamda “serbest”, bir şeyin pazarda mevcut olması anlamına gelir.
5. Bu dönemde kapitalistler, kilit devletlerde, devleti-toplumsal iktidarı ele geçirmişlerdir.
6. İnsanlık tarihi kaçınılmaz olarak ilerlemecidir.
7. Bilim, bir şeyle ilgili neden ve nasıl sorularına verilen yanıtlar dahilinde özlü şekilde ifade edilen kuralları aramaktadır.²²³

Bu öncüllerin öncelikli olarak, toplum, ekonomi ve devlete ilişkin temel bir çerçeve oluşturduğu dikkati çeker. İlk bölümde değinilen içeriği müphem bir toplum kavramının genel çerçevesi dahilinde ekonomik açıdan “serbest”lik ilkesine dayalı kapitalist bir sistem ile bu sistemin devlet ile olan özgün ilişkileri ile karakterize olan bu tabloda ilerlemeci niteliği ile tarih, geçmişe, şimdiye ve geleceğe yön vermektedir.

²²¹ Wallerstein, I. (1998). The time of space and the space of time: the future of social science. *Political Geography*. 17(1), 75.

²²² Wallerstein, I. (2013). *Sosyal bilimleri düşünmemek*. (İkinci baskı). (çev. T. Doğan). İstanbul: bgst Yayınları, 28.

²²³ Wallerstein, a.g.e., 222-3

Bilim devrimini takip eden süreçte bilimin diğer bilgi türleri arasında nihai zaferinin yansımalarından biri olarak sosyal bilimler, disiplinl bir ayırım temelinde evrensel yasalar ortaya koyma amacıyla bir entelektüel faaliyet olarak tezahür etmektedirler. Özellikle toplumun, insan örgütlenmesinin zorunlu bir kategorisi olarak tezahürü, toplumun bilimsel bir obje olarak önemini bir kez daha vurgular. Bu anlamıyla toplum, ilerlemeci insanlık tarihinin olduğu kadar disiplinlere ayrılmış bilim açısından da anlamlıdır. Bu denli önemli olan ancak bu haliyle soyut bir kavramdan öteye geçemeyen toplum kavrayışına somut anlamını veren kapitalizm, modernleşme milliyetçiliğinin, siyaset ve ekonominin birbirinden ayrıldığı bir düzlemde kesişmesi ile hayat bulan ulus-devletin fiziki ve siyasi sınırlarıdır.

Bu öncüllerden ilki olan disiplinl ayırım bağlamında sosyal bilimlerin, metodolojik özerkliğini kazanması ise daha sonra gerçekleşmiştir. Bu çerçevede 19. yüzyılın sonunda metodolojik olarak bir özerkliğe sahip olmayan sosyal bilimler 20. yüzyılın ortalarına uzanan süreçte birbirine zıt iki farklı istikamete ilerlemişlerdir. Başta tarih olmak üzere antropoloji ve Doğu çalışmaları idiografik epistemolojiye yönelirlerken, iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji nomotetik bir epistemoloji benimsemişlerdir.²²⁴ Bu noktada idiografik ve nomotetik sosyal bilimlere dair küçük bir parantez açmak gerekir. Windelband'ın konusu doğa ya da toplum farketmeksizin yaptığı ayırma dayanan nomotetik, idiografik bilim farklılaşmasında, Hermeneutikçi geleneğin etkisi altında gelişen idiografik bilimler- diğer adıyla tin ya da kültür bilimleri- tarih ve toplum dünyasının tıpkı eski Mısır ya da Çin alfabesindeki gibi her harfin tek bir şeyi ifade ettiği ideogramlar gibi ele alınması gerektiği iddiasındadırlar. Bu anlamda tarih ve toplum dünyası nomotetik bilimlerin iddia ettiği gibi yasayla değil, -hiçbir şeyin tekerrür etmediği iddiasına dayanan- tekillikler dahilinde ve tinsellik bazında değerlendirilmelidir.²²⁵ Bu doğrultuda idiografik metodoloji, konuları kendine özgü karakterleri içinde ve bağlamsal konumu dahilinde ele alarak her olayın veya durumun “kendi biricikliği içerisinde ve kendisi konuşturularak” incelenmesi gerektiği iddiasına dayanır. Nomotetik yaklaşım ise tam aksine doğa bilimlerinin yöntemlerini temel alarak, hipotezlerin ‘bilimsel kesinlik yasaları’na göre sınanmasına odaklanır. Niceliksel tekniklerin kullanan nomotetik

²²⁴ Wallerstein, I. (1998). The time of space and the space of time: the future of social science. *Political Geography*. 17(1), 76-8.

²²⁵ Özlem, a.g.e., 280-1.

metodoloji için bu anlamda sörveyler, anketler ve her çeşit standart niceliksel araştırma araçları son derece önemlidirler.²²⁶ Genel anlamda değerlendirildiklerinde,

“İdiyografik okulun argümanı ‘her şeyin akış’ olduğunu ileri süren o eski doktrindir. Eğer her şey her zaman değişiyorsa, o halde benzer olduğu farz edilen iki yada daha fazla fenomene uygulandığı iddiasındaki herhangi bir genelleme asla doğru değildir. Yapılabilecek tek şey, bir olaylar dizisini empatiye dayalı bir ilişki kurarak anlamaktır. Buna karşın, nomotetik okulun argümanı...gerçek dünyanın tesadüfi bir meydana gelişler kümesi olmadığıdır. Öyleyse, ‘düzenlilikleri’ tanımlayan kuralların olması gerekir ki bu durumda bilimsel faaliyetler için bir alan var demektir.”²²⁷

Ancak Wallerstein’ın belirttiği gibi nomotetik-idiyografik bilim ayrımı daha derin anlamlara da sahiptir. Zira idiyografik sosyal bilimler “episodik jeopolitiksel” zamanuzam anlayışını nomotetik sosyal bilimlere ise “ebedi” zamanuzam kavramsallaştırmalarını benimsemişlerdir.²²⁸ Buradaki ayrıma göre episodik jeopolitik zamanuzamın kullanımı bize gözlemlemekte olduğumuz şeye dair olaylar dizisinin anlatılmasının ötesinde ne olmakta olduğuna ilişkin işe yarar bir açıklama olmadığını söylemektedir. Zira örneğin episodik jeopolitik zamanuzamın açıklama biçimine göre işsizlik oranları artmaktadır çünkü ulusal para birimi değer kazanmıştır. Ulusal para birimi değer kazanmıştır çünkü kilit ihracat üretimi daha az verimli duruma gelmiştir. Kilit ihracat ürünleri daha az verimli bir duruma gelmiştir çünkü sendikalar kalite kontrolünün kullanımını engellemişlerdir. Söz konusu açıklama biçimi birçok detay vermesine karşın buradan değişkenlerden hangisinin ya da hangilerinin daha önemli olduğuna dair bir bilgi edinemeyiz. Bu yaklaşımın alternatifini ise iktisat, siyaset bilimi ve sosyolojiden müteşekkil nomotetik sosyal bilimlere sunmaktadırlar. Yukarıdaki örnekten devam edildiğinde edebi zamanuzamın açıklama biçimi için hangi durumlarda ulusal para biriminin değer

²²⁶ Çiftçi, A. (2003). Sosyal bilimlerde temel tartışmalar. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 22.

²²⁷ Wallerstein, I. (2013). *Sosyal bilimleri düşünmemek*. (İkinci baskı). (çev. T. Doğan). İstanbul: bgst Yayınları, 245.

²²⁸ Zaman ve uzam arasında kurulan bu bağlantı yukarıda kısaca tartışılmaya çalışıldığı gibi muhtelif yorumlara da açık bir konumdadır. Nitekim Wallerstein’a göre, düzeltilemeyecek bir biçimde birbirine kilitlenmiş olan “ZamanUzam”ın oluşturduğu tek boyutluluğun tezahürleri sosyal bilimler alanında da yaygın bir biçimde görülmektedir. Modern dünyada beş farklı “Zamanuzam” çeşidi tespit edilebileceğini belirten Wallerstein’a göre bunlar, episodik jeopolitiksel, döngüsel ideolojik, yapısal, edebi ve dönüşümsel zamanuzamdır. Bu farklı kavramsallaştırmaların hangisinin kullanılacağı herhangi bir meselede tarafların durumu nasıl algıladığına bağlı olarak değişebilmektedir. Bkz. Wallerstein, I. (1998). The time of space and the space of time: the future of social science. *Political Geography*, 17(1), 72-7.

kazandığı ve bunun işsizlikle ilişkisi gibi daha genel ve sistematik bir arayış önemlidir. Ancak burada da farklı bir takım problemlerle karşılaşmaktadır. Söz gelimi 12. yüzyılda Doğu Asya'daki ulusal paranın değeri ile 20. yüzyılda Latin Amerika'daki ulusal para biriminin değeri farklıdır. Keza ulusal para biriminin yabancı para karşısındaki değerini ifade eden döviz kuru kavramının kendisinin farklı durumlara nasıl uygulanabileceği sorunu da ayrı bir tartışma konusudur. Ancak elbette sosyal bilim alanında yaygın kabul gören ancak son derece problemlili olan bu iki zamanuzam kavramsallaştırmasının ötesinde farklı bir zamanuzam arayışının örnekleri de mevcuttur.²²⁹ Kısacası nomotetik sosyal bilimler toplumsal gerçekliği yasa koyucu bir saikle incelenmesine dayanan bir metodolojik eğilimi paylaşırlarken, idiografik sosyal bilimler her olgu ve olayı kendi biricikliği içinde değerlendirirler. Di Meglio'ya göre disiplinlerin nihayetinde idiografik ya da nomotetik yöntemler benimsemeleri, 19. yüzyılın sonuna dek oluşturulmuş ve disiplinleri farklı yönlerle çeken iki kültür ayrımına dayalı bir siyasi gündem tartışmasının sonucuydu.²³⁰ Burada söz konusu olan iki kültür, Snow tarafından 1959 yılında ortaya atılan ve sosyal ya da beşeri disiplinlerde ifadesini bulan kültür ile bilim kültürü olarak adlandırılan diğer kültür arasındaki ayrımı işaret etmektedir.²³¹

Sosyal bilimin ortaya çıkışı ve ilerleyişindeki itici güç yalnızca entelektüel bir tercih yada yönelim yahut devrimci anlamda bir tasavvur değişimi değildi. Bilimin, bilmeye dair alternatifler arasında nihai zaferini ilan ettiği dönem, modern devletin kurumsallaştığı süreç ile beraber ilerlemiştir. Escolar'a göre, 15. yüzyılın başından günümüze dek uzanan süreçte devlet iktidarının modernizasyonu, bürokratik ve yönetsel aygıtların işlevlerinin daha etkin hale getirilmesi, nüfusun ve toprağın (territory) daha etkin bir biçimde kontrolünün sağlanmasını amaçlayan yöntem ve tekniklerin geliştirilmesine odaklanmıştır. Bu süreç ayrıca her bir devletin coğrafi sınırlarının içinde ve dışında toplumsal ve doğal gerçekliğe dair bilgi toplamasını da içermekteydi²³² Uzama hükmedilmesi probleminin dolaylı bir sonucu bu anlamda mutlak devlet formuna başlangıcından beri eşlik eden ve giderek daha kurumsal

²²⁹ Wallerstein, I. (1998). The time of space and the space of time: the future of social science. *Political Geography*. 17(1), 79-80.

²³⁰ De Meglio, M. (2007). Sosyal bilimler ve alternatif disiplin modelleri R. E.Lee ve I. Wallerstein (Editörler) *İki kültürü aşmak*. (çev. A. Babacan). İstanbul: Metis yayınlar, 79.

²³¹ Lee, R.E., Wallerstein, I. (2007). Giriş:İki kültür., R. E.Lee ve I. Wallerstein(Editörler). *İki kültürü aşmak*. (çev. A. Babacan). İstanbul: Metis yayınlar, 9-14.

²³² Escolar, a.g.e., 29-30.

hale gelecek olan, yönetilen “toprağa” dair her türlü bilginin toplanması, tasnif edilmesi ve nihayetinde gözetilen amaçlar doğrultusunda değerlendirilmesini içeren bir uzmanlaşmanın varlığını gerektirmesi idi. Bu noktada “batılı” modern devlet olarak tezahür eden yönetsel ve bürokratik aygıtın bu özelliklerini ile uyum içinde ilerleyen ekonomik ilişkilerin gelişimini de vurgulamak gerekmektedir. Kapitalist karakterli toplumsal ilişkilerin başat konuma gelmesi mutlak devletten modern ulus-devlete uzanan sürecin en önemli ögelerinden biridir. Bu noktada ihtiyaç duyulan uzmanlaşma salt devletin değil aynı zamanda yeniden formüle edilen ilişkileri ile ekonominin de gerekliliğidir. Sistemin öngördüğü ekonomik ilişkilerin rasyonel biçimde işlemlerini kolaylaştıracak bilgi, kapitalist ekonomi mantığı açısından da önemlidir. Bu anlamda yalnızca kapitalist toplumsal ilişkilerin hakim olduğu – modern- batılı toplumların değil, başta sömürgecilik hareketiyle daha yakından temas kurulanlar olmak üzere Batı dışı toplumların akademik birer çalışma alanı haline getirilmeleri nihayetinde yeni tip bir ekonomik anlayışın tetiklediği bir süreç dahilinde gerçekleşmiştir. Diğer taraftan tarihsel olarak değerlendirildiğinde “sosyal bilim modern dönemdeki köklerinden itibaren... ulus-devletin çok önemli bir özelliği olan toplumsal üretimin gözetiminin genişlemesini sağlayıcı bir unsur olmuştur”.²³³ Modern döneme özgü bu devlet biçimine eşlik eden söz konusu anlayış, bir yandan ekonomi-siyaset ayrımına dayalı bir var sayımı sürdürürken diğer taraftan, devletin çeşitli araçlar vasıtasıyla ayrı bir gerçeklik alanı olarak addedilen toplumu gözetlemesini ve gerekli gördüğü durumlarda müdahale etmesini de içermekteydi. Bu noktada toplumda görülen anomali ve septomların teşhisinde olduğu kadar bunlardan kaynaklı problemlerin giderilmelerinde de sosyal bilime önemli bir görev yüklenmektedir. Bu anlayış doğrultusunda devletin teritoryal sınırları sosyal bilimin “toplum”unun da sınırlarını çizmiş olmaktadır.

Modern seküler ulus-devletin doğuşu ve büyük endüstrileşme dalgası ile kapitalizmin yerleşmesi yalnızca Batılı toplumların şekillenmesini etkileyen en önemli güçler olmakla kalmamışlar aynı zamanda özellikle 19. yüzyıldan sonra sosyal bilimin gelişimi ile de çok yakından ilişkili olgular olarak kabul edilmişlerdir.²³⁴ Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki sosyal bilimlerin kurumsallaştığı 19.

²³³ Giddens, a.g.e., 239-40.

²³⁴ Nowotny, H. (1991). Knowledge for certainty: poverty, welfare institutions and the institutionalization of social science. In P. Wagner, B. Wittrock, R. Whitley (Eds). *Discourses on society*. Kluwer Academic Publishers, 23.

yüzyıldan önce de hukuk, felsefe gibi düşünsel faaliyetler çerçevesinde sosyal yaşam yorumlanmaktaydı ve güçlü bir kurumsallaşmış gelenek söz konusuydu. Ancak 19. yüzyılda toplumsal değişim ve istikrar konularında hukuk, teoloji ve felsefenin geleneksel konumunu sarsan sosyal bilimler, üniversitelerin modernizasyon süreci ile 20. yüzyıl boyunca sosyoloji, siyaset bilimi ve iktisadın egemenliği altında kalmışlardır. Yine tarihsel olarak bakıldığında söz konusu üç bilim dalına rakip birçok farklı disiplin projesi olmasına rağmen 19. yüzyılda politik iktisat, idari/anayasal çalışmalar ve pozitivist sosyoloji/sosyal araştırma adı altında ortaya çıkan bu üç disiplinin hakim bir konuma gelmesi rastlantı değildir. Zira bu üç disiplin hem birbirlerinin meşruiyetini güçlendirmişler hem de toplumsal değişim ve istikrar arayışında alternatif disiplin projelerini saf dışı etmeyi başarmışlardır. Yine Taylor'a göre bu başarının ardında yatan gerçek, bu üç disiplinin modern dünya sisteminde, devletin doğasındaki önemli değişiklikleri yansıtmış ve kuvvetlendirmiş olmalarında aranmalıdır. Zira devletin, 1850-1950 yılları arasında geçirdiği büyük dönüşümde, tartışma ve çatışmaların farklı hareket alanları olarak sivil toplum, devlet ve ekonomiye odaklanan üç parçaya bölünmesi devletin gelişip modernize olduğu süreçte üç reform alanının yaratılmasını mümkün kılmıştır. Böylece alternatif disiplin projelerini bertaraf etmeyi başaran iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji devlete olan borcunu ulusal yaşama önemli akademik katkılar sağlayarak ödemişlerdir.²³⁵ Wallerstein'a göre ise bu disiplinler arası bölünme sonradan başta Marksist ve muhafazakar çevrelerce olmak üzere ciddi biçimde eleştirilen liberal bir ideolojinin sonucuna işaret etmekteydi. Zira liberal ideoloji, toplumsal sürecin, üç farklı faaliyet alanına ayırarak incelenmesi gerektiğini iddia ediyordu. Bu üçlü ayrım; piyasa, devlet ve kişisel olmak üzere üçlü farklı alanın sırasıyla iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji tarafından incelenen düzeyler olarak kabul edilmesine dayanıyordu.²³⁶ Liberal bir toplum kavramsallaştırmasının öngördüğü şekliyle ekonomi-siyaset ayrımı ve bunların farklı düzeyler olarak algılanmaları ile örtüşen bu ikilik, bu manada yalnızca piyasa ve devleti ayırmakla kalmıyor aynı zamanda bu alanlardaki ilişkilerin de ayrı disiplinlerin çalışma alanı olarak kavranmasına yol açıyordu. Nihayetinde,

²³⁵ Taylor, a.g.m., 35-6.

²³⁶ Wallerstein, I. (2013). *Sosyal bilimleri düşünmemek*. (İkinci baskı). (çev. T. Doğan). İstanbul: bgst Yayınları, 29.

“Entelektüel açıdan, devletin ve piyasayı, siyasetin ve iktisadın analitik bakımdan ayrı (ve büyük ölçüde kendisine yeterli) olduğunu ve her birinin kendine özgü kuralları (“mantıkları”) olduğunu öne süren 19. Yüzyıl egemen liberal ideolojiden türedi bu bölünmeler. Topluma onları birbirinden ayrı tutması tembih edilmişti ve akademisyenler de onları ayrı ayrı incelediler. Piyasanın da devletinde alanında yer almayan çok sayıda gerçeklik...., sanki telafi etme görevi üstlenir gibi ‘büyük’ sosyoloji çuvalına dolduruldu.”²³⁷

Ulus-devlet, toplum ve sosyal bilimler arasındaki bu özgün ilişkinin karakteristik özelliği de sosyal bilim tahayyülünü ülkeselleştirilerek bilimin analitik odağını ulus-devletin sınırlarına indirgeyen bir bakış açısını getirdiği eleştirisi ile ilgilidir.²³⁸ Sosyal bilim tahayyülüne ilişkin bu bakış açısı aslında toplumsala dair bilginin kurumsallaşmaya başladığı dönemin hâkim perspektifi ile yakından ilişkilidir. Wallerstein’a göre, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başında kuruluş aşamasını tamamlayan sosyal bilimler, yine söz konusu dönemde tümü “zamanuzam”la ilişkili üç ayrımı da içlerinde barındırmaktaydılar. Bunlardan ilki, geçmiş/şimdi ayrımıydı-tarih geçmişle ilgilenirken, iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji şimdiki zaman ile ilgilenmekteydiler-; ikincisi, medeni/öteki ayrımıydı ve coğrafi olarak Batı/Batı olmayan olarak da tanımlanabiliyordu. Tarih, ekonomi, siyaset bilimi ve sosyoloji Batı ile özellikle de söz konusu dönemde bilimsel aktivitenin gerçekleştiği Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, İtalya ve ABD ile ilgilenmişlerken, antropoloji ilkel kabilelerle ve Doğu Araştırmaları eski büyük bürokratik imparatorluk coğrafyaları ile ilgilenerek Batı dışı toplumlara yönelmişlerdir.²³⁹ Nomotetik sosyal bilimlerle idiografik sosyal bilimlerin kendi içlerindeki ve aralarındaki bu paylaşım tarihsel olarak istikrarlı bir biçimde uygulanmaya devam etmişti. Keza Taylor’ın belirttiği gibi iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji üçlüsü tarafından şekillendirilen ulus-devlet merkezli klasik sosyal bilim anlayışı, 19. yüzyılda toplumsal ilerlemenin yegane merkezi olarak gördüğü Batılı toplumlara yönelmişken, İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden süreçte dekolonizasyon süreci ve yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkışı, antropoloji ve Doğu çalışmalarına bırakılmış olan coğrafyalara dönük yeni bir ilgiyi beraberinde getirmiştir. Genel modellere ve evrensel yasalara ulaşmayı hedefleyen bu üç bilim dalı için söz konusu süreç, kendi coğrafi alanını genişletmek suretiyle

²³⁷ Wallerstein, a.g.e., 243.

²³⁸ Wimmer A. and Schiller N.G. (2002). Methodological nationalism and the study of migration. *European Journal of Sociology*. 43(2), 225.

²³⁹ Wallerstein, I. (1998). The time of space and the space of time: the future of social science. *Political Geography*. 17(1), 75.

globalleşeceği ve ürettiği yasa ve modelleri teste tabi tutacağı bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve böylece endüstrileşme, demokratikleşme ve modernizasyon süreçleri sırayla “ekonomik gelişme”, “politik gelişme” ve “toplumsal gelişme” olarak yeniden adlandırılmışlardır.²⁴⁰

Wallerstein’ın yukarıda zikredilen ve sosyal bilimi karakterize eden ilk ayrımı zamansal ve ikincisi uzamsal bir karakterdeyken son ayrımı “hipotetik uzam” ile ilişkilidir. İktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji disiplinleri kendi sınırlarını sivil toplum, devlet ve pazarın otonom alanları açısından tanımlarlar. Bu anlamda hipotetik uzam, devletin alanında gerçekleşen aktiviteleri, pazar ya da sivil toplumun içinde gerçekleşenlerden ayrılabilceği iddiasını içerir. Yukarıdaki iddia bunların bir biçimde ayrı tutulabileceği ve tercih edilen biri üzerine yoğunlaşılabilceği anlamına da gelmektedir.²⁴¹ Liberal toplum tahayyülünün bir tezahürü olarak pazar-devlet-sivil toplum ayrımının nomotetik bilimlerdeki karşılığı olarak iktisat-siyaset bilimi-sosyoloji ayrımı, toplumsal gerçekliği tanımlayan kategorilerin birbirinin bağımsız olarak var oldukları iddiasını da taşır. Bilimler arası işbirliği olarak addedilebilecek bu paylaşım, toplumsal gerçeğin farklı düzeylerde algılanmasına ilişkin ciddi bir problemi içermesinin yanı sıra söz konusu varsayımsal uzam perspektifi ile özellikle nomotetik sosyal bilimlerin kendi disiplin el alanlarını meşrulaştırdıkları bağlamı da kuvvetlendirir.

Ulus-devlet ile sosyal bilimler arasındaki ilişkinin önemli bir özelliği de Schnapper’ın belirttiği gibi modernliğin, somut ulusal toplumların ve sosyolojinin gelişimlerinin aynı döneme tekabül etmesidir²⁴² ki burada sosyolojinin gelişimi tüm sosyal bilimlerin gelişimi şeklinde genişletilebilir. Sosyal bilimin özellikle “bilimsel anlamda” devletle kurduğu özgül ilişki bu noktada son derece önemlidir. Zira

“Geleneksel sosyal bilimlerin devlet-merkezciliği, aslında teorik bir basitleştirmedir ve her devletin, homojen ve eşdeğer bir mekan içinde genellikle birbirine paralel süreçlerle işleyen özerk bir sistem oluşturduğu varsayımına dayalıdır. Böyle bir basitleştirmenin sınırları... karmaşık

²⁴⁰ Taylor, a.g.e, 36.

²⁴¹ Wallerstein, I. (1998). The time of space and the space of time: the future of social science. *Political Geography*. 17(1), 75.

²⁴² Schnapper, D. (2005). *Öteki ile ilişki*. (çev. A. Sönmezay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 1998’de yayımlandı), 69

tarihsel sosyal sistemlerin ele alındığı bir alanda çok daha açıkça görülebilmeliydi.”²⁴³

Sosyal bilimin kendine has bu “mekansallık” algısı, dünyayı egemenlik temelinde örgütlenen toprak parçaları yoluyla kavramaktaydı. Sosyologlar için toplum, makro iktisatçılar için ulusal ekonomi, siyaset bilimciler için siyasal sistem, tarihçiler için ulus, bu mekansallık algısının tezahürleri olarak değerlendirilebilirler.²⁴⁴ Bu manada hem sosyal bilimcilerin hem de sıradan insanların, toplumun en birincil ampirik referansının ulus-devletin alanı olduğunu varsaymaları, modern dünyayı karakterize eden ulus ile devletin kültürel birleşmesinin en bariz göstergesidir.²⁴⁵ Ulus-devletlerin dünyanın verili karakterinin bir parçası olarak görülme eğilimi öyle güçlüdür ki bu durum onlar hakkında yönetim, nüfus yapısı bütünleşme durumu, kültürel karakteri gibi konularda inceleme yapılmasını, istatistikler tutulmasını tartışmasız bir biçimde doğallaştırır.²⁴⁶ Daha açık bir ifadeyle sosyal bilimin mekanla olan ilişkisi ve mekânsal yapı algısı, egemen sıfatına sahip toprak parçaları-ulus-devletler- üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu mekan içindeki siyasal, sosyal ve ekonomik süreçlerin birbirlerini tamamladığı kabulüne dayanan bu kavrayış sosyal bilimleri, ulus-devletin çizdiği yahut temsil ettiği sınırlara büyük ölçüde tabi kılmıştır.²⁴⁷ Schiller’e göre ulus-devlet alanının düzenlenmesi ve kontrolü mücadelesi, meselelerin disipline edilmesi ve vatandaşların sosyalizasyonu gibi aktiviteler dizisi dahilinde inşa edilmiştir.²⁴⁸ Foucault’un göstermiş olduğu gibi aslında tüm bunlar mekan sorunu ile yakından ilişkilidirler. Belli bir toprağın sınırları içinde uygulanan hükümrانlık, bireylerin bedeni üzerinde uygulanan disiplin ve nüfusun bütünü üzerinde uygulanan güvenlik, esasında çokluklarla ilişkilidirler ve üçünde de mekan sorunları mevcuttur. Hükümrانlık açısından mekanın önemi son derece açıktır; oysa Foucault’a göre, güvenlik ve disiplin de mekânsal bir dağılım göstermektedir.²⁴⁹

²⁴³ Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., 80.

²⁴⁴ Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., 32.

²⁴⁵ Reis, E. (2004). The lasting marriage between nation and state despite globalization, *International Political Science Review*, 25(3), 253.

²⁴⁶ Calhoun, a.g.e., 22.

²⁴⁷ Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., 32.

²⁴⁸ Schiller, G. N. (2005). Transnational social fields and imperialism, *Anthropological Theory*, 5(4), 440.

²⁴⁹ Foucault, a.g.e., 12-3.

Bu noktada modern devlette sosyal bilimlerin nasıl bir işlev gördüğü sorunu ortaya çıkmaktadır. Sosyal bilimlerin ortaya çıkışının ardındaki tarihsel motif, tüm Avrupa'yı sarmış olan Fransız Devriminin, yönetici, siyasetçi ve aydınlar için “‘toplum’ denen ‘nesne’nin kavranması, anlaşılması, bir düzene kavuşturulması, bu düzen temelinde yönetilmesi gibi” sorunları ortaya çıkarmış olmasıdır.²⁵⁰ Keza Amerikan Devrimini takip eden gelişmeler Çiğdem’e göre, toplumun kurulmasının, aynı zamanda toplumun çekip çevrilmesi nosyonunun da ihtiva ettiği bir örneği teşkil etmiştir.²⁵¹ Her halükarda toplum adı verilen bu nesnenin analizi mevcut bilgi kategorileri ve bunları üreten disiplinler dahilinde gerçekleştirilememiştir. Örneğin 19. yüzyılın başından itibaren krallar yerine, egemenliğin yeni sahibi uluslara yönelmiş olan tarih disiplini, devletin sosyal bütünlüğünü sağlama konusunda dolaylı bir işleve sahip olsa da politika belirleme konusunda ilerde nomotetik bilimlerin sunacağı imkanları -tam da idiografik niteliği nedeniyle- sağlayamamıştır. Bu tarz bir ihtiyaç için daha elverişli bir bilgi üretimi devlet memurları ve uzmanlar tarafından daha sonra her biri mevcut disiplinler arası ayrışmaya dahil olacak olan içtihat, politik iktisat, istatistik, idari bilimler, uluslararası hukuk gibi adlar altında gerçekleştirilmiştir.²⁵² Buradaki temel saik olan amaca yön veren doğru bilgi arayışının kökleri ise tarihsel olarak Aydınlanma düşüncesine dayanmaktaydı. Aydınlanma düşüncesinin toplum felsefesi yaklaşımı, insanın siyasa yapımı ile müdahale edilmesini dışlayan ve kendini anlamaya muktedir olan insanın eliyle yaratılmış doğal bir uyumu öngören bir bakış açısına sahipti. Söz konusu doğal uyumun nasıl tesis edileceği sorunu, devlet aygıtının da siyasa yapımındaki değişen rolü ile birlikte, istatistiğe dayanan bilgi kullanımını başta iktisat ve sosyoloji olmak üzere giderek yaygınlaştırdı. Aydınlanmanın iyimserliğine rağmen var olan yoksulluk hem toplum teorilerinin ve bunların araçlarının yeniden değerlendirilmesi sorununu hem de parçanın bütün hakkında nasıl sağlıklı bir bilgi verebileceği gibi metodolojik sorunları beraberinde getirdi.²⁵³ Bu noktada Wallerstein modernliğin kendine özgü kollektivist toplumsal ve ekonomik iyileşme vaadine dikkat çeker.²⁵⁴ O’na göre, değişimi idare etme çabasının bir yorumu olarak liberalizmin dayandığı

²⁵⁰ Özlem, a.g.e., 275.

²⁵¹ Çiğdem, a.g.e., 61.

²⁵² Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., 24.

²⁵³ Wagner, P. (1996). *Modernliğin sosyolojisi özgürlük ve cezalandırma*. (çev. M. Küçük). İstanbul: Sarmal Yayınevi, 156-7.

²⁵⁴ Wallerstein, I. (2003). *Bildiğimiz dünyanın sonu*. (çev. T. Birkan). (İkinci Baskı). İstanbul: Metis Yayınları, 154.

inançlar, zaman içinde dünya sisteminin jeokültürü haline gelmiştir. Bunun sonucunda ise sosyal bilim, liberal girişim için çok önemli bir hale gelmiştir.²⁵⁵ Tarihsel olarak bakıldığında dönemin mutlak devletleri olan İngiltere ve Fransa'nın özellikle bilimsel ve teknik gelişmeleri desteklediği, bu alanlardaki ilerlemenin denizaşırı genişlemeyi hızlandırdığı ve modern teritoryal devletleri güçlendirdiği bir ilişki biçimi doğmuştur. Devlet himayesi dahilinde bilimsel gelişmeyi artırma amacıyla olan İngiltere'de *Royal Society*, Fransa'da *Academie des Sciences*, *Jardin du Roi* gibi kurumlar bu dönemin ürünüdürler. Denizaşırı keşiflerden ve devlet topraklarındaki araştırmalardan elde edilen verilerin incelenmesi, envanterinin çıkarılması ve sınıflandırılması için yapılan en önemli projeler bu kurumlar tarafından geliştirilmişlerdir.²⁵⁶

İlerleyen süreçte, özellikle Wagner'in örgütlü modernlik olarak tanımladığı dönemin başlangıcında, bu tarz bir modernliği mümkün kılacak ulus-devlet örgütlenmesi düzeyinde maddi tahsisat, buyurgan iktidar ve anlamlandırma kurumlarına sahip olunması projenin hem uygulanabilirliğini hem de arzu edilme potansiyelini arttırmaktaydı. Tarihsel olarak liberal toplum kavramının artık kâfi gelmediği ve modernliğin yeniden inşa edildiği söz konusu dönemde, yeni örgütlenmenin temelinde, toplumsal eylemin gönderme yaptığı anlamlı birim olarak *ulus-devlet* ve toplumsal sınıflara göre inşa edilmiş *ulusal toplum* kavramları yer almaktaydı.²⁵⁷ Bu görece uzun tarihsel süreçte, modern devletin en önemli özelliklerinden biri olan meşru güç kullanma tekeli, uygulamada fiziki şiddetin yanı sıra yeni şiddet form ve mekanizmalarının yaratılması sonucunu da doğurdu. Bu yeni form ve mekanizmalar, devlet organlarının ulusu, kaba kuvvetin yanında eğitim sistemi ve toplumsal yardımlar, suç kayıtları, dini sınıflamalar, IQ testleri vb. yollarla terbiye etmek suretiyle hayata geçirdiği sembolik şiddet uygulama biçimlerini içermekteydi.²⁵⁸ Özellikle resmi istatistiklerin kullanımı sosyal bilimler ve devlet arasındaki ilişkinin doğasının anlaşılması açısından son derece önemliydi.

²⁵⁵ Wallerstein, a.g.e., 162-4.

²⁵⁶ Escolar, a.g.e., 42.

²⁵⁷ Wagner, a.g.e., 115-6.

²⁵⁸ Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*. (Üçüncü Basım). (çev. Bilgen Sütçüoğlu). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 92.

Diğer taraftan bu gelişmeleri izleyen uzun tarihsel süreçte oy hakkının genişletilmesi ve bunu izleyen sosyal sigorta gibi toplumsal reformlar yoluyla artan devlet düzenlemesi ampirik toplumsal araştırmaların gelişimini hızlandırdı ve bu istatistiki bilgiler hem devletin saptamaya ve ortadan kaldırmaya çalıştığı toplumsal sorunların çözümü için hem de toplumbilimcilerin ampirik genellemeleri için kullanıldılar.²⁵⁹ Zira büyük toplumsal dönüşümler beraberinde yeni ve ulusal çapta sağlık, eğitim, sosyal güvenlik sistemleri ile yalnızca siyasal değil değil aynı zamanda sosyal hakları da olan vatandaş olgusunu getirmişti.²⁶⁰ Bu ise giderek artan bir biçimde tüm vatandaşların çalışma, eğitim, sağlık gibi bilgilerinin devlet kurumlarınca kayıt altına alınması anlamına geliyordu. Toplumsal istatistiğin ulusallaştırılması ile beraber, metodolojik bireyciliğe dayanan bir “ampirik toplumsal araştırma” eğilimi, üreticilerden siyasi partilere kadar geniş bir spektrumun ilgisi ile sörvey araştırmalarını yaygınlaştırdı.²⁶¹ Giddens’in dikkat çektiği gibi Durkheim’ın *İntihar* adlı çalışması, sonuçların desteklenmesinin resmi istatistiklerin analizine tabi olduğu birçok 19. yüzyıl çalışmasından yalnızca biridir. Diğer taraftan ilgililerin resmi istatistiklerde konusu olan mesele hakkında sistematik bir anlayışa sahip olmaları da gerekir.²⁶² Foucault’a göre ise zaten, istatistik, etimolojik olarak, devletin bilgisi anlamına geliyordu ve hükümrânın ihtiyaç duyduğu “şeylerin bilgisi”ni ona sunuyordu. İstatistik, nüfus, ölüm, doğum ile ilgili ölçümlerden, devletteki farklı birey kategorilerine ve onların zenginliklerine, üretilen zenginliklerin tahmininden vergi etkilerinin ölçülmesine dek birçok konu ile ilgili veriler içeriyordu.²⁶³ Bu noktada kantitatif araştırmanın öznesinin ulus-devlet toplumu olmasının iki pratik nedeni olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi rasyonel ilkelere göre örgütlenmiş ulus-devletin istatistiksel anlamdaki hakimiyeti, ikincisi ise ulus-devletin bu verilere ve çıkan sonuçlara duyduğu ihtiyaçtır. Sosyal bilimler, kuruluşlarından itibaren bir yandan büyük dönüşümler tarafından sarsılan bir dünyada bir toplumsal söylem biçiminin şekillenmesi ile ilgiliyken, diğer taraftan, sonraki bir aşamada, toplumsal sorunlar için bir uzman görüşü bildirilmesi fonksiyonunu da üstlenmiştir.²⁶⁴ Özellikle ikinci rolün yerine getirilmesinde devlet ile sosyal bilim arasında, devletin istatistiki

²⁵⁹ Callinicos, a.g.e., 195.

²⁶⁰ Nowotny, H., a.g.e., 39.

²⁶¹ Wagner, a.g.e., 156-8.

²⁶² Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 239.

²⁶³ Foucault, a.g.e., 242.

²⁶⁴ Nowotny, a.g.e., 25.

bilgi sağlama veya sağlamaya yardımcı olma şeklinde verdiği destek ve sosyal bilimin toplumsal problemlere çözüm getirmek için yaptığı “bilimsel” öneriler çerçevesinde süren ilişki bilhassa dikkate değerdir. Her iki tarafında etkilendiği bu ilişkinin sonuçları aşağıda nomotetik ve idiografik bilimler bazında ayrı ayrı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Sosyal bilim ile ulus-devletin bir arada evrildikleri bu tarihsel süreçte ulus-devletin en önemli destekçilerinden biri doğrudan olmasa da kendi gözetimi dahilinde faaliyet gösterecek, ulusal karakteri gizlenmiş, bir sosyal bilim anlayışıydı. Oysa sosyal bilim, hem uzamsal hem hukuki egemenliğine dayalı çerçevesi dahilinde hareket ettiği devletin –ulus-devletin- varlığını tartışmamıştır. Birnbaum’a göre, 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve genelde evrimci bir görüş doğrusunda şekillenen sosyal bilimler, genel anlamda devletin işlevi, vatandaşlığın anlamı gibi konuları yeterince ele almamışlar ve milli duyguların temelini milliyetçi tutkular ile açıklayarak siyasetin ağırlığını görmezden gelmişlerdir.²⁶⁵ Sosyal bilimin, devletle arasına koyduğu bu “mesafe” hakikatte özellikle başta toplum tasavvuru bağlamında gelişen özgül ilişki için bir perde işlevi görmüştür. Diğer taraftan Calhoun’un vurguladığı gibi milliyetçi retoriğin örtük varsayımı, ulus-devleti karşılaştırmalı araştırmaların hakim birimi yapan devlet merkezli bilgi toplama geleneğini kuvvetlendirmektedir. Hatta konu politik-kurumsal değil, kültürel ya da sosyo psikolojik olduğunda bile durum değişmemektedir. Sosyal sistem ve kurumları gibi kavramlar ayrı bir kaynağa sahip olmakla beraber yine de sınırlandırılmış, otonom ve bağlamından ayrılabilen birimlerinin örtük varsayımları için milliyetçi retoriğe dayanmaktadırlar.²⁶⁶ Son olarak devlet merkezci bir bilimsel yaklaşımın tezahürleri yalnızca doğrudan devlet düzeyindeki süreçlere odaklanan uluslararası ilişkiler teorisi, siyaset sosyolojisi, karşılaştırmalı politika ya da kalkınma çalışmaları gibi alanlara değil, aynı zamanda devlet kavramının açık bir biçimde bulunmadığı çeşitli antropolojik, sosyolojik ve ekonomik analizlere dek uzanmaktadır.²⁶⁷ Bu devlet merkezci bakış açısının gelişmesinde sosyal bilimin kendine özgü evriminin

²⁶⁵Birnbaum, P. (2010). Sosyolojik kuramlar ve milliyetçilik, A. Dieckhoff, C. Jaffrelot (Der.) *Milliyetçiliği yeniden düşünmek: kuramlar ve uygulamalar*. (çev. D. Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 2005’te yayımlandı), 103.

²⁶⁶ Calhoun, C. (1999). Nationalism, political community and the representation of society: or why feeling at home is not a substitute for public space. *European Journal of Social Theory*. 2(2), 217-8.

²⁶⁷Brenner, N. (1999). Beyond state-centrism? Space, territoriality, and geographical scale in globalization studies. *Theory and Society*. 28, 46.

de katkısı olmuştur. Nitekim Gulbenkian Komisyonu raporuna göre, sosyal bilimler 20. yüzyıla evrildiği süreçte evrenselleşen olan bağına büyük ölçüde yitirmişlerdir. Zira devlet merkezci sosyoloji, iktisat ve siyaset bilimi temel sosyal bilimlere haline gelirken-nomotetik sosyal bilimler-tarih, coğrafya ve antropoloji evrenselci geleneklerini marjinalleştirmişlerdir.²⁶⁸ Bir perspektif daralması olarak da yorumlanabilecek bu durum, sosyal bilimin kendini ulusal sınırlara hapseden tutumunu da perçinlemiş olmaktadır. Diğer taraftan Taylor'ın vurguladığı gibi rakip disiplinleri bertaraf ederek sosyal bilim olarak nitelendirdiğimiz alana hakim olan iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji, modern dünya sisteminin merkezi olan ve büyük devlet dönüşümünün gerçekleştiği Avrupa ve Kuzey Amerika'daki ülkeleri kapsamaktaydı ve bu üçlü tarafından analiz edilen değişimler, toplumsal ilerleme olarak algılanıyordu.²⁶⁹ Böylece sosyal bilime bağlı olarak tanımlanan toplum tasavvuru ulus-devlet dahilinde evrenselle bağlarını yitirip yerelleştirilmekteydi. Diğer taraftan ise sosyal bilimin yegane referans noktasının gelişmiş Batı toplumları olduğu şeklindeki örtük kabul doğallaştırılıyordu.

Ancak bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki sosyal bilim ile devlet arasında kurulum aşamasından beri var olan bu ilişki, hiçbir zaman sosyal bilimin devlet tarafından içerildiği ve manüplü edildiği anlamına gelmez. Sosyal bilim ile devlet arasındaki ilişkinin en yakın biçimde tanımlandığı hallerde bile bir mesafenin varlığı korunmuştur. Foucault'ya göre,

“...yönetim için vazgeçilmez olan bir bilimsel bilgi söz konusudur, ama burada son derece önemli olan nokta, bu bilginin yönetimin kendisine içrek bir bilgi olmamasıdır. Yani bu hiçbir şekilde yönetim sanatının içinde yer alan bir bilgi, yönetenlerin pratiğinin içinde belirmesi gereken bir hesap değildir. Burada, bir anlamda yönetim sanatıyla başbaşa kalmış, onun dışında duran, yönetimde yer almayanların ya da yönetim sanatına dahil olmayanların da temellendirebilecekleri, kurabilecekleri, geliştirebilecekleri, kanıtlayabilecekleri bir bilim vardır. Ancak yönetim bu bilimin sonuçlarına, neticelerine sırt çeviremez. Yani gördüğünüz gibi, iktidar ve bilme arasındaki ilişkilerin, yönetimle bilim arasındaki ilişkinin son derece özgül bir tipi söz konusudur burada.”²⁷⁰

²⁶⁸ Gulbenkian Komisyonu., a.g.e., 34.

²⁶⁹ Taylor, a.g.e. , 36.

²⁷⁰ Foucault, a.g.e., 306.

Dolayısıyla iktidar ve bilme aradındaki ilişkinin bu özgül tipi, basit bir belirlenim ilişkisi olarak değerlendirilemez. Tam aksine tarihsel olarak da modern devlet dahilinde kurumsallaşan yapıların “pratik amaçları” ile bilimin yalnızca bilgi arayışı için yapıldığı “entelektüel ilgiler” arasındaki gerilim²⁷¹ daima mevcut olmuştur. Yine aşağıda yürütölmeye çalışılan tartışmada, Brown ve Ainley’in doğa bilimlerinde, incelenen kategoriye oluşturan iyi anlaşılmış ve konu ile ilgili bilimsel topluluk tarafından evrensel olarak kabul görmüş bir tasnif şemasının varlığının aksine, sosyal bilimler için bu tür bir uzlaşma zemininin asla mümkün olmadığı ve her zaman disiplinin içinde çalışma konusunu farklı biçimde tanımlayan birkaç muhalif grubun bulunduğu ²⁷² şeklindeki yerinde tespitleri dikkate alınmış olmakla birlikte, söz konusu sosyal bilim disiplinlerin klasik olarak nitelendirilen genel yorumları bağlamında ulus-devlet ile kurdukları ilişkiler değerlendirilmeye çalışılacaktır. Öte yandan Burke’un son derece yerinde bir tespitle vurguladığı gibi, tarihi hala 19. yüzyıl tarihçiliğinin en önemli ismi Ranke’nin tarih anlayışının izinde ya da sosyolojiyi hala August Comte’cu bir tarzda büyük genellemelere arayışında tasvir etmenin ciddi bir anakronizme sebebiyet vereceği²⁷³ inancı da paylaşılmaktadır. Eleştiri açısından son derece elverişli bir pozisyon sağlayan böyle bir tutum hakikatte ulaşmak istenen çabanın önünde büyük bir engeldir. Keza bu bağlamda sosyal bilimleri evrenselci söylemi nedeniyle eleştiren ve tekilci bir söylem dahilinde idiografik bilimleri ön plana çıkaran tin/kültür bilimleri ile nomotetik sosyal bilimler arasındaki tartışma da zikredilebilir.²⁷⁴Ayrıca yukarıda kısaca değinilen iki kültür arasındaki mücadelenin en yoğun yaşandığı alan olarak sosyal bilimleri gösteren Di Meglio’nun sosyal bilim ile ulusal arasındaki ilişkiye dair değerlendirmesi de önemlidir;

“...sosyal bilimler, her ülkede birbirinden biraz da olsa farklı siyasal görevler üstlenmeye başladı ve ulusal tarihlerin her biri ortak ve ulusal faktörlerin birbiriyle etkileşimine göre şekillenir oldu. Sosyal bilimlerin ortaya çıkışında ve kurumsallaşmasında ulusal boyutun önemli olduğunu öne sürmek, son 150 yıl boyunca sosyal analize hamilik yapan ulus-devletlerin oynadığı ‘yüce’ role paye vermek anlamına gelmez. Özerklik dereceleri ne olursa olsun, ‘farklı’ düşünsel geleneklerin önemini ve gücünü kabul etmiş olmak anlamını da taşımaz. Ulusal boyut üzerine

²⁷¹ Escobar, a.g.e., 42.

²⁷² Brown, C. and Ainley K. (2008). *Uluslararası ilişkileri anlamak*. (Üçüncü Basım). (çev. A. Oyacıoğlu). İstanbul: Yayınodası. (Eserin orijinali 2005’te yayımlandı), 1-2.

²⁷³ Burke, a.g.e., 3.

²⁷⁴ Özlem, a.g.e., 279.

yapılan vurgu, kapitalist dünya ekonomisinin hiyerarşi yapılarında...belli devletlerin sahip olduğu yerin önemine işaret eder.

..bu süreci, ..birbirine zıt iki model arasındaki sürekli çekişmenin tarihi olarak nitelendirmek daha açıklayıcı olabilir; bu iki zıt modelin biri daha 'disiplinli', bilimsel, pozitivist bileşenleri daha çok vurgulayan 'hegomonyacı' ve evrenselci model, diğeri ise sistemin işleyişini daha bütüncü bir yaklaşımla anlamayı vurgulayan, zaman ve mekan farkındalığına özel bir önem yükleyen direniş modeliydi..Bir başka deyişle, ..hem kapitalist dünya ekonomisindeki kalkınma stratejileri açısından hem de bilgi yapılarının 'ulusal' örgütlenmesi açısından hegemonyacı modelden uzak olduklarını...ortaya koyan alternatif örüntülerin varlığını da tanımak gerekir."²⁷⁵

Sonuçta sosyal bilimi belirli bir bağlamda da olsa analiz etme teşebbüsü devletle olan özgül ilişkisi, kendi içindeki evrensel/tikel bilim tartışması ile disiplinler dahilinde muhalif grupların mevcudiyeti ve yine kendi tarihi içindeki anokronizm riski gibi nedenlerle son derece güçtür. Bu yüzden aşağıdaki analizde tüm bu kritik eleştiri ve tartışmalar dikkate alınarak hem nomotetik hem de idiografik sosyal bilimlerin bugünkü anlamlarına kavuştukları 19. yüzyıldan günümüze uzanan süreçte ulus-devlet ve ilgili kurumlarla kurdukları ilişkiler ve bunlara atfettikleri anlam bağlamında değerlendirilmeye çalışılmışlardır. Ancak elbette nomotetik ve idiografik bilimler ile ulus-devletin ilişkisini tanımlamak ve anlamak için buradaki çaba son derece yetersiz ve zayıftır. Bu ilişki, her bir disiplin için ayrı ayrı ve çok daha teferruatlı bir çalışmayı gerektirmektedir ki tezin amacı ve özgün sorunu bağlamında böyle bir çalışmanın burada gerçekleştirilmesi imkansızdır. Aşağıda yalnızca hem idiografik hem de nomotetik sosyal bilimler ile ulus-devlet arasındaki tarihsel ve kuramsal ilişkiye dair kaba bir taslak çıkarılmaya ve ulus-devlet ile sosyal bilim ilişkisinin problemleri doğası disiplinler bazında vurgulanmaya çalışılmıştır.

2.2. İdiografik Sosyal Bilimler ve Ulus-Devlet

İdiografik sosyal bilimler içinde ilk sırada yer alan tarihin, diğer bilim dalları içindeki özgün konumu bir ölçüde ideolojilerden, bilimsel perspektiflere kadar birçok zihinsel faaliyetin, zımni ve ya açık ancak her halükarda, kendine has bir tarih yorumu içermesinden kaynaklanmaktadır. Marksizm'de ezilen sınıfların mücadelesi olarak tarih, milliyetçi kuramlarda yerini bir milletin var olma mücadelesi olarak tarihe

²⁷⁵ Di Meglio, a.g.e., 80.

bırakır. Hobsbawm'nın belirttiği gibi tarih çeşitli ideolojilerin aslı ögesi durumundadır. “Nasıl haşhaş eroin müptelâlığının hammaddesiye, tarih de milliyetçilik, etnik ya da fundamentalist ideolojilerin hammaddesidir...Eğer amaca uygun bir geçmiş yoksa her zaman için yeniden icat edilebilir.” Oysa söz konusu fenomen eski ya da ebedi olmayıp, tarihsel açıdan tamamen yenidir.²⁷⁶ Nitekim Herder için tarih, yalnızca geçmiş hakkında yazmak değildir. Tarih, “bir ortaklığın kültürel birliğinin kavranması aracıdır.”²⁷⁷ Bu anlamda değerlendirildiğinde ulus-devletleşme sürecinin ulusal dil birliği ile sağladığı gücü pekiştirebileceği alanlardan belki de en önemlisi tarih olmuştur. Ulus olma bilinci aynı zamanda bir tarih bilinci olarak kabul edildiğinde ulus-devlet ile tarih disiplini arasındaki ilişkinin yoğunluğu ve problemleri karakteri daha da güçlenir.

“ ‘Olayların tarihsel mahiyeti’nin (historicity) toplumsal değişimin planlı ya da gerçek eğilimleriyle ilgili olarak açıklanması. Tüm devletlerin tepkisel gözetimi bir anlamda ‘tarih’in –geçmişin gelecekte öngörülen gelişmeler için bir bağlantı yeri sağlayan belgelenmiş yorumu- icadını gerektirir. Ancak yalnızca modern Batı’da ‘tarih’ ‘olayların tarihsel mahiyeti’ –tarih hakkında düşünmenin tarihi değiştirme aracı olarak kontrollü kullanımı- olur.”²⁷⁸

Bu noktada özellikle Hobsbawm'ın belirttiği “kolektif bir deneyimin sürekliliği olarak geçmiş duygusu”nun yarattığı etki son derece önemlidir. Modern Marksistlerin Spartacus, More gibi ata arayışları ya da tarihteki köle isyanlarına attıkları anlam ya da modern eğitim sisteminin müfredatında tarihin daima yer bulması ve bu suretle öğrencilerin edindiği tarihsel bilgiler bir aidiyet duygusunun deneyimlenmesi ile yakından ilişkilidir.²⁷⁹ Zaten modern tarih disiplini, hem okurda hem de öğrencilerde kolektif bir kimlik duygusu yaratmaya çalışan ulusal tarih yazımı geleneği tarafından şekillendirilmiştir.²⁸⁰ Nitekim Hobsbawm'ın vurguladığı gibi “Nasıl okullar ve üniversiteler milliyetçiliğin en bilinçli taraftarları olduysa, okul ve üniversitelerin gelişmesi de milliyetçiliğin gelişmesinin bir ölçüsü olmuştur.”²⁸¹

²⁷⁶ Hobsbawm, E. (2001). *Tarih üzerine*. (İkinci Baskı). (çev. O. Akınhay). Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 9.

²⁷⁷ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 283.

²⁷⁸ Giddens, a.g.e., 278.

²⁷⁹ Hobsbawm, a.g.e., 33.

²⁸⁰ Calhoun, a.g.e., 71.

²⁸¹ Akt. Anderson, a.g.e., 87.

Bu anlamda özellikle mevcut bilimsel literatürün oluşmaya başladığı ve kavramların büyük ölçüde bugünkü anlamına kavuştuğu 19. yüzyıl bilim anlayışı da bir tarih yorumunu benimsemiştir. Aydınlanma düşünce geleneğinin tarihe atfettiği öğretici anlam aynı zamanda ilerleme fikri ile ilişkilidir. Orta ve yeni çağlarda, olayları, son kertede teolojik bir biçimde açıklayan tarih, Aydınlanma ile öznesini Tanrı'dan insana kaydırmış olsa da ahlaki bir açıklama biçimini terk etmesi için Romantik çağ tarih anlayışının gelişmesini beklemesi gerekmiştir.²⁸² İlerleyen dönemde Comte ve Durkheim başta olmak üzere birçok önemli sosyal bilimci tarafından paylaşılan tarihin evrimci yorumu, tarihi bir biçimde toplumsal değişim olarak addetmekteydi. Bu yaklaşıma göre toplumsal değişim, sürekli artan gelişim süreçleri tarafından yönetilmekteydi ve bu anlamda tarihte köklü nitelikte süreksizlikler de bulunmamaktaydı. Nitekim daha sonraki dönemde ortaya çıkan tarihsel materyalizm, sosyal Darwinizm gibi bakış açıları için de tarih büyük ölçüde toplumsal değişim olarak algılanmıştır. Ancak tarih burada, değişik gelişim aşamaları arasında önemli ayrılmaların olduğu mücadele süreçlerince itilen bir olgu olarak anlaşılır.²⁸³

Tarihsel olarak değerlendirildiğinde Fransız devriminin yarattığı siyasal istikrar arayışının etkileri, Edmund Burke gibi muhafazakar düşüncenin kurucu isimlerini, devlet ve toplum kurumlarının gerektiği gibi anlaşılması ve korunması için uygun bir temel olarak geçmiş fikrine yöneltmişti ve bu fikrin ilk somut uygulayıcısı Leopold von Ranke olmuştur.²⁸⁴ Bu anlamda, sosyal bilimler içinde özerkliğini ilk kazanan dal olan tarihi, felsefeden ayıran ve bilime yaklaştıran sürecin Ranke'nin "Gerçekte ne oldu?" sorusuna tarihçilerin, arşiv çalışmalarına yönelerek mukabele etmeleri ile başladığı söylenebilir. Ancak tarihin felsefenin spekülâtif ve geniş şemaları baz alan felsefe karşısındaki tutumu onun bir sosyal bilim olarak addedilmesine yol açarken, bilimin nihai hedefi olarak yasa bulma hususundaki iddiası, tarihin bilimsellik sıfatının özellikle disiplin içinde ciddi tereddütlerle karşılanmasına da yol açmıştır.²⁸⁵

²⁸² Evans, R.J. (1999). *Tarihin savunusu*. (çev. U. Kocabaşoğlu). Ankara: İmge Kitabevi, (Eserin orijinali 1997'de yayımlandı), 23-4.

²⁸³ Giddens, a.g.e., 48-9.

²⁸⁴ Evans, a.g.e., 23-4.

²⁸⁵ Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., 22-3.

Diğer taraftan Ranke'nin tarih anlayışının büyük ölçüde “devlet”e odaklanmış olması siyasi tarihin toplumsal tarih karşısında daha “makbul” kabul edildiği bir anlayışı da beraberinde getirmiştir. Toplumsaldan ziyade siyasal olana yapılan bu vurgunun çeşitli tarihsel sebepleri vardır ki özellikle ulusal birliğin geliştirilmesinde tarih bilincinin öneminin kavranmış olması ve daha nesnel ve bilimsel bir tarih adına resmi arşivlere başvurma'nın yaygınlaşması bu anlamda son derece büyük bir öneme sahiptir. “Siyasetin dışında kalan”ı kapsayan toplumsal tarih en azından söz konusu dönemde siyasi tarih kadar rağbet görmemiştir.²⁸⁶ Ancak burada özellikle dikkat çekici olan siyasalın dışında kalan ve toplumsal olarak nitelendirilen alanın da siyasal tarihteki kadar baskın olmasa da genelde ulusal sınırların dışına çıkmamış olmasıdır. Zira 1800'lü yıllarda yazılan ve toplumsal tarih alanında yapılmış önemli çalışmalar olarak nitelendirilen iki eserin adı sırasıyla *İngiltere Tarihi* (*History of England*, 1848) ve *İngiliz Halkının Kısa Tarihi* (*Short History of English People*, 1874)²⁸⁷ olması bu açıdan son derece anlamlıdır. Diğer taraftan tarih yazımının üniversite merkezli ampirik bir disiplin haline gelmesinde çok önemli bir rol üstlenen Ranke'nin, Avrupa'yı, barbar ve geç kalmış dünyanın geri kalanı karşısında, her biri eşsiz karakterde olan ve birbiriyle yarış içindeki ulusların organik bir birliği olarak gördüğü de hatırlanmalıdır.²⁸⁸

19. yüzyıl ile beraber devletler ve eğitimli kamuoyundan gelen baskı ile modern tarihin salt nesnel verilere dayalı metodolojik tercihinin zorunlu olarak arşiv ile noktalanması tarihçileri ulusa ve ulusal tarihe yöneltmiştir.²⁸⁹ Diğer taraftan Fransız düşünür Renan'ın “Tarihinin yanlış yazılması bir millet olmanın parçasıdır”²⁹⁰ şeklindeki yorumu, klasik ulusalcı bir retoriğin tarih disiplininin beklentisinin en açık sözlü örneğidir. Bu talepkar tutum, elbette yazarının arzu ettiği biçimde hayata geçirilmemiştir; ancak Özlem'in vurguladığı gibi idiografik bir epistemolojiden hareket eden tarih için önemli olan ulus, kültür çevresi, klan, aşiret gibi her tarihsel topluluğu kendi tekilliği ve tarihselliği dahilinde ele almaktır.²⁹¹ Bu anlamda vakanüvisten modern tarihçilere uzanan süreçte ulus-devlet ve onun varlık sebebini

²⁸⁶ Burke, a.g.e., 5-6.

²⁸⁷ Burke, a.g.e., 6.

²⁸⁸ Callinicos, a.g.e., 109.

²⁸⁹ Gulbenkian Komisyonu., a.g.e., 23.

²⁹⁰ Akt. Hobsbawn, E. (1993). *1780'den Günümüze milletler ve milliyetçilik.* (çev. O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 27.

²⁹¹ Özlem, a.g.e., 278.

meşru kılan bir tarihsel topluluk olarak ulus, tarihsel tahayyülü de köklü biçimde etkilemiştir. Zira örneğin idiografik bilimlerin özellikle de tarihin benimsemiş olduğu “episodik jeopolitiksel zamanuzam kavramsallaştırmasının” dışında bir zamanuzamın kullanımını öneren Annales Okulu²⁹² gibi istisnalar ayrı olmak üzere tarih yazımını ulusalın ve onun epistemolojik tahayyülünün dışına çıkmadığı ve çıkmasının da tercih edilmediği söylenebilir.²⁹³ 1940’lı yıllara dek uzanan süreçte sosyal bilimlerde yaşanan ayırım neticesinde tarihçilerin arşive attıkları anlamın aslında bir dizi sınırlamayı içerdiği de gözlemlenmektedir. Bu sınırlamalardan ilki coğrafidir. İkinci olarak ise arşivlerde yer alan bilgiler “episodik jeopolitiksel zamanuzam” açısından tanımlanan bilgiler içermektedir. Diğer taraftan bu arşiv kayıtlarını tutan ve muhafaza eden devletti ve buradaki çaba esas olarak şimdiki jeopolitik hareketlerin kayıtlarının tutulmasıydı. Son olarak arşivlerin içerdiği sınırlar devlet tarafından saklanıyordu ve uzun bir süre sonra açıklanıyordu. Bu yüzden arşivler şimdiki analiz etmek için kullanılamıyorlardı.²⁹⁴ Dikkat edileceği gibi arşive ilişkin bu sınırlamaların tümü bir biçimde devletle ilişkiliydi ve tarihsel tasavvuru Renan’ın yorumundaki gibi doğrudan olmasa da etkiliyordu.

Kendi içinde olay temelli bir yaklaşımdan olgu temelli bir yaklaşıma evrilen tarihin, yine kendi bünyesindeki bilimsellik tartışması bir tarafa bırakıldığında esas kırılma noktası postmodern tarih kuramı ile olmuştur. Her toplumsal grubun, kendi kimlik inşasının bir aracı olarak kendi tarihini yarattığı düşüncesi, bir kişinin kendi kimliğinin ötesinde bir deneyimi gerçekten bilemeyeceği argümanını²⁹⁵ içerir ki tekbencilik (solipsizm) olarak nitelendirilen bu yaklaşım yalnızca birbirine benzeyenlerin birbirlerini araştırabileceği savı ile sosyal bilimin, fenomenleri inceleme ve analizlere açık olma hususundaki “bilimsellik” iddiası ile çelişmekle kalmaz, aynı zamanda epistemik olarak hakiki bir bilgi paylaşımını ve dolayısıyla da bilimselliği de imkansız kılar.²⁹⁶ Bu tartışmalar tarihin bir disiplin olarak, ulus-devlet

²⁹² Wallerstein, I. (1998). The time of space and the space of time: the future of social science. *Political Geography*. 17(1), 80.

²⁹³ Di Meglio’ya göre, “Annales tarihçileri, geçmişten geleceğe uzanan tek boyutlu bir çizgide ilerleyen bir hareket olarak tarih anlayışını reddediyor, çok daha farklı bir tarihsel zaman kavrayışı öneriyorlardı. Sosyal zamanların, yani konjonktür ritimlerinin ve longue duree (uzun vade) trendlerinin çokluğunu öne sürerek nomotetik ile idiografik çatışmasını aşmak istiyorlardı. Aynı zamanda, tarihin diğer sosyal bilimlere açılmasını da savunuyorlardı” Di Meglio, a.g.e., 89.

²⁹⁴ Wallerstein, a.g.m., 76-7.

²⁹⁵ Evans, a.g.e., 214-5.

²⁹⁶ Fay, B. (2012). *Çağdaş sosyal bilimler felsefesi*. (Üçüncü Baskı). (çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (Eserin orijinali 1996’da yayımlandı) 22.

ve ulusla kurduğu tarihsel ilişkiye de yeni ve farklı bir bağlamda eleştirel bir boyut katmıştır. Zira Wimmer ve Schiller'e göre, 1990'lara kadar yazılan modern tarih-Immanuel Wallerstein ve Eric Wolf'un çalışmaları gibi dikkate değer birkaç istisna dışında- belirli ulus-devletlerin yada bunların birbirleri ile ilişkilerinin tarihi olmanın ötesine geçmemiştir.²⁹⁷

Bir diğer idiografik bilim olan antropoloji, "öteki"nin incelenmesi, anlaşılması ve yorumlanması üzerine odaklanmış olan bir disiplindir. Antropolojinin bir disiplin olarak tesisi üç gelenekten beslenmiştir. Bunlardan ilki Büyük Britanya'nın sömürge deneyiminin bir sonucu olan "idari bilim" ihtiyacı; ikincisi Kuzey Amerika'daki yerli halklara ilişkin kültürel araştırmalar ve üçüncüsü Almanya'nın geç uluslaşma destekleyen "halk kültürü" (volkskunde) araştırmalarıdır. Bu üç gelenek son derece farklı antropoloji ekollerini etkilemiş olmalarına rağmen son kertede "Batılı" bir karaktere sahiptirler ve bu anlamda antropoloji bir "Batı bilimi" olarak doğmuştur.²⁹⁸ Özbudun, Şafak ve Altuntek'in belirttiği gibi toplum-kültür, doğa-kültür gibi bir dizi zıtlıklar içeren ve bu anlamda birbirinden son derece farklı yaklaşımları içinde barındıran antropoloji disiplinin ortaya çıkışı "evrimcilik" düşüncesi ile yakından ilişkilidir. 19. yüzyılda toplum ve insan zihniyetinin büyük ölçüde ilkelden gelişmişe, basitten karmaşığa doğru aşamalı bir biçimde ilerlediği iddiasında olan evrimsel antropolojinin 17. ve 18. yüzyıldaki kökleri ahlak felsefesi ve doğa tarihi olmak üzere iki hat üzerinden izlenebilir. Burada söz konusu olan ahlak felsefesi daha sonra sosyal bilimler olarak nitelendirilecek alana bir ön evre oluşturmuştur. Hugo Grotius'dan Hobbes'a, Locke'dan Montesquieu ve Rousseau'ya uzanan bu düşünce geleneği genelde "Doğa durumu"ndan "Toplum sözleşmesi"ne- ve/vaya Devlet'e-geçiş üzerine odaklanmıştır. Ancak "ilkel"lere yönelik söz konusu ilgi bir karşılaştırma ve bu suretle de kendi toplumlarını anlama/açıklama aracı olarak hizmet görmüştür.²⁹⁹ Doğa tarihi yada biyoloji olarak adlandırılan ikinci ayak ise özellikle Malthus'un nüfus kuramından etkilenmiş olan Darwin'in evrim anlayışına dayanmaktaydı. Biyolojik bir evrim fikrinden toplumsal bir evrim fikrine geçişte özellikle etkili olan isim ise "Sosyal Darwinizm"in kurucusu sayılan Herbert Spencer olmuştur. Evrimcilik düşüncesinin bir başka uzantısı özellikle 19. yüzyılda sosyal

²⁹⁷ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 222.

²⁹⁸ Özbudun, S., Şafak B., Altuntek, N.S. (2007). Antropoloji. (İkinci Basım). Ankara:Dipnot yayınları, 10-1.

²⁹⁹ Özbudun, S., Şafak B., Altuntek, N.S., a.g.e., 18-28.

bilimlerin kurucu isimleri olarak da nitelendirilen birçok bilim adamı ve düşünürü uzunca bir süre meşgul etmiş olan “geçiş” problemidir. Marx’da feodaliteden kapitalizme, Durkheim’da mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya, Weber’de gelenekten rasyonelleşmeye geçiş aslında ilkel/gelenekselden moderniteye bir geçişi ifade etmektedir. Bu dikotomi göçebe ve devletsiz bir yaşam ile teritoryal devlet arasındaki zıtlığı da içermektedir.³⁰⁰

Her ne kadar ilk antropoloji çalışmaları tıpkı tarih disipliniinde olduğu gibi evrensele yönelse de nihayetinde belirli halkların etnografisi olarak bugün anladığımız disipline evrilmiştir. Antropolojinin metodolojisi, alan araştırması ile tarafsızlığı hususu son derece tartışmalı olan katılımcı gözleme dayanmaktadır.³⁰¹ Antropolojinin bir bilim olarak epistemolojik pozisyonu tarihe çok yakındır. Antropoloji, Batılı bakış açısınca tuhaf bulunan insanların sosyal gerçekliklerini anlama açıklama ve aracılık etme amacıyla olan bir disiplin olarak, “ilkel” kavramı altında iki epistemolojik sonucu bünyesinde barındırır. Bunlardan ilki katılımcı gözlem yoluyla elde edilen verinin her şeyden önce çağdaş bir veri olduğu, ikincisi ise tarihsel evrimin söz konusu olmadığı bu durumda bahsi geçen insanların hem şimdi hem de geçmişte aynı oldukları dolayısıyla da bir tarihe sahip olmadıklarının kabulüdür. Antropologlar, tuhaf adetlerin makullüğünü savunsalar da aslında Avrupalı gelenek ve normları tek rasyonel gelenek ve normlar olarak somutlaştırmaktadırlar.³⁰² Antropologların, kültürlerin kendilerini ancak başka bir kültürle karşılaştırarak tanımlamaları aslında sosyal bilimlerde yaygın bir eğilimdir ve sosyal bilimcilerin geleneksel toplum dedikleri –uzamsal yada tarihsel bir uzaklığı çağrıştıran ve aslında büyük ölçüde sosyolojik bir kurgu olan- toplum biçimiyle olan ilişkileri bu açıdan da değerlendirilmelidir. Zira bu suretle akıl adına bir evrenselciliği savunan modern projeye yine akıl adına sınırlar çizilmekte ve kimileri “öteki”leştirilmektedirler.³⁰³

Açık bir devlet merkezci yaklaşımdan uzak duran antropoloji, tarihi boyunca büyük ölçüde kültürün ülkeselleştirilmiş(territorialized) bir konseptini, lokalize edilmiş

³⁰⁰ Özbudun, S., Şafak B., Altuntek, a.g.e., 28-34.

³⁰¹ Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., 27-8.

³⁰² Wallerstein, I. (1998). The time of space and the space of time: the future of social science. *Political Geography*. 17(1), 77.

³⁰³ Wagner, a.g.e., 68-9.

ve uzamsal olarak sabitlenmiş bir topluluk olarak varsaymıştır.³⁰⁴ Taylor'a göre, 19. ve 20. yüzyılın sosyal bilim perspektifinden Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşanan değişim ve dönüşümler toplumsal ilerleme olarak algılanıp sosyoloji, siyaset bilimi ve iktisat tarafından analiz edilirken, gelişme göstermeyen toplumları anlama ve analiz etme görevi Doğu çalışmaları ve antropolojiye verilmiştir. Bu anlamda antropoloji, ıkelliğin farklı derecelerini anlamaya yardımcı olmak için ortaya çıkmıştır.³⁰⁵

Ancak antropolojinin bilimsel çabası salt “ilkel” olana indirgenemez. Örneğin başta siyaset bilimi, iktisat ve sosyolojiyi ilgili olarak algılanan modernleşme kuramları aslında antropoloji özellikle de antropolojinin bir alt dalı olan siyasal antropoloji ile yakından ilişkilidir. Zira Lewellen'in belirttiği gibi Rostow'un beş aşamalı büyüme modelinin öngördüğü ilerleme anlayışı geleneksel bir toplumdan gelişmiş bir toplum modeline başta ekonomik ilerlemeyi hedef alarak geçişi öngörmektedir. Etkin bir merkezi ulus-devletin de başlıca aktör olduğu bu yaklaşım aslında, yabarılıktan barbarlığa ve buradan da uygarlığa geçişi doğrusal olmayan bir evrim dahilinde ele alan 19. yüzyılın evrimci antropoloji kuramını anımsatmaktadır.³⁰⁶ Özellikle kültürel antropoloji çalışmaları, sömürge yönetimleri sonrası bağımsızlıklarını kazanan söz konusu ülkelere de yönelmiştir. Geertz'e göre, 1945-68 tarihleri arasında bağımsızlığını kazanan çok sayıda ülke, bu bağımsızlığın vaad ettiği, halkın yönetimi, toplumsal eşitlik, kültürel yenilenme, Batı üstünlüğüne son verilmesi gibi birçok amacı gerçekleştirilmede umulan başarıyı gösterememişlerdir. Bu amaçları gerçekleştirme adına elde edilen birçok başarısızlığa rağmen bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkmasında ve büyümesinde büyük bir etki sahibi olan milliyetçilik, yeni kurulan devletlerin birçoğu için çok önemli bir konumdadır.³⁰⁷ Bu anlamda Geertz, milliyetçiliğin bir yan ürün olmayıp tam aksine “birçok yeni devlette toplumsal değişimin malzemesi”, “toplumsal değişimin yansıması, nedeni, ifadesi ya da motoru değil, kendisi” olduğunu iddia etmektedir.³⁰⁸ Bu anlamda özellikle kültürel antropoloji tartışmaları bağlamında devlet ve onun

³⁰⁴ Brenner, a.g.m., 46.

³⁰⁵ Taylor, a.g.m., 36.

³⁰⁶ Lewellen, T.C. (2011). *Siyasal antropoloji*. (çev. A. E. Koca). Ankara: Birleşik Yayınevi, 259.

³⁰⁷ Geertz, C. (2010). *Kültürlerin yorumlanması*. (çev. H. Gür). Ankara: Dost Kitabevi yayınları, (Eserin orijinali 1973'de yayımlandı) 264-67.

³⁰⁸ Geertz, a.g.e., 282.

kurulmasında etkin bir fail konumunda bulunan milliyetçiliğin önemi de vurgulanmış olmaktadır. Nitekim Donnan ve Wilson'a göre, kültürler, yalnızca ulusal merkezler tarafından inşa edilmese de modern ve postmodern dünya açısından ulusların ve devletlerin tasavvur edilenin ötesinde hala güçlü birimler olarak var olmaları hususunda kültür önemli bir öğedir.³⁰⁹

Antropoloji, özellikle son dönemde, kültür kavramı etrafında şekillenen bir tartışmaya sahne olmaktadır. Özellikle postmodern eleştirinin etkisi ile antropoloji disiplini için kilit bir konumda bulunan kültür kavramı yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır. Özbudun, Şafak ve Altuntek'e göre, antropoloji disiplinde, "her kültürün kendi değer sistemi ya da semantik yapısı olduğunu iddia eden ılımlı bir görecilikten", "kültür kuramı"nda söz etmeyi güçleştiren radikal bir göreciliğe doğru bir eğilimin örnekleri görülmektedir.³¹⁰ Donnan ve Wilson'a göre ise çağdaş antropolojinin eleştirel bir süzgeçten geçirilmeden kabul etmediği kültür kavramına ilişkin problem kısmen de olsa onun sınırlarının tespiti ile ilişkilidir. Zira "hem tahayyül edilmiş hem de yaşanmış deneyimi kuşatan" kültür bu anlamda ulus ve kimlik kavramları gibidir. "Post", "supra", "trans" gibi öneklerle nitelendirilmeye çalışılan ve insanların eskisi gibi ulus ve devlet hudutlarına bağlı kalmadıkları bir ortamda, analitik ve kavramsal bir çerçeve oluşturma çabası ile karakterize olan yeni eğilimler söz konusudur.³¹¹ Bu anlamda alanın yeri sorunu, klasik antropoloji geleneğinin yöneldiği "öteki"lerin değişime uğramasıdır. Eski "sabit"lerini yitiren antropoloji, artık, etnik gruplar, göçmenler, azınlıklar, farklı cinsel tercih sahipleri, sokak çeteleri gibi yeni gruplar ile de meşgul olmaktadır.³¹² Özellikle mülteciler, göçmenler, işçiler gibi transnasyonel(ulusaşırı) bir deneyim yaşayan grupların durumuna dikkat çeken Donnan ve Wilson'a göre;

"...Mülteciler, göçmenler, işçiler, suçlular, askerler, tüccarlar ve göçerler...sözünü ettiğimiz bu insanlar, ilişkiyi sorunsallaştırırken, antropologlar, bu insanların pek çoğunun hala toprak, ulus, devlet ve kimlik arasındaki hayati mütekabiliyete; her unsurunun doğal olarak ve sınırları belirlenen birimlerin ayrılmaz bir parçası olduğu varsayılan bir mütekabiliyete inandıklarını asla unutmamalı, ve hatta bazı

³⁰⁹ Donnan, H. , Wilson, T.M. (2002). *Sınırlar kimlik, ulus ve devletin uçları*. (çev. Z. Yaş). Ankara: Ütopya Yayınevi, 31-2.

³¹⁰ Özbudun, Şafak ve Altuntek, a.g.e., 369.

³¹¹ Donnan ve Wilson, a.g.e., 25-7.

³¹² Özbudun, Şafak ve Altuntek, a.g.e., 381.

transnasyoneller bu inancı yitirmiş olsalar da, bu kez yitirmeyenleri ele almalıdır. Kültür, kimlik, hükümlanlık sahası ve ulus arasındaki homolojiye olan inancı özetleyen devlet, bir iktidar yapısıdır....herkesin ulus-devletin sınırları arasında ya da içerisinde yaşadığı ve bu sınırların her zaman metaforik anlamlardan çok daha öte anlamlar ifade ettiği gerçeği, hiç gözden kaçırılmamalıdır.”³¹³

Bu gruplar özellikle önemlidirler, çünkü antropolojinin günümüzde ulus-devlet ile olan bağı açısından en problemlili somut alanlardan birini temsil etmektedirler. Ulus-devlet-antropoloji disiplini ilişkisinin yeniden değerlendirilmesi bağlamında yeni bir perspektif öneren transnasyonal (ulusötesi) arayışlar özellikle klasik antropoloji geleneğine yeni bir yorum getirmektedir. Wimmer ve Schiller’e göre, antropologlar genellikle, çalıştıkları kültürlerin bölünmez, organik ve bölgeler içinde sabitlenmiş olduğunu varsayarlar. Ayrıca ilk antropologlar, araştırma alanlarını Batı’nın ulus-devlet inşası deneyiminden olumsuz yönde sonuç çıkararak tanımlamışlardır: modern devletsiz kabileler ve ulus öncesi etnik gruplar antropologların ayrıcalıklı objeleri haline gelmişlerdir. Üstelik bu yaklaşım, sistematik bir biçimde, burada söz konusu olan insan grupları üzerindeki kolonyal rejimin ya da ulus inşası meselesinin etkilerini göz ardı etmiştir. Wimmer ve Schiller’e göre benzer bir eğilim, endüstrileşmiş Batı ülkeleri gibi kompleks toplumların ele alınmasında da görülür. Bu tip toplumların içindeki etnik grupların antropolojisi, bunların göç geçmişlerini de içeren değişken tarihsel kökenleri nedeniyle- bu farklılıkları, ulus-devletin kendini inşası bağlamında etnisitenin siyasileştirilmesinin bir sonucu olarak görmek yerine- çoğunluk nüfusundan kültürel olarak ayrılanlar olarak tanımlama eğilimdedir.³¹⁴

Antropolojinin ulus-devlet ile kurduğu ilişki elbette idiografik metodolojiyi benimseyen bir diğer bilim dalı olan tarih kadar açık değildir. Ancak özellikle disiplinin kuruluş evresine hakim olan bakış açısı sosyal bilimin topluma dair teritoryal perspektifi ve bu perspektifin sonuçları ile son derece uyumludur. Antropoloji bu anlamda ulusalın inşasına doğrudan bir katkıda bulunmasa da hem etnografik anlamda kültüre attığı önem hem de toplumun evrimci bir yorumuna yaptığı vurgu ile mevcut paradigmanın üretilmesine yardımcı perspektifleri ile dikkat çekicidir.

³¹³ Donnan ve Wilson, a.g.e.,27-8.

³¹⁴ Wimmer ve Schiller, a.g.m, 222-3.

2.3. Nomotetik Sosyal Bilimler ve Ulus-Devlet

Yasa koyucu özellikleri ve bu yasalara ulaşmayı sağlayan metodolojik araçları ile karakterize olan nomotetik sosyal bilimlerin tarihsel olarak en eskileri sosyoloji ve iktisattır. Genellikle “insan toplumlarının ya da modern toplumların incelenmesi” olarak tanımlanan sosyoloji bu açıdan değerlendirildiğinde toplum kavramının bilimin tanımlanmasındaki merkezi konumu ile karakterizedir. Ancak mevcut sosyolojik algının toplum kavrayışı, bir taraftan modern toplumların kavramsallaştırılmasının, sınırlandırılmış sistemler olarak ulus-devlet temelinde algılanmasından kaynaklı sorunları, diğer taraftan Talcott Parsons başta olmak üzere bazı kuramsal yorumlarda “düzen sorununun” çözümü olarak sosyoloji anlayışının taşıdığı problemleri içermektedir.³¹⁵ Nitekim Çiğdem’in vurguladığı gibi “...sosyolojinin önce ‘sosyal problem’in yarattığı patolojileri ortadan kaldırmaya yönelik bir ahlak teknolojisi, sonra da bir ulus-devlet ideolojisi biçiminde gelişimi...gerçekliğin toplumun üzerine kapanmasına hizmet etmekteydi.”³¹⁶ Burada tartışmaya çalıştığımız konu açısından özellikle ulus-devlet eleştirisi son derece önemlidir. Çünkü

“Ulus-devlet, tekrarlayayım, sosyologların “toplum”udur. “Toplum” teriminin sosyoloji literatüründeki kayıtsız kullanımı onun alışılmış referansı olan sınırlı ve üniter bütünü yaratan değişikliklerin karmaşıklığını örter. Bunu, kavramın sosyal bilimlerde kullanımını menetmek için değil normalde gizlediği bir dizi probleme işaret etmek için söylüyorum.”³¹⁷

Billig’e göre, sosyolojik sağduyu olarak adlandırılabilen olan yargı verme yeteneği profesyonel olarak sosyoloji ile uğraşanların düşünce alışkanlıklarının içine nüfuz etmiş durumdadır. Söz konusu sağduyu bazı konuları sosyolojik açıdan önemli addederken, diğer bazı konuları önemsiz olarak nitelendirmektedir. Özellikle belli bir bilim dalına ait ders kitaplarında daha iyi görülebilecek olan bu tutum ve bunun beraberinde getirdiği alışkanlıklar, sorgulanmadan kabul edilirler. Bu anlamda standart sosyoloji ders kitaplarının milliyetçilikle ilgili kısımları bu anlayışın bir tezahürü olarak son derece anlamlıdır. Zira söz konusu kitaplarda milliyetçilik

³¹⁵ Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları*. (Beşinci Baskı). (çev.E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 18-9.

³¹⁶ Çiğdem, a.g.e., 102.

³¹⁷ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 229.

kavramı ya hiç yer almaz ya da son derece kısıtlı bir biçimde ele alınır. Oysa Durkheim ve Weber gibi klasik isimlerden bu yana toplumun incelenmesi olarak nitelendirilen sosyolojinin, “toplum” kavramı çoğu kez “ulus-devlet imgesinden” yola çıkarak oluşturulmuş bir kavrama işaret eder. Bu anlamda ulus ile toplum kavramlarının tanımlarındaki örtüşme dikkat çekicidir. Diğer taraftan “Toplum bilimi” tabiri, zımni bir biçimde, toplumları tek başına var olabilen varlıklar olarak kabul ederek, toplumlar arasındaki ilişkiyi ihmal etmektedir.³¹⁸ Nitekim sosyolojide toplum, açıkça belli bir devletin ülkesel sınırları açısından tanımlanmadığı zamanlarda bile-ki çoğunlukla böyle tanımlanır- büyük ölçüde, ülkesel açıdan kendi içine kapanmış bir varlık olarak anlaşılmaktadır- daha küçük bir uzamsal ölçekte coğrafi bir benzer olarak toplum kavramı-³¹⁹. Mann’a göre sosyolojinin tartışmasız biçimde en üstün kavramı olan “toplum” yalnızca sosyologların çoğu için değil, bu kavramı kullanan pek çok insan için de devletin ülkesi (territory) olarak kavranmaktadır. Dolayısıyla “Amerikan toplumu”, “İngiliz toplumu” gibi kullanımların yanı sıra “toplumsal sistem, “toplumsal formasyon” gibi kavramlar açısından da benzer bir kavrayış söz konusudur.³²⁰

Sosyolojinin odağı modern endüstriyel toplumlar olmuştur ve toplumun sınırları, ulus-devlet ile aynı uzamı paylaşacak şekilde tanımlanmıştır.³²¹ 50’li ve 60’lı yıllarda sosyal bilimlere hakim olan temel yaklaşımın gelişmekte olan ülkelerin önüne koyduğu hazır bilimsel reçete, iktisadi gelişme ile ulus inşası arasındaki zorunlu ilişkiye odaklanmıştı. Evrimci perspektifin modern bir tezahürü olan bu yaklaşımı simgeleyen en önemli örneklerden biri Rostow’un ekonomik büyüme modelinde öngördüğü beş iktisadi evre ile bunlara tekabül eden siyasi yönelimlerdi.³²² Benzer bir duruma dikkat çeken Wallerstein’a göre de geri kalmış ulusların gelişim problemi için sunulan reçete, “bir sonraki aşamaya” geçmek için mümkün olduğu ölçüde gelişmiş addedilen ülkelerin “taklit edilmesi”ne dayanmaktaydı. Hem liberaller hem de Marksistler izlenebilecek yegane yol olarak

³¹⁸ Billig, a.g.e., 64-66.

³¹⁹ Brenner, a.g.m., 46.

³²⁰ Mann, a.g.e., 64.

³²¹ Wimmer A. and Schiller N.G. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: an essay in historical epistemology. *International Migration Review*. 37(3),579.

³²² Schnapper, a.g.e., 234-235.

bunu görmekteydiler.³²³ Genelde ulusal çapta iktisadi bir başarıyı izleyen bir modernleşme modeli içeren bu teorinin ardındaki örtük varsayım, ulus-devlet, toplum ve sosyal bilim arasındaki ilişkide karakterize olan özellikleri sürdürür niteliktedir. Toplamların-aslında ulus-devletlerin- yalıtılmış ve yalnızca içten gelen toplumsal değişim neticesinde dönüşebildiği varsayımı üzerine kurulu sosyal bilim yaklaşımlarının toplumsal değişim modelleri- örneğin “ulus kurma” hedefine odaklanmış liberal politik karakterli modernleşme teorisi-³²⁴ bu anlamda toplumu ulus-devlete indirgeyen bir bakış açısını da yansıtan bir başka örnek olarak değerlendirilebilirler.

Çiğdem’e göre ise asıl problem, toplumun sosyolojinin yegane nesnesi olarak kabul edilmesidir. Bu kabulleniş beraberinde iki önemli yanlışı getirmiştir. Bunlardan ilki, “toplumun dolaysız ve mutlak nesne” olarak algılanmasıdır ki bu durum, sosyolojiyi bir totolojiler toplamına indirgeyerek, kültür, politika, etik, estetik gibi konulara karşı bir ilgisizliğe sebep olmuştur. İkincisi ise, hem Fransız hem de İskoç Aydınlanmasında, endüstriyel toplumun söylemi olarak ortaya çıkan sosyolojinin yapılaşmasının (structuration) özgül bir toplumsal biçim tarafından belirlenmiş olmasıdır. Söz konusu özgül toplumsal biçimin, politik ifadesi ise tüm sonuçları ile birlikte ulus-devlet oluşumu olmuştur. Sosyolojinin inşa edildiği bu tarihsel gerçeklik artık değişmektedir.³²⁵

Nomotetik sosyal bilimlerden bir diğeri olan iktisat disiplinin temel problemi, “bir toplumun sınırlı üretken kaynakları ve çabalarının çok çeşitli alternatif kullanımlar içinde nasıl dağıtılacağı”³²⁶ olarak tanımlanabilir- Modern dönemde bu “toplum”un neye işaret ettiğini tahmin etmek zor olmayacaktır-. Tarihsel anlamda Batılı ekonomi anlayışında önemli bir dönüm noktası ve zihniyeti temsil eden merkantilizmin bir ekonomik sistem ve teori olarak en önemli özelliklerinin başında feodalizmden mutlak monarşilere geçişte yerine getirdiği işlev yer almaktadır. Agnew’e göre, Hobbes’un “herkesin herkese karşı savaştığı” dünyasında teritoryal devletler, zenginlik ve güç için birbirleri ile mücadele eden bireyler gibi anlaşılmaktadırlar. En

³²³ Wallerstein, I. (2013). *Sosyal bilimleri düşünmemek*. (İkinci Baskı). (çev. Taylan Doğan). İstanbul: bgst Yayınları, 63-4.

³²⁴ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*, (İkinci Baskı). (çev. Cümhur Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 215-216.

³²⁵ Çiğdem, A. (2004). *Bir imkan olarak modernite*. İstanbul: İletişim Yayınları, 28-29.

³²⁶ Marshall, a.g.e., 332.

önemli özelliği aleni ekonomik milliyetçiliği olan merkantilizmin politik iktisat anlayışında da teritoryal devletler, uluslararası bir anarşi ortamında soyut bir birey gibi kabul edilmişlerdir.³²⁷ İzleyen dönemde ilk kez 19. yy.'da hukuk ve felsefe fakültelerinde okutulmaya başlanan ve önceleri "politik iktisat" olarak adlandırılan iktisat disiplini "politik" teriminden kurtularak, evrenselden ziyade liberal ilkelere uygun bir bireyci psikoloji açıklamasını benimsemiştir.³²⁸ Liberal siyaset felsefesinin neredeyse tüm özelliklerini yansıtan bu iktisadi yaklaşım, devletin ekonomik alana müdahalesini reddederek, ona piyasanın işleyişi açısından minimize edilmiş bir rol biçer. Ancak ulus-devlet problemi iktisat disiplini için ulusal ekonomi tartışması dahilinde her zaman merkezi bir konumda kalmıştır. Nitekim Hobsbawm'ın belirttiği gibi, Adam Smith'in ünlü *Milletlerin Zenginliği* eserini yazdığı dönemde millet, "belli bir teritoryal devlet"den başka bir anlama gelmiyordu. 16.-18. yüzyıllar arasında merkantilist politikalar izleme eğilimindeki teritoryal devletlerin ekonomi politikaların bir eleştirisi anlamına gelen klasik ekonomi politik, "özel bir mekânsal boyutu olmayan tek işletme birimleri-kişiler ve firmalar- temelinde geliştirilmişti" ve genel ekonomik büyüme kuramı açısından ne ulusa ne de firmadan daha büyük bir kollektiviteye yer yoktu.³²⁹ Ancak Smith sonrası liberal ekonomistler için ulusal ekonomi problemi "bu konuda konuşmayı sevmedikleri" ya da ne diyeceklerini bilemedikleri bir sorun olarak kalmıştır.³³⁰

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise liberal modernlik giderek kısıtlı bir hal almaya başlamış ve bu kısıtlamalar devlet biçimi ve hukuk aracılığıyla gerçekleştirilmişlerdir. Söz konusu dönemde iktisaden Smith'in sınırsız piyasa verimliliği kavramı yerini ulusal ekonominin gelişebilmesi için koruyucu sınırlar öneren Listçi itiraza bırakmıştır.³³¹ Listçi ekonomik korumacılık milli ekonomi vurgusuna dayanıyordu, List'e göre "çok çeşitli milli kaynaklarla donatılmış büyük bir nüfus ile geniş bir toprak parçası, olağan milliyetin esas gereklilikleridir."³³² Zaten somut düzeyde de erken endüstriyel kapitalizmin hakimiyeti altındaki uzamsal

³²⁷ Agnew, J. (1994). The territorial trap: The geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy*, Vol. 1(1), 65.

³²⁸ Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., 24.

³²⁹ Hobsbawm, E. (1993). *1780'den Günümüze milletler ve milliyetçilik*. (çev. O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 41-3.

³³⁰ Hobsbawm, a.g.e., 45.

³³¹ Wagner, a.g.e., 86-7.

³³² Akt. Hobsbawm, a.g.e., 48.

işbölümü, teritoryal devlet temelinde düzenlenmişti.³³³ Liberal modernlik döneminden örgütlü modernliğe evrilen süreçte ise iktisadın ulusal karakteri daha da perçinlenmiştir. Zira örgütlü modernliğin ulusal tahsisat pratikleri, “örgütlü kapitalizm” olarak nitelendirilen büyük firma ve devletin desteklediği ulusal ekonomi ile kitlesel üretim ve dağıtımı uzamsal olarak mümkün kılan teknolojilerin bir birleşimi anlamına gelmektedir.³³⁴

İstikrarsızlıkları gidermek amacıyla ekonominin daha fazla denetlenmeye başlanması bu anlamda ulusal tahsisat pratiklerinin gelişmesini de gerektirmiştir. Bu noktada Keynesçilik söz gelimi işsizlik rakamları gibi iktisadi göstergeleri etkileyen ve bununla ilgili siyasi araçlar ortaya koyan bir uzlaşım olarak formüle edilmiştir.³³⁵ Wimmer ve Schiller’e göre, Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği* ve Frederich List’in başyapıtı *Politik Ekonominin Ulusal Sistemi* yayınlanmalarından beri içsel ekonomi ile dışsal ilişkiler arasındaki mesafe disiplinin evrimi için yol gösterici bir prensip haline gelmiştir.³³⁶ Nitekim List’e göre; “Aynı millet içinde, aynı politik güç altında birleşmiş tarım ve imalat endüstrisi ebedi barış içinde yaşar; karşılıklı eylemleri içinde ne yabancı mevzuat ne de savaş onları rahatsız edebilir; bir milletin refahının, medeniyetinin ve gücünün sürekli gelişimini güvence altına alırlar.”³³⁷ Bu prensip yalnızca 19. yüzyıl iktisat anlayışını etkilemekle kalmamıştır. Wimmer ve Schiller’e göre, Maynard Keynes ve 20 yy.’ın diğer önemli politik iktisatçıları da bu perspektife sadık kalmışlar ve ulusal, yerel ekonomi ile uluslararası, dışsal ekonomi arasındaki ayrımı doğal kabul etmişlerdir. Üstelik bu eğilim, daha sonra bu sınırlamayı aşmaya çalışan çalışmaların içinde de bir biçimde da sürdürülmeye devam etmiştir. Örneğin Bağımlılık teorisi, aslında modernleşme teorisinin tek ulus odağının üstesinden gelmesi gerekirken, onu ulus-devletler arasındaki hakimiyet ve sömürü modeli ile değiştirmiştir– ve böylece zımnen ulus-devleti analizlerin temel birimi olarak yeniden üretilmiştir.³³⁸ Agnew’e göre de, 1815’ten 1990’a dek uzanan süreçte teritoryal devletin siyasi ve ekonomik pozisyonu ve anlamı büyük değişimlere uğramıştır.

³³³ Agnew, a.g.m., 66.

³³⁴ Wagner, a.g.e., 126

³³⁵ Wagner, a.g.e., 126-7.

³³⁶ Wimmer A. and Schiller N.G. (2002). Methodological nationalism and the study of migration. *European Journal of Sociology*. 43(2), 221.

³³⁷ List, F.(2010). Politik ekonominin ulusal sistemi. A. Alatlı (Der.) *Batı’ya yön veren metinler*. İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya Meslek Yüksek Okulu, 1469.

³³⁸ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 222.

1815'ten 1875'e dek olan dönemde merkantalist sistem yerini dünyanın geri kalanına İngiliz işadamları ve siyasetçiler tarafından taşınan liberal bir kapitalizme terk etmiştir. 1875 ile 1945 yılları arasında devletlerin ekonomik aktiviteleri genişlemiş, devletlerarası rekebet artmış ve milliyetçilik güçlenmiştir. 1945'ten 1990'a dek yaşanan dönemde ise neo-liberal devlet tezleri ile şekillenen anlayışta devletin amacı istikrarlı bir güvenlik sisteminin üyesi olmak ve açık bir ekonomik sistemde ulusal ekonomiyi dünya ekonomisine intibak ettirmektir.³³⁹ Ancak herhalükarda söz konusu dönemleri ele alan analizlerdeki hakim öge büyük ölçüde devlet olarak kalmaya devam etmiştir.

Bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde Smith'den Ricardo ve List'e; Keynes'den çağdaş monetaristlere dek uzanan makro iktisat teorisyenlerinin, ülkeselleştirilmiş (territorialized) ulusal ekonomiyi, analizlerin en temel birimi olarak kavramış olmaları özellikle vurgulanmalıdır. Zira üretimin, değişim ve tüketimin kabının devletin ülkesel sınırları ile beraber var olduğu kabul edilmektedir. Bu öylesine güçlü bir eğilimdir ki uluslararası boyutuna rağmen ticaret (trade) teorisi bile iktisatta başat güç olan devlet algısı nedeniyle devlet merkezci olarak kalmaya devam etmiştir.³⁴⁰ Giddens'a göre, sosyal bilim zaten modernliğin ilk dönemlerinden başlayarak devletin önemli bir özelliği olan toplumsal üretiminin gözetiminin artmasını sağlayan bir unsur olmuştur. Bu manada modern devleti geleneksel devletten ayıran egemenlik formlarının şekillenmesine katkı sağlayan ilkel politik teori ve "ekonomi", "endüstri" ve bunları çevreleyen tüm terimlere modern anlamını veren ilkel ekonomi teorisi özellikle önemlidir.³⁴¹ Bu noktada başta ekonomi teorileri olmak üzere, sosyal bilimlerde örgütleyici bir mitin varlığına dikkat çeken Wallerstein'a göre, bu mitin en temel sorunlarından biri, analiz birimidir. Zira yukarıda da değinilen bu mit, temel analiz birimi olarak devletlerin alınması gerektiğini ima eder. Oysa modern devletler, başlangıçtan itibaren verili yapılar değildir.³⁴² Diğer taraftan iktisadın bir disiplin olarak Batı dışı toplumlarla münasebeti de benzer bir bakış açısının etkisi altındadır. Modernleşme kuramının,

³³⁹ Agnew, a.g.e., 67.

³⁴⁰ Brenner, a.g.m., 46-47.

³⁴¹ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 239-40.

³⁴² Wallerstein, I. (2013). *Sosyal bilimleri düşünmemek*. (İkinci Baskı). (çev. T. Doğan). İstanbul: bgst Yayınları, 63.

Batı dışındaki alanlara taşıdığı ulus-devlet merkezli bakış açısı, “kalkınma” nosyonuna ve bu nosyonun faili, “tekil bir bütünsel varlık olarak”, devlete,³⁴³ yüklediği anlam ile biçtiği sorumluluk ve ödevle örtüşmektedir.

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği düzensizlik, daha evvel “ekonomik düşüncenin vazgeçilmez zeminiymiş gibi görünen” ulusal ekonomi (Nationalökonomie) düşüncesini temelinden etkilemiştir.³⁴⁴ Ulus-devlete ilişkin tartışmaların öncelikle iktisadi tartışmalar çerçevesinde başlamış olmasının nedeni de bu devlet merkezci bakış açısı ile yakından ilişkilidir. Genelde ulusal ekonominin özelde ise iktisat biliminin, küreselleşme karşısındaki görece kırılgan pozisyonu, ulusal zemine ilişkin bu zımni önkabulün bir sonucu olarak da yorumlanabilir.

Bir başka nomotetik sosyal bilim disiplini olan siyaset bilimi farklı siyasal sistemlerde, iktidarın doğasını, kaynağını ve dağılımını inceleme amacıyla güden bir akademik disiplin olarak devlete -özellikle liberal demokrasilerde siyasal sürece hükmeden aygıt olması nedeniyle- merkezi bir konum atfeder.³⁴⁵ Siyaset bilimi, siyaset sosyolojisi, psikolojisi gibi alt dalları ile beraber değerlendirildiğinde elbette yalnızca devlete odaklanmış bir bilimsel çaba statüsüne indirgenemez. Ancak diğer taraftan devletin diğer bilim dallarına nazaran siyaset bilimi için taşıdığı anlam son derece açıktır. Hatta “siyaset bigisini” ampirik bir temele oturtuğu ve “siyasetin dünyevileşmesi” anlamında önemli bir sıçramayı gerçekleştirdiği için siyaset biliminin kurucu isimlerinden olan Machiavellinin aynı zamanda modern ulus-devletin de ilk teorisyeni olması³⁴⁶ bu açıdan anlamlıdır. “Verili bir toprak parçası üzerinde meşru güç (iktidar) kullanımı tekeline sahip olma iddiasındaki bir kurum olan ve muhtemelen her hangi bir toplumdaki en büyük güç ve otorite yoğunlaşması”nı ifade eden devlet, bu anlamda siyaset biliminin en temel meselesidir.³⁴⁷ Tarihsel olarak değerlendirildiğinde kökleri Antik Yunan’a dek uzanan siyaset felsefesi geleneği ve anayasa hukuku dahilinde şekillen siyaset biliminin³⁴⁸ bir bilim olarak ortaya çıkışı diğer nomotetik bilim dallarına göre daha

³⁴³ Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., 77.

³⁴⁴ Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme toplumsal sonuçları*. (İkinci Basım). (çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (Eserin orijinali 1998’de yayımlandı), 66.

³⁴⁵ Marshall, a.g.e., 666-7.

³⁴⁶ Köker, L., a.g.e., 43.

³⁴⁷ Marshall, a.g.e., 667.

³⁴⁸ Kapani, M. (1997). *Politika bilimine giriş*. (Dokuzuncu Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi, 23.

yakın tarihlidir. Uzunca bir süre hukuk fakültelerinde siyaset felsefesi dersi adı altında okutulan siyaset biliminin özerkliğini kazanması, 1945 sonrası dönemde davranışçı yaklaşımın özellikle disiplinin metodolojik gelişmesine yaptığı katkı ile gerçekleşmiştir.³⁴⁹ Bu anlamda özellikle kuruluş aşamasında davranışçı yaklaşımın ölçülebilirlik esasına dayanan bilimsel perspektifi siyaset bilimini, ulus-devlete hem yönetsel anlamda duyduğu bilimsel destek ihtiyacı için güvenilir bir kaynak sunmuş hem de sağladığı istatistiksel imkanlar ile disiplinin gelişimini desteklemiştir.

Burada vurgulanması gereken bir nokta da siyaset biliminin politika ile ilgilenen ayrı bir bilim dalı olarak özerkliğini kazanmasının devlet ve piyasanın farklı mantıklara göre işlediğinin bilimsel olarak kabulü anlamına da gelmesidir.³⁵⁰ Klasik liberal görüşün siyaset-ekonomi ayrımının bir başka tezahürü olarak da yorumlanabilecek olan bu gelişme bu iki alanı birbirinden özerk düzeyler olarak kabul etmekteydi. Bu ayrımın sosyal bilim alanında daha gelişmiş bir tezahürü nomotetik sosyal bilimlerdeki temel üçlü ayrımın- siyaset bilimi, sosyoloji, iktisat,- işaret ettiği üç farklı gerçeklik alanının –devlet, sivil toplum, piyasa- tanımlanması şeklinde gerçekleşmiştir.³⁵¹

Brenner tarafından sosyal bilimlerde devlet merkeziliği en açık sosyal bilim olarak addedilen siyaset bilimi, bu ünvanını devlete attığı anlamla kazanır. Devletin, toplumun kabı olarak kabul gördüğü klasik siyaset bilimi yaklaşımı, politik olarak egemen ve ekonomik açıdan kendiliğinden ilerleyen varlıklar olarak nitelendirdiği devletleri, egemenlik sınırları ile birlikte tüm devlet altı(sub) ve üstü (supra) süreçler açısından temel referans noktası olarak analizine dahil eder.³⁵² Toplumun teorizasyonu açısından değerlendirildiğinde ise devletin en önemli öğelerinden olan egemenlik, ulusal vatandaşlık ve toplumsal yönetimsellik kavramları merkezi bir öneme sahip olarak ele alınırlar ve her toplum, her toplumsal üye ya da vatandaşın haklarını ve görevlerini düzenleyen bir ulus-devlet ile beraber egemen sosyal varlık olarak kabul edilir. Devletin, toplumun sınırlarındaki tüm üyeler üzerinde yargılama ya da yönetimsellik tekeline sahip bir varlık olarak düşünüldüğü ve insan olmanın belli bir toplumun üyesi ya da vatandaşı olmak anlamına geldiği

³⁴⁹ Kapani, a.g.e., 26 ve Gulbenkian Komisyonu, a.g.e. 26.

³⁵⁰ Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., 26.

³⁵¹ Wallerstein, a.g.e., 29.

³⁵² Brenner, a.g.m., 46.

bu durum hem tarihsel hem de kavramsal olarak insanlık ideası ile toplum üyeliği arasında güçlü bir bağı içermektedir.³⁵³ Toplumun bu kurumsallaştırılması elbette siyaset bilimi ile doğrudan ilişkilidir. Diğer taraftan siyaset bilimi kendi tarihi dahilinde, antropoloji disiplini ile beraber modernleşme ve kalkınma teorileri çerçevesinde Avrupa ve ABD dışında ulus inşası süreçlerine yönelmiştir³⁵⁴ ve bu yüzden ulus-devlet kavramı ile arasındaki ilişki bu teorik çerçeve dahilinde de değerlendirilmelidir.

Genellikle siyaset bilimi ile beraber değerlendirilen uluslararası ilişkiler disiplini isminin vaat ettiği çağrışıma rağmen tıpkı diğer sosyal bilim dalları gibi, devlet merkezci bir bakış açısına sahip olduğu ve karşılaştırmalı araştırmalarda, ya doğrudan devleti ya da devletler arasındaki ilişkileri temel alması gibi nedenlerle devlet-ötesi olaylara ilgili yeni bir bilincinin oluşturulması noktasında kendisinden beklenebilecek teşebbüsü gerçekleştiremedi iddia edilmiştir.³⁵⁵ Nitekim devletlerin ilişkilerinin incelenmesi olarak tanımlanan uluslararası ilişkiler disiplini için geçerli olan birim *ulus* değil, ayırt edici özelliği egemenlik olan *devlettir*. Resmi bir yönetim sisteminin yokluğu anlamında anarşik bir karaktere sahip olan uluslararası ilişkiler diplomatik, askeri ve stratejik kavramlarla anlaşılabilir.³⁵⁶ Ulus-devletler, diğer ulus-devletler ile sistematik ilişkiler içinde var olurlar ve bu anlamda uluslararası ilişkiler disiplini, ulus-devlet ile yaşittir.³⁵⁷

Tarihsel olarak değerlendirildiğinde Ortaçağ'ın feodal hiyerarşisinin çözülmesinin ardından siyasi alan, kendi içinde kapalı ülkesel bir alan üzerindeki ayrıcalıklı devlet kontrolüne göre organize edilir bir hale gelmiştir. Vestfalya Anlaşması ile kurumsallaştırılan bu durum birbirlerinin içişlerine karışmama prensibine uymayı taahhüt eden egemen devletler tarafından yönetilen devletlerarası bir sistemin tanınması anlamına gelmekteydi.³⁵⁸ Oysa Kaygusuz'un belirttiği gibi, "uluslararası ilişkilerde...Vestfalyan düzen anlayışı, milletlerin ezelden

³⁵³ Urry, a.g.e., 8-9.

³⁵⁴ Wimmer A. and Schiller N.G. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: an essay in historical epistemology. *International Migration Review*. 37(3),579.

³⁵⁵ Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., 79.

³⁵⁶ Brown ve Ainley, a.g.e., 3.

³⁵⁷ Giddens, a.g.e., 11.

³⁵⁸ Brenner, a.g.m, 47.

gelip ebede gittikleri, devletlerden çok daha eski oldukları ve devletleri kurdukları gibi yanlışlıkların da arka planı”³⁵⁹ olarak da yorumlanabilir.

Bauman’a göre tarihsel olarak bakıldığında “küresel sahne” olarak adlandırılan devletler-arası politika tiyatrosu, her bir devletin egemenliğini kurduğu toprak parçasının sınırlarının çizilmesi ve korunması amacını taşıyordu. Küresel politika, egemenlik sınırlarının dışında kalan alanlardaki boşluğu doldurmayı, olası çatışmaları önlemeyi ve bu suretle de her bir devletin kendi sınırları içindeki tam ve rakipsiz egemenliğini sürdürmeyi hedefliyordu. Bu anlamda Afrika Birliği Örgütü’nün, ilk aldığı kararlardan biriyle, mevcut sınırların sömürgecilik döneminden kaldığı ve çoğunlukla yapay oldukları gerçeğine rağmen, bunların kutsallığını ve değiştirilemezliğini ilan etmesi son derece anlamlıdır.³⁶⁰ Keza Agnew’a göre, devletin, yetkisini kullandığı bölgenin uzamsal sınırlarının belirlenmesini içeren yönüne yapılan vurgu, uluslararası ilişkiler için hayati bir öneme sahiptir. Zira dünyanın birbirinden bağımsız devletlere bölünmesi, çalışma alanının tanımlanmasına hizmet etmektedir. Bu anlamda uluslararası ilişkiler teriminin kendisi de, devletin bölgesel sınırları içinde devam eden süreçlerin aksine teritoryal devletler arasındaki ilişkilere odaklanmayı ima eder. Uluslararası ilişkiler teorisinde, (her) devletin temel nitelikteki ülkeselliği sorgulanmadan kabul edilir.³⁶¹

Diğer taraftan Connor’ın “terminolojik kaos” olarak değerlendirdiği ve ulus ile devletin birbirinin yerine kullanıldığı tanımlama sorununun en bariz örnekleri uluslararası ilişkiler disiplinin görülebilir. Örneğin Birleşmiş Milletler ve Milletler Cemiyeti birer yanlış adlandırma örneğidirler. Aslında çağcıl örgütlerin birçoğu – Uluslararası Para fonu, Uluslararası Adalet Divanı gibi- ne üyelik ne de fonksiyonları anlamında “uluslar” ile her hangi bir ilişkiyi yansıtmazlar; *uluslararası ilişkiler* aslında devletlerarası (interstate) ilişkiler olarak tanımlanmalıdır. Bu yanlış kullanım yeni örneği olarak ulusaşırı (transnasyonal) kavramı aslında devletlerarası (interstate) ve extragovernmental ilişkileri betimlemek için kullanılmıştır. Milli servet , milli gelir gibi birçok farklı kullanımını da bulabileceğimiz bu yaygın fakat hatalı eğilim böylece devlet ile ulusu birbirine eşitlemiştir.³⁶²

³⁵⁹ Kaygusuz, Ö. (2014). Egemenlik ve vestfalyan düzen., E. Balta (Editör) *Küresel siyasete giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları, 43.

³⁶⁰ Bauman, a.g.e., 73.

³⁶¹ Agnew, a.g.m., 53-4.

³⁶² Connor, W. (1994). *Ethnonationalism: the quest for understanding*. New Jersey, West Sussex: Princeton University Press., 97.

Wimmer ve Schiller'e göre, uluslararası ilişkiler disiplini, ulus-devletlerin uluslararası-dünyaya ilişkin çalışmalar için yeterli/uygun(adequate) varlıklar olduklarını varsayar. Devletlerarası sistemin anarşik doğası, hegemonya ve çokmerkezciliğin(polycentrism) değişen dinamikleri uzun uzadıya tartışılmış olmasına rağmen uluslararası sistemin uluslararası hale gelişi üzerine neredeyse hiç durulmamıştır. Bu noktada özellikle İkinci Dünya savaşını takip eden ulus inşası çalışmaları dikkat çekicidir. Zira bu yaklaşımda ulus-devlet inşası bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir. Bir ulusal kültür inşası görevi, modernizasyonun diğer görevinin, batı ulus-devlet inşası vizyonunun bir model olarak alınması projesinin, doğal bir kanıtı olarak görülmüştür. Ulus inşası ve devlet oluşumu, Lerner yada Rostow gibi teorisyenlerin çalışmalarında, ulus-devlet modeli siyaseti organize etmenin yegane düşünülebilir yolunu temsil ettiği için doğal müttefikler kılınmışlardır.³⁶³

1648 Vestfalya Antlaşması ile temin edilen egemen eşitliği ilkesine dayanan ve özellikle Realist okul tarafından geliştirilen uluslararası ilişkiler teorisinin ulus-devlet tasavvuru bugün genel anlamda sosyal teorisinin en problemlili alanlarından biri haline gelmiştir. Beck'e göre Hugo Grotius'dan BM ve AGİT anlaşmasına kadar uluslararası ilişkilerin temelini oluşturan zihniyet olarak kolektivite ile sınır ve ülkesellik ilkeleri üzerine oluşturulmuş uluslararası hukuk sistemi, kolektif özneler yani devletler arasındaki ilişkileri düzenler. Ancak birinci modernliği temsil eden ulus-devletin bakış açısına göre düzenlenen bu yapı dünya toplumu ile tanımlanan ikinci modernliğin ihtiyaçları karşısında açıklayıcılığını yitirmiştir. Modernliğin ilk çağının kategorik esasları-kolektivite, sınır ve ülkesellik- küreselleşme ve bireyleşmenin belirleyici olduğu ikinci modernlik için kafi değildir; devlet, hukuk, politika ve birey kavramlarının yeni bir kavramsal çerçeve dahilinde yeniden tanımlanmaları gerekmektedir.³⁶⁴ Bu anlamda özellikle küreselleşme ile ilgili tartışmalar temelinde iktisatla beraber uluslararası ilişkilerin konumunun da son derece kırılğan ve duyarlı olduğu tespiti yapılabilir.

³⁶³ Wimmer A. and Schiller N.G. (2002). Methodological nationalism and the study of migration. *European Journal of Sociology*. 43(2), 221.

³⁶⁴ Beck. U. (2000). The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity. *British Journal of Sociology* Vol. 51(1), 83. Beck'e göre, Kosova'daki soykırım iddialarının akabinde gerçekleştirilen NATO müdahalesi yalnızca uluslararası hukuk açısından değil, ikinci modernlik açısından da son derece önemlidir. Müdahalenin gerekçesi uluslararası hukukun insan haklarından önce geldiği şeklindeki birinci modernliğin varsayımını tersine çevirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Beck a.g.m., 82 ve devamı.

3. BÖLÜM

DEVLET-TOPLUM ÇAKIŞMASINA ELEŞTİREL YAKLAŞIMLAR

Sınırlarını ulus-devletin çizdiği bir mekanda yaşayan insanları, bir toplum olarak addetme eğilimi, toplum olarak nitelendirdiğimiz bütüne dair fikirlerimizi de büyük ölçüde şekillendirir. Teritoryal bir temelde ulus-devlet ile toplum arasında örtük bir özdeşlik var sayılmasına dayanan eğilimin sosyal bilimdeki hakimiyeti önemli sorunlar içerir. “Sosyo-bilimsel tahayyülün sınırlarını ulus-devlet nosyonu mi çiziyor?” sorusu başta olmak üzere bu sorulara verilecek yanıtlar, doğal olarak, ulus-devletin epistemolojik anlamda toplumsal kuramdaki yerini de tartışmaya açmaktadır. Sosyal bilimlerin tarihsel kuruluşunun, hem fiiliyatta hem de teoride kavram ve kurum olarak ulus-devlet ve toplum ile ilişkisinin total bir eleştirisini gerektiren bu tartışma, farklı disiplinler açısından ve farklı isimler altında gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan daha geniş bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde bu sorunun yalnızca devlet ve topluma dair sosyo-bilimsel algının basit bir sonucu olmadığı da iddia edilmektedir. Bu bağlamda sorun “‘Projesi, doğası gereği, yerleşik düzeni eleştiren’³⁶⁵ sosyoloğun bakış açısı günümüz dünyasının ihtiyaçlarına cevap verecek yetkinlikte mi yoksa sosyoloji Beck’in deyişiyle ‘bir müze parçası haline gelme’³⁶⁶ tehlikesi altındaki entelektüel bir çabadan mı ibaret?” şeklinde yeniden formüle edilebilir ve diğer sosyal bilim disiplinlerini de kapsayacak biçimde genişletilebilir. Sosyal bilimin kendine dair bir öz eleştirisini de içeren bu ikinci tartışma sosyal bilimin ve sosyal teorisinin hem kendini tanımladığı referanslara hem de geleceğine dair önemli tartışmalar içermektedir.

Aslında sosyolojik karakterli olan ancak özellikle beşeri coğrafya, göç çalışmaları gibi nomotetik sosyal bilimlerin dışında gelişen ve ulus-devlet, toplum ve sosyal bilimler arasındaki özgül ilişkinin problematik doğasına eleştirel bir perspektif getiren bu tartışmalar, diğer sosyal bilim disiplinlerinin kendi metodolojilerine ilişkin öz sorgulamalarında da yer bulmaya başlamıştır. Gömülü devletçilik (embedded statism), teritoryal tuzak (territorial trap), devlet merkezcilik (state centrism)

³⁶⁵ Schnapper, a.g.e., 2.

³⁶⁶ Beck, U. (2005). How not to become a museum piece. *The British Journal of Sociology*, 56(3), 338.

metodolojik milliyetçilik (methodological nationalism) gibi değişik adlar altında gerçekleştirilen tartışmaların odak noktası söz konusu özgül ilişkinin eleştirel analizidir. Bu eleştirel analiz her halükarda sosyal bilimin kendini inşa etme biçiminden kaynaklı problemlere de göndermede bulunur. Zira örneğin Wallerstein'ın dikkat çektiği gibi, amprisizmin bile, “masum olmadığının, her zaman belli *a priori* bağlılıkları varsaydığının” ³⁶⁷ bilincine varılması, sosyal bilim ile ulus-devlet ve milliyetçilik arasındaki özgül ilişkinin karakteri hakkında daha eleştirel fikirler geliştirmek için fırsatlar sunar.

3.1. Uzam Problemi Bağlamında Devlet - Toplum Çakışması

Bu başlık altında yapılan eleştirilerin iki karakteristik özelliği tespit edilebilir. Bunlardan ilki bu tartışmanın kökenindeki ana neden olarak addedilmese de tartışmayı başlatan bir süreç olarak küresellemeye yapılan vurgu; ikincisi ise ulus-devletten ziyade teritoryal devlet kavramının ön plana çıkarılması ve bu kavram dolayısıyla uzama yapılan vurgudur. Ancak bu vurgu ulus-devletin milliyetçi karakterinin topluma verdiği örtük milliyetçi kimliği tam manasıyla kapsayacak bir biçimde gerçekleştirilmemektedir. Bunun yerine ulus-devlet perspektifine dayalı bir toplum tahayyülünün metodolojik açıklayıcılığının, özellikle küreselleşme, ulusaşırı hareketler, göç gibi yeni toplumsal durumlar karşısında tam manasıyla yitme de zayıflamış olduğu iddiasının eşlik ettiği bir eleştiri söz konusudur. Wallerstein'a göre,

“Toplumsal gerçekliğin bu imgesi bir fantezi değildir. Bu nedenle hem idiyografik hem de nomotetik kuramcıların toplum ve devlet hakkında söz konusu var sayımları kullanarak makul bir özgüvenle çalışması ve bazı akla yakın bulgulara ulaşması mümkün oldu. Tek sorun şuydu ki zaman geçtikçe giderek daha fazla sayıda ‘anomali’nin bu çerçevede açıklanmadığı görüldü ve...gittikçe daha fazla boşluk ortaya çıktı.”³⁶⁸

Bu anomali ve boşlukların nasıl giderileceği sorununu ulus-devlet perspektifinin kendi içindeki problemleri açısından değerlendirmek yerinde olacak ve bu tartışmanın ilk uğrağı söz konusu anomali ve boşlukların faili olarak kabul

³⁶⁷ Wallerstein, I. (2003). *Bildiğimiz dünyanın sonu*. (İkinci Baskı). (çev. T. Birkan) İstanbul: Metis Yayınları, 172.

³⁶⁸ Wallerstein, I. (2013). *Sosyal bilimleri düşünmemek*. (İkinci Baskı). (çev. T. Doğan). İstanbul: bgst Yayınları, 248-9.

edilen küreselleşme süreci olacaktır. Zira mevcut perspektifin tarihsel olarak kusurlu addedilen doğasına ilişkin eleştirel sorgulamalar küreselleşme tartışmalarına çok şey borçludurlar. Küreselleşme, “küresel karşılıklı bağlantıların genişlemesi, derinleşmesi ve hızlanmasına” işaret eden bir kavram olarak aslında ek bir özene ihtiyaç duymaktadır. Daha geniş bir bağlamda küreselleşme, “kıtalar ve bölgelerarası etkinlik, etkileşim ve yetke kullanımıyla, akış ve şebekeler yaratan, - hacmi, yoğunluğu, sürati ve etkileri açısından değerlendirilen- toplumsal ilişkilerin ve işlemlerin mekânsal örgütlenmesindeki dönüşümün cisimleştiği bir süreç veya süreçler kümesi” olarak tanımlanabilir.³⁶⁹ Thompson’a göre ise küreselleşme, ancak “(a) faaliyetlerin küresel ya da küresele yakın..bir alanda gerçekleşiyor olması; (b) faaliyetlerin küresel ölçekte düzenleniyor, tasarlanıyor ya da eşgüdümleşiyor olması; (c) faaliyetlerin belirli bir ölçüde karşılıklılık ve karşılıklı bağımlılığı içermesi” koşullarında ortaya çıkmaktadır.³⁷⁰ Ritzer ve Stepnisky’e göre ise, küreselleşmenin homojenlik ve heterojenlik tartışmaları bağlamında kültürel, ekonomik, politik ve/veya kurumsal açıdan incelenmesi mümkündür. Bu anlamda kültürel açıdan küreselleşme, hem homojenite yaratımı olarak ortak kod ve pratiklerin ulus ötesine yönelik genişlemesini hem de heterojenite olarak birçok küresel ve yerel kültürün katkısı ile kültürel melezlere yol açan bir sürece işaret etmektedir. Ekonomik açıdan küreselleşme, serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması anlamında homojenleştirici esnek uzmanlaşma, kü-yerel pazarlar gibi örnekleri ile heterojen karakterli olarak açıklanabilir. Politik/kurumsal açıdan ise dünyada tek bir hakim modelin olduğuna dair homojenlik vurgusuna, bu model içinde heterojen olarak nitelendirilen farklı siyasal arayışlar eşlik eder.³⁷¹ Bu noktada küreselleşmenin nasıl algılandığı da önemlidir. Küreselleşme salt olumsuz anlamlar içeren bir süreç midir? Küreselleşme kapitalist ekonomik düzen dışında başka stratejiler geliştirilmesi ihtimalini de içinde barındırmakta mıdır? Küreselleşme Hardt’a göre ikiyüzlüdür. Bir yandan “imparatorluk, kontrol mekanizmaları ve yeni çatışmalarla kendi hiyerarşi ve bölünmeler ağını küresel düzeyde yayma” amacına sürdürürken, diğer taraftan küreselleşme yeni “işbirliği ve ortaklık şebekelerinin üretilmesi” fırsatını da

³⁶⁹ Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton, J. (2008). Küreselleşmeyi yeniden düşünmek. (çev. M. C. Çelebi.) D. Held ve A. McGrew (Editörler) *Küresel dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 88-89.

³⁷⁰ Thompson, J.B. (2008). İletişimin küreselleşmesi. (çev. B. Özçelik), D. Held ve A. McGrew (Editörler) *Küresel Dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 295.

³⁷¹ Ritzer, G., Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş sosyoloji kuramları ve klasik kökleri*. (çev. I. Ertuna Howison). Ankara: De Ki Basım Yayım., 224- 225.

beraberinde getirmektedir. Küreselleşme bu karakteri ile birlikte; “Tüm farkların özgürce ve eşitçe ifade edilebileceği açık ve genişleyici bir ağ, ortak çalışmamız ve yaşamamız için ...imkanları yaratan bir ağ” olma özelliğini de kazanmaktadır. Bu durumda toplumsal ve ekonomik yaşamda salt üstten belirlenilmiş bir küreselleşme deneyimi değil, tabanın da katıldığı ve strateji geliştirebildiği bir süreç olarak küreselleşme olgusu tanımlanmış olmaktadır.³⁷² Böylece küreselleşme olarak nitelendirdiğimiz olgunun aslında çok boyutlu olduğu ve var olanı dönüştürme, ilga etme, değiştirme potansiyeline sahip süreçleri içerdiği bir kez daha görülmüş olur. Zira ne olumlu ne de olumsuz anlamda tek bir küreselleşme deneyiminden söz etmek mümkün değildir.

Sosyal bilimlere hakim olan toplum kavramını tartışmalı hale getiren süreç ise özellikle son otuz yıldır yaşanan ve büyük ölçüde küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği değişim ve dönüşümlerin bir sonucudur. Liberalizm ve sosyalizm ile büyük oranda özdeşleşmiş olan toplum kuramı biçimlerinin ve bunların geleneksel kaynaklarının büyük ölçüde bizi günümüz dünyasını anlamakta hazırlıksız bıraktığı iddiası³⁷³ ulus-devlet kaynaklı teorik problemlere de ışık tutmaktadır. Zira baştan beri tartışmalı olan mevcut hakim perspektifin 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan değişim ve dönüşümler karşısında açıklama kabiliyetini yitirdiği eleştirisi aşağıda tartışmaya çalışacağımız yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Özellikle toplum kavramının son derece örtük olan söz konusu ulusal niteliğinin, küreselleşme, postmodernizm tartışmaları ve modernliğin krizi başta olmak üzere bir dizi toplumsal ve düşünsel gelişmenin sonucunda bir anlam kaybına uğradığı iddia edilmektedir. Brenner’e göre, “uzam-zaman sıkışması”, “glokalizasyon”, “diasporalar”, gibi coğrafi konseptler; “sub”, “supra”, “trans” gibi coğrafi örnekler, sağlam jeopolitik sınırların altında, üstünde, arasında ve ötesinde tezahür eden çeşitli yeni sosyal süreçleri tasvir etmektedirler ve bilinen şekli ile uzam artık toplumsal ilişkilerin değişmez bir platformu olarak görünmemektedir. Bu yeni yönelimler beraberinde, sosyal bilimlerin önemli bir kısmının uzunca bir süredir, devletlerin sosyo-ekonomik ve politik kültürel ilişkilerinin kendi içine kapanmış coğrafi kaplar olarak kabul edildiği devlet merkezli bir “teritoryal tuzak”a (territorial trap) düşmüş olduğu eleştirisini de beraberinde getirmektedir. Küreselleşme

³⁷² Hardt, M. (2004). *Çokluk*. (çev: Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları., 11-2.

³⁷³ Giddens, a.g.e., 36.

tartışmaları bağlamında, klasik yaklaşımın devletin egemenlik sınırını ve bu bununla ilişkilendirilen uzamın, statik ve sınırlandırılmış bir blok olarak Kartezyen imajını doğallaştıran perspektifi karşısında heterodoks, disiplinler arası ve hatta post-disiplin metodolojiler geliştirilmeye çalışılmıştır.³⁷⁴ Postmodern teori ise özellikle bugünü anlamak için bilgisinin şart olduğu, zamanın çizgisel ve mekanın da sabit olduğuna dair klasik kabulleri eleştirmiştir. Bu noktada postmodernizm tarihe daha az, zamana ve mekana daha çok ilgi gösterilmesini talep etmektedir.³⁷⁵ Özellikle küreselleşme süreçlerinin yarattığı tartışmalar etrafında şekillenen mevcuda dair eleştiriler gömülü devletçilik, teritoryal tuzak, metodolojik milliyetçilik gibi farklı isimler altında analiz edilmektedirler. Bu eleştirilerin en önemli ortak noktalarından biri de ulus-devlet ile toplum arasındaki bu özgül ilişkinin sosyal bilimler tarafından algılanan -ve kimi durumlarda doğallaştırılan- tabiatı ile ilgilidir.

Küreselleşme tartışmaları bağlamında en çok öne çıkan konuların başında uzamın değişen anlamı ve bu değişen anlamın devlet ülkeselliğine etkisidir. Agnew'a göre, devlet, siyaset teorisinde iki açıdan tanımlanır. Bir takım merkezi politik kurumlar vasıtasıyla iktidarın kullanımına ilişkin olan ilk tanım, devlet-toplum ilişkileri tartışmalarında en üst sıradadır ve sosyal yaşamda devletin göreceli otonomisini kabul eder. İkincisi ise devletin yetkisini kullandığı açık bir uzamsal bölgede sınırlarının belirtilmesini gerektirir. Devletin bu iki yönü arasındaki ilişkinin tarihsel gelişimi tam olarak araştırılmamış olmakla birlikte ilkinin, iç politika ile ilişkilendiren siyaset teorisi, ikincisinin ise uluslararası ilişkiler teorisi tarafından değerlendirildiği söylenebilir.³⁷⁶ Bu anlamda genel olarak sosyal bilimlerin devlete attığı anlam, hem toplumsal gerçekliğin farklı düzeylerde anlamlandırılması ve kategorize edilmesi ile hem de dünyanın ulusal sınırlar dahilinde parçalara bölünmüş ulus-devletlerden müteşekkil bir siyasal örgütlenme içinde analizinin doğallaştırılması ile karakterizedir. Bu iki özelliği birden mümkün kılan devletin hem gerçek hem de hipotetik olarak sahip olduğu uzam daha doğrusu ülkeselliktir.

³⁷⁴ Brenner, a.g.m., 39-40.

³⁷⁵ Rosenau, P.M. (1998). *Post-modernizm ve toplum bilimleri*. (çev. T. Birkan). Ankara : Ark, 111-2.

³⁷⁶ Agnew, a.g.m, 53-4.

Bu noktada bu başlık altındaki tartışmalar bağlamında şu soruyu sormak anlamlı olabilir; “ulus-devleti ve toplumun aynı bağlamda düşünülmesine yol açan uzam neden günümüzde bu denli tartışılır hale gelmiştir?” Grande’ye göre teritoryal sabitlemeler (fixations) önemlerini tamamen yitirmemişler ve var olan sınırlar da ortadan yok olmamışlardır. Fakat en az üç farklı açıdan tanımlanabilecek bir dönüşüm geçirmektedirler. Bunlardan ilki sınırların belirsiz bir biçime dönüşmesidir. İkincisi sınırların artık birbiri ile uyuşmayan bir duruma gelmiş olmalarıdır. Ekonomik, kültürel, siyasal sınırlar hala vardır ancak bunlar artık beraber var olmamaktadırlar. Üçüncüsü ise sınırların olası (contingent) hale gelmesidir. Sınırlar artık önceden verilmiş ya da gerçek kabul edilmiş yapılar olarak algılanmamaktadırlar. Tüm bunlar hem metodolojik hem de siyasi bir takım problemlere yol açmaktadırlar.³⁷⁷ Agnew’e göre ise problem uzamın sosyal bilimdeki algılanışı ile ilgilidir. Sosyal bilimciler uzamı iki biçimde kavramaktadırlar. Bunlardan ilkinde uzam, devletin “teritoryal” sınırları tarafından tanımlanır ve bu yapılırken lokal, global gibi diğer coğrafi ölçekler göz ardı edilmektedir. Özellikle siyaset sosyolojisi, makroekonomi ve uluslararası ilişkiler gibi disiplinlerde hakim olan bu eğilimin yanında uzamı “yapısal” olarak kavrayan ve coğrafi birimleri birbirleri ile karşılıklı etkileşim ve ilişkiler (merkez-çevre gibi) temelinde kavrayan bir başka anlayış bulunmaktadır. Ancak ne ilki ne de beşeri coğrafya, ekonomi tarihi ve bağımlılık teorisi gibi alan ya da teorik açıklamalarca benimsenen ikinci eğilimde uzama dair özel bir dikkat gözlemlenemez. Her iki kavrayış için de teritoryal ya da yapısal uzamın temsilleri tarihsel bağlama bakılmaksızın idealleştirilirler.³⁷⁸ Brenner, ülkesellik kavramının aslında çok anlamlı bir kategori olmasına ve tüm anlamları devletçi bir global coğrafyaya işaret etmemesine rağmen, özellikle geç 19. yüzyıldan itibaren sosyal bilimlerin, ülke-egemenlik bağı formundan türetilmiş sosyal uzamın toprağa bağlı (territorialist) bir imajını varsaydıklarına dikkat çeker. O’na göre, devam ettirilen bu gelenek neticesinde 20. yüzyılın ortasına kadar toplum, topluluk, ekonomi, devlet, kültür kavramları gibi modern sosyal bilimin kavramsal inşa bloklarının her biri parsellere ayrılmış, sabit ve esasında zamansız bir coğrafi uzamdaki toplumsal ilişkilerin ülkeselleştirilmesini (territorialization) varsayar hale gelmişlerdir.³⁷⁹ Hakli’ye göre, modern devlet ülkeselliğinin oluşması ile idari pratiklerdeki sosyal ve teknolojik

³⁷⁷ Grande, E. (2006). Cosmopolitan political science. *The British Journal of Sociology*. Vol 57(1). 90.

³⁷⁸ Agnew, a.g.m., 55.

³⁷⁹ Brenner, a.g.m., 47-8.

yenilikler beraber değerlendirilmesi gereken iki ayrı olgudurlar. Özellikle toplum bilgisinin üretimi ve kullanımı devlet yönetiminin modernizasyonunda son derece önemli bir rol oynamıştır. Zira devletin nüfusunun ve alanının daha iyi bilinmesi bölgesel kontrol ve politik düzenleme için yönetsel kapasiteyi artırma imkanı sağlamıştır. Bu manada toplumun teritoryal kavramsallaştırmasının kaynağı aslında sosyal teorinin gelişiminden ziyade geniş bir bilgi üretim mekanizması bağlamında araştırılmalıdır. Ancak bu elbette sosyal teoriyi ya da sosyal bilimi, toplumun, devlet-teritoryal tanımlamasından kaynaklanan devlet merkezcilik probleminden muaf tutmaz.³⁸⁰ Bu noktada ülkeselliğin, ulus-devletin hukuki ve fiili varlığı ile ilişkilendirilmesinin ötesinde sosyal bilim için de anlamının yeniden değerlendirilmesi gereken bir olgu olduğu açıktır.

Küreselleşme tartışmaları bu bağlamda sosyal teori ve bilimin toplum tasavvurunu da etkilemiştir. Mann'a göre, sosyal bilimciler arasında yeni bir toplum yapısının ortaya çıktığına dair yaygın bir kanı vardır. Bu tezi savunanların en önemli gerekçelerinden biri "küreselleşmiş, ulus-ötesi, sanayileşme sonrası, bilişimci tüketimci, neoliberal ve yeniden kurumsallaşmış olan kapitalist düzen"i, "ulus-devletlerin makro-ekonomik planlamasın, ortak refah düzeyi durumunu, vatandaşların ortak kimlik duygusunu yani genel olarak toplumsal yaşamı hapsetmiş" olduğu iddiasıdır. Ayrıca yine bu bağlamda yeni bir "risk toplumu" yaratan faktörler karşısında ulus-devlet tek başına mücadele edememektedir.³⁸¹ Beck'e göre ise "modern toplum kendi ürettiği riskleri tartışma, önleme ve yönetmeyle giderek daha fazla meşgul olması anlamında risk toplumu haline gelmiştir."³⁸² Ulus-devlet, risk toplumunun hakim olduğu bu dünyada hem kurum olarak eski işlevini yerine getiremediği de hem de düşünsel anlamda çizdiği çerçevenin dışındaki analiz imkanlarını da sınırlandırdığı için eleştirilmektedir. Yine Beck'e göre, hiçbir ulusun sorunlarının üstesinden tek başına gelemeyeceği şeklinde bir mantık risk toplumu dahilinde öne çıkmaktadır.³⁸³ Zira günümüzde terörizm olgusundan, küresel ısınmaya; salgın hastalıklardan nüfus artışına dek birçok önemli mesele bir ulus-

³⁸⁰ Hakli, J. (2001). In the territory of knowledge: state-centred discourses and the construction of society. *Progress in Human Geography*. 25(3), 412.

³⁸¹ Mann, M. (2008). Küreselleşme ulus-devletin yükselişine son mu verdi ? (çev. C. Boyraz). D. Held ve A. McGrew (Editörler) *Küresel dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 164.

³⁸² Beck, U. (2011). *Risk toplumu*. (çev. K. Özdoğan, B. Doğan). İstanbul: İthaki yayınları, (Eserin orijinali 1996'da yayımlandı), 356.

³⁸³ Beck, a.g.e., 362.

devletin teritoryal sınırlarına hapsedilemeyecek derece de büyük problemleri bünyelerinde taşımaktadırlar. Küresel ölçekli bu problemlerden kaynaklı krizler, ulus-devletin klasik olarak üstlendiği görev ve sorumluluklarının ötesindedirler. Zaten küreselleşme olgusunun özellikle bu boyutu, ulus-devletin bir kurum olarak işlevinin sorgulanmasına yol açan en önemli nedendir. Küreselleşme süreçlerinin hem tehdit hem de vaad edici karakterinin dönüştürücü potansiyeli ile farklılaşan toplumların artık, küresel tehlikeler karşısındaki kırılganlığı başta olmak üzere giderek daha problemlili hale gelen ulus-devletin “kab”ına sığmadığı iddiası bu tartışmanın merkez noktasıdır.

Yukarıda yapılan tartışmalarda ulus-devlet, toplum ve sosyal bilimler arasındaki ilişkide özellikle uzama yapılan vurgu üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Zira mekana atfedilen anlam yalnızca ulus-devletin hayat damarı değil aynı zamanda başta nomotetik olmak üzere sosyal bilimlerinde meşruiyetini kazandığı – gerçek yada hipotetik- alana işaret etmektedir. Ölçeğin ulusaldan globale kayması ulus-devletin mekanla olan doğrudan ilişkisini ve buradan hareketle doğallaştırdığı diğer ilişkilere dair tarihsel problemleri de gün yüzüne çıkarmıştır. Örneğin modern toplumun bir eleştirisi olarak sosyoloji fikrinin, İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan sosyolojisinde modern hayattan kaynaklanan gerilimleri yönetmenin bir aracı olarak hizmet vererek “toplumsal düzenin yalın bir doğrulaması” olarak sosyolojiye terk ettiği gerekçesi ile eleştirilmesi³⁸⁴, tarihsel olarak problemlili olan ilişkinin günümüzdeki ifadeleridir. Bu noktada genel olarak yapılan tüm bu eleştirilerde iki nokta dikkat çekmek gerekmektedir. İlk olarak, ulus-devlet perspektifine getirilen eleştiriler, her şeyden önce sosyal bilimin “kendi” üzerine düşünmesinin bir sonucudur ve bu anlamda bir çeşit özfarkındalık ve özeleştiri niteliğindedirler. Diğer taraftan tüm sosyal bilim anlayışının bütünüyle ulus-devlet perspektifine dayalı bir bakış açısının etkisi altında olduğunu söylemek de son derece hatalı olacaktır. Zira ulus-devleti, toplumu ile beraber sosyal bilimin odağına yerleştiren bir bakış açısı yaygın olmakla beraber sosyal bilim içindeki tek yorum değildir ve asla da olmamıştır. Buradaki yorumlar, ulus-devlete dayalı bir perspektifi, -bilinçli ya da bilinçsizce- paylaşılan yaygın ve hakim bir eğilimin eleştirisi olarak algılanmalıdır. Bu manada örneğin tüm sosyoloji tarihi elbette ulusal temelli özgül ilişkilere

³⁸⁴ Schnapper, a.g.e., 9-10.

indirgenemeyeceği gibi bu ilişkiler tüm sosyolojik perspektife de hasredilemez. Bu noktada bu eleştirilerin kimi zaman kaba bir determinizmi içerecek biçimde yorumlanmaları riskinin mevcut olduğu da hatırlanmalıdır. Buradaki temel eleştiri mevcut sosyal bilim perspektifinin 19. yüzyıldan devraldığı zaman ve uzam anlayışları ile bu anlayışların beraberinde getirdiği geçmiş/şimdi, uygarlar/diğerleri gibi ayrımların bugünün realitesinin anlaşılmasında yetersiz kalmasıdır. Örneğin Newtoncu bilim modelinin doğrudan meşrulaştırdığı “ebedi zamanuzam” ile dolaylı olarak meşrulaştırdığı “episodik jeopolitik zamanuzam” kavramları giderek daha problemli hale gelmektedirler.³⁸⁵ Keza Taylor’ın belirttiği gibi 19. ve 20. yüzyıldaki toplumsal değişim ve istikrarı anlama hususunda büyük ölçüde elverişli olan “gömülü devletçilik”leri ile iktisat, sosyoloji ve siyaset bilimi 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde bu açıklayıcılıklarını yitirmişlerdir. Ekonomi ile toplumu devletin bölgesel sınırları ile eşitleyen bu devletçilik anlayışı artık mevcut durumu analiz etmede kafi gelmemektedir. Klasik sosyal bilimin eleştirisi üzerine şekillenen yeni sosyal bilim arayışı feminizm, yeşiller, postmodern, postkolonyal, postyapısalsal gibi toplumsal değişim ve istikrar için yeni ve farklı açıklama biçimleri getiren yaklaşımlar içermektedir. Ancak Taylor’a göre getirdikleri tüm yeni perspektiflere rağmen söz konusu yaklaşımlar kurulmuş bulunan disipline sıfat cinsinden bir katkı getirmektedir; yeşil iktisat, postmodern siyaset bilimi, feminist sosyoloji gibi. Bu suretle zımni olarak hedeflenmiş olsa bile mevcut iktisat, siyaset bilimi, sosyoloji üçlüsünün çizdiği sınırların ötesine geçecek bir teşebbüs gerçekleşmemektedir.³⁸⁶

3.1.1. Teritoryal tuzak, gömülü devletçilik ve devlet merkezilik yaklaşımları

Bu başlık altında yapılan eleştiriler sosyal bilimlerin topluma dair söylemlerini ulusallaştıran ve ülkeselleştiren “modern jeopolitik tasavvura” dikkat çekmişler ve özellikle devlet merkezli bir zihniyet tarafından üretilen bakış açısının siyaset, ekonomiyi ve kültüre dair alternatif uzamsallık anlayışlarına engel olduğunu iddia etmişlerdir.³⁸⁷

³⁸⁵ Wallerstein, I. (1998). The time of space and the space of time: the future of social science. *Political Geography*. 17(1), 81-2.

³⁸⁶ Taylor, a.g.m., 37-8.

³⁸⁷ Hakli, a.g.m., 404.

Devlet-toplum çakışması uzam problemi bağlamında değerdendiren bir yaklaşım olan teritoryal tuzak, 1994 yılında siyasi coğrafyacı olan John Agnew tarafından uluslararası ilişkiler disiplininin genel kabul gören coğrafi varsayımını eleştirmek amacıyla ortaya konulmuş bir kavramdır. Devletin açıkça sınırlandırılmış ülkesellik ile birleşmesinin uluslararası ilişkiler disiplininde coğrafi bir esas olarak kabul edilmesi tespitinden hareket eden Agnew'e göre bu yaygın eğilimin izleri global bir perspektif iddiasında olan bağımlılık ve dünya sistemleri teorilerinde bile görülebilir. Uluslararası ilişkiler disiplininde hakim iki perspektif olarak neorealizm ve neoliberalizmin en önemli temsilcilerinden olan Waltz ve Keohane'nin fikirlerine dikkat çeken Agnew, bu iki teorisyenin de çalışmalarında teritoryal devletin başat konumuna dikkat çeker. Uluslararası sistemin doğasının anarşist olduğu, devletler arasında kaynak ve kapasite dağılımı hususunda eşitsizlik bulunduğ u var sayımlarından hareket eden Waltz, teritoryal devlete verdiği önem ile aslında uluslararası ilişkilerdeki devlet-altı (lokal, bölgesel gibi) ya da devletten daha büyük birimleri dışlamaktadır. Waltz'ın teorisinde yapısal ve tarihdışı niteliğ i ile karakterize olan "devletler sistemi"nin yanı sıra modern uluslararası sistemin ayırededici özellikleri ve 16. yüzyıldan 18. yüzyıla dek merkezileştirilmiş askeri rekabet ve kapitalizmin gelişmesi ile ilişkili kökenleri üzerinde de durulmamaktadır.³⁸⁸ Tarihsel bağlamından kopartılmış ve verili kabul edilen bir teritoryal devlet anlayış ı bu bağlamda teritoryal tuzağ a düşmüştür. Keohane ise uluslararası ekonomik ilişkilerin büyük ölçüde devletlerin politikaları ve onların göreli ekonomik önemlerine bağlayarak teritoryal devleti hala merkezi aktör olarak kabul etmektedir.³⁸⁹

Agnew'e göre devlet lkeselliğ i hususunda bu hakim fikrin yeniden üretimi üç bağlamsal faktör ile ilişkilidir. Bunlardan ilki, devletin ideal bir tip ya da mantıki bir amaç gibi algılandığ ı ve bu yüzden de bulundukları somut şartlara herhangi bir referansla değerdendirilmediğ i eleştirisidir. İkincisi devlet ve ulus kavramlarının birbiri ile karıştırılması ile ilişkilidir. Siyaset biliminde ulus-devletin teritoryal devlet yerine kullanılması bir dereceye kadar masum görünse de teritoryal devletin ulusun "karakteri" ya da "arzu"s u ile ifade edilmek suretiyle meşrulaştırılmasının doğal bir veri olarak kabulü oldukça tartışmalıdır. Son olarak aslında devletlerarası olan uluslararası kavramının ulusal/yerelden ayrılarak kuramsallaştırılması devletin bir

³⁸⁸ Agnew, a.g.e., 56-57.

³⁸⁹ Agnew,a.g.e., 58

aktör olarak daha homojen ve birleşik bir konsept olmasını gerektirmiştir. Bu üç bağlamsal faktörün yanı sıra devletin teritoryal kavramsallaştırılmasına yol açan coğrafi varsayımlara da dikkat çeken Agnew, devlet ülkeselliğinin egemen bir uzam birimi olarak somutlaştırılması ve bunun devlet oluşumu ve parçalanması süreçlerinin bağlamından ayrılması ve tarihin dışında tutulmasına hizmet etmesini vurgular. Ayrıca ulusal/uluslararası, yurtiçi/yurtdışı gibi kutuplaşmalar, farklı ölçeklerdeki süreçler arasındaki etkileşimin belirsizleşmesine neden olmaktadır. Son olarak tüm uluslararası ilişkiler teorilerinin paylaştığı ve teritoryal devletin toplumun kabı (container) olduğu düşüncesi yer almaktadır. Bu varsayım toplumun sonuçta ulusal bir fenomen haline gelmesini de beraberinde getirir.³⁹⁰ Bu bağlamda teritoryal tuzak nosyonu sosyal bilimin devlet ve toplum kavramsallaştırmalarına uluslararası ilişkiler bağlamında getirilen önemli bir eleştiriye temsil etmektedir.

Bu yaklaşımın önemli bir özelliği ulus-devlet kavramından ziyade teritoryal devlet kavramını analizin temel birimi olarak kullanmasıdır. Uluslararası ilişkiler teorisinde teritoryal devletin zımnen tarih üstü addedilerek tartışmasız bir biçimde analizlerin temel ve verili birimi olarak kabul edilmesi yalnızca teritoryal devletin varlığını doğallaştırmakla kalmamakta aynı zamanda devletin toplum için uygun bir kap olduğu iddiasını da bir var sayım olarak içermektedir. “Amerikan toplumu”, “İtalyan toplumu” gibi yaygın kullanımların herşeyin ona tabi kılındığı bir esas güç olarak teritoryal devletin toplum karşısındaki üstünlüğü olarak yorumlayan Agnew, Rönesans döneminde “siyaset”in “toplum”la yoğun biçimde ilişkilendirilerek kullanılmış olmasına dikkat çeker. Ancak bu hassasiyet, ilerleyen dönemde yerini bir tür “metodolojik milliyetçiliğe” terk etmiş ve Durkhiem, Weber, Marx gibi sosyal teorinin kurucu isimleri bile aralarındaki tüm farklılıklara rağmen toplumun teritoryal bir tanımını paylaşma hususunda birleşmişlerdir.³⁹¹ Agnew’e göre, sosyal ekonomik ve siyasi yaşam metodolojik bir var sayım olarak “zamansız uzam” vasıtasıyla teritoryal sınırlar içine hapsedilemez. Bu tarz bir teritoryal tuzaktan kurtulmanın yolu ise tarihsel-coğrafi bir farkındalığın yaratılması ile mümkün olacaktır.³⁹²

³⁹⁰ Agnew, a.g.e., 58-59.

³⁹¹ Agnew, a.g.e., 68-69.

³⁹² Agnew, a.g.e., 77.

Gömülü devletçilik, sosyal bilim, toplum ve ulus-devlet arasında kurulan bu özgül ilişkideki kırılma noktası devlet ile ilgili olan tartışmalar açısından zengindir. Küreselleşme tartışmalarının başlattığı bir diğer yaklaşımı ifade eden gömülü devletçilik eleştirisi bu eğilimin kökenlerini modern dönemde arar. İnsanların dünya hakkındaki bilgilerini düzenledikleri uzamsal yapılar seti olarak tanımlanan metacoğrafyalar, tarih, sosyoloji, antropoloji, iktisat siyaset bilimi çalışmalarını organize eden ve çoğunlukla bilincinde olunmayan çerçeveleri ifade ederler.³⁹³ Bu tanımdan hareket eden Taylor'a göre, kolektif coğrafi tahayyüller olarak tüm toplumlar ayırdedici matacoğrafyalara sahiptirler. Modernitenin tümüyle değiştirdiği bireysel yaşamlarda bireyler, onların bu modern dünyadaki deneyimlerini dengede tutmaya yarayacak "çıpalar"a ihtiyaç duyarlar ki bunlardan biri de metacoğrafyalardır. Metacoğrafyalar kavramsallaştırması bağlamında gömülü devletçilik eleştirisini ilk kez ortaya atan Taylor'a göre, devletçilik, toplumumuzda bir tür metacoğrafya ile gömülü durumdadır.

Gömülü devletçiliğin en yaygın göstergesini bir tür tarihsellik kaybı ile ilişkilendiren Taylor, ulus-devlet yapılarının hem bugün hem de gelecek için alternatifsiz yapılar olarak kabul edilmelerinin yanı sıra tüm önemli toplumsal aktivitelerin aynı uzamı paylaştığı iddiasını da eleştirir. Sosyologların toplumu, iktisatçıların ekonomisi, siyaset bilimcilerin devleti aynı ortak coğrafi sınırları paylaşırlar-devletin sınırlarını-. Sosyal teoride tasvir edilen ulusal toplumlardır; nicel ekonomi modellerinde tanımlanan ulusal ekonomilerdir ve davranışçı siyaset biliminin konusu ulusal yönetimlerdir. Bu noktada kozmolojilerin ölümünü takip eden süreçte sosyal bilginin kanıta dayanması ihtiyacını verilerin doğası meselesini gündeme taşımıştır. Toplumsal veriler için kullanılan ortak bir terim olarak istatistik, devlet sözcüğünden türemiştir. Tesadüf olarak nitelendirilemeyecek olan bu durum, büyük ölçekli verilere esasında devletlerin ihtiyacı olduğu ve bu verilerin devlet tarafından kontrol edilmeye devam ettikleri anlamına gelmektedir.³⁹⁴ Taylor'ın "gömülü devletçilik" olarak nitelendirdiği ve ekonomi ile toplumu devletin bölgesel sınırları ile eşitleyen yaklaşımın klasik sosyal bilimdeki tezahürünün, günümüzün dünyasını analiz etmede başarısız olduğu iddia edilmektedir. Çünkü söz gelimi

³⁹³ Lewis, M. W., Wigen, K.E. (1997). *The myth of continents : a critique of metageography*. University of California Press, ix.

³⁹⁴ Taylor, P.J. (2000). *Metageographical Moments: A Geohistorical Interpretation of Embedded Statism and Globalization*, <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb33.html>'den 20 Nisan 2015'de alınmıştır.

iktisat disiplini için ayrı ulusal ekonomiler fikri global şirketlerin dünya ticaretini daha fazla kontrol ettiği ve global finansal marketlerin ulusal pazarları gölgede bıraktığı bir ortamda aşınmaktadır yada sosyolojinin var saydığı ulusal toplum, iletişim olanaklarının evlere taşıdığı sayısız ulusal olmayan mesaj nedeniyle giderek daha sorunlu bir hale gelmektedir.³⁹⁵

Painter'a göre, dünyanın uzamsal organizasyonunun doğal egemen devlet yapılarına ayrılma biçiminin sosyal bilimciler tarafından nasıl anlaşıldığına da işaret eden "gömülü devletçilik" kavramı, sosyal bilimcilerin analiz objeleri konusunda hata yapmalarına ve ulusal ve yerel koşulların şekillenmesinde dünya-sistemik süreçlerinin rolünü anlamda başarısız olmalarına yol açmaktadır. Devlet ile toplumu etkileşimde bulunan ayrı varlıklar olarak kabul eden "ayrı küreler" fikri, bu kürelerin aynı sınırları paylaştıklarını ve aynı coğrafi mekanı işgal ettiklerini varsayar.³⁹⁶ Jones ise bu manada saklı devletçilik kavramının hem devletin başta uluslararası ilişkilerde olmak üzere gereğinden fazla biçimde önceliklendirilmesi suretiyle uluslararası, ulusaşırı ve supranasyonal düzenlemelerin engellenmesini hem de devlet egemenliği kavramı üzerindeki abartılmış vurgu ile insanlararası ilişkilerin karmaşıktırdığını ve buna bağlı olarak birçok çağdaş gelişmenin doğasını gizlediğine dikkat çeker. Özellikle sosyoloji, iktisat, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerde son derece yaygın olan bu eğilim aslında son derece tehlikeli bir etkiye sahiptir.³⁹⁷ Taylor, sosyal bilim üçlüsünün (sosyoloji, iktisat ve siyaset bilimi) küreselleşmeyi gerektiği gibi ele alamadığı iddiasından hareketle küreselleşmenin yarattığı yeni koşullarda transdisipliner yaklaşımların daha başarılı analizler yapabileceğini vurgulamakta ve küreselleşme tartışmalarında sınırları daraltılmış bir uzmanlaşmanın- özellikle de devletçiliğe gömülmüş bir teorinin- yerine transdisipliner çalışmaları desteklemektedir. Bu noktada söz gelimi uluslararası politik ekonomi disiplinin yapısına dikkat çeken Taylor, büyük ölçüde uluslararası ilişkiler disiplininden gelen akademisyenler ile beraber gömülü devletçilik öncesi bilgilerin yeniden canlandırılması ve dünya sistemleri analizi gibi yeni bilgilerin yaratılması süreçlerini vurgular. Hiç bir sosyal bilginin tekel iddiasında olamayacağı

³⁹⁵ Taylor, P.J. (1997). The crisis of boundaries: towards a new heterodoxy in the social sciences. *Journal of Area Studies*. 5(11), 37-8.

³⁹⁶ Painter, a.g.e., 53-4.

³⁹⁷ Jones, B. (2001). *Routledge encyclopedia of international political economy: entries A-F*. Taylor & Francis, 432.

bu yeni koşullarda eklektizm ve heterodoksi kaçınılmazdır.³⁹⁸ Painter, Taylor'ın eleştirisinin, devlet-toplum ilişkilerinin bu türlü bir karakterizasyonunun kusurlu olduğunu gösterdiğini belirtir. Ancak O'na göre, gömülü devletçilik yaklaşımında bir risk de bulunmaktadır. Bu risk, teritoryal devletlerin şekil ve fonksiyonlarının ekonomik, sosyal ve kültürel yapı ve süreçlerdeki ülkesel farklılıkları ne ölçüde ürettiğine önem verilmemesi ihtimalidir. Zira sonuçta ulusal toplumlar, “hayal edilmiş” olsalar da birbirlerinden farklı kurum ve toplumsal yapılar ile onları gerçek kılan devlet aktiviteleri somut birer gerçekliğe de sahiptirler.³⁹⁹ Benzer bir noktaya dikkat çeken Jones da devletlerin birçok yetersizliğine rağmen halihazırda kamusal bir yönetim konusunda tek etkili yapı olmayı sürdürdüklerine dikkat çeker.⁴⁰⁰

Brenner'e göre ise küreselleşmeyi anlama hususundaki en önemli entelektüel engellerden biri de siyasal ve toplumsal uzamın uygun bir tarihsel kavramsallaştırmasından yoksun oluşumuzdur. Zira sosyal bilimler genellikle uzamı, üzerinde toplumsal eylemin gerçekleştiği değişmez, verili bir teritoryal düzlem olarak devlet merkezli bir biçimde kavramaktadır. Brenner'e göre devlet merkeziliğin “teritoryal tuzağı”ndan sakınma çabası, toplumsal iktidarın en büyük coğrafi mahali olarak devletin devam eden önemini inkar değildir; küreselleşme çağında politik uzamı ve devlet ülkselliğinin anlamını yeniden düşünme çabasıdır.⁴⁰¹ Bu bağlamda devlet merkezilik, modernitenin, devletlerin kendi toplumlarını içinde muhafaza ettiği bir çeşit teritoryal düzeni öngördüğü eleştirisi üzerine şekillenir. Devletin toplumları içerdiği/taşıdığı ve global toplum ya da dünya toplumu diye bir şeyin mümkün olmadığı bu kavrayışta, siyasal otoritenin teritoryal temelde düzenlendiği kabul edilir.⁴⁰² Sosyal bilimlerin perspektifini de büyük ölçüde etkilemeye muktedir olan devlet merkezci yaklaşım Brenner'e göre, iki varsayım açısından tanımlanabilir. Bunlardan ilki, toplumsal eylemin statik düzlemi olarak uzam kavramı ile ilişkilidir. Bu varsayım uzamın zamansız ve böylece sosyal değişimden muaf olarak görüldüğü bir “uzamsal fetişizme” yol açar. İkincisi ise devlet ülkeselliği kavramının analizlerin doğallaştırılmış, önceden kurulmuş ya da

³⁹⁸ Taylor, P.J. (2000). Metageographical moments: a geohistorical interpretation of embedded statism and globalization, <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb33.html> 'den 20 Nisan 2015'de alınmıştır.

³⁹⁹ Painter, a.g.e. 53-4.

⁴⁰⁰ Jones, a.g.e., 432.

⁴⁰¹ Brenner, a.g.m., 40-41.

⁴⁰² Lacher, H. (2003). Putting the state in its place: the critique of state-centrism and its limit. *Review of International Studies* vol. 29 (4), 521.

değişmez ölçeği olarak kabulüdür ki bu tüm uzamsal formları ve ölçekleri kendi içinde kapalı ve bölgesel açıdan sınırlandırılmış coğrafi birimler olarak analiz eden bir “metodolojik ülkeselciliğe” (territorialism) sebebiyet verir.⁴⁰³ Lacher’a göre ise, egemen devlet, hiçbir zaman tümüyle toplumun kabı olmadığı gibi modern toplumsal ilişkiler de daima önemli global boyutlar içermişlerdir. Bu anlamda modernliğin ve toplumsal-uzamsal dönüşümlerin doğasını daha iyi kavrayabilmek için devlet merkezci sosyal teorinin ortadan kaldırdığı ulusal/global diyalektiğinin uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomi politiğin kalbine yerleştirilmesi gerekmektedir.⁴⁰⁴

Ulusaldan arınmış bir sosyal teorinin mümkünlüğü, yaratacağı boşluğun ne ile ikame edileceği sorunu ile doğrudan ilişkilidir. Bu anlamda Brenner’in küreselleşme kavramın iktisadi, kültürel ve soyut bir çok tanımının görece değerinin, aslında spesifik araştırma konuları ile ilişkili analiz araçları olarak kullanılılılıklarına dayandığı iddiası⁴⁰⁵, gömülü devletçilik, teritoryal tuzak gibi uzamın algılanışına dair eleştirel yaklaşımların sonrasındaki arayışların akıbeti için de anlamlı bir tespittir. Zira eğer uzamın algılanışına dair eleştiriler, tam da belirli bir yöntemi zorunlu kılan bir açıklama biçimine reddiye ise bu durumda kendi açıklama biçiminin dayandığı yöntemi ve araçlarını sarıh bir biçimde ortaya koyması talep edilebilir. Bu noktada müracaat edilecek kaynakların başında “ölçek” kavramı gelmektedir. Brenner’e göre, küreselleşme, global-lokal ilişkisindeki değişim, Keynesyen refah devletinin krizi gibi gelişmeler, ölçek kavramını özellikle coğrafyacılar arasında popüler bir kavram haline getirmiştir. Artık ölçek, coğrafi süreçler için önceden verili ya da açık birer platform olarak tanımlanmamakta ve bu suretle de sabit, sınırlandırılmış, kendi içinde kapalı ve verili bir kap olarak coğrafi uzamın geleneksel Öklidyen, Kartezyen ve Vestafalyen kavranışı bir ölçüde aşılmaya başlanmaktadır.⁴⁰⁶ Devlet ülkeselliğinin bir kap olmaktan çıktığı bu durumda uzamın nasıl tanımlanacağı sorunu belirlemektedir.

Antonsich’in deyimiyle, Batılı hakim söylemin bir parçası olarak doğan ve Batılı demokrasi anlayışı ile Pazar ekonomisinin zaferine işaret eden, “son-culuk” çağı

⁴⁰³ Brenner, a.g.m. , 45-6.

⁴⁰⁴ Lacher, a.g.m. ,523.

⁴⁰⁵ Brenner, a.g.m., 42.

⁴⁰⁶ Brenner, N. (2001). The Limits to scale? Methodological reflections on scalar structuration. *Progress in Human Geography*, 25(4), 591-592.

(end-ism), başta tarih ve ulus-devlet olmak üzere bir çok şeyin sonunu ilan ederek kültürel ve coğrafi açıdan homojen ve sınırların olmadığı bir dünyayı beraberinde getirdiğini iddiasındadır. Oysa Deluze ve Guattari'yi izleyen bir bakış açısı aslında her ülkeselleşme yıkımının(deterritorialization) aynı zamanda bir yeniden ülkeselleşme (reterritorialization) biçimi olduğunun farkındadır. Bu anlamda küreselleşme çağında sınır, yer hala önemli meseleler arasında yer alırlar. Yeni koşullarda problemleri hale gelen kavram, bireylerin büyük çoğunluğu hala sınırlandırılmış siyasi-kurumsal uzamlara bağlı şekilde yaşamalarına rağmen ülkesellik kavramıdır. Ülkesellik modern ulus-devletin elindeki baskıcı bir araçtır. Bu manada bundan sonra yapılması gereken ulus ile devlet arasındaki uzamsal çakışmanın ötesinde aidiyet, sadakat ve sosyal birleşme pratiklerinde ve söylemlerinde ülkesellik kavramının nasıl içerdiği ve içerildiğidir.⁴⁰⁷

Uzam sorunu bağlamında özellikle ülkeselliğe yapılan vurgunun bir başka ifadesi global(küresel) ülkeselciliktir (global territorialist). Brenner, bu noktada Albrows'un küreselleşmeyi dünyadaki tüm insanların tek bir "dünya toplumu" olarak birleştiği bir süreç olarak algılayan ve tek bir toplum ve kültürün tüm gezegeni kaplayacağı iddiasında olan küreselleşme yaklaşımları hususunda uyarıda bulunur. Zira bu yaklaşım ile bir niteleyici olarak "global" kavramı, devlet, sivil toplum, kültür gibi geleneksel olarak devlet merkezli terimlerin önüne yerleştirilmektedir. Ancak bu yeni sosyo-kültürel etkileşim isterse barış, demokrasi, eşitlik, insan hakları gibi evrensel değerleri içeren anlamda "normatif", ister ekonomik, siyasi, eğitsel ve bilimsel pratikler global olarak standartlaştırılmış çerçevesi olarak "kurumsal" isterse de Batılı kültürel etkinin dünya çapında yayılması olarak "deneyimsel" olarak anlaşılabilir, tüm bu "dünya toplum"u yaklaşımları, devlet ülkeselliğinin yapısal bir benzeri olarak global bir uzam kavramsallaştırmasını paylaşırlar. Sosyal uzamın, ulusal ve global şekillenmesi arasındaki farkı coğrafi bir büyüklük meselesine indirgeyen bu bakış açısı böylece uzamı hem global hem de ulusal ölçekte toplumsal ilişkilerin ebedi teritoryal kabı olarak algılayan devlet merkezli bir epistemolojiyi de sürdürmektedir. Bu epistemolojik gelenek farklı kavramsal çerçeveler kullansa da devlet merkezli bakış açısından uzaklaşmamaktadır. Bu anlamda R. Robertson'nın global uzamı doğrudan devlet merkezli toplum ve kültür

⁴⁰⁷ Antonsich, a.g.m., 789-90.

gibi kavramlar yerine coğrafik açıdan daha müphem “alan”(field) ve “yer”(place) gibi kavramlar kullanarak analiz ettiği küreselleşme süreci ya da Wallerstein’ın “dünya sistemi” analizinin teorik çerçevesinde, eleştirdiği devlet merkezli epistemolojinin metodolojik ülkeselcilik ölçeğinde yeniden tekrarlaması, bu geleneğin küreselleşme tartışmalarında yeniden hayat bulan tezahürleridirler.⁴⁰⁸ Brenner’in metodolojik ülkeselcilik kavramsallaştırması bu açıdan önemlidir. Milliyetçilik kavramının ülkeselcilik ile değiştirildiği bu durum, aslında ulus-devletten kaynaklı bir perspektiften vaz geçmenin çok da kolay olmadığına bir göstergesidir. Zira her ne kadar ulus-devlet ve milliyetçilik, çeşitli sebeplerle metodolojik açıdan işlevselliğini kaybetmiş olarak addedilmekteyse de bunlara içkin halde bulunan başka kavramsallaştırmalar adı altında farklı bir biçimde var olmayı sürdürmektedirler. Ulus-devlet ya da milliyetçilik denmese de ülkesellik kavramının global ölçekte tanımlanması Brenner’in dikkat çektiği “devlet ülkeselliğinin yapısal” bir benzeri olarak bir şekilde yeniden üretilmesi sonucunu beraberinde getirebilmektedir. Bu durumda ise nihayetinde yine devlet merkezli bir bakış açısı dahilinde kalınmaktadır.

3.2. Metodolojik Milliyetçilik

Teorik öznesini toplumla-ancak aslında ulus-devlet toplumu- ile sınırlandıran bir sosyal bilim perspektifinin varlığını ve hâkimiyetini tartışmalı hale getiren süreç küreselleşme tartışmalarına çok şey borçludur. Ancak *ulus-devlet toplumunun* sosyal bilimde açıklayıcılık fonksiyonuna sahip meşru bir bütünsellik ve temel analiz birimi olarak kabulüne yönelik itiraz salt küreselleşme süreci ile başlayan tartışmalarla sınırlı değildir. Pendenza’nın belirttiği gibi ulus-devlet toplumu ile ilgili tartışmanın habercisi olan uyarıcı işaretler mevcuttur. Örneğin Toynbee, *A Study of History*’de insanlık tarihi çalışmalarının kurucu birimi olarak *ulus*’un yerine *medeniyeti* önermiştir. Keza N. Elias sosyolojiyi, ulusa, kendi öz karakteristiği içinde değişmez ve ebedi bir varlık olarak muamele ettiği için eleştirmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ Brenner, N. (1999). Beyond state-centrism? Space, territoriality, and geographical scale in globalization studies. *Theory and Society*. 28, 53-8.

⁴⁰⁹ Pendenza, M. (2014). *Classical sociology beyond methodological nationalism*.(ed) Brill Academic Publishers, 3-4.

Pendenza'ya göre, genel olarak değerlendirildiğinde ulus-devlet paradigması ve bu paradigmadan kaynaklanan sorunların analitik eleştirisinin üç safhada evrildiği görülmektedir. Paradigma eleştirisinin ilk evresi 1970'li yıllarda modernite ve gelişme meseleleri çerçevesinde ortaya çıkmış ve Giddens, Martins ve biraz daha farklı bir biçimde Wallerstein tarafından geliştirilmiştir. Metodolojik milliyetçilik kavramının da ilk kez ortaya atıldığı bu evreyi, 1990'lı yıllarla beraber global düzeydeki tartışmaların yapıldığı yeni arayışlar izlemiştir. Modern/geleneksel, merkez/çevre gibi zıt kavramların yerini kompleks vs. gibi kavramlara bıraktığı bu söylem tarzı globallik iddiasına rağmen ulusalın tanımladığı perspektifin dışına çıkmayı başaramamıştır. Nihayetinde 2000'li yıllarla beraber problemin daha başarılı bir biçimde tanımlandığı üçüncü evreye geçilmiştir.⁴¹⁰ Bu yeni evrede hem sosyal teori ve bilimin ulus-devleti algılama biçimi eleştirel bir analize tabi tutulmuş hem de bu problemi aşmaya yönelik somut öneriler getirilmiştir.

3.2.1. Metodolojik milliyetçilik kavramı

Metodolojik milliyetçilik kavramının yükselişi, Soğuk Savaşın Batılı demokrasi anlayışı ve pazar ekonomisi lehine sonuçlandığı sosyal ve ekonomik konjonktürde Wagner'in örgütlü modernlik adını verdiği dönemin yaşadığı derin krizin akabinde gerçekleşen sosyo-bilimsel arayışların bir sonucu olarak yorumlanabilir. Zira kavram her ne kadar 1970'lerde ortaya atılmış olsa da özellikle son yıllarda kazandığı popülerliğin nedeni bir modernlik krizi olarak uzam zaman ilişkilerinin problemli hale gelen yeni doğasının anlaşılması hususunda taşıdığı potansiyeldir. Daha önce genelde uzama yaptıkları vurgu ile karakterize olan "gömülü devletçilik", "teritoryal tuzak", "devlet merkezçilik" gibi kavramlara nazaran, metodolojik milliyetçilik kavramının sosyo-bilimsel literatüründeki daha yaygın kullanımı kavramın tüm eleştirileri kapsayıcı pozisyonu ile ilişkilendirilebilir. Zira problemi diğer kavramsallaştırma çabaları yeni dönemin uzam ve zamanla ilişkisi bağlamında mekan ve bölgeselliğe vurgu yaparken, metodolojik milliyetçilik eleştirisi daha geniş bir perspektif arayışının bir tezahürü olarak ön plana çıkmakta ve sosyal teori ve bilim anlayışlarının tartışılması için daha geniş bir zemin sunmaktadır.

⁴¹⁰ Pendenza, a.g.e., 4-6.

Literatürde ilk kez Herminio Martins tarafından kullanılan metodolojik milliyetçilik terimi, Schumpeter tarafından ortaya atılan ve Friedrich von Hayek ile Karl Popper tarafından üne kavuşturulan metodolojik bireycilik kavramından esinlenerek geliştirilmiştir.⁴¹¹ Felsefi temellerini, Kant'ın bireyi esas ontolojik hakikat olarak gören bakış açısından alan ve bireyin bir kollektivite adına araçsallaştırılmasına yapılan itiraz ile karakterize edilen ontolojik bireycilik kavramı ile yakından ilişkili olan metodolojik bireycilik, insana dair incelemenin yine insandan başlaması gerektiği varsayımı ile⁴¹² klasik liberalizmin kurucu unsurlarından biri haline gelmiştir. Tarihsel olarak Avusturya iktisat okulunun temel ilkeleri arasında yer alan metodolojik bireycilik kavramı bu anlamda “gruplar hakkındaki tüm önermelerin, bu gruplar ve onların ilişkisini oluşturan bireylerin davranışlarına ilişkin önermelere indirgenebileceği” iddiasındadır.⁴¹³ Bu anlamda “her karmaşık toplumsal durum, kurum ya da olay bireylerin bunların niteliklerinin, inançlarının ve fiziksel kaynaklarla çevrenin özgül bir düzenlemesinin bir sonucudur.”⁴¹⁴ Metodolojik bireycilik anlayışının yöntemsel açıdan liberal teoriye sunduğu imkan analizin hem aracı hem de temeli olarak bireye yapılan vurgu ile karakterizedir. Çünkü metodolojik bireycilik yalnızca toplumsal araştırmanın bireyden başlatılması iddiasını değil, bunun da ötesinde toplumsal fenomenlerin de bireylerin karakteristik özelliklerine indirgenecek şekilde formüle edilmesini içerir.⁴¹⁵ Liberal teori açısından vazgeçilmez sayılan bu metodolojik kabul, başta kavramın dikotomisi durumunda bulunan metodolojik bütüncülük olmak üzere yoğun biçimde eleştirilmiş ve analitik geçerliliği sorgulanmıştır.

Metodolojik bireyciliğin, metodolojik milliyetçiliğin anlaşılmasında sunduğu imkan bir analitik araç olarak taşıdığı anlam ve işlev ile ilişkilidir. Chernilo'ya göre, eğer metodolojik bireycilik, bireysel eylemlerin sonucunun bir toplamı biçiminde, toplumsal olgular olarak anlaşılıyor ise metodolojik milliyetçilik de ulusal toplumlar temelindeki uluslararası ilişkiler olarak kavranır; nasıl metodolojik bireycilik için toplumsal yaşam açıklaması bireyleri monad olarak addediyorsa, metodolojik

⁴¹¹ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 217.

⁴¹² Yayla, A. (2002). *Liberalizm*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Liberte Yayınları , 153-4.

⁴¹³ Yay, T. (2004). Avusturya iktisat okulunun tarihsel gelişimi ve metodolojisi. *Piyasa*, sayı: 11, 10.

⁴¹⁴ Watkins, akt. Giddens, A. (1999) .*Toplumsal kuruluşu*. (çev. H. Özel). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları , 282.

⁴¹⁵ Marshall, a.g.e., 74.

milliyetçilik için de modernliğin gelişmesinin açıklanması ulusal toplumların davranışları ile ilişkilendirilir.⁴¹⁶ Özellikle liberalizm için son derece açık ve anlamlı olan bu varsayım, toplumsal incelemenin metodolojik tercihini ve önceliğini de açıkça ortaya koyar. Metodolojik milliyetçilik açısından değerlendirildiğinde ise durum daha farklıdır. Çünkü Beck ve Sznaider'in de belirttiği gibi metodolojik milliyetçilik açık bir milliyetçiliğe dayanarak bir ya da birden çok sosyolog tarafından oluşturulmuş açık bir metodoloji (teori) anlamına gelmediği gibi⁴¹⁷ liberal gelenekte bilinçli bir tercih olarak seçilen metodolojik bireyciliğin aksine literatürün dikkat çeken bir özelliği olarak hiç kimse kendini metodolojik milliyetçilik lehine konumlandırmamaktadır.⁴¹⁸ Bu anlamda Wimmer ve Schiller kavramı kullandıkları bağlamın metodolojik bireyciliğe nazaran biraz daha geniş kapsamlı olduğunu belirtirler. Zira kavram, ulusların analizlerin temel birimleri olarak belirgin ve açık tasdikinin yanı sıra zımni bir biçimde ve hatta bilinmeden bu prensibin izlenmesini ve/ve ya modern dünya için milliyetçi doktrinin öneminin ihmal edilmesini ve gözden kaçırılmasını da içerecek biçimde kullanılmaktadır.⁴¹⁹ Bu anlamda metodolojik milliyetçilik kavramı hem kullanım biçimi hem de yeniden üretimi bakımından metodolojik bireycilikten farklıdır. Ancak biri bireyleri, diğeri toplumları kendi çıkarlarını kısıtlayacak her hangi bir dışsal sınır tanımayan otonom ve izole birimler olarak kabul ederler.⁴²⁰ Burada sosyal fenomenlerin açıklanmasında bireyi yegane referans noktası olarak alan metodolojik bireyciliğin bakış açısının metodolojik milliyetçilik versiyonu, sosyal bilimin referans noktasını ulusala kaydırır.

1974 tarihli çalışmasında metodolojik milliyetçilik kavramına ilk kez yer veren Martins, -aslında ulus-devlet olan- total yada kapsayıcı toplumun, sosyal analizler için standart, optimal ve hatta azami soyutlama/tecrit(isolate) olarak var sayıldığı genel bir varsayımın mevcudiyetine dikkat çeker. Çokkültürlü, polietnik toplumların da makro sosyolojik analizlerde yer almalarına ve karşılaştırmalı politikadaki gelişmelere rağmen, söz konusu analizlerin hakim eğilimi, sosyal realitenin ulusal ön tanımlarına bağlı kalan bir yaklaşımdan yana olmaktadır. Metodolojik milliyetçilik

⁴¹⁶ Chernilo, D. (2007). *A social theory of nation state*. London/New York: Routledge, 11.

⁴¹⁷ Beck, U., Sznaider, N. (2006). Unpacking cosmopolitanism for the social sciences: a research agenda, *British Journal of Sociology* Vol. No. 57 Issue No. 1, 2.

⁴¹⁸ Chernilo, D. (2011). The critique of methodological nationalism: theory and history. *Thesis Eleven*.106(1), 100.

⁴¹⁹ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 217.

⁴²⁰ Chernilo, D. (2007). *A social theory of nation state*. London/New York: Routledge, 11.

olarak tanımlanan ve siyasal milliyetçilikle beraber ilerlemesi zorunlu olmayan bu durum kendini sosyal bilimin problem ve fenomenlerine dair sınırın belirlenmesinde nihai birim ve sınır koşul olarak ortaya koymaktadır. Uluslararası sistem teorisi bile bu anlamda tümüyle metodolojik milliyetçiliğin aksi yönünde gidemez.⁴²¹ Martins, sosyal bilimlerde problemlerin ve fenomenlerin sınırlarının belirlenmesinde nihai bütünlük ve sınır şart olarak değerlendirilen “ulusal” problemin aşılması için transkültürel ve transnasyonal bir bakış açısını önermektedir.⁴²² Chernilo’ya göre Martin’in pozisyonu metodolojik milliyetçilik tartışmasının *mantıksal* versiyonu olarak nitelendirilebilir ve bu tez esas olarak metodolojik milliyetçiliğin sosyal teorinin kavramsal gelişimi düzeyindeki etkisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Martins’in katkısı yalnızca kavramı bulması değil, bu kavramın göndermede bulunduğu problemin gerçek olduğu kadar önemli olduğunu da vurgulamış olmasıdır. Analizinde metodolojik milliyetçiliğin doğuşunu, toplumun kendi kendine yeten bir imajı etrafında birleşen çok sayıda varsayıma dayalı otuz yıllık bir sürecin sonucuna bağlayan Martins, bunun sonucunda sosyal teorinin metodolojik milliyetçilik ile kirletilmiş olduğunu iddia eder.⁴²³

Metodolojik milliyetçilik terimini kullanmasa da bu terim ile ifade edilen tarihsel ve kuramsal probleme değinen isimlerden biri de A. Giddens’tir. Giddens, *İleri Toplumların Sınıf Yapısı* adlı çalışmasında toplum kavramının kullanımı ile ulusal toplum kavramının kullanımlara dikkat çeker;

“Sosyolojik analizin temel birimi olan ‘sosyoloğun toplumu’,-en azından endüstrileşmiş dünya ile bağlantılı olarak- daima yönetsel açıdan ulus-devlete bağımlı olmuştur ve olmaya da devam etmek zorundadır. Ne var ki, bu anlama gelebilecek bir ‘toplum’, sosyal teori içerisinde normalde ima edilmiş olan soyutlanmış ‘içsel olarak gelişen’ bir sistem asla olmamıştır.”⁴²⁴

Giddens’in yaklaşımını metodolojik milliyetçiliğin asli/sürekli versiyonu olarak nitelendiren Chernilo’ya göre, Giddens’in vurgusu ulus-devletin modernitedeki yeri üzerinedir. Giddens’in sorunu, metodolojik açıdan milliyetçi bir

⁴²¹ Martins, H. (1974). Time and theory in sociology (ed. Jon Rex.) Approaches to Sociology. An introduction to major trends in British sociology. London&Boston: Routledge & Kegan Paul., 276-7.

⁴²² Pendenza, a.g.e., 4.

⁴²³ Chernilo, a.g.e., 12-3.

⁴²⁴ Giddens, A. (1999). *İleri toplumların sınıf yapısı*. (çev.Ömer Baldık). İstanbul: Birey yayıncılık, 341-2.

kuramsallaştırmasının modernliğin metodolojik olarak milliyetçi bir tanımına yol açabileceği/ya da çoktan yol açtığı endişesinden kaynaklanmaktadır. Toplumun teorik açıdan kusurlu kavramsallaştırımının, ulus-devletin anahtar özelliklerinin tarihsel açıdan kusurlu bir kabulü ile eşleştirilmesi modernliğin gelişimi ve temel özelliklerinin son derece sorunlu bir görüntüsü ile sonuçlanır.⁴²⁵

Kavramın ikinci kez kullanan isim Anthony Smith olmuştur. Daha öncede bu probleme dikkat çeken Smith, *Milliyetçilik ve Klasik Sosyal Teori* adlı çalışmasında, sosyolojinin yatay ya da sınıfsal ayrımlarla meşgul olduğunu ve bunun etnik ya da ulusal diğer kırılma çizgilerini gölgede bıraktığını vurgular. 18. yüzyılın sonundaki ikiz devrimleri - Fransız ve Sanayi devrimi- takiben Avrupa sosyolojisi doğal olarak pre ve post endüstriyel/kapitalist toplum, moderne geçiş gibi konularla meşgul olmuştur. Böylece modernizasyon, sanayicilik ve sınıf mücadelesimodern makro sosyoloji için en önemli meseleler haline gelmişlerdir. Aynı dönemde sosyolojik teori ve araştırmanın ardındaki ana itici güç evrimsel “değişim yasaları” ya da düzen ve değişim problemidir. Milliyetçi doktrin, temelde, evrimsel ve milli gelişmenin yasaları ile ilgileniyorken, sosyoloji de milliyetçiliği ve ulusların gelişimini evrimsel değişim yasalarının ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür. İşte neden ulusların ve milliyetçiliğin çok uzun bir süredir sosyolojik bir veri (given) olarak kabul edildiği ve neden toplum çalışmasının her zaman ipso facto ulusun çalışılması anlamına geldiğini soruları bu durumla ilişkilidir. Temel sosyal verilerin neden her zaman ulus-devletler olarak adlandırılan büyük ölçekli birimler bakımından toplandığını ve değerlendirildiği ve bu bağlamda metodolojik milliyetçiliğin yaygınlığının sebebi bu durumdur.⁴²⁶ Chernilo’ya göre, Smith’in tezi, metodolojik milliyetçiliği, yakın geçmişte ulus-devletin evriminin bir sonucu olarak değerlendirdiği için tartışmanın *tarihsel* versiyonu olarak nitelendirilebilir.⁴²⁷

Bu üç düşünürün o dönemki çalışmalarında ortaya çıkan ve geliştirilen metodolojik milliyetçilik fikri, genel olarak değerlendirildiğinde;

“ulus-devletin, modern toplumun zorunlu ve doğal bir temsili olarak muamele görmesi(hali)...sosyal teorinin kilit kavramsal referansı olarak

⁴²⁵ Chernilo, a.g.e., 13.

⁴²⁶ Smith A. D. (1983). Nationalism and classical social theory. *The British Journal of Sociology* 34(1), 26.

⁴²⁷ Chernilo, a.g.e., 13.

toplum ideası ile modern ulus-devlet oluşumunun tarihsel süreçleri arasındaki eşitlik”

durumu olarak tanımlanabilir ve bunun sonucunda ulus-devlet ve modern toplum hem kavramsal hem de tarihsel açıdan birbirlerinden ayrılamaz hale gelirler.⁴²⁸ Beck ise metodolojik milliyetçiliği, ulus-devlet ile sosyal bilim arasında önemli ve genellikle bilinçsiz bir evlilik olarak nitelendirmektedir.⁴²⁹ Wimmer ve Schiller’e göre, metodolojik milliyetçilik, ulus-devletin sosyal bilimler tarafından doğallaştırılmasını ifade eden bir kavramdır. Böylece bu entelektüel yönelim, ülkelerin karşılaştırmalı çalışmaları için doğal birimler olarak var sayılmalarını, devletin toplumla eşit tutulmasını ve ulusal çıkarlar ile sosyal bilimin amaçlarının birleştirilmesini içerir.⁴³⁰ Bu öylesine güçlü bir eğilimdir ki Beck ve Levy’e göre, ulus-devlete dair sosyal bilim literatürünün önemli bir kısmı da, ulusal-ülkesel bağlamının sosyal ekonomik, siyasi ve kültürel süreçlerin analizleri için esas kap olarak kaldığı inancında olan dirençli bir metodolojik milliyetçiliğin içinde kalmıştır.⁴³¹

Chernilo’ya göre, toplum fikri ile ulus-devlet oluşumu arasında bir denklik iddiasına dayanan ve son derece yaygın olan bu eğilim hem tarihsel ve hem de kavramsal düzlemlerde bulunur. Tarihsel açıdan modernlikte ulus-devletin toplumun doğal ve zorunlu formu olması ve teorik olarak da sosyal teorinin ulusal kategorileri toplumun en soyut kavramlarını şekillendirmede kullanması, genel anlamda ulus-devleti, modernitenin doğuşunun açıklanmasında kilit faktör, sosyal teorinin gelişiminin ardındaki itici güç ve bir bütün olarak modernlik projesini bir arada tutan düzenleyici ilke haline getirmiştir.⁴³² Beck ve Sznaider’e göre de metodolojik milliyetçilik, hem toplumları, ulus-devlet toplumları ile eşitler hem de devletleri sosyal-bilimsel analizlerin başlıca odağı olarak görür. Böylece metodolojik milliyetçilik insanlığın doğal bir biçimde kendilerini içsel olarak ulus-devlet olarak organize eden ve dışsal olarak kendilerini diğer ulus-devletlerden ayıran sınırları kuran belli sayıda ulusa bölünmüş olduğunu varsayar.⁴³³ Yine Chernilo’ya göre,

⁴²⁸ Chernilo, D. (2011). The critique of methodological nationalism: theory and history. *Thesis Eleven*.106(1), 99.

⁴²⁹ Slater ve Ritzer, a.g.m., 265.

⁴³⁰ Wimmer A. and Schiller N.G. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: an essay in historical epistemology. *International Migration Review*. 37(3), 576.

⁴³¹ Beck, U. and Levy D. (2013). Cosmopolitanized nations: Re-imagining collectivity in world risk society. *Theory, Culture & Society* vol. 30(2), 4.

⁴³² Chernilo, D. (2007). *A social theory of nation state*. London/New York: Routledge, 2.

⁴³³ Beck ve Sznaider, a.g.m., 3.

sosyal teorinin kavramsal referansı olarak toplum fikri ile modern ulus-devlet oluşumunun tarihsel süreçleri arasında bu eşitlik hali gerçektir ve sosyal bilimlerde olduğu kadar toplumsal yaşamın içinde de bulunur. Buradaki toplum düşüncesi, modern toplumu açıklayan en önemli özelliklerde- sınıf oluşumları, büyüyen bürokratizasyon, yapısal farklılaşma- kuşatıcı bir varsayım(önkabul) haline gelir.⁴³⁴

Beck ve Sznaider, bu yaklaşımı benimseyen sosyal bilimcilerin, araştırmalarını yaparken yahut teorilerini oluştururken tıpkı Durkheim'ın toplumun bütünleşmesinde ifade ettiği gibi toplumun ulusal toplum ile eşit olduğunu kabul ettiklerini iddia ederler.⁴³⁵ Bu nokta özellikle önemlidir çünkü klasik sosyolojide toplum kavramına atfedilen sorgusuz üstünlüğün kökenleri, Durkheim'ın birey karşısında mutlak bir üstünlük tanıdığı toplum kuramından değilse de "toplum"un sosyolojide temel bir kavram olması fikrinden etkilenmiştir.⁴³⁶ Güçlü düşünsel kökleri olan Durkheimcı toplum anlayışı bu anlamda metodolojik milliyetçilik düşüncesinin kökenlerinin araştırılmasında başlıca referans noktalarından biri haline gelir. Aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışılacağı gibi bu arayış yalnızca Durkheim ile sınırlı da değildir.

Pries'e göre, epistemolojik açıdan değerlendirildiğinde, ulus/devlet/toplum arasındaki bu bağıntı, sürpriz olarak nitelendirilemez. Zira modern sosyolojinin doğuşu ulusal toplumun ve ulus-devletin kuruluşu ile çakışmıştır.⁴³⁷ Bu tarihsel çakışma elbette metodolojik milliyetçiliğin tek nedeni olarak gösterilemez. Ancak yukarıda da tartışmaya çalışıldığı gibi Billig'in değerlendirdiği bağlamda sosyolojik sağduyunun ulus-devlet imgesi ile örtüşen toplum tasavvuru, metodolojik milliyetçiliğin hem yaygınlaşmasına hem de gerek idiografik gerekse nomotetik bilimler bazında yeniden üretilmesine imkan sağlamıştır. Toplum kavramının, sosyal teori ve bilimdeki genel "bilinirliği" var sayımı üzerine kurulu tartışılmaz varlığı, söz konusu yeniden üretimi kolaylaştıran en önemli faktörlerden biri olarak nitelendirilebilir. Elbette toplum kavramının içinde var sayılan insan unsurunun, bir ulus-devlet içinde yaşayan insanlar olarak kabul edilmesi, başta insan hakları

⁴³⁴ Chernilo, D. (2011). The critique of methodological nationalism: theory and history. *Thesis Eleven*.106(1), 99.

⁴³⁵ Beck ve Sznaider, a.g.m, 2.

⁴³⁶ Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları*. (Beşinci Baskı). (çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 19.

⁴³⁷ Pries, L. (2005). Configurations of geographic and societal spaces: a sociological proposal between 'methodological nationalism' and the 'spaces of flows'. *Global Networks* 5(2), 168.

felsefesi açısından olmak üzere birçok bakımdan eleştirilebilir. Metodolojik milliyetçilik eleştirisi ise bu bağlamda konunun sosyal teori ve bilimdeki yeri açısından önemlidir.

Bu noktada belki de en önemli sorun metodolojik milliyetçilik olgusunun nasıl ortaya çıktığı ve nasıl bu denli uzun bir tarihsel süreç boyunca üretilmeye devam ettiğidir. İşte bu sorunlar, metodolojik milliyetçilik tartışmasının belki de en ilginç yönlerinden biri ile ilişkilidir. Zira Chernilo'ya göre, aslında modernitede ulus-devletin temel özellikleri ve yükselişinin anlaşılmasını açıkça ele alan literatürün dikkat çeken bir özelliği hiç kimsenin kendini metodolojik milliyetçilik lehine konumlandırmamasıdır. Üstelik kimsenin de metodolojik milliyetçiliğin aslında düşünmenin indirgemeci bir yolu olduğu iddiası ile yüzleşmeye hazır olmadığını fark etmek ilginçtir.⁴³⁸ Bu durumda aslında hemen hiç kimsenin lehinde bir pozisyon benimsediği iddiasında olmadığı ve hatta varlığını bile fark etmediği bir olguyu zamana ve her türlü değişime karşı bağımsız kılan nedir? Bu soru metodolojik milliyetçiliğe ilişkin güncel tartışmanın da en hayati sorunlarından biridir. Zira buradan çıkan sonuç, sosyal teori ve bilim anlayışımızın bir revizyona mı yoksa yeniden baştan tanımlanmaya mı ihtiyaç duyduğu ile ilişkilidir.

Ulus egemenliğine ilişkin tüm dünyanın solup gittiği ikinci modernlik çağını, yeni kavramsal perspektifler açan “sihirli bir şifre” olarak nitelendiren Beck, ilk modernlik çağı sosyolojisinin büyük ölçüde üstüne kurulduğu toplumun kap teorisi (container theory of society) anlayışının da bu anlamda eridiğini vurgulamaktadır.⁴³⁹ Beck'e göre, hakim toplumsal paradigma olarak ulus-devlet toplumu, toplum fikrinin yalnızca ulus-devlete uygulanabilir olduğu ön kabulüne dayanarak sosyolojik gözlem, ölçüm ve yorumları ulus-devlet bağlamında gerçekleştirildiği bir sosyolojik tahayyül üzerine inşa edilmiştir. Özellikle ekonomik küreselleşme sürecinin ulusal sınırlara kayıtsızlık, uzam-zaman sıkışması ve artan ağbağlar ile değerlendirildiği bu tahayyülün can alıcı noktası, Batı modernitesinin demokrasi, hukuk ve refah devleti gibi temel başarılarını mümkün ve gerçek kılanın yalnızca ulus-devlet olduğu hususundaki kabuldür. Dünya toplumu paradigmasına geçildiğinde bile ulus-devlete

⁴³⁸ Chernilo, a.g.m., 99-100.

⁴³⁹ Beck, U.(2000). The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity. *British Journal of Sociology* Vol. No. 51 Issue No. 1, 79.

ilişkin sorunlar güncelliklerini yitirmezler. Burada Beck'in de dikkat çektiği gibi en can alıcı soru neden sosyal bilimlerin hala toplumu -düzen prensibinin cisimleşmiş hali olarak- devletten türeyen bir varlık olarak gören gizli bir Hegelyanizm tarafından belirlendiğidir.⁴⁴⁰ Kadioğlu'nun, "Hegel'in tanrısallaştırdığı devlet ile milliyetçiliğin birleşmesi"nin birey olmayı, bir ulus-devletin üyesi -vatandaş- olmaya bağlaması şeklinde özetlediği durum,⁴⁴¹ yine aynı devlet kurgusunun bir başka veçhesini oluşturur. Buradaki temel problem ise, tekrar pahasına, sosyal teori ve bilimde bu durumun neden ve nasıl sürdürüldüğüdür.

Metodolojik ve normatif milliyetçilik ayrımına giden Beck ve Sznajder'e göre önceki sosyobilimsel gözlemcinin perspektifi ile ilişkilirken, sonraki siyasi aktörlerin müzakereci perspektiflerine göndermede bulunur. Normatif milliyetçilik her ulusun kendi kültürel, siyasi, ve hatta coğrafi sınırları ve ayırt edicilikleri bağlamında self-determinasyon hakkına sahip olduğu anlamına gelirken metodolojik milliyetçilik normatif iddiayı sosyo-ontolojik bir varsayım olarak kabul eder. Aslında bu sosyobilimsel duruş ulus-devletin kendini nasıl anladığı ile ilişkilidir. Toplum ve siyaset, hukuk, adalet, bellek ve tarih hakkında ulusal bir bakış açısı sosyolojik tahayyülü yönetir ve sosyal bilimcilerin bir çoğu, ulus-devletin birer mahkumu haline gelirler.⁴⁴² Wimmer ve Schiller'e göre ise, uluslararası topluluklar hakkındaki araştırmaların artması metodolojik milliyetçilikten uzaklaşmış bir perspektif değişiminin sonucudur. Buradaki "keşif", gözlemin yeni objelerinin görünüşünün değil, gözlemcinin epistemik hareketinin bir sonucu olarak da yorumlanmaktadır.⁴⁴³ Bu anlamda metodolojik milliyetçilik tartışmasının salt devlet (ulus-devlet) ile toplum arasında olduğu var sayılan uyuşmada sorun yaratan küreselleşme kaynaklı etkiler bağlamında değil, daha geniş bir perspektif dahilinde yapılması gerekmektedir. Wimmer ve Schiller'in bu konuda yaptıkları vurgu bu anlamda çok önemlidir. Zira ulus-devlet ile toplum arasında var sayılan bu ilişki esasında baştan beri problemlidir. Buradaki yenilik bu ilişkiye farklı bir perspektiften bakabilmenin mümkünlüğü ile ilişkilidir. Geçen bölümde tartışılan sosyal bilim ve teoride hakim bir eğilim olarak ulus-devlet perspektifinin eleştirisi sosyal bilimin kendinden kaynaklı

⁴⁴⁰ Beck, a.g.m, 80.

⁴⁴¹ Kadioğlu, a.g.e., 22.

⁴⁴² Beck ve Sznajder, a.g.m., 4-5.

⁴⁴³ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 218

problemlere dair bir öz sorgulamasın sonucudur. Burada gözlemci, kendi konumunu sorgulamaktadır.

3.2.2. Metodolojik milliyetçiliğin versiyonları

Schiller tarafından ulusaşırı çalışmaların önündeki başlıca engel olarak addeden metodolojik milliyetçilik kavramı, toplum ile ulus-devleti eşitliğinin yanı sıra sosyal bilimin amaçları ile ulusal çıkarların da birleşimi varsayımı üzerine şekillenen entelektüel bir yönelimdir.⁴⁴⁴ Bu noktada Chernilo metodolojik milliyetçilik probleminin tarihsel ve teorik olarak iki farklı düzeyde ele alınması gerektiğini iddia etmektedir. Bu iki düzeydeki argümanlar, birbirlerini tamamlayabilirler fakat ne kendiliğinden ne de zorunlu bir biçimde biri diğerini gerektirmez.⁴⁴⁵ Buna göre metodolojik milliyetçiliğin teorik versiyonları şunlardır;

1. Açıklayıcı argüman: Ulus-devletin yükselişi ve temel özellikleri modernitenin kendisinin doğuşu ve temel özellikleri ile açıklar. Bu anlamda modernite ulusal yörüngelerin bir toplamıdır.
2. Merkeziyet argümanı: Milliyetçilik, modern kültürdür ve modernite milliyetçi koşullarda rol alır.
3. Kap argümanı: Ulus-devlet modern sosyal yaşamın tüm yönlerinin kapsanmasında başarılıdır.
4. İnternalist argüman: Ulus-devlet, izole edilmiş, kendine yeten ve içsel olarak büyüyen bir birimdir.
5. Uluslararası sistem argümanı: Dünya doğal olarak, resmi olarak (şeklen) benzer ulusal birimlere bölünmüştür ve uluslararası sistem, şimdi yaklaşık 200 adet olan bu birimlerden meydana gelmektedir.⁴⁴⁶

Chernilo'ya göre, birinci argüman hariç diğerleri, ulus-devleti, moderliğin anahtar organize edici merkezi ve modern projenin neredeyse doğal bir biçimde

⁴⁴⁴ Schiller, a.g.m., 440.

⁴⁴⁵ Chernilo, a.g.m., 105.

⁴⁴⁶ Chernilo, a.g.m., 104.

civarında birleştigi bir mahâl olarak değerlendirmektedirler. Oysa birinci argüman ulus-devletin, kendi başına, modernitenin yapısal özelliklerini açıklayan başlıca sebep olarak görülmesini içermektedir. Wimmer ve Schiller, ulus-devleti merkezîyet argümanı doğrultusunda ele alırlarken; Giddens ve Billig, kap ve uluslararası sistem argümanlarına daha yakın durmaktadırlar.⁴⁴⁷ Muhtelif çalışmalarında, sosyologların toplumu olarak “ulus” anlayışına dikkat çeken Giddens, ulus-devleti, “modern çağın üstün güç kabı” olarak tanımlar.⁴⁴⁸ O’na göre ulus-devlet, kapitalizm ile beraber modern kurumların yaygınlaşmasını sağlayan en önemli kurumsal unsur olarak nitelendirilebilir.⁴⁴⁹ Ulus-devletin, bir kap olarak modern dünyada gördüğü işleve tek dikkat çeken Giddens değildir. “Kap metaforu” dahilinde devletin uzamsal imajının sosyal bilimdeki tartışılmaz varlığına ⁴⁵⁰ dikkat çeken çalışmaların yanında Gulbenkian Komisyonu’un *Sosyal Bilimleri Açın* çağrısında yer alan devletin artık “sosyal analiz için uygun bir sosyal-coğrafi kutu olmaktan çıktığı” iddiasına⁴⁵¹ dek uzanan tartışma, ulus-devletin, çeşitli düzeylerde bu kapsayıcı algılanış biçimine vurgu yapmaktadır. Uluslararası sistem argümanı ise özellikle Painter’in vurguladığı gibi devletlere ayrılmış durumda olan dünyanın eşit sayıda ulusal topluma da bölündüğünün var sayılması ile⁴⁵² ilişkili bir açıklama sunmaktadır. Burada sorun özellikle bu bölünmenin ne ölçüde doğal addediliyor olduğudur.

Metodolojik milliyetçiliğin teorik versiyonunun, moderniteni ile ulus-devleti bir arada ve hatta bir sebep/sonuç ilişkisi dahilinde değerlendiren ilk biçimi ise Chernilo’ya göre özellikle problemlidir. Zira ulus-devleti, modernliğin bir sonucu olarak değerlendirilmek yerine modernliğin temel nedeni olarak algılanmaktadır. Bu durum ulusun, modernitede ya da insanlık tarihi boyunca ontolojik açıdan bir veri (given) olarak tanımlanması ile de ilişkilidir.⁴⁵³ Bu anlamda Smith’in, ulusu tanımlama arayışında ona attığı tarihsel anlamın, metodolojik milliyetçilik sorunu bağlamında yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Smith’in milliyetçilik kuramı, ulusu, modernist kuramın aksine “modern öncesi dönemin etnik topluluklarının bir

⁴⁴⁷ Chernilo, a.g.m., 105.

⁴⁴⁸ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 164.

⁴⁴⁹ Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları*. (Beşinci Baskı). (çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 59.

⁴⁵⁰ Brenner, Jessop, Jones, MacLeod, a.g.e., 1-2.

⁴⁵¹ Gulbenkian Komisyonu. (2000). *Sosyal bilimleri açın*. (çev. Ş. Tekeli). İstanbul: Metis Yayınları., 80.

⁴⁵² Painter, a.g.e., 53.

⁴⁵³ Chernilo, a.g.m., 106.

devamı” olarak gören ve milliyetçiliği de ilkçilerin aksine “modern çağın bir ürünü” olarak değerlendiren⁴⁵⁴, etno-sembolcü yaklaşımın bir parçasıdır. Ulusu, tarihsel bir varlık olarak analiz etmek, bir problem teşkil etmese de, onu ontolojik olarak bir veri (given) biçiminde tanımlamak, bazı riskler barındırabilir. Chernilo’ya göre bu argümanın daha cesur bir versiyonu, Liah Greenfeld’in çalışmalarında bulunabilir.⁴⁵⁵ Ulus düşüncesi ile modernitenin kurucu unsuru arasında kurulan yakın ilişki ile karakterize olan Greenfeld’in yorumuna göre, milliyetçilik modernite tarafından tanımlanmamaktadır; tam aksine modernite, milliyetçilik tarafından tanımlanmaktadır. Üstelik Weberyan *social* (sosyal) düşüncesi, bu fikir için mantıksal bir temel de sağlamaktadır.⁴⁵⁶

Chernilo, metodolojik milliyetçiliğin tarihsel versiyonlarını ise şu şekilde sıralanmaktadır;

6. Yaygınlık argümanı: Ulus-devlet, sosyal bilim kanonunun en temel kör noktasıdır.
7. Görmezden gelme argümanı: Büyük sosyal teori, modernliğin gelişmesinde ulus-devletin önemini ihmal eder.
8. Kuvvetlendirme argümanı: Ulus-devleti geleneksel sosyal bilim yöntemleri ile ele alma teşebbüsleri, onun en temel özelliklerini doğallaştırır.
9. Avrupa merkezli argüman: Ulus-devlet büyük ölçüde Avrupalı bir kurum olduğu için metodolojik milliyetçilik, sosyal bilimlerin kaçınılmaz Avrupa merkezçiliğinin bir başka ifadesidir.
10. Yükseliş ve Düşüş argümanı: Sosyal bilimlerin ve ulus-devletin beraber evrimi kaderlerini de bağlar; sosyal bilimlerin mevcut krizi ulus-devletin kendi tarihsel düşüşü tarafından açıklanabilir.⁴⁵⁷

Bu açıdan değerlendirildiğinde altıncı argümanın yaygın varlığına dikkat çeken Wimmer ve Schiller’e göre, moderniteyi açıklayan klasik teori, ulus-devletin,

⁴⁵⁴ Özkırımlı, a.g.e., 204.

⁴⁵⁵ Chernilo, a.g.e., 114.

⁴⁵⁶ Greenfeld, a.g.e., 18.

⁴⁵⁷ Chernilo, a.g.m., 105.

milliyetçiliğin ve etnisitenin doğuşlarını açıklamada da kör bir noktaya sahipti. Özellikle klasik sosyal teorinin, başta milliyetçilik fenomeni olmak üzere ulusu ve ulus-devleti görmezden geldiği eleştirisi bu anlamda altıncı ve yedinci argümanları birbirine yaklaştırır. Milliyetçi biçimlerin, modern duruma ilişkin en karmaşık kurumsallaştırmalarda bile görünmez bir arka plan olarak hizmet etmiş olmalarına⁴⁵⁸ rağmen, milliyetçiliğin kendisinin sosyoloji teorisi ve siyaset biliminin marjinal bir parçası olarak değerlendirilmesi⁴⁵⁹, sosyal teori ve bilimin her iki argüman açısından da yeniden değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder.

Chernilo, özellikle yaygınlık argümanının-yani sosyal bilim tarihi boyunca iddia edilen yaygınlığının- genel kabul gören niteliğine dikkat çektikten sonra, bilhassa klasik sosyal teori bağlamında Wimmer ve Schiller'in burada da belirttiğimiz gibi yedinci argümanı, buna karşılık Smith, Giddens ve Billig'in sosyal teorinin ulus-devleti kuvvetlendirdiği ya da doğallaştırdığını vurgulayan sekizinci argümanı savunduklarını belirtir. Yani büyük (grand) sosyal teori, hem ulus-devleti çok büyüttüğü hem de çok azımsadığı için eşit derecede hatalı bulunmaktadır.⁴⁶⁰ Avrupa merkezilik argümanı, aslında başka bağlamlarda da sıklıkla dile getirilen bir eleştirinin, ulus-devlet özelinde yeniden değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Avrupa merkeziliği eleştirisi, özellikle, modernleşme teorileri bağlamında ulus-devlete atfedilen önem örneğinde olduğu gibi yaygın biçimde kullanılmıştır. Batının, gelişmekte olan ülkeler için önerdiği modelin en başat unsurlarından biri ulus-devlet inşası olmuştur. Nitekim Balibar'a göre, "toplumsal oluşumların zorunlu tek-çizgisel evrimi yanılması ile ulus-devletin, siyasal kurumun,...kendini sonsuza dek sürdürecektir 'nihai biçim' olarak sorgusuz kabul edilmesi arasında örtük ama sıkı bir dayanışma" bulunmaktadır.⁴⁶¹ Chernilo'ya göre dokuzuncu ve onuncu argümanlar, tüm metodolojik milliyetçilik biçimleri için zımni bir arka plan olarak kalmayı sürdürmektedirler.⁴⁶²

⁴⁵⁸ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 219-220.

⁴⁵⁹ Delanty, O'Mahony, a.g.e., xiii.

⁴⁶⁰ Chernilo, a.g.m., 109.

⁴⁶¹ Balibar, E.(2007). *Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji*, E. Balibar, I. Wallerstein (Der.) *İrk Ulus Sınıf*. (Dördüncü Baskı). (çev.N. Ökten). İstanbul, Metis Yayınları, 113.

⁴⁶² Chernilo, D. (2011). The critique of methodological nationalism: theory and history. *Thesis Eleven*.106(1), 109.

3.2.3. Metodolojik milliyetçiliğin tezahürü olarak sosyal teori ve metodolojik milliyetçiliğin eleştirisi

Metodolojik milliyetçilik kavramı, her ne kadar çeyrek yüzyılı aşkın bir süredir küreselleşme sürecinin klasik sosyal bilim literatüründe yarattığı kavramsal kargaşanın bir sonucu gibi görünse de esasında kuruluşundan itibaren sosyal bilime eşlik eden bazı temel sorunlara işaret etmektedir. Uzunca bir süre tartışmaların uzağında kalan konumu ile ulus-devlet-toplum eşitliği varsayımı, hakikatte temsil ettiği örtük ve belirsiz öğeleri de bu suretle başarıyla gizlemiştir. Metodolojik milliyetçilik eleştirisinin analitik açıklayıcılığı söz konusu örtük ve belirsiz öğelerin asıl karakterlerini ortaya koyma iddiasını ile karakterizedir. Ancak bu girişim, genel anlamda, devlet-toplum ilişkilerini spesifik olarak ise ulus-devlet-toplum ilişkisini açıklayan hangi kavram setlerinin eleştiriye tabi tutulacağını ve ileri bir adım olarak hangi kavramların aynen bırakılıp hangilerinin modifiye yahut terk edileceği sorununu da içermektedir. Metodolojik milliyetçilik eleştirisinin sınırını bu anlamda bu tartışmadan kaynaklanan gerilim çizmektedir.

Beck'e göre, hakim toplumsal paradigma olan ulus-devlet toplumu üzerine inşa edilen sosyal perspektif, toplum kavramının yalnızca ulus-devlete uygulanabilir olduğu iddiasını içermektedir. Bu noktada Beck'in kavrayışının tartışmada uç bir noktayı temsil ettiğini söyleyebiliriz. Üstelik Beck, ulus-devlet anlayışı üzerine inşa edilmiş bu bilim anlayışına dahil ettiği bir çok kavramı da kullanışsız olmanın da ötesinde birer yaşayan ölü yani zombi kategori olarak itham etmektedir.⁴⁶³ Artık, "verili sayılan ulus-devlet referans çerçevesi-..metodolojik milliyetçilik- sosyal bilimin ve siyaset biliminin dünya risk toplumundaki dinamikleri ve çatışmaları, ikilemleri ve ironileri anlamasını ve analiz etmesini engellemektedir."⁴⁶⁴ Beck'in bu yaklaşımını eleştiren Chernilo ise sosyal teoriye içkin bir metodolojik milliyetçilik anlayışının aslında gereğinden fazla bir biçimde abartıldığını iddia eder.⁴⁶⁵

⁴⁶³ Beck, U. (2000). The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity. *British Journal of Sociology* Vol. No. 51 Issue No. 1 , 80.

⁴⁶⁴ Beck, U. (2011). *Risk toplumu*. (çev. K. Özdoğan, B. Doğan). İstanbul: İthaki yayınları,(Eserin orijinali 1986'da yayımlandı), 363.

⁴⁶⁵ Chernilo, D. (2006). Social theory's methodological nationalism: myth and reality. *European Journal of Social Theory*. 9(1), 6.

Yukarıda tartışmaya çalıştığımız gibi toplum kavramının muhtelif tanımları arasında özellikle ön plana çıkan kavrayış, toplumun ne olduğuna dair herkesçe bilinen bir sağduyuya ve bu sağduyu ile ilişkili olarak teritoryal (ulus) devletin sınırlarını çizdiği toplumsal pratiklere işaret etmektedir.⁴⁶⁶ Üstelik metodolojik milliyetçilik eleştirisi ile ulus-devlet ile toplumu özdeş gören bu bakış açısının düşünüldüğünden çok daha geniş bir tarihsel ve düşünsel arka plana sahip olduğu iddia edilmektedir. Nitekim Wimmer ve Schiller'e göre Marx, Durkheim, Weber ve Parsons için artan farklılaşma, toplumun rasyonalizasyonu ve modernizasyonu tedrici bir biçimde etnik ve ulusal hassasiyetlerin önemini azaltmışlardı ve bu doğrultuda moderniteyi açıklayan klasik teori, ulus-devletin doğuşu, milliyetçilik, etnisite gibi konuları bir biçimde göz ardı etmişti. 19. ve 20. yy'a damgasını vuran milliyetçi siyaset ve çatışmalar-birkaç istisna dışında- akademideki hiyerarşik işbölümü sayesinde yalnızca tarihe havale edilmişler ve yukarıda sayılan projeleri etkilememişlerdir.⁴⁶⁷ Klasik sosyal bilimin kurucu isimlerinin milliyetçiliğin geleceği konusundaki bu öngörüsüzlükleri modern devletin ulusal karakterini ve bu karaktere bağlı olarak ortaya çıkan durum, kavram ve süreçleri sosyal teori açısından görece önemsizleştirmiştir. Milliyetçilik çalışmaları, mevcut siyaset teorisinin içinde elbette önemli bir yere sahiptir. Ancak toplumsal inşa eden kurum ve pratiklerin burada tartışmaya çalıştığımız bağlamda ulusal kökenlerinin geniş çapta bir incelenmesini içeren bir bakış açısı mevcut değildir.

Pries'e göre, metodolojik milliyetçilik ve onun ulusal toplum ve ulus-devlet biçiminde pekiştirilen toplumsal ve coğrafi uzamın çakışmasındaki ısrarcılığının eleştirisi hem kavramsal hem de metodolojik bir meydan okuma olarak doğmuştur.⁴⁶⁸ Bu meydan okumanın en önemli isimlerinden Wimmer ve Schiller, metodolojik milliyetçiliğin, ulusal açıdan sınırlı toplumları, tabii olarak verilmiş varlıklar olarak kabul ederek ulus-devleti doğallaştırdığını ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda yukarıda belirtildiği gibi örneğin uluslararası ilişkiler disiplinde, devletlerarası sistemin anarşik doğası, hegemonya gibi tartışmalar yoğun olarak yapılırken, ulus-devlet mefhumu bu tartışmaya dahil edilmemekte ve hatta İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya atılan modernleşme teorilerinde siyaseti organize

⁴⁶⁶ Wagner, a.g.e., 256, Billig, a.g.e., 65-6.

⁴⁶⁷ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 219-220.

⁴⁶⁸ Pries, a.g.m., 169.

etmenin zorunlu bir yolu olarak addedilmektedir. Keza iktisatta A. Smith'den Keynes'e dek birçok politik iktisatçı için ulusal ve uluslararası iktisat ayrımı tartışılmayan bir veridir. Hatta bağımlılık teorisi gibi daha geç tarihli teşebbüsler tek ulus odaklı Amerikan modernleşme teorilerini eleştirirken bu teoriyi devletler arasındaki hakimiyet ve sömürü modeli ile değiştirerek ulus-devleti mefhumunu analizin temel birimi olarak zımnen yeniden üretmişlerdir.⁴⁶⁹ Metodolojik milliyetçiliğin bir başka varyansı ise sosyal bilim tahayyülünün bölgeselleştirilmesi ve analitik odağın ulus-devletin sınırlarına indirgenmesidir. Uyumlu bir epistemik yapı oluşturan ve birbirlerini destekleyen bu üç biçim farklı alanlarda değişik etkiye sahiptirler. Bu anlamda “görmezden gelme” büyük anlatıda, “doğallaştırma” normal amprik bilimde ve “teritoryal sınırlama” milliyetçilik ve devlet inşası çalışmalarında daha baskındır.⁴⁷⁰

Skey'e göre, Billig, birçok sosyolojik çalışmada toplum kavramının ulus-devlet ile sorgusuz ve sualsiz bir biçimde ilişkilendirilmesini vurgularken, Wimmer ve Schiller gibi başka isimler, bu fenomenin çeşitli disiplinlerdeki varlığına dikkat çekmişlerdir. Varılan sonuç ise, metodolojik milliyetçiliğin ilkelerinin akademik alanda ya da başka yerlerde tartışılmaksızın kabul edilmesinin, ulus söylemlerini meşrulaştıran ve doğallaştıran geniş bir süreçler dizisinin bir parçası olduğudur.⁴⁷¹

Bu anlamda metodolojik milliyetçiliğin taşıdığı esas problemlerden biri uygulama kategorilerini analiz kategorisi olarak kabul etmesidir. Buradaki belirleyici mesele politik ve toplumsal hareketin kurucu esası olarak ulusal örgütlerin sosyo bilimsel gözlemci için artık yöneltici referans noktası olarak hizmet edememesidir.⁴⁷² Hatta bunun da ötesinde geleneksel kavramlar artık çağdaş toplumu yansıtmada konuya uygun araştırma soruları çerçevesindeki rolünü yerine getirememektedirler. Örneğin uzun süre uykuda kalan sivil toplum kavramı “dayanışmayı” devlet otoritesinden çözme ihtiyacı nedeniyle tekrar önemli hale gelmiştir.⁴⁷³ Sivil toplum kavramına olan ilgi son yıllarda dikkat çekici oranda artmıştır. Ancak bu artan ilgi

⁴⁶⁹ Wimmer ve Schiller, a.g.m, 221.

⁴⁷⁰ Wimmer ve Schiller, a.g.m, 225.

⁴⁷¹ Skey, M. (2009). The national in everyday life: a critical engagement with Michael Billig's thesis of banal nationalism. *The Sociological Review*. 57(2). 333-4.

⁴⁷² Beck ve Sznajder, a.g.m., 4.

⁴⁷³ Reis, a.g.m., 253.

dahilinde sivil toplum kavramının, örgütlü modernliğin sonu ile ⁴⁷⁴ beraber sosyal bilim literatürüne, “tekrar kazandırılan” bir kavram olduğu da hatırlanmalıdır. Şu halde kavram setlerinden tamamen vazgeçmek yerine tarihsel olarak taşıdıkları potansiyeli yeniden hatırlamak da mevcut arayışın bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Doğrudan metodolojik milliyetçiğe dönük bir eleştiri içermese de ulus-devletin varlığı hakkında farklı yorumlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda ulus-devleti topluma denk kabul edilen bakış açısının sosyal bilimdeki hakim konumu kabul edilmekle birlikte, ulus-devletin sosyal ve ekonomik form olarak varoluşunun sanıldığıının aksine gerçekte oldukça nadir şekilde tezahür ettiği iddiaları da bulunmaktadır. Walby’e göre ulus-devlete toplumun ana biçimi olarak muamele edilmesi dört açıdan sakıncalıdır. Her şeyden önce dünyada devletten daha fazla ulus bulunmaktadır. Birçok ulus ve ulusal proje kendi devletine sahip değildir, tam aksine diğer ulus ya da ulusal projelerle aynı devleti paylaşmaktadırlar. İkinci olarak ulus-devletler en gelişmiş oldukları zaman aslında birer imparatorluklardı. Ulus-devletlerin 1648 Vestfalya Anlaşmasından sonra genel politik ve sosyal form haline geldiği ve yükselişinin 18. ve 19. yüzyıllardan 20. yüzyılın ortalarında dek sürdüğü şeklindeki genel kabul, tarihsel gerçeklerle çelişmektedir. Zira söz gelimi, 19. yüzyılda İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz birer ulus-devlet değil, imparatorluklardı. Emperyalist imparatorlukların tebaaları kendilerini Avrupalı ulusların birer parçası olarak düşünmüyorlardı ve Avrupa’da ulusların ve ulusal projelerin temelini oluşturan sivil toplum kurumlarından farklı kurumlara sahiplerdi. Bu anlamda söz gelimi İngiliz ulusu, İngiliz devletinden daha küçük, daha sınırlandırılmış bir varlığa sahipti. Üçüncü olarak, devletlere ek olarak önemli ve çeşitli organizasyon yapıları da bulunmaktadır. Avrupa Birliği, bazı organize edilmiş dinler ile yönetimin global ve çok uluslu formları bu kurumsal yapılara örnek olarak gösterilebilir. Nihayet, verili bir alanda ulus-devlet egemenliği mitine rağmen, farklı kurumsal yapılar-devlet ve din gibi- çakışmaktadırlar. Bu farklı kurumsal organizasyonların sosyal yaşamın farklı alanlarını yönetmeleri anlamına gelmektedir.⁴⁷⁵ Bu anlamda özellikle ulus ve ulus-devlet kavramları hem tarihsel hem de düşünsel olarak toplumla özdeş değillerdir ve sayılamazlar. Böyle bir

⁴⁷⁴ Wagner, a.g.e., 257.

⁴⁷⁵ Walby, a.g.m., 529-31.

yaklaşım doğal olarak metodolojik milliyetçilik eleştirisini de abartılmış bir tartışma olarak değerlendirir. Ancak esasında Chernilo'nun yukarıda da yer verilen, sosyal teorinin ulus-devleti hem çok büyüttüğü hem de azımsadığı iddiası, metodolojik milliyetçilik eleştirisi için de yapılabilir. Zira metodolojik milliyetçilik tartışması ne sosyal teori ve bilimdeki tüm problemler için eleştirel bir imkan ne de önemi abartılmış haksız bir eleştiridir. Bu anlamda metodolojik milliyetçiliği, modern toplumun anlaşılması hususunda ulus-devlete hem bir kurum hem de bir kavram olarak daha dikkatli bakılması yönünde bir girişim olarak değerlendirmek daha anlamlı olacaktır.

Chernilo, burada başka bir noktaya daha dikkat çeker. Yalnızca ulus-devlet örneğinde değil; -klasik sosyal teori dönemi için- emperyalizm; -modernist sosyal teori çağı için- totaliteryanizm; -şimdiki sosyal teori için- küreselleşme ya da kozmopolitanizm modernitenin gerçek projesinin temsili olarak değerlendirilmektedir. Böyle bir yorumlama tarzı ise metodolojik emperyalizm, metodolojik totaliteryanizm ve metodolojik kozmopolitanizm biçiminde bir çeşit kavramsal fetişizme yol açma riski içerir. Tüm bu izm'lerin ortak özelliği tek taraflı bir açıklamanın hikayenin bütünü ya da en azından merkezi olarak algılanmasıdır.⁴⁷⁶

⁴⁷⁶ Chernilo, D. (2007). *A social theory of nation state*. London/New York: Routledge, 17-8.

4. BÖLÜM

ULUS-DEVLET, TOPLUM, MİLLİYETÇİLİK, SOSYAL TEORİ VE BİLİMİ YENİDEN DEĞERLENDİRMEK

Bu bölümde öncelikle ulus-devlet-toplum çakışmasındaki üçüncü tema olarak milliyetçilik tartışmaları bağlamında ulus-devletin ve toplumun eleştirel bir analizinin yapılması hedeflenmiştir. Bunun için öncelikle ulus-devletin sosyal bilim ve teorideki algılanışına yer verilmiş, ardından da klasik sosyal teori geleneğinin bu anlayışı ne ölçüde paylaştığı tartışılmıştır. Sosyal teori ve bilimin devlet-toplum çakışmasını aşma yönünde getirdiği öneriler yine bu bölümde ele alınmışlardır.

4.1. Ulus-Devlet, Toplum ve Milliyetçiliği Yeniden Değerlendirmek

Ulus-devlet-toplum çakışmasının teritoryal temeli, yalnızca topluma fiziki bir sınır çizmekle kalmaz. Bu teritoryal temeli siyasi olarak anlamlandıran ulus ve milliyetçilik kavramları, hem genel anlamda topluma hem de bu toplumu oluşturan bireylere siyasi bir kimlik de kazandırır. Özellikle metodolojik milliyetçilik eleştirisi bağlamında değerlendirildiğinde sosyal teori ve bilimin ulus-devlet ve milliyetçilik karşısındaki pozisyonlarının tekrar ele alınması gerektiği aşikardır. Ancak başta klasik versiyonu olmak üzere genel anlamda sosyal teorinin ve sosyal bilimin öncelikle milliyetçilik olmak üzere, ulus ve ulus-devlet meselelerini nasıl değerlendirmekte olduğu meselesi oldukça tartışmalıdır. Bir yandan sosyal evrim sürecinin ilk aşamalarına atfedilen ve geleneksel, komüniteryan, burjuva yada rasyonel öncesi bir fenomen olarak görülen milliyetçilik başarıya dayalı modern, rasyonalize edilmiş, bireyselleştirilmiş sınıf toplumunun yolu üzerindeki geçici(eğreti) bir fenomen olarak düşünülmüştür. Zira özellikle klasik kuramın öngörüsü, milliyetçilik ve vatanseverliğin yakında proleteryan bir enternasyonalizm (Marx ve Engels) ya da vatanseverlik sonrası ideal humain (Durkheim) tarafından yerle bir edileceği yönündedir.⁴⁷⁷ Diğer taraftan milliyetçilik kuramları da ulus-devletin ve milliyetçiliğin doğuşuna odaklanarak bu tartışmaya çok dahil olmamışlardır. Keza ulus inşası tartışmaları da bir taraftan isminden de anlaşılacağı

⁴⁷⁷ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 219-220.

gibi çoğunlukla ulusu devletle bir ve aynı şey olarak var saymış, diğer taraftan da milliyetçiliğin tezahürlerini ve bu süreçteki işlevini ihmal etmiştir. Oysa klasik liberal teori için, sivil ve milliyetçiliğin ötesinde bir deneyimin sonucu olarak ortaya çıkan devlet kurgusu esasında milliyetçiliğin liberal bir yorumuna dayanan birçok özellik barındırmaktadır ki bu milliyetçiliğin gizlenmiş bir başka versiyonuna dikkat çeker. Bu bağlamda genel sosyal teori içinde mütevazı bir yeri olan milliyetçilik teorilerinin, ulus nedir ve ne zaman doğmuştur soruları hakkındaki yoğun ilgisini, ulusların varlığının yaşadığımız modern dünyada nasıl sürdürüldüğü ve muhafaza edildiği konularında göstermemiş/yada gösterememiş olduğu iddia edilebilir.⁴⁷⁸ Klasik liberal ve Marksist toplum kuramlardan günümüze milliyetçilik ve ulus konularında genel olarak suskun bir tutumun benimsendiği ve milliyetçiliğin marjinal bir mefhum olarak algılandığı genel algı ortamında ulus-devlet, toplum, milliyetçilik arasındaki ilişkiye yeniden bakmayı bir zorunluluk haline getiren formül ise ulus-devlet toplum eşitliğidir. Sosyal bilim ve teoride metodolojik milliyetçilik olarak nitelendirilen bir kabulün görünmez hakimiyetini perçinleyen bu eğilim, ulus-devletin sosyal bilimdeki başat pozisyonunu da yeniden üretmekte ve topluma görünmez bir milliyetçi karakter eklemektedir. Oysa milliyetçiliğe dair genel algı bu özelliklerin görülmesini engellemektedir. Bu noktada özellikle milliyetçilik olgusuna ulus-devletin şekillenmesinde atfedilen anlamın, teoride aslında hak ettiğinden daha az yer bulduğu eleştirisi, konun daha kapsamlı bir biçimde anlaşılması iddiasının tarihsel ve kuramsal dayanağını klasik sosyal teoriye yöneltir.

4.1.1. Ulus-devletin müphemliği

Ulus-devlet, toplum kavramının aksine sosyal teori ve bilim açısından çok daha kolay tanımlanan bir kavrama işaret eder. Bu anlamda ulus-devletin, kavram olarak ifade ettiğinden daha fazla ya da daha az bir anlamı taşıdığını söylemek güçtür. Oysa “ulus-devletin modernite içindeki opak konumu”⁴⁷⁹ hakkında düşünmek, onun daha farklı bağlamlarda da değerlendirilmesi gerektiğine dair çağrı olarak da yorumlanabilir. Bu çağrının en güçlü hissedildiği alanlar sosyal teori ve bilim olacaktır. Zira ulus-devlet kavramı ve bu kavramdan kaynaklanan ilişkilerin üretiminde sosyal teori ve bilimin nasıl bir işlevi olduğu meselesi henüz yeterince

⁴⁷⁸ Skey, a.g.m., 333.

⁴⁷⁹ Chernilo, D. (2007). *A social theory of nation state*. London/New York: Routledge, 2.

tartışılmış değildir. Ulus-devletin sosyal teori ve bilimdeki algılanışı ile yakından ilişkili olan bu tartışma, tarihsel ve kuramsal açılardan birbiri ile ilişkili ancak tamamıyla farklı kategoriler olan ulus, toplum ve kimi kez devletin birbirlerinin yerine kullanılmalarının sosyo-bilimsel bir referans olarak ulus-devletin tanımlanmasını ne ölçüde ve nasıl etkilediği tartışması ile ilişkilendirilerek değerlendirilebilir. Burada iki ana sorun düzeyi tespit edilebilir.

- Ulus-devletin kuramsal inşası, onun bir zorunluluk olarak yeniden üretilmesini içeren evrimsel bir yorumdan mı ibarettir?
- Ulus-devletin doğallaştırılmasına dayalı hakim bir kuramsal yorum, ulus-devlet - toplum çakışmasını ne ölçüde meşrulaştırabilir?⁴⁸⁰

Ulus-devletin kuramsal inşasının, onun bir zorunluluk olarak yeniden üretilmesini içeren evrimsel bir yorumdan mı ibaret olduğu problemi dolaylı olarak “nihayetinde *neden* Avrupa devletlerinin ulusal devletin değişik tiplerine dönüşmüş olduğu”⁴⁸¹ sorusuna verilen yanıtlarla ilişkilidir. Çünkü bu soruya verilecek yanıt ya da yanıtların arayışı, yalnızca bir devlet formunun doğuşu ya da dönüşümüne dair tezleri içermez. Ulus ve milliyetçilik üzerine yapılan analizlerde genelde dolaylı olarak yer bulan ulus-devlet tahlillerinde ve doğrudan ulus-devleti açıklama iddiasında olan özellikle tarihi araştırmalarda, tartışmaya çalıştığımız özgün problem doğrultusunda önemli bir başka arayışın izi sürülebilir: Ulus-devletin tarihsel ve kuramsal varlığının nasıl algılandığı. Bu algılama biçimi ise ulus-devletin zorunlu bir siyasal, toplumsal ve hatta bilimsel varlığa (birime) dönüşmesi problemi açısından taşıdığı risk sebebiyle önemlidir. Chernilo’nun vurguladığı gibi ulus-devletin tarihi ve temel özellikleri, modernitenin tarihi ve temel özellikleri ile çakıştığında ve ulus-devlet moderniteyi düzenleyen doğal ve zorunlu ilke olarak düşünüldüğünde, ulus-devletin varlığı bir fetiş haline gelir.⁴⁸² Ulus-devlete dair bu zorunluluk savı başka riskler de taşıyabilir. Ulus-devleti analiz etme teşebbüsünde

⁴⁸⁰ Ulus-devlete referansla tanımlanan bir çok kavram bulunmaktadır; yurttaşlık, demokrasi, egemenlik gibi. Bu referanstan kaynaklı özgül ilişkilerin mahiyeti ve geleceğine ilişkin teorik tartışma, her bir kavram açısından tek tek analiz edilebilir ve muhtelif çalışmalarda bu tarz analizler yapılmıştır. Burada özgün tartışma konusu bağlamında tartışma bu iki sorunsal ile sınırlı tutulmuştur.

⁴⁸¹ Tilly, C. (2001). *Zor sermaye ve Avrupa devletlerinin oluşumu*. (çev. K. Emiroğlu). Ankara: İmge Kitabevi, (Eserin orijinali 1990’da yayımlandı), 24.

⁴⁸² Chernilo, a.g.e., 18.

tesadüfler ve teleolojiler arasındaki ince yolda ilerlemenin zorluğuna dikkat çeken Tilly'e göre, "Bir yanda kralların ve savaşların ard arda geldiği, bütün tarihin *sui generis* görüldüğü tesadüflerin anlamsız duvarları, öte yandan devlet oluşumunun bütün tarihi açıkladığı teleolojinin uçurumu vardır."⁴⁸³ Üstelik bu açıklama girişimlerine, hem ulus-devleti, hem milliyetçiliği hem de bunlar arasındaki ilişkileri özcü (foundantionalist) ya da indirgemeci (reductionist) bir biçimde değerlendirme riskleri de eşlik ederler.

Ulus-devletin zorunlu bir kategori olarak var sayılması -bilinçli ya da bilinçsiz- ulus-devlet ile beraber temsil ettiği kategorilerin doğallaştırılması ve yeniden üretilmesi sonucunu doğurabilir. Ulus-devletin sosyal ve siyasal teori açısından taşıdığı anlam milliyetçilik, ulus, ulusal kimlik kavramlarına değinmeden anlaşılamaz. Zira Özkırımlı'nın belirttiği gibi milliyetçiliğin kendine özgü siyasal ve kültürel gündemi, ulusların kendi kaderlerini tayin etmesi ilkesi çerçevesinde örgütlenmiş ulus-devletlerin mümkün olabildiğince geniş siyasal, kültürel ve ekonomik özerkliğe sahip oldukları bir dünya düzeni öngörmektedir.⁴⁸⁴ Bu anlamda milliyetçiliğin analizi, hem kuramsal düzeyde milliyetçiliğin hem de milliyetçiliğin ulus-devletle ilişkisi bağlamında ortaya çıkan tarihsel özgüllükteki somut ilişkilerinin nasıl kurulduğunu da içerir. Bu yüzden de ulus-devleti ve ona eşlik eden sistemi kavrama uğraşı hem kurumsal hem de tarihsel analizleri bir arada ihtiva eder.

Diğer taraftan genel anlamda değerlendirildiğinde, kapitalizm, modernite, sanayileşme gibi süreç ve olgularla olan ilişkisinin ulus-devletin teorizasyonunun hakim karakterini de belirlediği görülmektedir. Zira genelde belirleyici bir karakterin yön verdiği farklı analitik yaklaşımlar mevcuttur ve bu yaklaşımların içsel çelişkisi ulus-devletin -özellikle doğuşunun- bu belirleyenlerden birine indirgenme riskidir. Benzer bir risk ulus-devletle yakından ilişkili milliyetçik mefhumunun analiz edilme çabalarında da görülür. Calhoun'a göre, bu suretle milliyetçiliği açıklayan herhangi bir tekil nedene-etnik kimlik, sanayileşme, eski ve yeni seçkinler arasındaki statü kaygıları vs. gibi- "ana değişken" muamelesi yapmak milliyetçiliği olduğundan daha küçük bir şeye indirgeyerek, aslında milliyetçilik olarak düşünebilecek şeylerle baş

⁴⁸³ Tilly, a.g.e., 69.

⁴⁸⁴ Özkırımlı, U. (2008). Giriş, U. Özkırımlı(Der.) 21. *Yüzyılda milliyetçilik*. (çev. Y. Başkavak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3.

etmeyi güçleştirir.⁴⁸⁵ Üstelik Özkırımlı'nın belirttiği gibi, milliyetçiliğin akademik bir araştırma konusu olarak uzun süre göz ardı edilmesi ve son dönemde yapılan çalışmalarda da Bosna, Somali, Ruanda gibi etnik çatışma problemleri dahilinde milliyetçiliğin öneminin vurgulanması eğilimleri, sosyal bilimlerde milliyetçiliğin doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemediği bir alanı bulmadaki güçlüğü rağmen son derece yaygındır.⁴⁸⁶

Milliyetçiliğin özellikle sosyal bilimde belli bir alana özgüllenmişliği ve bu alan dışında tahayyül edilemesinin güçlüğü birçok örnekte görülebilir. Billig, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de lisans düzeyinde yazılan kitaplarda milliyetçiliğe ya birkaç sayfa yer verilmesine ya da hiç yer ayrılmamış olmasına dikkat çeker. Üstelik bu durum salt ders kitapları ile sınırlı da değildir, akademik metinlerde de benzer bir eğilim söz konusudur.⁴⁸⁷ Bu noktada sorun, ulus-devlet analizlerinin bu problemi ne derece paylaştığıdır. Milliyetçilik tartışmalarının ayrılmaz bir parçası olan ulus-devlet kategorisine dair analizler de gerek doğrudan bu tartışmalarda gerekse ulus-devleti analiz eden tarihsel araştırmalar bağlamında yukarıdaki eleştiriden nasibini alır. Her ne kadar ulus-devlet kavramı milliyetçilikten ayrı bir kategoriye temsil etse de ulus-devletin özelde milliyetçilik genelde ise sosyal ve siyasal teori açısından taşıdığı anlama değinen eleştirel metinler bulmak oldukça güçtür. Bunun yerine genelde devletin "kavramsal kutular olarak kendinden menkul niteliği"nin⁴⁸⁸ ve bu nitelikten kaynaklanan ilişkilerin tartışılmaksızın normal -ve hatta doğal- sayılması ve ulus-devletin en geniş anlamı ile milliyetçilik ile olan ilişkisinin görmezden gelinmesi şeklindeki zımni bir söylemin sosyal bilimdeki egemenliği söz konusudur.

Bu bağlamda ikinci ana problem, ulus-devletin doğallaştırılmasına dayalı hakim bir kuramsal yorumun, ulus-devlet-toplum çakışmasını ne ölçüde meşrulaştırabileceği sorusudur. Burada ilk problem ikincisi ile yakından ilişkilidir çünkü milliyetçiliğin, sosyoloji teorisi ve siyaset biliminin marjinal bir parçası olarak

⁴⁸⁵ Calhoun, a.g.e., 29.

⁴⁸⁶ Özkırımlı, U. (2013). *Milliyetçilik kuramları*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları,13.

⁴⁸⁷ Billig, a.g.e., 64-5.

⁴⁸⁸ Gulbenkian Komisyonu, a.g.e., 79.

algılanması⁴⁸⁹ ve özellikle klasik teorinin milliyetçilik konusundaki suskunluğu ⁴⁹⁰ ulus-devletin algılanma biçimi ile yakından ilişkilidir. Oysa

“...toplumumuzun imgesi ulus-devlettir. ...Eğer millet evrensel bir şeyin (bir ‘toplumun’) bir varyantından ibaretse yeniden üretilmesini sağlayan süreçlerin özel terimlerle ifade edilmesine gerek yoktur. Kendi hususiyetleri ‘norm’, ‘değer’, ‘toplumsallaşma’ vb. gibi genel terimlerin altında sınıflandırılabilir. ‘Milliyetçiliğin’ bu bağlamda bir sorunsal olarak belirmesi zaruri değildir. Ancak, kendi ‘toplumlarına’ sahip çıkmak için çabalayanların ve ya ‘bizimkinin’ bütünlüğünü tehdit edenleri ve ya aşırı faşizan bir milliyet siyaseti güdenleri ayırt etmek için özel bir konu başlığı olarak geri dönebilir.”⁴⁹¹

Klasik toplum kuramının milliyetçilik karşısındaki suskun tutumunun ya da milliyetçiliğin marjinalleştirilmiş bir mefhum olarak algılanmasının çok farklı versiyonları vardır. Milliyetçiliğin marjinal örneklerine yönelmiş bir teorik perspektifin en önemli eksikliklerinden biri ise milliyetçiliğin, hem kavramsal hem de fiili olarak ulus-devletin içine gizlenmiş ve tarafsızlık iddiasındaki sosyal bilimlerin bile temel sayıltılarından olan bir “toplum” imgesi dahilinde her an ve her gün yeniden üretilen bir başka biçimini görmezden gelebilmesidir.

Yukarıda kısaca değinilen çakışma hali sadece toplum ile ulus açısından değil, ulus ile devlet açısından da söz konusudur. Connor, “terminolojik kaos” olarak nitelendirdiği “tanım” problemi dahilinde, ulus ile devlet kavramlarının birbirinin yerine kullanılma biçimlerine dikkat çeker. Terminolojideki bu dikkatsiz kullanım, milliyetçilik tartışmalarının sürdürüldüğü entelektüel-kültürel çevrede oldukça yaygın bir etkiye sahiptir.⁴⁹² Aynı duruma dikkat çeken Wallerstein, günlük bilimsel kullanımda toplumsal tabaka ya da toplumsal kategori sayısının çokluğunu vurgular: sınıf, kast, milliyet, yurttaşlık, etnik grup vs. gibi. Belirsiz ve örtüşmüş durumda olan kategorilerin standart tanımları da bulunmamaktadır.⁴⁹³ Bu yaygın örtüşme ve belirsizlik halinin bir başka versiyonu olarak toplum, devlet ve ulusun aynı vasıfta ve birbirleri yerine kullanılabilen kavramlar haline gelme gelmesi, yalnızca bir

⁴⁸⁹ Delanty, O’Mahony, a.g.e. xiii

⁴⁹⁰ Özkırımlı, a.g.e., 47 ve 55.

⁴⁹¹ Billig, a.g.e., 67.

⁴⁹² Connor, W. (1994). *Ethnonationalism: the quest for understanding*. New Jersey, West Sussex: Princeton University Press. 96-7.

⁴⁹³ Wallerstein, I. (2007) Bağımsızlık sonrası siyah Afrika’da toplumsal çatışma: Yeniden değerlendirilen ırk ve statü grubu kavramları, E. Balibar, I. Wallerstein (Der.) *İrk ulus sınıf*. (Dördüncü Baskı). (çev. N. Ökten). İstanbul: Metis Yayınları, 225.

kavramsal kargaşa olmanın ötesindedir. Anthony Smith'in belirttiği gibi, milliyetçi prensibin devam eden önemi hakkındaki sessizlik, metodolojik bir problemden kaynaklanmaktadır. Milliyetçi biçimler, aslında modern duruma ilişkin en karmaşık kurumsallaştırmalarda bile görünmez bir arka plan olarak hizmet etmişlerdir.⁴⁹⁴ Aslında özellikle Smith'in vurguladığı gibi 18. yüzyıldan itibaren vatanseverliğin gücü ve devletin kendi nüfusunu vatandaş olarak homojenize etme kabiliyeti, düşünürleri etkilemişti. Ancak yine de Fransız ve İskoç Aydınlanmacılarından, 19. yüzyıl sosyologlarına -Rousseau ve Herder'in kısmen istisna olarak nitelendirilebilecek fikirleri dışında- dönemin düşünürleri uluslar ve milliyetçilik konularına yeterli ilgi göstermemişler ya da ulusal karaktere dair fikirlerini geliştirerek düzenli bir biçimde ortaya koymamışlardır. Saint Simon, Comte gibi sosyolojinin kurucu isimlerinin tezlerini ortaya koyduğu bu dönemin ana meselesi, ikiz devrimler (Fransız devrimi ve İngiltere'de gerçekleşen sanayi devrimi) üzerine yoğunlaşmış ve çevrelerindeki bulgulara rağmen uluslar ve milliyetçiliğin tahlili konusunda başarısız olmuşlardır. Yine Smith'e göre, sosyal evrimci düşünceler de -özellikle de Marksizm- Hegelyan mirasın ve Avrupa merkezli devrimci amaçlarının etkisiyle Avrupa merkezci bir bakış açısının dışına çıkamamışlardır.⁴⁹⁵ Bu anlamda klasik sosyal teorinin kurucu isimleri kabul edilen Marx, Durkheim ve Weber'in, Smith'in bu tespitlerini ne ölçüde haklı çıkardıkları sorulabilir. Diğer taraftan milliyetçilik meselesi bir bütün olarak değerlendirildiğinde, klasik sosyal teorinin konuyu ele alış biçimini, tümüyle yetersiz bulanlar olduğu da belirtilmelidir. Örneğin, Berlin'e göre Condorcet'ten, Saint Simon'a; Tocqueville'den Marx, Weber, Durkheim ve Weber'e dek uzanan ve bu uzun düşünce geleneği dahilinde çok daha fazla ismi de içeren toplum tartışması içinde "garip bir boşluk" bulunmaktadır. 19. yüzyıl Avrupasına damgasına vuran bu hareketin siyasal, kültürel, sanatsal ve kitlesel tüm etkilerine rağmen, gelecekte başat bir rol oynayacağı dönemin önemli düşünürlerinin hiçbiri tarafından öngörülememiştir.⁴⁹⁶

Ulus-devlet-milliyetçilik ilişkisinin dolaylı bir biçimde nasıl algılandığı meselesi bağlamında özellikle liberal ve Marksist kuramların konuya yaklaşma biçimlerine

⁴⁹⁴ Wimmer A. and Schiller N.G. (2002). Methodological nationalism and the study of migration. *European Journal of Sociology*. 43(2), 220.

⁴⁹⁵ Smith, a.g.m., 20-2.

⁴⁹⁶ Berlin, I. (2008). *Kirpi ile tilki.*, M. Borovalı (Der.). (çev. M. Tunçay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 303-6.

kısaca değinmek aydınlatıcı olabilir. Ancak öncelikle şunu belirtmek gerekir ki milliyetçiliğin özellikle başlangıçta bir realite olarak Marksist ve liberal kuramlarca öngörülmemiş ve yeterli biçimde ele alınmamış olması eleştirisi eklendiğinde ulus-devletin analizi daha da güçleşmektedir. B. Anderson, Marksist ve liberal teorilerin bu konudaki gecikmişliklerinden kaynaklanan çabalarını, Kopernik öncesi bilginlerin, Batlayamus sistemindeki tutarsızlıkları açıklamak için giriştikleri “görünüştü kurtarma” çabasına benzetmiştir.⁴⁹⁷ Bu geç kalınmışlığa eşlik eden bir başka sorun ise Billig’in “bizim vatanseverliğimiz, onların milliyetçiliği” olarak nitelendirdiği durumdur;

“Bastırılmış olan, Ortodoks sosyal bilimin metinlerinde tamamıyla unutulmuş değildir; çünkü metinsel olarak değişik bir biçim altında geri dönebilir. Ulus-devletimize karşı duyduğumuz sadakat savunulabilir ve hatta övülebilir... ‘Bizim’ milliyetçiliğimiz, milliyetçilik olarak takdim edilemez; o tehlikeli akıl dışı, aşırı ve yabancıdır. Bizimkisi için yeni bir hüviyet, farklı bir ad bulunmuştur. ‘Bizim’ milliyetçiliğimiz ‘vatanseverlik’ olarak belirir...”

Sonuçta, bazı sosyal bilimciler vatanseverliğin ve milliyetçiliğin birbirinden çok farklı iki ruhsal durumu temsil ettiğinde ısrar ederler.”⁴⁹⁸

Bu noktada öncelikle liberal bir söylem olarak milliyetçiliğin nasıl anlaşıldığına bakmak faydalı olacaktır. Smith’in vurguladığı gibi “Batılı” ya da sivil bir model olarak, yeni bir tür siyasa- “rasyonel devlet”- ve yeni bir topluluk türü- “teritoryal millet”- ilk kez Batı’da ortaya çıkmış ancak daha sonra Batılı olmayan hatta Batı normlarının dışına çıkan düşünceler üzerinde dahi etkili olmuştur.⁴⁹⁹ Batılı modelin temel karakteristik özellikleri, tarihi ülke, yasal-siyasal topluluk, topluluk fertlerinin yasal-siyasal eşitliği ile ortak sivil kültür ve ideolojidir. Batılı modelin karşısında ise “etnik” millet modeli yer alır. Adından da anlaşılacağı gibi etnik köken vurgusuna dayanan bu millet anlayışı, milleti, hayali bir üst aile olarak görmektedir. Batılı sivil modelde halk, etnik milletin aksine ailevi köklere değil, ortak yasa ve kurumlara tabi siyasi bir topluluk olarak tanımlanmış; bir milletin mensubu olma bireyin organik olarak doğduğu topluma bağlı olarak tanımlanmamış, bireyin iradi tercihine

⁴⁹⁷ Anderson, B. (2011). *Hayali cemaatler*. (Altıncı Baskı). (çev: İ. Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları, 18.

⁴⁹⁸ Billig, a.g.e., 68.

⁴⁹⁹ Smith, A.D. (2010). *Milli kimlik*. (Altıncı Baskı). (çev: B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları, 25.

bırakılmıştır.⁵⁰⁰ Batılı sivil modelin millet kavrayışının liberal kuramın var sayımları ile örtüşen yönleri son derece açıktır. Keza Hobsbawm'ın vurguladığı gibi, devlet=millet=halk denklemi hem devrimci-demokratik hem de milliyetçi anlayışlar açısından geçerli bir denklem olmuştur. Burada milliyetçilerin bakış açısına göre politik birimlerin yaratılması anlamında kendilerini ötekilerden ayırabilecek bir topluluğun varlığı meselesi önemli iken, devrimci demokratlar için egemen yurttaş-halk=devlet denklemi milleti oluşturmaktaydı.⁵⁰¹ Liberal millet oluşturma'nın belirleyici kriterleri, etnik köken, dil, ortak tarihe dayalı millet anlayışı değildir.⁵⁰² Hobsbawm'a göre, burjuva liberalizminin muzaffer çağı olarak nitelendirilebilecek olan 1830-1880 tarihleri arasında millet ve milli devletler liberal ideolojinin bir parçası olarak görülüyorlardı. Liberal ideolojinin perspektifince "millet", bir "ilerleme" olarak anlaşılıyordu ve küçük halkların daha büyük olanlarca asimile edilmesi anlamını taşıyordu. Modern millet fikrinin parçası olduğu liberal ideoloji için özgürlük, eşitlik ve kardeşlik anlayışını yansıtıyor ve bu anlamda muhafazakar ve geleneksel çevrelerce eleştiriliyordu. Liberal teori için, "millet'in gerekçesi, insan toplumunun tarihsel gelişmesinin bir aşamasını temsil etmesiydi."⁵⁰³ Nitekim Wimmer ve Schiller'in dikkat çektikleri gibi daha sonraları Batılı devlet inşası, özellikle Rawls gibi siyaset felsefecilerinin yazılarında ulusal olamayan, sivil, cumhuriyetçi ve liberal bir deneyim olarak yeniden kurgulanmıştır.⁵⁰⁴

Batılı sivil modelde vurgu, yasal ve siyasal topluluk fikri ile aynı zamanda doğan bir yasal eşitlik fikrini içerir. Yurttaşlık anlayışına sıkı bir biçimde bağlanmış olan hak ve görevler, Batı düşüncesindeki millet modelinin önemli bir tamamlayıcısı olmuştur.⁵⁰⁵ G. Taylor'a göre, ulus-devlet, teritoryal açıdan tanımlanmış milliyet temelinde liberalizm ve demokrasinin Aydınlanmacı değerlerinin evrenselleşmesini kurumsallaştırmakla kalmamış aynı zamanda evrensel ve özcü kategoriler etrafında sabit ve istikrarlı politik kültürlerin ve yine istikrarlı kimliklerin sürdürülmesinde merkezi bir rol üstlenmiştir.⁵⁰⁶ Diğer taraftan Dieckhoff'a göre, sivil milliyetçilik

⁵⁰⁰ Smith, a.g.e., 28-9.

⁵⁰¹ Hobsbawm, E. (1993). *1780'den Günümüze milletler ve milliyetçilik*. (çev. O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 38.

⁵⁰² Hobsbawm, a.g.e., 51.

⁵⁰³ Hobsbawm, a.g.e., 56-9.

⁵⁰⁴ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 224.

⁵⁰⁵ Smith, a.g.e., 27.

⁵⁰⁶ Taylor, G. (2010). *The New Political Sociology*. New York, Hampshire: Palgrave Macmillan, 55.

sorunu bağlamında ulusal aidiyetin demokratik normlara bağlılıkla eş tutulduğu bir bakış açısı, devletin kültüre yüklediği anlamı görmezden gelir. Aslında devlet ulusal bütünlüğü güçlendirmeye çalışırken “ulusun özgünlüğünü ve özgüllüğünü” de yüceltir.⁵⁰⁷

Genel anlamda değerlendirildiğinde milliyetçilik incelemelerinin bir özelliği de milliyetçiliğin *evrenselci/liberal/sivil* versiyonu ile *tikelci/etnik*/-hatta *liberal* olmayan versiyonlu arasında bir zıtlığa ilişkin olmasıdır.⁵⁰⁸ Üstelik bu zıtlık, ilki, vatandaşların hür siyasal ortaklığının bir neticesi olarak sözleşme ile kurulan; ikincisi kültürel bir cemaatin, bir kimlik duygusunun sonucu olarak tezahür eden iki farklı ulus tipine işaret eder. İlki Aydınlanma düşünürlerinin öngördüğü ve Fransız devriminin sonucu olan Fransız tarzı ulustur ve Meinecke'nin siyasal ulusuna (*Staatsnation*) karşılık gelir. İkincisi ise kültürel ve organik bir bütünü yansıtan Alman tarzı ulustur ve kültürel ulus (*Kulturnation*) fikriyle ifade edilir.⁵⁰⁹ Bu noktada Alman ve Fransız milliyetçilik geleneklerine ve ulus anlayışlarına dair küçük bir parantez açılabilir. Fransız geleneğinde ulus, “devletin kuramsal ve ülkesel çatısı” ile ilişkilendirilmiş ve ulusallık anlayışı devlet merkezci ve Fransız ulusuna dahil olma anlamında kültürel asimilasyoncu bir karakterle tanımlanmıştı. Oysa Alman geleneğinde başlangıçta soyut bir vatandaşlık fikrine ve bir siyasi hedefe dayanmayan Alman ulus fikri, “evrensel siyasi değerlerin taşıyıcı olarak değil, kültür, dil ve ırk bakımından organik bir cemaat olarak” ulus anlayışı üzerine inşa edilmişti.⁵¹⁰

Temelde iki farklı ulus tahayyülü üzerine kurulmuş bu dikotomi daha sonra farklı biçimlerde değerlendirilmeye devam etmiştir. Örneğin Hans Kohn'un Batı ve Doğu tarzı milliyetçilik ayrımında “sivil, akılcı ve evrenselci” nitelikler Batı tarzı uluslara atfedilirken, “kültürel, mistik ve tikelci” özellikler Doğu tarzı ulusların nitelikleri olarak değerlendirilmiştir.⁵¹¹ Kohn'a göre, Almanlar, İtalyanlar, İspanyollar

⁵⁰⁷ Dieckhoff, A.(2010). Siyasal milliyetçiliğe karşı kültürel milliyetçilik mi? ? A. Dieckhoff, C. Jaffrelot (Der.) *Milliyetçiliği yeniden düşünmek: kuramlar ve uygulamalar*. (çev. D. Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 89.

⁵⁰⁸ Dieckhoff A., Jaffrelot, C. (2010). Giriş, *Milliyetçiliği yeniden düşünmek: kuramlar ve uygulamalar*, (der: A. Dieckhoff, C. Jaffrelot). (çev. D. Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 13.

⁵⁰⁹ Dieckhoff, A., a.g.e., 83-4

⁵¹⁰ Brubaker, R. (2009). *Fransa ve Almanya'da vatandaşlık ve ulus ruhu*. (çev. V. Pekel). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları,(Eserin orijinali 1992'de yayımlandı), 23.

⁵¹¹ Dieckhoff, a.g.e., 83-4

ve Ruslar, milliyetçiliği Fransız devriminden değil, Napolyon'dan öğrenmişlerdi ve bu anlamda milliyetçilik bireysel özgürlüğün bir aracı değil, kolektif güce(power) tapınma anlamına geliyordu. Modern Batı'da 18. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik, ağırlıklı olarak, sivil hakların güvence altına alınması ve devlet iktidarının sınırlandırılması amacını taşıyan bir siyasal hareketti. Napolyon Savaşları ile milliyetçilik modern Batı'dan daha az gelişmiş toplumsal yapı ve siyasal düşünceleri olan topraklara nüfuz etti. Zayıf bir orta sınıfın varlığının da etkisiyle ilk olarak kültürel bir hareket olarak ortaya çıkan bu yeni milliyetçilik Aydınlanma düşüncesi yerine eski gelenekleri yüceltmektedir. Bu tarz bir milliyetçilik "aşağılık kompleksini", aşırı vurgulama ile telafi etmişti. Kohn'a göre, Rus, Alman ya da Hindistan milliyetçiliği, Batılı milliyetçilikten daha derin, problem ve potansiyelleri açısından daha zengin olarak değerlendirilebilir.⁵¹² Kohn'un bu ikili milliyetçilik modeli, milliyetçiliği ideoloji yönüyle sınırladığı ve liberal olmayan bir milliyetçiliğin karşısında uluslararası sistemle uyumlu, iyi ve liberal bir milliyetçilik stereotipi yarattığı gibi gerekçelerle eleştirilmiştir.⁵¹³

Daha farklı bir bağlamda da olsa Greenfeld'in analizi de benzer bir iddia üzerine kurulmuştur. Greenfeld, düşüncesini, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Amerika'da milliyetçiliğin tarihsel gelişimini değerlendirerek ele almıştır. Modern ulus fikrinin, 16. yüzyılda İngiltere'de doğduğunu ve bu ulusun, uzun bir süre boyunca dünyadaki ilk ve tek örneği olarak kaldığını iddia eden Greenfeld, bu topraklarda ortaya çıkan bireysel sivil milliyetçiliğin, Amerikan kolonilerince de benimsendiğini ve böylece ABD'nin karakteristik özelliklerinden biri haline geldiğini iddia eder. Buna karşılık kolektivist milliyetçiliğin ortaya çıkışı için 18. yüzyılı beklemek gerekmiştir. Birçok açıdan belirsiz bir konumda bulunan Fransa örneği hariç (zira hem kolektivist hem de sivil milliyetçilik özelliklerini barındırmaktadır), Rusya ve Almanya'da ortaya çıkan milliyetçilikler, etnik milliyetçiliğin de ilk örneklerini oluştururlar.⁵¹⁴ Greenfeld, analizinde, bu beş farklı tip milliyetçiliği, modernliğe giden beş farklı yol olarak değerlendirmiştir.

⁵¹² Kohn, H.(1965). *Nationalism, its meaning and history*. Florida: Robert E. Krieger Publishing Company, inc., 29-30.

⁵¹³ Liakos, a.g.e., 79.

⁵¹⁴ Greenfeld, L.(1992). *Nationalism: five roads to modernity*. United States of America: Harvard University Press, 14.

Özellikle Kohn'un analizi bu anlamda bizim-sivil ve ilerlemeyici bir deneyim olarak- vatanseverliğimiz yahut milliyetçiliğimiz ile onların milliyetçiliği arasında varsayılan algısal ayrımın örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Üstelik bu anlayışın siyaseten de yaygın biçimde benimsendiği örnekler mevcuttur. Bu bağlamda De Gaulle'ün, "vatanseverlik, her şeyin önüne kendi halkımıza duyduğumuz sevgiyi koymaktır. Milliyetçilik ise diğer toplumlara karşı duyduğumuz nefretin her şeyin önüne geçmesidir"⁵¹⁵ sözü de hatırlanmalıdır. Bu algılamanın yeni ve değişik bir versiyonu ise çokkültürlülük ve liberal milliyetçilik tartışmaları bağlamında gündeme gelmektedir. Özkırımlı'ya göre, liberal milliyetçi projenin, ahlaken savunulabilir bir milliyetçilik olarak sunumu, onun saldırgan milliyetçiliğe karşı mücadele etmenin bir yolu olmasını da içerebilmektedir.⁵¹⁶ Liberal milliyetçiliğin kabul edilebilir vasfının ötesinde arzu edilebilir olduğu iddiasını da içeren böyle bir yaklaşım, özellikle son dönemde liberal teori içinde kendine önemli bir yer edinen çokkültürlülük için ne gibi bir anlam ifade etmektedir? Bu noktada Kymlicka'nın çokkültürlülüğü, birden fazla "ulus"un-bir "halk" ya da "kültür" fikriyle yakından ilişkili olan ve belirli bir toprak parçasında ortak dil, kültür ve tarihsel bir cemaat duygusuna sahip bir yapı olarak-beraber yaşaması⁵¹⁷ bağlamında kuramsallaştırması da anlamlıdır. Özkırımlı'ya göre, liberalizm ile çokkültürcülük arasında bir uzlaşma arayışında olanların çoğu, liberal milliyetçiliği de savunan bir pozisyonadırlar.⁵¹⁸ Bu noktada liberal milliyetçilik, "ulusal kültürlerin bireysel kimliklerin vazgeçilmez bir bileşeni olduğunu ve buna bağlı olarak demokrasinin ancak ulusal sınırlar içerisinde gerçekleştirilebileceğini" iddia etmektedir.⁵¹⁹ Üstelik Tamir'e göre, "çoğu liberal, liberal milliyetçidir".⁵²⁰ Bu durum, klasik liberal teoride milliyetçilik ve liberal milliyetçiliğin, genel anlamda siyasal ve sosyal teoride nasıl ele alındığı meselelerinin eleştirel bir perspektifle yeniden değerlendirilmesi gerektiğini de gösteren bir dizi probleme işaret etmektedir. Zira klasik liberal teori için, sivil ve milliyetçiliğin ötesinde bir deneyimin sonucu olarak ortaya çıkan devlet kurgusu esasında milliyetçiliğin liberal bir yorumuna dayanan birçok özellik barındırmaktadır.

⁵¹⁵ Akt. Türköne, M. (2005). *Siyaset*. (Üçüncü baskı) Ankara: Lotus Yayınevi, 637.

⁵¹⁶ Özkırımlı, U. (2010). *Milliyetçilik üzerine güncel tartışmalar*. (çev. Y. Başkavak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 88.

⁵¹⁷ Kymlica, W. (1998). *Çokkültürlü yurttaşlık*. (çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 39.

⁵¹⁸ Özkırımlı, a.g.e., 107.

⁵¹⁹ Karabulut, T. (2014). Yurttaşlığın krizini yeniden düşünmek: liberal milliyetçilik ve anayasal yurtseverlik kuramları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(4), 873.

⁵²⁰ Akt. Kymlica, a.g.e., 153.

Bu ise özellikle “öteki” milliyetçiliğin zıddı değerleri içeren özellikleri vurgulayan bir biçimde gerçekleşmiştir.

Marksizm açısından ise durum daha farklıdır. Anderson’a göre, Marksist kuram için milliyetçilik, hasıraltı edilmeye çalışılan bir *anomalidir*.⁵²¹ Klasik Marksizmin, milliyetçiliğin, “proletaryanın kurbanı olduğu sömürüyü gizlemek için büyük sermaye tarafından yüzüne geçirilen bir maske” olarak⁵²² yorumlanması ve tarihsel öngörüsünün önünde görece önemsiz saydığı varlığı nedeniyle, milliyetçilik konusu, uzunca bir süre Marksist teori içinde belli bir çerçeve dışında tartışılmamıştır. Marksizm tarafından benimsenen “yanlış adres kuramı”na göre, Marksistler, “tarihin tinin ya da insan bilincindeki” bir hata neticesinde sınıflara yollanmak istenen mesajın bir “posta hatasıyla” uluslara yollanmış olduğuna inanmaktadırlar.⁵²³ Poulantzas’a göre ise ulusa ilişkin Marksist bir kuramın olmadığını kabul etmek gerekmektedir.⁵²⁴ Lenin ve Rosa Luxemburg’un fikirlerinden devşirilen ve 1960’lara dek etkili olan geleneksel Marksist yaklaşım, milliyetçiliği, emperyalizm ve antiemperyalizm arasındaki savaş bağlamında değerlendirmesini içeren bir anlayışı benimsemişti.⁵²⁵

Milliyetçiliğin bir mitoslaştırma olduğunu iddia eden klasik Marksist yaklaşımı eleştiren Castoriadis, bu yaklaşımın aslında kendini mitoslaştırdığını savunur. Çünkü milliyetçiliğin bir mitoslaştırma- gerçek dışı bir şey- olduğunu savunmak örneğin iki dünya savaşı sırasında beraber acı çeken ve dayanışma içinde olan insanlara yaşadıklarının tarih değil kendi sanrıları olduğunu söylemek olacaktır ki Marksistlerin yaptığı budur.⁵²⁶ Marksist kuramın milliyetçilik karşısında “suskun” addedilen bu pozisyonu daha sonra Nairn, Hechter, Hroch gibi Neo-Marksist kuramcılarının çalışmaları ile aşılmaya çalışılmıştır.⁵²⁷ Modernist yaklaşım dahilinde ekonomik etkiler üzerinde vurgu yapan neo-Marksist kuramlar özellikle 1960’lı ve

⁵²¹ Anderson, a.g.e., 17.

⁵²² Roger, A. (2008) *Milliyetçilik kuramları*. (Birinci Baskı). (çev. A. U. Kılıç). İstanbul: Versus Kitap, (Eserin orijinali 2002’de yayımlandı), 69.

⁵²³ Gellner, E. (2013). *Uluslar ve ulusçuluk*. (Üçüncü baskı) (çev. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan). İstanbul: Hil Yayın, (Eserin orijinali 1983’te yayımlandı), 222.

⁵²⁴ Poulantzas, N. (2006) *Devlet, iktidar ve sosyalizm*. (çev. T. Ilgaz). Ankara: Epos Yayınları, 104.

⁵²⁵ Jaffrelot, C. (2010). Bir milliyetçilik kuramı için. A. Dieckhoff, C. Jaffrelot (Der.) *Milliyetçiliği yeniden düşünmek: kuramlar ve uygulamalar*. (çev. D. Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 2005’te yayımlandı), 44.

⁵²⁶ Castoriadis, a.g.e., 261.

⁵²⁷ Özkırımlı, U. (2013). *Milliyetçilik kuramları*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 47.

70'li yıllarda Üçüncü Dünya ülkelerinde ortaya çıkan milli mücadele sorunu bağlamında uluslararası sermayeye karşı milli mücadele ve gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan etnik eğilimlerden kaynaklı problemler karşısında, klasik Marksizmin tezlerini, kültür, ideoloji ve dile daha fazla önem vererek yeniden değerlendirmişlerdir.⁵²⁸ Ancak Jaffrelot'a göre yine de çok başarılı sonuçlar elde edilmemiştir. Zira örneğin Balibar ve Wallerstein'in düşünceleri, milliyetçiliği hala egemen devletlerin stratejisi olarak yorumlamakta ve klasik Markist kuramın yanlış bilinç anlayışını bir biçimde yansıtmaya devam etmektedir.⁵²⁹ Marksizmin kendine özgü bir milliyetçilik açıklamasının olmadığı yönündeki eleştiri bu anlamda sosyal teori geleneğinin çok önemli bir parçasını oluşturan bir yaklaşımın kendi içsınırlılıkları ile ilgili bir tartışma da ihtiva etmektedir. Bu noktada problem Marksizmin, milliyetçiliği salt bir anomali ya da bir posta hatası veyahut bir sömürüyü bir biçimde gizleyen bir maske olarak görmesidir. Zira böyle bir yaklaşım, Marksizmin aslında bu konu ile ilgili nihai olarak sınırlı bir bakış açısına sahip olduğu ve Marksist kuramın bu konuda her hangi bir potansiyel vaadi olmadığı iddiasını içerebilir. Aslında burada sorun bir ölçüde Marksizmin devlete yüklediği anlam ile de ilişkilidir. Bu noktada toplum ve devlet arasında zımnen kabul edilen ve toplumun esasında bir ulus-devlet toplumu olduğu iddiasına dayanan varsayımın bir başka tezahürü görülmektedir. Marksizmin milliyetçilik konusundaki teorik tutumu, uygulamada oldukça farklıdır. Nitekim Holloway'e göre,

“Milliyetçilik, iktidar mantığının olmazsa olmaz tamamlayıcısıdır... Devrimci düşünce her ne kadar dünya devrimi fikri ile yola çıkmış olsa da, radikal sosyal değişimi meydana getirecek zemin olarak devletin görülüyor olması, ... devlete her halükarda bir ayrıcalık tanımaktadır.

Devlet iktidarına karşı olan en enternasyonalist devrimler bile...milliyetçilikten ya da devrimi savunmak için milliyetçi duyguları açıkça manipüle etmekten kaçınmayı nadiren başarabilmişlerdir. Toplumu devlet aracılığıyla değiştirme anlayışı devletin egemen olduğu ya da olması gerektiği düşüncesine dayanır”⁵³⁰

⁵²⁸ Özkırımlı, a.g.e., 105-6.

⁵²⁹ Jaffrelot, a.g.e., 45.

⁵³⁰ Holloway, J. (2003). *İktidar olmadan dünyayı değiştirmek*. (çev. P. Sıral). İstanbul: İletişim Yayınları ,31-32.

Son olarak vurgulanması gereken bir noktada ulus-devletin geleceği tartışmalarının ulus-devletin sosyal teori ve bilimdeki kavranışına olan dolaylı etkisidir. Ulus-devletin meşruiyetinin sorgulandığı günümüz dünyası ulus-devletin kavramsal olarak temsil ettiği birçok şeye dair ciddi bir eleştiri ve özdeşünüm sürecini de beraberinde getirmiştir. Burada yürütölmeye çalışılan özgün sorun bağlamında asıl problem ulus-devletin bir kurum olarak siyasal geleceği değildir; sorun, ulus-devletin sosyo-bilimsel bir inşa olarak anlamı ve bu anlamdaki değişim ile ilişkilidir. Bu bağlamda problem, eğer ulus-devletin geleceği tartışılıyor ise bunun hem ulus-devlet kavramını hem de onunla açık ya da zımni olarak ilişkilendirilen kavramların akıbetlerinin de tartışılıyor olduğudur. Bu noktada özellikle sosyal teori ve bilim perspektifi bağlamında ulus-devletle dolaylı bir biçimde ilişkilendirilen toplum kavramının geleceği tartışmaları açısından önemlidir. Bu yönde bir çaba aynı zamanda ulusun, milliyetçiliğin ve ulus-devletin hem moderniteki kavranışı hem de sosyal bilim anlayışı içindeki problemli konumlarına dair daha eleştirel sorular sorma imkanı doğurabilir. Chernilo, örneğin, “Uluslar tarih boyunca insan cemaatinin zorunlu ve doğal bir formu olarak addedilebilir mi? Ulus-devlet yalnızca modernitede mi sosyo-politik düzenlemenin doğal ve zorunlu bir formudur?” gibi ulus, ulus-devlet ve modernite ilişkisine dair çok önemli sorular sorduktan sonra modern ulus fikrinin hiçbir zaman modernitedeki politik meşruiyetin tartışmasız mahali olmadığını iddia eder. Ona göre aksine daha ziyade ulus, aslında iki diğer eşit derecede önemli form ile beraber doğmuştur. Bunlardan biri modern sınıflar, diğeri ise kozmopolitizmin dayanağını oluşturan evrensel insanlık anlayışıdır. Ulus, sınıf ve kozmopolitizm ilk olarak birbirlerine bir meydan okuma olarak değil bir çeşit diğerini tamamlama olarak doğmuşlardır. Bunların tümü bir diğerini gerektirir ve ulus asla modern siyasi bağlılıkları tekeline alamaz.⁵³¹ Aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde değerlendirilecek olan bu eleştirel bakış açısı yeni teorik ve metodolojik arayışları da beraberinde getirmektedir.

4.1.2. Klasik sosyal kuramda ulus-devlet ve toplum

Marksist ve liberal kuramlara kaynaklık eden klasik sosyal kuramın ulus-devlet, toplum ve milliyetçiliğe dair bu genel kanıya ne derece paylaştığı ve bunun da

⁵³¹ Chernilo, D. (2011). The critique of methodological nationalism: theory and history. *Thesis Eleven*.106(1), 107.

ötesinde bu kanının oluşmasına ne ölçüde sebep olduğu meselesi de bu anlamda önemlidir. Yine yukarıda da tartışıldığı gibi sosyal bilimin doğuşu ile modern ulus-devletin hakim siyasal örgütlenme biçimi haline geldiği dönemin aynı olması ve devlet ile sosyal bilim arasında başta istatistiki verilerin kullanımı olmak üzere çeşitli biçimlerde gerçekleşen ilişkiler, sosyal bilimin toplum ve devlete dair kavramsallaştırmalarının şekillenmesinde büyük etkisi olan klasik sosyal teorinin bu meseleleri nasıl algıladıkları konusunu gündeme getirmektedir. Zira Giddens'in vurguladığı gibi sosyal bilimcilerin, sosyal bilimleri, felsefi sorunlarla ilişkilendirmeleri gerekmektedir ve sosyal teori, deneysel çalışmalarda kullanılacak olan, insanın toplumsal etkinliğine dair kavramları teminle yükümlüdür.⁵³² Çalışmanın özgün tartışma konusu bağlamında klasik sosyal teorinin kurucu isimlerinin teorinin beşiğini oluşturan toplum kurguları, bu kurgunun altında yatan epistemolojik duruşları ve nihayetinde ulusala dair ile olan ilişkileri, klasik sosyo-bilimsel tahayyülün sınırları açısından önemli birer göstergelerdir. Ancak Klasik sosyal kuramın devlet merkezli bir bakış açısını ne ölçüde paylaştığı ve toplum, devlet ve sosyal bilim arasındaki ilişkiyi nasıl yorumladığı meselesi oldukça tartışmalıdır. Zira klasik sosyal teorinin kurucu isimlerinin asıl meseleleri bunlar değildir. Klasik sosyal teorinin kurucu isimleri temelde kapitalizm, endüstrileşme ve modernleşme dinamikleri dahilinde değişen ve geleneksel deneyimden tamamen farklı olan bir dünyayı anlama gayreti içindedirler. Genelde bu çaba dolayısıyla ele alınan toplum, ulus-devlet ve milliyetçilik olguları burada klasik sosyal teorinin üç kurucu ismi olan Marx, Durkheim ve Weber'in yaklaşımları dahilinde değerlendirilmiştir.

Modern toplumu, uzlaşması mümkün olmayan toplumsal sınıflar, işbölümü ve özel mülkiyete üzerine kurulu bir yapı ⁵³³ olarak tasavvur eden Marx'ın, onu incelenme biçimi bütünü parçaların basit bir toplamı olarak tanımlayan yaklaşımlara ve metodolojik bireyciliğe karşın, alt ve üstyapı arasındaki ilişkilere dayanan "bir totallik olarak toplum" anlayışı üzerine inşa edilmişti.⁵³⁴ Bu totallik olarak toplum kavrayışının zorunlu sonucu olarak izlenen bütüncül metodoloji, tarihsel bir determinizmin eşlik ettiği gelişme yasaları ile karakterizedir. Marksist tarih kuramının da özünü oluşturan bu kavrayış, metodolojik bir yaklaşım olarak tarihsel

⁵³² Giddens, A. (1999). *Toplumsal Kuruluşu*. (çev. H. Özel). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 18-9.

⁵³³ Swingewood, a.g.e., 84.

⁵³⁴ Swingewood, a.g.e., 105-6.

materyalizmi, son kertede üretim biçimleri tarafından şekillendirilen ve kendilerine has toplumsal ilişkiler ile karakterize olan toplumsal aşamaları analiz eden başlıca yöntemsel anlayış olarak addeder. Marx'a göre, kapitalist ekonominin taleplerince yönetilen ve burjuva sınıfının feodalizme karşı yürüttüğü mücadele sırasında ortaya çıkan modern devlet, beraber var olduğu burjuvazinin hakimiyetini arttırdığı koşullara göre farklı şekillerde tezahür edebilmektedir. Örneğin Fransız burjuvazisinin mutlak monarşi ile kurduğu ittifak güçlü bir memur sınıfının doğmasına yol açarken, Britanya'da burjuvazi ile toprak aristokrasi arasındaki ilişkiler temelinde şekillenen devlette bürokratik unsurların rolü son derece kısıtlıdır.⁵³⁵

Marx'ın yazılarında genel anlamda ulus kavramına sıklıkla yer verilmesine rağmen buradaki kullanım bir devlete ya da ulusal bir cemaatin kültürel özelliklerine göndermede bulunur niteliktedir. Her ne kadar Marx'ın ulus hakkında yazdıklarında çelişkili bir takım ifadeler yer alsa da son kertede işçi sınıfının mücadelesi onları ulusal açıdan bölen şeyler üzerinde mutlak bir zafer ile sonuçlanacaktır.⁵³⁶ Nitekim *Komünist Parti Manifestosu*'nda komünistlerin vatani ve milliyeti ortadan kaldırmakla suçlandıkları söylendikten sonra şöyle devam edilir; "İşçinin vatani yoktur. Sahip olmadıkları bir şey onların elinden alınamaz. Fakat her ülkenin proleteryası, her şeyden önce, politik iktidarı ele geçirmek, ulusun yöneticisi durumuna gelmek bizzat ulus olmak zorunda olduğundan, kelimenin burjuva anlamıyla olmasa bile, yine de ulusaldır."⁵³⁷ Ulusun akıbeti hakkında da tarihsel öngörüye uygun bir tablo çizilir: Ulus içindeki sınıf antagonizmaları bitince uluslar arasındaki düşmanlıklar da sona erecektir.⁵³⁸

Marx ve Engels'in bu değerlendirmesi üzerine yapılan farklı yorumlar mevcuttur. Bunlar içinde en dikkat çekenlerden biri proleteryanın "bizzat ulus olmak zorunluluğu" önermesinin, "proleteryanın tek başına, tıpkı kadim halk gibi ulusun belkemiğini oluşturduğu fikrini barındırmakta" olduğunu iddia etmektedir.⁵³⁹

⁵³⁵ Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve modern sosyal teori*. (çev. Ü.Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları, 82-3.

⁵³⁶ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 39.

⁵³⁷ Marx, K. F. Engels (2003) *Komünist parti manifestosu*. (İkinci Baskı). (çev. C. Karakaya). İstanbul: Sosyal Yayınları, (Eserin orijinali 1848'de yayımlandı), 93.

⁵³⁸ Marx ve Engels, a.g.e., 94.

⁵³⁹ Birnbaum, a.g.e., 110.

Calhoun'a göre ise, büyük toplum ve siyaset analizcileri arasında milliyetçiliğin önemi ile ilgili tartışmalar bağlamında en çok eleştirilen isimler Marx ve Engels olmuşlardır. Ne işçilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında muğlak “ulusal çıkarlar” adına ölmeyi göze alabileceklerini ne de işçi hüviyetlerinin ötesinde cemaat, din, ulus gibi kimlikleri ile de “küresel kapitalizme cevap verebilecekleri” gerçeğini öngöremeyen Marx ve Engels, seçkinlerin ulusal sadakat fikri ile oynama ve işçileri kendi hakları yerine dış tehditlere kanaliz edebilme kabiliyetleri hususunda yaptıkları vurguda haklı çıkmışlardır.⁵⁴⁰ Tüm bu farklı yaklaşımlara rağmen Marx'ın yazılarında milliyetçiliğe ilişkin sistematik bir analize rastlanmaz. Üstelik fikirlerinin her iki biçimde yorumlanmaya da açık olduğu söylenebilir. Guibernau, Marx ve Engels'in bu tutumlarını, toplumsal gelişmenin evrelerini açıklayacak bir “büyük kuram”da (grand theory) “sınıf çatışma”na atfettikleri anlama bağlamakta ve millet ile milliyetçiliğin “marjinal” olgular olarak değerlendirildiklerini belirtmektedir.⁵⁴¹ Marx'ın modern devlet analizi ise oldukça tartışmalı bir konudur. Zira Marx'ın gençlik dönemi eserlerinde modern devlet, ekonomik üretimde hiçbir rolü olmayan, sivil toplumu kendi tikel çıkarları için sömüren ve ona baskı yapan bir parazit kurum olarak değerlendirilmiştir. Daha sonraki dönemde hukuki-politik ve ekonomik ilişkiler arasındaki örtüşmeye vurgu yapan Marx, devleti kendi kendine yeterli ve gelişen bir ekonomik temelin yüzey yansıması olarak ele almıştır. Devletin ekonomik gelişmeyi hızlandıran ya da ona engel olan müdahalelerine rağmen son kertede belirleyici olan yine ekonomidir. Bunların dışında Marksist klasiklerde “verili bir toplumdaki yapıştırma faktörü”, “bir sınıfsal hakimiyet aracı”, “bir kurumlar dizisi”, “sınıf mücadelesinde özgül etkileri olan bir politik hakimiyet sistemi” olarak da değerlendirilen devlet olgusuna dair tutarlı ve sağlam bir teorik tahlil bulmak oldukça güçtür.⁵⁴²

Smith'e göre, Hegelyan mirasına ve Engels'in devletler arası savaşların önemine yaptığı vurguya rağmen Marksist yaklaşım, yine de, etnik topluluklardan ziyade daha fazla ekonom vurgusu ile ilişkili bir biçimde sınıfların gelişimi, ekonomik yabancılaşma ve ulusların içindeki tabakalaşma problemlerini vurgulamıştır. Bu durum ise milliyetçilik sosyolojisinin kurulumu için elzem olan kültürün, ideallerin ve

⁵⁴⁰ Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*. (Üçüncü Basım). (çev. B. Sütçüoğlu). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 37-9

⁵⁴¹ Akt. Özkırımlı, U. (2013) *Milliyetçilik kuramları*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 45-46.

⁵⁴² Jessop, a.g.e., 43-8.

devletin değerlerinin azalması anlamına gelmektedir. Marx'ın özellikle milliyetçilik ve ulus konusundaki görüşleri, daha sonra Marksist yazarlar tarafından yeniden yorumlanmış ve Marksizm içinde de milliyetçilikle ilgili kuramlar üretilmiştir. Smith'e göre yine de,- Hatcher, Nairn, Fanon gibi birkaç istisna isim dışında- Marksizm içinde⁵⁴³ milliyetçilik konusunda kayda değer farklı bir yaklaşım olmamıştır. Bu noktada Marx'ın burjuva bilimi olarak nitalendirdiği bilim anlayışı ve onun devletle olan ilişkisine de değinilebilir. Marx'ın yazılarında kapitalist devlet, kapitalist toplum ideolojisinin yeniden üreten kilit rolüne rağmen yine de aynı toplumda arabulucu ve uzamsal bir biçimlendirici olarak da değerlendirilir.⁵⁴⁴ Diğer taraftan Marx'ın teorisini sosyal bilimin hakim devlet merkezci bakış açısının karşısında gören Brenner'e göre, hakim devlet merkezci bir bakış açının alternatifi olan globalist bir teori ve araştırma geleneğinin en önemli örnekleri Marx'ın sermaye birikimi teorisi ve Lenin, Luxemburg ve Bukharin tarafından geliştirilen emperyalizm teorileridir. Çok sayıdaki devlet merkezli Marksist yaklaşımın devleti önceliklendiren perspektifleri karşısında Marx'ın çalışmaları farklı bir konumdadır. Zira bu hakim söylemde ulusal ölçek sınıf mücadelesin temel stratejik mahali olarak değerlendirilmektedir.⁵⁴⁵ Marksizm'deki bu yaygın eğilime dikkat çeken Holloway'a göre de devrimci ve hatta reformist hareketler, toplumu bir ulus toplumu olarak algılamışlardır. Bu ise nihayetinde “devletin, sosyal dönüşümün temel taşı” ve “‘kendi’ toplumundaki radikal değişimin motoru” olduğu düşüncesini beraberinde getirmektedir.⁵⁴⁶ Devrimci perspektifin bu şekilde ulusal sınırlara çekilmesi, onu hem teorik hem de fiili olarak sınırlandırmaktadır. Marksizdeki yaygın toplum kavramsallaştırmasında hakim olan eğilim toplum hakkında toparlayıcı bir görüş değil “kapitalist toplumsallaştırma” bağlamında bir toplum tasavvurudur. Marksist tahlilde toplum, yalnızca “muhtemel toplumsallaştırma eksenini ve bu eksenin toplumsal ilişkiler topluluğuna ilişkin sonuçlarının araştırılmasında bir ufuktur.”⁵⁴⁷

Klasik sosyal kuram geleneğinin, ulus ve milliyetçilik tartışmaları bağlamında, modern kuramda etkisi en çok hissedilen ismi, Durkheim olmuştur. Ancak bu etki dahilinde Durkheim'in fikirlerinin çok farklı açılardan yorumlandığını söylemek de

⁵⁴³ Smith, a.g.m., 23-25

⁵⁴⁴ Hakli, a.g.m., 405-406.

⁵⁴⁵ Brenner, a.g.m., 74.

⁵⁴⁶ Holloway, a.g.e., 29.

⁵⁴⁷ Jessop, a.g.e., 22.

yanlış olmayacaktır. Aşağıda özgün sorun bağlamında çeşitli örneklerine yer verilen bu farklı yorumlar özellikle Durkheim'ın toplum kavramsallaştırması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu farklı Durkheim yorumları, onun çalışmalarının etkisi ihmal edilemez niteliğinin bir tezahürü olarak da yorumlanabilir. Nitekim Fransız sosyolojisi, Schnapper'a göre, "Durkheim'ın, ulusal topluma asimile olmuş modern toplum"a ilişkin sorunlarını devralan bir sosyolojik geleneğe işaret eder.⁵⁴⁸ Bu etkinin gücüne dikkat çeken Beck ve Sznaider'e göre ise sosyal bilimciler, araştırmalarını yaparken yahut teorilerini oluştururken tıpkı Durkheim'ın toplumun bütünleşmesinde düşündüğü gibi toplumun ulusal toplum ile eşit olduğunu kabul ederler. Bu anlamda yazarlara göre, Durkheim'ın aklında olan da zaten ulusal toplumun bütünleşmesi problemidir(Fransa).⁵⁴⁹ Diğer taraftan ülkeselliğin kolektif şuur ve temsillerinin toplumun çok önemli bileşenleri olarak rolüne dikkat çeken Durkheim'ın sosyolojisi, toplum fikrinin sosyal ve teritoryal kullanımına dair derin bir teorik kavrayış için önemli bir potansiyele de sahiptir.⁵⁵⁰

Bu noktada öncelikle Durkheim sosyolojisine dair bir parantez açmak gerekmektedir. Nesneler gibi incelenmesi gereken ve ancak biri diğeri ile açıklanabilecek kavramlar olma özelliğini taşıyan toplumsal olgular ile toplumsal olayların analizi, bunların toplumsal bütün dahilindeki fonksiyonlarının araştırıldığı fonksiyonel çözümleme ve Durkheim tarafından daha önemli addedilen olgu ve olayın nedeninin araştırıldığı nedensel açıklama dahilinde gerçekleştirilir.⁵⁵¹ Ortak inanç, değer ve normlar bütünü olarak tanımlanabilen ve bireysel bilinçlerden farklı olduğu gibi onların bir toplamına da indirgenemeyeceğimiz soyut toplumsal bilinç, somut tezahürü olan toplumsal kurumlar vasıtasıyla, bireylerin üzerinde bir baskı mekanizması kurar. Bu anlamda mekanik dayanışmanın var olduğu toplumlarda toplumsal bilinç bireylerin aynı norm ve inançları paylaşmasından ötürü bireysel bilinçler üzerinde egemendir. Organik dayanışmanın hakim olduğu modern toplumlarda ise değişen işbölümünün getirdiği farklılık bilinci, toplumsal bilinci zayıflatır ve bu toplumun bireyleri bütünleştirme noktasında yetersiz kaldığı anomi

⁵⁴⁸ Schnapper, a.g.e., 387.

⁵⁴⁹ Beck, U. and Sznaider N. (2006). Unpacking cosmopolitanism for the social sciences: a research agenda. *The British Journal of Sociology*. 57(1), 2.

⁵⁵⁰ Hakli, a.g.m., 406-407.

⁵⁵¹ Tolan, B. (1996). *Toplum bilimlerine giriş*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Adım Yayıncılık-Murat Kitap ve Yayınevi, 28.

durumuna yol açabilir.⁵⁵² Saint Simon ve Comte'un miraçısı olarak Durkheim, endüstriyalizmin etkisi ile modern toplumsal yaşamın kökenindeki itkiyi Marx'ın aksine kapitalizme değil, endüstriyel gelişmenin paralelinde ortaya çıkan karmaşık işbölümünde arar.⁵⁵³ Bu noktada Durkheim'in bir bilim olarak sosyolojiye biçtiği rol, toplumsal istikrarın ve dayanışmanın gerçekleştirilmesi amacına bağlıdır. Bu istikrarı ve toplumsal dayanışmayı sağlayacak bir ahlaki düzenin zorunluluğu vurgusu ile karakterize Durkheim sosyolojisi, aynı zamanda birey/kollektivite ilişkisinde bireyin kollektivite-özellikle de devlet- tarafından asimile edilmesi riskine karşılık bireysel özgürlüğü ve özerkliğini zaruri görmektedir. Bu noktada Durkheim, özellikle meslek birliklerinin-korporasyonların- aracı kurumlar olarak rolünü vurgular.⁵⁵⁴ Durkheim'in pozitivist tavrı sebebiyle genel sosyoloji geleneği içinde apolitik bir sosyolojinin kurucusu olduğu savı, görüşlerini temelini oluşturan kaynaşmış bir toplum ideasının politik iddialılığı karşısında geçerliliğini yitirir.⁵⁵⁵

Durkheim'in devlete yüklediği anlam ahlaki işlevleri sebebiyle sosyalizm ve faydacılıktan ayrılırken tam da bu işlevi sebebiyle taşıması muhtemel Hegelyan karakteri de almaz. Zira Hegel'in aksine Durkheim'in analizinde birey devlete tabi kılınmamıştır.⁵⁵⁶ Durkheim için toplum salt bir olgu değil aynı zamanda "ahlaki bir gerçeklik"tir.⁵⁵⁷ Turner'a göre, sosyalizmin moral boyutunu modern toplumun bireyselleşmesine ve anomisine bir çözüm olarak gören Durkheim için devletin rolü, kapitalist bir çevrede pazar (piyasa) tarafından oluşturulan istikrarsızlığı telafi eden bir ahlaki rehberliği topluma sağlamaktır. Bu anlamda Aydınlanma geleneğine ait olan ve evrensel bir tarih fikrini paylaşan Durkheim'in düşüncesinin kültürel relativizme meyilli olmadığı iddiaları onun moral bir birim olarak devlet fikrinden kaynaklanmaktadır-örneğin Devrimden sonra Fransız Devleti, Yahudilerin özgürleşmesini desteklemiş, böylece onları Fransız vatandaşına çevirmişti-.

⁵⁵² Tolan, a.g.e., 24-5.

⁵⁵³ Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları*. (Beşinci Baskı). (çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 17-8.

⁵⁵⁴ Swingewood, a.g.e., 154-6.

⁵⁵⁵ Vergin, N. (2008). *Siyasetin sosyolojisi*. (Altıncı Baskı). İstanbul: Doğan Kitap, 239.

⁵⁵⁶ Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve modern sosyal teori*. (çev. Ü. Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları, 169.

⁵⁵⁷ Swingewood, a.g.e., 154.

Turner'a göre bu durum yine de Durkheim'in düşüncesinin kozmopolit niteliğine gölge düşürmediği gibi sosyolojisine de ulusalcı bir karakter vermez.⁵⁵⁸

Ancak diğer taraftan klasik sosyolojide toplum kavramına atfedilen sorgusuz üstünlüğün kökenleri, Durkheim'in birey karşısında mutlak bir üstünlük tanıdığı toplum kuramından etkilenmiştir.⁵⁵⁹ Giddens'a göre, bu kuramın bir uzantısı olarak Durkheim, devletin tüm toplumun çıkarlarını temsil ettiği düşüncesi ile devlet ile toplum arasındaki özerkliği muğlaklaştırmıştır. Devletin kendisine tabii olan kişilerin çıkarlarını kaçınılmaz bir biçimde temsil ettiğini ve koruduğunu varsayan Durkheim devleti, "toplumsal düşünce organı" olarak addederek de onun toplumdaki bağımsız bir iktidar kaynağı olabileceği ihtimalini de görmezden gelmiş olmaktadır.⁵⁶⁰ Modern siyasal örgütlenmeyi ekonomik süreçlere indirgediği gerekçesi ile Marx'ı ve sosyalist devlet anlayışını eleştiren Durkheim'a göre, ahlaki bir örgütlenme olarak devlet özel bir öneme sahiptir. Ancak bu olgu yine de şiddet kullanma ve bölgesellik gibi modern devletin en belirleyici iki özelliğinin dışında tanımlanır. Durkheim'in geleceğe dönük çıkarımları organik dayanışma ve tek bir modern sanayi olgularının uluslararası boyutu ile ilişkilidir. Zira Durkheim, toplumsal evrimin neticesinde ulusal özelliklerin tam olarak kaybolmayacağı ancak ulusal ideal ile insan idealinin, ulusal ahlak ile insani ahlakın birleşeceği ve aralarındaki çelişkilerin ortadan kalkacağı, devletlerin sınırlarını genişletmek yerine kendi üyelerinin ahlaki yaşamlarına odaklanmayı hedefleyecekleri bir gelecek tahayyül etmektedir.⁵⁶¹ Bu noktada toplumu sözleşme dahilinde oluşturulmuş bir yapaylık olarak gören Hobbes ve Rousseau'ya olduğu kadar toplumu doğal bir organizma olarak gören Spencer ile doğal hukuk teorisyenleri ve iktisatçılar tarafından getirilen yaklaşıma da karşı çıkan⁵⁶² Durkheim'a göre;

"...bireyi, bu güce kendi istenci ile itaat etmeye yöneltmek için bir takım hileli yollara veya baskıya gerek yoktur. Bunun için, bireye kendi doğal bağımlılık durumunu ve bu bağımlılık durumundaki acizliğini

⁵⁵⁸ Turner, Bryan S. (2006). Classical sociology and cosmopolitanism: a critical defence of the social. *The British Journal of Sociology*. 57(1), 140.

⁵⁵⁹ Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları*. (Beşinci Baskı). (çev.E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 19.

⁵⁶⁰ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı) (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 29-30.

⁵⁶¹ Giddens, a.g.e.37-8.

⁵⁶² Durkheim, E. (2013). *Sosyolojik yöntemin kuralları*. (çev. C. Saraçoğlu) İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 185-6.

hissettirmek yetecektir. Din vasıtasıyla, zaten birey kendisine bu durumu...hissettirir. Bilim yoluyla ise, bireye bu durumu fark ettirecek belirginlikte ve yeterlilikte bir nosyona ulaşır. Toplumun birey üzerindeki üstünlüğü salt fiziksel olmayıp aynı zamanda düşünsel ve ahlaki olduğundan bu üstünlüğün eleştirel bir düşünceyle irdelenmesinin bir sakıncası yoktur...Bu irdeleme, toplumsal varlığın, bireysel varlıktan daha zengin, daha karmaşık ve daha sürekli olduğunu insanoğluna öğretir...”⁵⁶³

Durkheim’in ana probleminin, “modern toplumun, istikrarsızlığı, vahşiliği ve çöküşü”⁵⁶⁴ olduğunu iddia eden Collins ve Makowsky’e göre, Durkheim, toplumun nasıl olması gerektiği konusunda öznel bir değer dayatmaksızın, toplumsal organizmanın “sağlıklı” halini tanımlamaya ve “hastalığını” bulmaya çalışmıştır.⁵⁶⁵ Bu temel amaçla hareket eden Durkheim’in etik felsefesi, I. Dünya Savaşı tarafından sarsılmıştı ve Durkheim’in kendisi de çok sayıda entellektüelin benimsedikleri aşırı milliyetçilikten ötürü hayal kırıklığına uğramıştı.⁵⁶⁶ Aynı dönemde özellikle Pan-German mitolojisinden esinlenmiş Alman ruhu gibi ırkçı söylemler karşısında yargılayıcı bir tutum benimseyen Durkheim, 20. yüzyıl aşırı milliyetçilerinin sarıldığı kültürel kimlik vurgusundan ziyade Renan’a yaklaşarak vatanın, “tarihsel hatıralar topluluğu” olduğu fikrini benimser.⁵⁶⁷ *Professional Ethics and Civil Morals*’da dünyanın iki moral pozisyon-ulusal ideal ve devlet/insan ideali ve beşeriyet- arasında bölündüğünü görmüş ve bu bölünmeyi vatanseverlik (patriotism) ve dünya vatanseverliği (world patriotism) arasındaki ayrım olarak kavramsallaştırmıştır. Durkheim’in iyimser bakış açısı, dünya vatanseverliğinin (world patriotism) (yada kozmopolitizmin) yükselişini beklemektedir.⁵⁶⁸ Ancak Durkheim bunu hedeflerken, diğer taraftan, Berberoğlu’nun vurguladığı gibi, “din”, “tanrı” ve “toplum”un işlevlerini tek bir işlev haline getirerek -toplumun şekleleştirilmesi pahasına-toplumsal bütünleşmeyi sağlama amacı gütmüştür.⁵⁶⁹

Durkheim’in ulus kuramı aslında mekanik dayanışmanın yerini Durkheim’in öngördüğü sonuçlar ile beraber organik olana bırakacağı kendi tarihselciliğinden

⁵⁶³ Durkheim, a.g.e., 187.

⁵⁶⁴ Collins, R. ve Makowsky, M. (2014). *Toplumun keşfi*. (çev. ed. Nurgün Oktik). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 92.

⁵⁶⁵ Collins ve Makowsky, 103.

⁵⁶⁶ Turner, a.g.m., 141.

⁵⁶⁷ Birnbaum, a.g.e., 107.

⁵⁶⁸ Turner, a.g.m., 141.

⁵⁶⁹ Berberoğlu, B. (2012). *Klasik ve çağdaş sosyal teoriye giriş*. (İkinci Baskı). (çev. C. Cemgil). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 33.

(tarih felsefesinden) ötürü maluldü. Zira Schnapper'ın da belirttiği gibi Durkheim, mekanik dayanışmanın, organik dayanışma; etnisitenin ise yurttaşlık aleyhine güçlenerek, özel dayanışma ve kimlikler şeklinde tekrar tezahür edebileceklerini öngörememiştir.⁵⁷⁰ Diğer taraftan Durkheim'ın toplumun dini ibadet yolu ile aslında kendine taptığı yolundaki tespiti, ilerleyeyen dönemde, milliyetçiliğin anlaşılmasında önemli bir gerekçe haline gelmiştir. Nitekim Gellner'e göre, kendine tapınmak için dini semboller kullanmayan toplum, bunların yerine artık "...modern, düzene sokulmuş, kendi çarkını döndüren bir yüksek kültür, kendini idame ettiğine, koruduğuna ve yeniden canlandırdığına bir folk kültüründen (stilize ederek aldığı) türkü ve dansla kendisi" övmektedir.⁵⁷¹ Weber'in çalışmaları şekillendiren entelektüel etkiler Alman ağırlıklı iken, Durkheim'da söz konusu etkiler Fransız menşelidir.⁵⁷² Bu noktada önce Weber'in devleti ve toplumu nasıl algıladığına bakılabilir. Devleti ve toplumu farklı düzeyler olarak ele alan Weber, bu yaklaşımı ile klasik liberal kuramın devlet (siyaset) ile ekonomi (sivil toplum) ayrışmasını da pekiştirmiştir. Hatta liberal kuramın bu ayrımına ilişkin çalışmalarda Weber'in yaklaşımı temel bir referans olarak değerlendirilmektedir.

Weber sosyolojisinde ekonomik sebeplerden ziyade değerler dünyası içinde taşıdığı anlamla açıklanan bir kavram olarak ulus, devletle tanımlanan bir siyasal topluluk olmadığı gibi aynı dili konuşan bir topluluk anlamına da gelmez.⁵⁷³ Weber hem siyasal topluluk bilincinin hem de dilin önemini yadsımamakla beraber ulusu oluşturan duyguyu bu iki kritere indirgemez. Keza bir ulus içindeki milli duyguların yoğunluğu da farklılıklar gösterir. Toplumsal tabakalar arasında ulus duygusu olma açısından büyük farklılıklar gözlenmesi doğaldır ve bu tabakaların tarihsel açıdan kendi içlerinde de aynı yoğunlukla milli duyguları paylaştıkları iddia edilemez.⁵⁷⁴ Ulus kavramının değerler dünyasında içerdiği anlamlar nedeniyle sahip olduğu muğlak karakterin yegane "nesnel öge"si siyasete dairdir zira "Millet, kendini bağımsız bir biçimde ifade edebilen bir duygu birliğidir....kendi devletini yaratma eğilimi taşıyan bir topluluk"⁵⁷⁵ olarak tanımlandığında hem duygular evreninin

⁵⁷⁰ Schnapper, a.g.e., 439.

⁵⁷¹ Gellner, a.g.e., 141.

⁵⁷² Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve modern sosyal teori*. (çev. Ü. Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları, 198.

⁵⁷³ Weber, M. (1998). *Sosyoloji yazıları*. (İkinci Baskı). (çev.T. Parla). İstanbul: İletişim Yayınları, 256-7.

⁵⁷⁴ Weber, a.g.e., 260.

⁵⁷⁵ Weber, a.g.e., 263.

müphemliğinden bir ölçüde kurtulur hem de siyasi olana tam da merkezinden dahil olur. Weber sosyolojisinin genel anlamda kültüre yaptığı vurgu ulus kavramına ilişkin analizinde de baskındır. Ulusun oluşumunda dil en önemli kültürel öge olmakla birlikte yine de ulus salt bir kültür topluluğu olarak algılanamaz.⁵⁷⁶ Weber için, dinsel, siyasal yahut ekonomik bir idealler bütününe bağlılık yalnızca söz konusu idealin muhtevasına göre tanımlanabilecek özel çıkarlar yaratır.⁵⁷⁷ Weber için duyguların kökeninde ekonomi olmadığından “ulus kavramı değerler alanına ait” olarak değerlendirilir. Renan’ı izleyen Weber milliyetçi duygularda “ortak kaderin hatırası”na yapılan vurguyu paylaşır.⁵⁷⁸ Görüldüğü gibi Weber, Marx ve Durkheim’a nazaran daha açık bir biçimde ulus kavramını tanımlamaya çalışmıştır.

Weber’in toplumsal kuramının en önemli yanlarından biri *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*’nda izlediği ve başta sosyoloji olmak üzere tüm modern sosyal bilim geleneğini etkilemiş olan yöntemidir. Bu yöntemin çağdaş sosyal bilim teorisine en büyük katkısı ideal tip ve toplumsal eylem kavramlarıdır. Weber’in bireye ve onun eylemin toplumsal sonucuna atfettiği anlam, toplum kavrayışının da temelini oluşturmaktadır. Bu anlamda “bütünü” analizinin merkezine alan yaklaşımları, kavramları mutlaklaştırma ve toplumu kendine has bilinci olan ve “eyleyen” bir yapı olarak algılama riskleri nedeniyle eleştiren Weber için toplum, “özel bir ortamdaki bireylerin birçok farklı etkileşimi”nden daha fazla anlam yüklenecek bir kavram değildir ve toplum dahil tüm kolektivitelerin temelinde birey olduğu gerçeği ihmal edilmemelidir. Yazılarında toplum kavramından ziyade “toplumlaşma” kavramını kullanan Weber, bununla toplumsal ilişkilerin geçici niteliğine ve devamlı bir varoluş-yok oluş sürecinde olduklarına vurgu yapmaktadır.⁵⁷⁹ Diğer taraftan *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı çalışmasıyla Weber, kapitalizmi Marx’ın aksine sınıfsal özelliği ile değil, maddi üretim koşulları ile kültürel faktörlerin bir birleşkesi olarak analiz etmiş ve izlediği yöntem ve kavramsal araçlarla sosyal bilime yeni bir perspektif sağlamıştır. Ne Çin, Hint ve İslam gibi büyük dünya uygarlıklarının dini tasavvurlarında ne de Calvinizm öncesi Hristiyanlık anlayışlarında var olmayan bir “ahlakın” uygun maddi koşullarla birleşimine dayanan analizde kapitalizmin ruhu, kapitalizmden sonra ortaya çıkan bir olgu olarak değil tam aksine onun gelişiminin

⁵⁷⁶ Weber, a.g.e., 265.

⁵⁷⁷ Giddens, a.g.e., 331.

⁵⁷⁸ Birnbaum, a.g.e., 113-4.

⁵⁷⁹ Giddens, a.g.e., 243-4.

zorunlu bir önkoşulu olarak⁵⁸⁰ yer almıştır. “Bir defalık bir tarihsel fenomenin, çileci Protestanlığın ürünü”⁵⁸¹ olarak kapitalizm açıklamasını seçen Weber’in, kapitalizmin doğuş sebeplerini, belli bir yöntem dahilinde temellendirilerek, onun tarihsel açıdan Batı’ya özgü koşullara yapılan baskın vurgu ile açıklanabileceği iddiası, yalnızca sonraki çalışmaları yöntemsel tercih anlamında etkilemekle kalmamış aynı zamanda rasyonelleşemeyen diğer toplumlara, “öteki”ne dair, yeni bir perspektifin gelişmesini de sağlamıştır Rasyonel ilkeler temelinde örgütlenen yapısı ile diğer toplumsal formasyonlardan ayrılan kapitalist toplumun, kapitalistleşememiş (rasyonelleşmemiş) öteki toplumları dönüştürme potansiyelini de içinde barındırmakta olduğu iddiası özellikle 1940’larda ortaya çıkan “Gelişme Sosyolojisinin” temel referans noktalarından biri haline gelmiştir.⁵⁸²

Milliyetçiliğin doğuşunda sanayileşme sürecine yaptığı vurgu ile bilinen Gellner, Weber’in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*’nun gerçek öneminin, kapitalizmin doğuşu ile ilgili önermesinden çok sanayi toplumunun genel işleyişi üzerine temellenen yeni toplumsal düzeni oluşturan nitelikler hakkındaki açıklamalarından kaynaklandığını iddia eder. Akılcılık kavramı, düzenlilik ve verim unsurları ile bürokratik ve girişimcilik olarak tezahür ederken, bu iki ögenin (düzenlilik ve verimlilik) altında yatan en önemli özellik çözümleme anlayışıdır (esprit d’analyse). Tüm bu özellik ve unsurların oluşturduğu akılcılık ise daha önceki hiçbir toplumda görülmemiş olan ve yalnızca sanayi toplumunda ortaya çıkmış bulunan ortak bir kavramsal gerçeklik yaratmıştır. Geleneksel toplumlarda farklı alanların sahip olduğu özerk sistemler, sanayi toplumunda dilin, “tek ve ahenkli bir dünyaya atıfta bulunduğu ve birleştirici tek bir dile indirgendiği” bir sisteme dönüşmüştür.⁵⁸³ Bu noktada Weber’in milliyetçilik teorisine dolaylı olarak sağladığı katkı, milliyetçiliğin ortaya çıktığı sanayi toplumunun başat karakteristik özelliklerini tespit etmiş olmasıdır. Bugün sosyal bilim literatüründe bir klasik haline gelen sınırları belli bir toprak parçası üzerindeki meşru güç kullanma tekeli olarak Weberci devlet tanımı, Durkheim’in devletin genel özellikleri arasında saymadığı şiddet ve bölgeselliğe yaptığı vurgu ile modern devleti tanımlamaya daha yakındır.⁵⁸⁴ Ancak

⁵⁸⁰ Keat, R ve Urry, J. (1994). *Bilim olarak sosyal teori*. (çev. N. Çelebi). Ankara: İmge Kitabevi, 179.

⁵⁸¹ Swingewood, a.g.e., 183.

⁵⁸² Ercan, F. (2001). *Toplumlar ve ekonomiler*. (İkinci Baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 218-221.

⁵⁸³ Gellner, a.g.e., 93-96.

⁵⁸⁴ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 30.

Giddens'a göre, Weber, ulus-devlet ile kapitalizmin gelişmesi arasındaki bağa dair bir açıklama biçimi getirmeyerek, meseleye daha ziyade siyasal sağıın bakış açısının savaşı ve şiddeti kaçınılmaz gören yaklaşımı ile uyuşan bir tarzda yaklaşmıştır.⁵⁸⁵

Ancak Weber'in çalışmalarının bundan daha fazlasını yaptığını iddia eden yorumlar da bulunmaktadır.

“Ona göre ‘ulus kavramı sürekli siyasal ‘erk’ ile bir ilişkiyi öngörür. Dolayısıyla şayet ‘ulusal’ sabit bir şeyi ifade ediyorsa bunun aynı zamanda belirli bir tür tutku olacağı açıktır. Dil, mezhep, töre veya kader ortaklığıyla bir arada bulunan bir insan grubunda bu tutku, siyasal iktidarın ya zaten var olan veya varlığı kuvvetle arzu edilen örgütlenmesi fikrine bağlanacak ve bu fikir, vurgu ‘erk’e kaydığı ölçüde daha belirgin olacaktır.’

Gördüğümüz gibi, etni büyük ölçüde hayali kalsa da ulus, devletin yetki alanına girdiği oranda gerçeğe eklemlenmiş durumdadır.”⁵⁸⁶

Dolayısıyla Weber, devlet halinde yapılanmış bir ulusun teşekkülünde, milliyetçiliğe gerçek bir rol atfetmekte ve bu anlamda Marx ve Durkheim'dan farklı bir konumda bulunmaktadır.⁵⁸⁷ Weber, tıpkı Marx ve Durkheim gibi tutarlı bir analiz şeması sunmamakla beraber, günümüzde milliyetçilik kuramcılarının sorduğu birçok sorunun yolunu açmıştır ve bugün bile hala ilkçilerle modernistler arasındaki tartışmalar Weberci kaynaklardan türetilmektedir.⁵⁸⁸

Başta Marx'ın olmak üzere gelişme teorilerine dayalı açıklamaları yalnızca tarihsel araştırmaya yardım eden “pratik araçlar” olarak gören⁵⁸⁹ ve politika, ekonomi yahut din gibi tek bir faktöre dayanan toplumsal gelişme ve evrim teorilerinin yerine çoğulcu bir perspektif geliştiren Weber diğer taraftan rasyonelleşme sürecini Batı kültürüne ve Protestanlığa özgü kabul ederek, farklı bir gelişme yasası inşa etmiştir.⁵⁹⁰ Bu noktada farklı düşünen Guibernau, Weber ve Durkheim'ın da tıpkı Marx gibi toplumsal gelişimin tüm evrelerini açıklayabilecek bir “grand teori” adına marjinalleştirilmiş bir milliyetçilik yorumunu paylaştıklarını iddia

⁵⁸⁵ Giddens, a.g.e., 42.

⁵⁸⁶ Birnbaum, a.g.e., 115-6.

⁵⁸⁷ Birnbaum, a.g.e., 116.

⁵⁸⁸ Birnbaum, a.g.e., 120-3.

⁵⁸⁹ Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve modern sosyal teori*. (çev. Ü. Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları, 303.

⁵⁹⁰ Swingewood, a.g.e., 190-191.

etmiştir.⁵⁹¹ Bu bağlamda Weber'in hem klasik hem de çağdaş sosyal kuramda hala son derece etkili olan modern devlet tanımına tekrar dönmek gerekmektedir. "Belirli bir toprak parçası üzerindeki meşru güç kullanma tekeli olarak " tanımlanan devlet tanımı, söz konusu devletin aynı zamanda teritoryal bir devlet oduğu anlamına da gelmektedir. Hakli'ye göre Weber'in bu yaklaşımı, toplumun teritoryal bir bağlamda kavranmasına dair eleştirel bir analiz için gerekli unsurları içermektedir. Weber'in çalışmalarında ulus-devlet olarak nitelendirilen sistemin dışında bir insan toplumu kavrayışına ulaşmak güçtür. Hakli'ye göre Weber bu yüzden hem metodolojik hem de siyasal açıdan milliyetçidir.⁵⁹²

Genel olarak değerlendirildiğinde klasik sosyal teorinin kurucusu sayılan Marx, Durkheim ve Weber'in milliyetçilik ve ulus-devlet konusunu dolaylı olarak ele aldıkları ve bu konular hakkında kimi kez çelişkili olarak nitelendirilebilecek fikirlerinin muhtelif yorumlara yol açtığı söylenebilir. Bu anlamda dönemin bir başka karakteristik özelliğine dikkat çeken Wimmer ve Schiller'e göre klasik büyük (grand) teorinin çoğu sosyo-yapısal tiplerin serisi olarak inşa edilmişti: feodalizmden kapitalizme ve sonra komünizme, cemaatten cemiyete organikten mekanik dayanışmaya ve gelenekselden modern topluma gibi. Bu anlayış doğrultusunda sosyal evrim sürecinin ilk aşamalarına atfedilen ve geleneksel, komuniteryan, burjuva yada rasyonel öncesi bir fenomen olarak görülen milliyetçilik başarıya dayalı modern, rasyonalize edilmiş, bireyselleştirilmiş sınıf toplumunun yolu üzerindeki geçici(eğreti) bir fenomen olarak düşünülmekteydi. Klasik kuramın öngörüsü, milliyetçilik ve vatanseverliğin yakında proleteryan bir enternasyonalizm (Marx ve Engels) ya da vatanseverlik sonrası *ideal humain* (Durkheim) tarafından yerle bir edileceği yönündeydi.⁵⁹³

Marx, Weber ve Durkheim'in amaçlarının Alman felsefesinin romantik muhafazakarlığını ve klasik iktisadın faydacı yaklaşımını aşma çabaları bağlamında ortak gören Giddens, Durkheim ve Weber'in ilk kapitalist dönemi analiz eden Marx'ın aksine, romantik milliyetçi muhafazakarlık ile devrimci sosyalizm baskısı karşısında siyasal liberal tezleri savunan konumlarına dikkat çekmektedir.⁵⁹⁴ Giddens'a göre

⁵⁹¹ Özkırımlı, U. (2013). *Milliyetçilik kuramları*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 55.

⁵⁹² Hakli, a.g.m., 407.

⁵⁹³ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 219-220.

⁵⁹⁴ Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve modern sosyal teori*. (çev. Ü. Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları, 373.

Marx ve Durkheim'in ortak özelliklerinden ilki ulus-devlete ayrıntılı bir dikkat sarf etmemiş olmaları, ikincisi ise modern devletin doğasını ne şiddet araçlarının tekeli ne de bölgesellik ile ilişkilendirerek değerlendirmemiş olmalarıdır.⁵⁹⁵ Ulus-devletin tahliline yönelik Marksist ve klasik liberal düşüncedeki bu eksik algılamının kaynağı Saint Simon'nun siyaset kuramı ile klasik ekonomi politik anlayışında bulunabilir. Zira Marx ve Engels'in Saint Simon'un tarafından sahiplenilen kuramı bir toplumda insanların insanlar tarafından idaresinin insanların şeyler üzerindeki idaresini doğuracağı iddiasını taşıyordu. Kuramın Durkheim tarafından benimsenen tarafı ise sanayi düzeninde devletin toplumsal açıdan üstleneceği ahlaki role ilişkin temalar içermektedir. Ancak her iki durumda da yukarıda zikredilen iki kritere göndermede bulunan bir devlet kurgusuna ulaşılamaz. Bu manada hem klasik hem de Marksist devlet anlayışları, bir ulus-devletten ziyade bağımlı bir ekonomik mübadele sisteminin bir biçimde tüm dünyayı birleştirdiği bir düzende bir "sanayi devleti"ni tasavvur etmekteydiler.⁵⁹⁶

Klasik sosyal teori kuramcıları-özellikle ve Marx ve Durkheim- ve onların takipçileri için milliyetçilik yukarıda da belirtildiği gibi "eğreti bir fenomen" olarak değerlendiriliyordu ve tarihsel süreç sonunda yerini başka bir şeye bırakacaktı. Bu bakış açısı ile devam eden Wimmer ve Schiller'e göre, milliyetçiliğin ve vatanseverliğin tarihsel süreçte daha iyi bir şey adına ortadan kalkacağı inancını paylaşan Marx ve Durkheim kaynaklı tasarılar 19. ve 20. yüzyıl tarihini şekillendiren milliyetçi çatışma ve siyasetin ezici ve açık hakikatinden korunmuşlardı. Büyük (grand) teori, akademik disiplinler arasındaki hiyerarşik işbölümü sayesinde bunlara karşı, bir biçimde, bağımsızlık kazandırılmıştı. Milliyetçiliğin ve ulus-devletin doğuşu ve Avrupa'da 19 ve 20. yüzyılın başlarındaki ethno-milli savaflara ilişkin çalışmalar-Durkheim'in küçük yazısı gibi birkaç istisna hariç- tarihe havale edilmişken; Avrupa ve ABD dışındaki ulus inşası süreci ve komünal kimlikler önce antropolojinin sonra siyaset biliminin alanına dahil edilmişlerdi.⁵⁹⁷ Yine Wimmer ve Schiller'in dikkat çektiği gibi ilginç bir biçimde modernitenin bu "ulus körü teorileri" (nation blind) devlet ve toplumların hızlı bir biçimde ulusallaştığı bir çevrede -bazen Marx ve Durkheim

⁵⁹⁵ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 36.

⁵⁹⁶ Giddens, a.g.e., 40-41.

⁵⁹⁷ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 220.

sorununda olduğu gibi büyük milliyetçi savaşların arifesinde ya da sonrasında-formüle edilmişlerdir.⁵⁹⁸

Bu anlamda hem Marksist kuram hem de klasik liberal teori için milliyetçiliğin artan etkisi ve ulus-devletin kararlı varlığı öngörülemez birer fenomen olarak kalmışlardır. Marx, Durkheim ve Weber'in farklı vurgular üzerine inşa ettikleri kuramlarında, milliyetçilik ve ulus mefhumlarına çeşitli bağlamlarda yer vermelerine rağmen ana meselelerinin bu olmadığı açıktır.

4.1.3. Değerlendirme

Ulus-devletin teorizasyonundaki farklı yorumlara rağmen özgün tartışma konusu bağlamında eleştirel bir bakış açısının yöneldiği ilk nokta ulus-devletin taşıdığı tarihsel anlam olacaktır. Ulus-devletin ne olduğuna dair hemen her soruşturma onu bir “sonuç” olarak yorumlama eğilimindedir. Sonuca sebep olan güç ya da güçler- sanayileşme, modernleşme vs- örtük ya da açık bir biçimde ulus-devletin tarihsel ve kuramsal varlığını doğallaştırma riskini de içsel olarak taşıyabilmektedirler. Özellikle evrimci bir tarih felsefesinin eşlik ettiği bir perspektif ulus-devleti nihai ve kaçınılmaz bir siyasal sonuç olarak yorumlama eğilimindedir. Burada hem klasik sosyal teori hem de milliyetçilik teorileri bağlamında değerlendirilmeye çalışılan bu sorunun çözümü için mevcut analizler çok fazla imkan sunmamaktadırlar. Her halükarda ulus-devlet nedir sorusu bir süreç ile ilişkilendirilirken, her bir kuram açısından belirli bir özelliğe önem atfedilmektedir. Chernilo, bu durumu milliyetçilik çalışmalarının temel probleminin, “ağaçlara” olan ilgileri yüzünden “orman”ı göremiyor olmalarına bağlar. Bu ise kimi durumlarda, ulus-devletin, modernitenin sonucu değil nedeni olarak yorumlanmasına yol açmaktadır.⁵⁹⁹

Bu noktada öncelikle toplum kavramının kullanımı konusunda dikkatli olunması gerektiği uyarısında bulunan Giddens'ın tespitine yer vermek gerekmektedir;

⁵⁹⁸ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 221.

⁵⁹⁹ Chernilo, a.g.m., 114.

“Sosyolojiyi, ‘toplumlar’ın incelenmesi olarak gören yazarların kafalarında, bunu açıkça ifade etmeseler de modernlikle ilişkilendirilmiş toplumlar vardır. Bu tür toplumları kavramsallaştırırken kendi iç bütünlüğü olan, oldukça kesin biçimde sınırlandırılmış sistemleri göz önüne alırlar. İşte böyle değerlendirildiğinde bu ‘toplumlar’ açıkça *ulus-devletlerdir*. Bununla birlikte, belli bir toplumdan söz eden bir sosyolog bu kavram yerine ‘ulus’ ya da ‘ülke’ terimlerini laf arasında kullanabilmekteyse de, ulus-devletin karakteri kuramsal yönden nadiren ele alınır.”⁶⁰⁰

Zira toplum çeşitlerinin varlığı ile bu alandaki tartışmanın zenginliği ve toplumsala dair kavram setlerinin çeşitliliği yine de ana akım (mainstream) sosyal bilimin “toplum”a attığı genel anlamı değiştirmeye yetmemektedir. Billig’e göre, toplumun imgesi olarak ulus-devlet anlayışının birçok olumsuz sonucu bulunmaktadır. Sosyolojik sağduyunun bir sonucu olarak milliyetliğin şeyleştirilmiş ve gözlerden saklanmış doğasına ilişkin sonuç bunlardan en önemlisidir. Bu bakış açısının devamı olarak milliyetçilik özel bir konu olarak sosyal bilimlerde daha fazla yer bulsa bile, bir ulus imgesi üzerinden tasarlanmış olan toplum kavramı “aslen evrensel bir varlık olarak” kalmaya devam edecektir.⁶⁰¹ Toplum kavrayışının milliyetçi köklerinin başarı ile gizlenmesine yol açan böylesi bir anlayış, bilimsel ve toplumsal anlamda sürekli yeniden üretilme imkanı bulmaktadır. Burada problem, özellikle sosyal bilim geleneğinin bir şekilde içselleştirdiği bu toplum imgesinin ortaya çıkardığı sonuçlardır. Wallerstein’ın belirttiği gibi böylece,

“...bütün bir tarihyazımı ve bütün bir modern dünya teorisi, gerek tarihin gerekse sosyal bilimin de dayandığı temel olarak, arka kapıdan ve analiz edilmemiş şekilde içeri süzüldü. Devletlerde yaşıyoruz. Her bir devletin temelini oluşturan bir toplum vardır. Devletlerin tarihleri, dolayısıyla gelenekleri vardır...Devletlerin sınırları vardır: Bu sınırların içindeki faktörler ‘içsel’, dışındaki faktörler ise ‘dışsaldır’.”⁶⁰²

Sosyal bilim ile ulus-devlet arasındaki ilişkinin farklı kanallarla yeniden üretildiği dikkate alındığında toplum imgesinin örtük milliyetçi kökenleri daha da önemli hale gelir. Bu bağlamda Billig’in “banal milliyetçilik” olarak adlandırdığı realitenin tezahürleri sosyal bilimlerde de görülür. Özkırımlı’nın belirttiği gibi Billig’e göre akademisyenler milliyetçiliğin yeniden üretimine iki şekilde katkıda

⁶⁰⁰ Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları*. (Beşinci Baskı). (çev.E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 19.

⁶⁰¹ Billig, a.g.e., 66-67.

⁶⁰² Wallerstein, I. (2013). *Sosyal bilimleri düşünmemek*. (İkinci Baskı). (çev. T. Doğan). İstanbul: bgst Yayınları, 248.

bulunmaktadırlar. Bunlardan ilki milliyetçiliğin saldırgan, yayılmacı, akıl dışı bir ideoloji olarak “ötekiler”e yansıtılması suretiyle kendi milliyetçiliğimizin unutulmuş ve hatta kuramsal açıdan reddidir. İkincisi ise ulus-devlete duyulan bağlılığın insanlar için elzem psikolojik bir gereksinime dayandırılması yoluyla milliyetçiliğin doğallaştırılmasıdır.⁶⁰³

Milliyetçilik tartışması bağlamında modern toplumlarda milliyetçiliğin ihmalinin sosyal teori ve bilim açısından sonuçları nelerdir? Wimmer ve Schiller’e göre, modern devletin inşasında milliyetçiliğin rolü, milliyetçiliğin doğuşunun modern devletin ve demokrasinin doğuşundan ayrılması suretiyle, önemsizleştirilmektedir. Bunun sonucunda ise modern devlet inşası deneyiminin ve demokratizasyonunun ulusal çerçevesi neredeyse görünmez hale gelirken, devlet ve ulus da iki farklı araştırma objesi olarak ele alınırlar. Milliyetçilik çalışanların çoğu için ulus, kimliğin bir alanı olarak tartışılırken, devlet, genellikle belli bir bölgede yönetimin egemen sistemi olarak anlaşılır.⁶⁰⁴ Bu noktada ilk ve bu bölümlerde tartıştığımız ulus-devlet ve toplum ilişkisi bağlamında klasik sosyal teori, milliyetçilik kuramı ve ulus-devlet inşası teorilerinin yeniden okunması bir zorunluluktur. Gellner, Hobsbawm, Anderson, Smith gibi milliyetçilik kuramcıları kendi teorilerinde bu ayrımı ne ölçüde sürdürdükleri sorusu bu anlamda önemlidir. Bu isimlerin çalışmaları genelde ulusu bir fikir/aidiyet/sonuç olarak varlığını tarihsel bağlamda milliyetçilik fikri ile ilişkilendirerek analiz etmişlerdir. Ancak bu analizlerin Wimmer ve Schiller’in dikkat çektikleri gibi ne ölçüde “ulus-devletin doğallaştırılması tuzağına düşmeden devlet-ulus dikotomisinin ötesine geçebildikleri” tartışmalıdır. Onlara göre hem Gellner hem de Smith, bir biçimde ulus-devletlerin modern dünyadaki varlıklarını doğallaştırmaktadırlar.⁶⁰⁵

Örneğin Gellner’in modelinde ulus-devletin analizi, tarihsel bir yorum ile başlar. Bu tarihsel yorumun temeli, tarım toplumu/sanayi toplumu dikotomisine dayanır. Aslında Gellner bu anlamda Weber ve Durkheim’dan miras kalan bir geleneği devam ettirerek insanlığın gelişimini evrelere ayırmıştır. Avcı-toplayıcı, tarımsal ve modern/endüstriyel olmak üzere üç evreye ayrılan insanlık tarihinin ilk evresinde,

⁶⁰³ Özkırımlı, a.g.e., 244.

⁶⁰⁴ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 223-4.

⁶⁰⁵ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 224.

merkezi bir siyasi güç olmadığı için ne uluslar ne de milliyetçilik ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁶ Gellner'e göre, milliyetçilik tarım toplumunda icat edilmiş olsaydı, var olma şansı – “kültür ve iktidarın birbirine yönelmemesi”/ “siyasal birimlerin kültürel sınırlar aracılığıyla tanımlanmaması” nedeniyle- son derece zayıf olurdu.⁶⁰⁷ Milliyetçiliğin ve bu anlamda ulus-devlet yapılanmasının ortaya çıkışı geleneksel tarım toplumlarında değil, Weber'in akılcılık ilkesi dahilinde tanımladığı verim ve düzenliliğe; bürokrasi ve girişimciliğe dayalı sanayi toplumlarında gerçekleşmiştir.⁶⁰⁸ Ulus-devletin kuramsal inşasında, varlığının bir zorunluluk olarak kabulü ve bu anlamda doğallaştırılmasını içeren sorun, Gellner'in analizinin eleştirilen bir diğer yönünü oluşturmaktadır. Zira her şeyden önce Gellner'in yaklaşımı fazla genelleycidir. Tek bir tarım toplumu ya da tek bir modern toplum veyahut tek tip bir endüstrileşme süreci yoktur.⁶⁰⁹ Bu fazla genelleştirilmiş yaklaşım, beraberinde kuramı problemli kılan başka sorunları da getirmektedir. Wimmer ve Schiller'e göre, Gellner için modern devletin doğuşu, toplumun endüstrilizasyonun doğal bir sonucu olarak zorunlu ve evrimseldir.⁶¹⁰ Nitekim örneğin Gellner, meşru eğitim tekeli ele geçirmenin meşru şiddet tekeli ele geçirmekten daha önemli olduğunu söyledikten sonra *milliyetçiliğin zorunluluğunun* ve bu zorunluluğun kökenlerinin insan doğasında değil *toplumsal düzenden* kaynaklandığını iddia eder⁶¹¹ ya da “nesnel kaçınılmaz bir zorunluluğun dayattığı bir türdeşliğin” nihayetinde milliyetçilik halini almış olduğunu savunur.⁶¹² Üstelik Gellner'e göre milliyetçilik öyle güçlüdür ki kök saldığı her yerde diğer modern ideolojilere galip gelme özelliğine de sahiptir.⁶¹³ Gellner'in zorunlu saydığı yalnızca bunlar değildir. Hall'a göre, Gellner'in öngördüğü milliyetçilik tanımı, her milli uyanışın zorunlu olarak devlet kurmaya yönelmesi gerektiğini de ima etmektedir. Kuramının genel ve evrensel olduğunu düşünen Gellner'in aslında “tekil bir tarihsel momentini kurumsallaştırmış” olabileceği problemi⁶¹⁴ de bu anlamda önemlidir.

⁶⁰⁶ Özkırımlı, a.g.e., 158-60.

⁶⁰⁷ Gellner, E. (2013). *Uluslar ve ulusçuluk*. (Üçüncü baskı) (çev. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan). İstanbul: Hil Yayın, (Eserin orijinali 1983'te yayımlandı), 82-3.

⁶⁰⁸ Gellner, a.g.e. 94.

⁶⁰⁹ Özkırımlı, a.g.e., 174-5.

⁶¹⁰ Wimmer ve Schiller, a.g.m, 224.

⁶¹¹ Gellner, a.g.e., 112.

⁶¹² Gellner, a.g.e., 117.

⁶¹³ Gellner, a.g.e., 122.

⁶¹⁴ Hall, A.H. (2008). Milletleri türdeşleştirmenin koşulları. U. Özkırımlı (Der.) *21. Yüzyılda milliyetçilik*. (çev. Y. Başkavak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 23-5.

Modernist kuramcılarının aksine milliyetçiliğin kökenlerinin modernlik öncesi formlarda aranması gerektiğini iddia eden Smith'in kuramında ulusal kültür ve etnik kimlik hayati bir öneme sahiptir. Etnik topluluğu belirleyen belli başlı nitelikler Smith'e göre; kolektif bir özel ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anlar, ortak kültürü farklı kılan unsur/unsurlar, özel bir "yurt" ile kurulan bağ ve nüfusun büyük bir kısmınca paylaşılan dayanışma duygusudur.⁶¹⁵ Milletleri ortaya çıkaran süreç, bu etnik özelliklerle çok yakından ilişkilidir. Geç Ortaçağ döneminde öznel olarak birleşen kültür topluluklarının, devletlerin etrafında kurdukları ve komşuları olan kültürel açıdan farklı halkları ilhak ederek oluşturdukları "çekirdek", günümüz uluslarının etnik ve kültürel karakterini belirleyen unsurun temelidir.⁶¹⁶ Nitekim Smith'e göre,

"...milletler ile milliyetçiliği basitçe bir ideoloji veya siyaset biçimi olarak anlamamızın mümkün olamayacağı, bunların aynı zamanda kültürel birer görüngü olarak da ele alınmaları gerektiği şeklindedir. Yani, bir ideoloji ve hareket olarak milliyetçiliğin çok boyutlu bir kavram olan milli kimlik ile yakından ilişkilendirilmesi ve belirli, özel bir dil, hissiyat ve sembolizmi içerecek şekilde genişletilmesi gerekir...."

Böyle bir yaklaşımın kendisi de milli kimliklerin temelleri ve oluşumu hakkında tarihsel bir sosyolojiyi gerektirir. Bu da, öncelikle modern milletlerin modern öncesi evveliyatlarını kavramamız ve milli kimlik ile milliyetçiliği, etnik kimlik ve toplulukla ilişkilendirmemiz gerektiği anlamına gelir."⁶¹⁷

Smith'in kuramında devlet ulusu yaratan bir kurum değildir. Modern devletin kuruluşu ile ulusal kimliğin bu oluşuma eklenmesi biri diğerini doğuran nedenler olarak ortaya çıkmazlar. Smith'e göre, ulus ile devletin tam örtüşmesi olarak ulus-devletin saf örneğini bulmak çok zordur. Bu anlamda genellikle ulus-devletler, "..devletin sınırları içinde küçük etnik grupların bulunmasına rağmen nüfusun büyük bir çoğunluğunun tek bir ya da egemen etnik-milli gruba bağlı olduğu ve siyasi topluluğun milliyetçi ideolojinin ilkeleri ile meşrulaştırıldığı"⁶¹⁸ yapılar olarak ortaya çıkarlar. Chernilo'ya göre, teorisini modern ulus-devletlerin doğuşunun insanların modern öncesi etnik kökenlerinde aranması gerektiği iddiası üzerine inşa eden Anthony Smith, sosyolojinin naif modernizminin sosyal yaşamın kilit yönleri olarak milli kimlikleri ve milliyetçiliğin önemini reddettiğini ve klasik sosyolojinin ulus-

⁶¹⁵ Smith, A.D. (2010). *Milli kimlik*. (Altıncı Baskı). (çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları, 42.

⁶¹⁶ Smith, a.g.e., 69-70.

⁶¹⁷ Smith, a.g.e., 7-8.

⁶¹⁸ Smith, A.D. (2013) *Milliyetçilik*. (çev. Ü. H. Yolsal), Ankara: Atıf Yayınları 168-9.

devletin oluşumunu, ulus inşasını vb. problemlerini kavrayamadığını iddia etmiştir.⁶¹⁹ O'na göre yalnızca uluslar ve devletler, hızla değişen ve küreselleşen bir dünyada ihtiyaç duyduğumuz güvenlik, kimlik ve kültürel huzur duygusunu bize sağlayabilirler.⁶²⁰ Bu yaklaşıma getirilen temel eleştirilerden biri bu tarz ulus anlayışının geç 19. yüzyıldaki kitlesel politik hareketlerin yükselişinden önce tanımlanamayacağıdır. Fakat eleştirinin amacı yalnızca ulusların pre modern olmaları iddiasının reddi değildir. Bununda ötesinde Chernilo'ya göre, modernizm ve ethno-sembolizm, ulusun doğuş zamanının belirlenmesine farklı fikirlere sahip olsalar da sıra modernitede ulus-devletlerin ve ulusların belirgin karakterinin etkisizleştirilmesi önerisine geldiğinde farklı pozisyonlar benimsemiş görünmezler.⁶²¹

Keza benzer bir durum ulus inşası çalışmalarında da görülür. Özellikle milliyetçiliğin ortaya çıkışı ile ilgili bir açıklama yapmaması nedeniyle eleştirilen ulus inşası yaklaşımları, ilerleyen dönemde Batı dışı toplumların ulus-devletleşme süreçleri üzerine yoğunlaşan bir açıklama modeli benimsemiştir. Wimmer ve Schiller'e göre, metodolojik milliyetçilik, milliyetçiliği ve demokrasiyi ulus-devletten ayırarak, Batılı ulus-devlet inşasının tarihi için milliyetçiliği yabancı bir güç gibi gösterir. Milliyetçi olanlar kana susamış Balkan liderleri yada Afrikalı kabile şefleridirler. Buna karşılık ise Batılı devlet inşası daha önce de belirtildiği gibi özellikle Rawls gibi siyaset felsefecilerinin yazılarında ulusal olmayan, sivil, cumhuriyetçi ve liberal bir deneyim olarak yeniden tahayyül edilir.⁶²² Ancak Calhoun'un dikkat çektiği gibi metodolojik olarak bireyci olarak tanımlanan ve genel anlamda milliyetçi olmayan Rawls bile toplumun aslında ulus-devlet temelinde tahayyül edilebildiğini ve ulus-devletin toplumun doğal bir biçimi olduğunu varsaymaktaydı. Buradaki örtük milliyetçi mantıkta, bireyler ve bir bütün olarak toplum diğer gruplaşmalar karşısında üstün addedilmekteydiler.⁶²³ Bu durum bir yandan Billig'in dikkat çektiği "bizim vatanseverliğimiz" ile "onların milliyetçiliği" arasındaki farkı vurgularken diğer taraftan liberal siyaset anlayışına mündemiç "iyi"

⁶¹⁹ Chernilo, D. (2011). The critique of methodological nationalism: theory and history. *Thesis Eleven*.106(1), 101.

⁶²⁰ Wimmer ve Schiller, a.g.m., 224.

⁶²¹ Chernilo, a.g.m., 101-2.

⁶²² Wimmer ve Schiller, a.g.m., 224.

⁶²³ Calhoun, C. (2008). Yolcuların sınıf bilinci: var olan kozmopolitanizmin eleştirisi. U. Özkırımlı (der) 21. *Yüzyılda milliyetçilik*. (çev. Y. Başkavak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 104.

ve “kabul edilebilir” bir milliyetçi söylemin, milliyetçiliğin ismi zikredilmeden nasıl yeniden üretildiğini de işaret eder.

Ulus inşası tartışmaları da bu bağlamda yeniden gündeme gelmektedir. Örneğin Ekbladh, ulus inşasının geri dönüşü olarak nitelendirdiği durumun Afganistan ve Irak müdahaleleri ile başladığını ileri sürer. Oysa aslında 1990’lı yıllardaki çeşitli müdahaleler de (Bosna, Somali vs) ulus inşası ile ilişkili oldukları halde böyle nitelendirilmemişlerdir.⁶²⁴ Yeniden yapılanma ve kalkınma olmak üzere iki ana faaliyeti içeren ulus inşası aslında, ulus inşasından ziyade siyasi kurumlar oluşturma ve ekonomik kalkınmayı destekleme anlamında devlet inşası anlamına gelmektedir.⁶²⁵ Burada ulus ile devlet arasında var sayılan koşutluk ilişkisi semantik olarak bir kez daha üretilmiş olmaktadır. Ulus inşasının nihai hedef noktasında kurmayı arzu ettiği düzenin var sayacağı milliyetçilik anlayışı da bu anlamda ayrı bir tartışma konusu olarak kalır.

Burada ele alınan güçlü eğilimin tarihsel kökenleri bu noktada önemlidir. Wimmer ve Schiller’e göre, modernitenin ulusal çerçevesinin ihmal edilmesi metodolojik milliyetçiliğin bir şeklidir. Parsons, Merton, Bourdieu, Habermas, Luhmann gibi isimlerin hiç biri modern çağda devletlerin ve toplumların ulusal çerçevesini tartışmamışlardır.⁶²⁶ Toplumun ulusal karakteri üzerindeki bu zımni suskunluk eleştirisi üstelik yeni de değildir. Tam aksine başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerin, klasik ve öncü isimlerinin milliyetçiliğin geleceği hakkındaki “öngörüsüzlükleri”nin devamı niteliğinde olduğu iddiasını taşıyan metodolojik milliyetçilik eleştirisini izleyen bir mantıki çıkarsamaya göre, milliyetçiliğin salt bir ideoloji olarak algılanması, sosyo-bilimsel perspektifin içindeki konumunu başarı ile gizleyerek, mevcut mutabakatın yeniden üretilmesine hizmet eder. Özellikle toplum kavramı, çok farklı şekillerde kategorize edilmesine rağmen, genel olarak, ulusalla tanımlanma eğilimindedir. Calhoun’ın belirttiği gibi, bu anlamda sosyal bilimde ve kamusal tartışmalarda toplum olarak neyin varsayıldığı, kabul ettiğimizden daha büyük ölçüde, uluslar ve ulusal kimliğin modern çağdaki ayırt edici retoriği tarafından

⁶²⁴ Ekbladh, D. (2012) Fikir birliğinden krize., F. Fukuyama (Editör) *Ulus İnşası*. (İkinci Baskı). (çev. H. Kaya). İstanbul: Profil Yayıncılık, 62-3.

⁶²⁵ Fukuyama, F. (2012) Ulus inşası ve kuramsal hafızanın iflası., F. Fukuyama (Editör) *Ulus İnşası*. (İkinci Baskı). (çev. H. Kaya). İstanbul: Profil Yayıncılık, 14-6.

⁶²⁶ Wimmer ve Schiller, a.g.m, 221.

şekillendirilir. Foucaultcu anlamda bu “söylemsel oluşum” toplumları ayırt edici kimlikler, kurumlar ve kültürler ile beraber sınırlandırılmış, tamamlayıcı bütünler olarak inşa eder.⁶²⁷

Ulus-devleti, modernitenin vazgeçilmez unsuru olarak tanımlamak hatta daha da ileriye gidip modernliğin nedeni olarak kutsamak, ulus-devletin bir zorunluluk olarak yeniden üretilmesini içeren evrimsel bir yorumla uyum içinde olan bakış açısının bir başka veçhesine işaret eder. Böyle bir yorum ise ulus-devlet-toplum çakışmasının farklı düzeylerde ve bağlamlarda hem yeniden üretilmesi hem de meşrulaştırılması sonucunu doğurabilir. Buna özellikle toplum kavramının içeriğinin taşıdığı belirsizlik ve bu belirsizliğin ulus-devletin sınırları bağlamında telafi edilmesinin yarattığı sonuçlar eklenince problem çok daha karmaşık bir hal almaktadır.

Sosyal teori ve bilimin milliyetçilik konusundaki ihmali ve kaçırmış olduğu fırsatlar Smith’e göre, metodolojik ve teorik iki nedenden kaynaklanmaktadır. Metodolojik açıdan değerlendirildiğinde üzerinde anlaşmaya varılmış temel bir tanımı bile olmayan milliyetçilik, sınıflandırma, tanımlama ve açıklama bakımından birçok güçlük içermektedir. Teorik ihmalin nedeni ise esasında sosyolojinin Avrupalı kökeninden ve onun büyük ölçüde Avrupa merkezci (Eurocentric) bakış açısından kaynaklanmaktadır. Sosyoloji, milliyet duygusunun oldukça sıkı bir biçimde kök saldığı ülkelerde doğmuştur -İngiltere ve Fransa-. İlginç olanı ise milliyetçilik problemine dair sosyolojik ilginin, bu tarz bir bütünleşme sağlayamayan Almanya ve İtalya’dan çıkmış olmasıdır.⁶²⁸ Ancak ulus-devlete yönelik analizlerin, bu noktada kendilerine ve içinde bulundukları disipline dönük bir iç muhasebeye girmemiş olmaları özellikle dikkat çekicidir. Schnapper’ın haklı olarak vurguladığı gibi ulusal üzerine çalışan sosyologlar kendi toplumlarının ulusala ilişkin entelektüel tarihlerinin kavram ve düşünce biçimlerinden beslenmektedirler.⁶²⁹ Yazarın sosyologlar için yaptığı bu uyarı genel olarak sosyal bilimciler için de doğrudur. Bu durum ise bu tarz bir iç muhasebeyi güçleştiren bir başka olgu olarak göz önünde bulundurulabilir. Schnapper’e göre modern ulus kuramcılarını klasik kuramcılardan ayıran en belirgin

⁶²⁷ Calhoun, C. (1999). Nationalism, political community and the representation of society: or why feeling at home is not a substitute for public space. *European Journal of Social Theory*. 2(2), 217.

⁶²⁸ Smith, a.g.m., 25.

⁶²⁹ Schnapper, a.g.e., 15.

özellik ulusalı açıklarken önem verdikleri boyutların farklılığıydı. Weber, Mauss gibi klasik kuramcılar bilfiil ulusçuluk çağında yaşadıkları için meseleleri siyasal boyutu ile ele alma eğilimindelerken; Gellner, Benedict, Smith gibi modern ulus kuramcılarını teknik ve iktisadi boyuta öncelik vermişlerdir.⁶³⁰

Bu noktada sorun milliyetçiliğin aslında milliyetçilik kuramları tarafından ihmal edilen hangi işlevleri yerine getirdiği ile de ilişkilidir. Wimmer ve Schiller'e göre, modern milliyetçilik, dört farklı kavramı birleştirmiştir. Sırasıyla "egemen bir varlık"; devletin, "vatandaşları" ; zorunlu bir "dayanışma" grubu ve "etnik" bir topluluk olarak "halk"ı içeren dört farklı kavramın birlikteliği ilgili sınırların çakışmasını gerektiriyordu. Devletin ülkeselliği çerçevesinde milliyetçiler ulusal sınırları bir fetiş, insanların kanı ile savunulmayı hak eden bir mabed haline getirmişlerdi.⁶³¹ Beck'e göre, eski tarz modernistler için -olumlu yahut olumsuz anlamda-; dil, askerlik hizmeti ve yurtseverlik tarafından bir arada tutulan ve herşeyi kapsayan bir ulusal proje modern toplumun bütünleşmesini mümkün kılmakta ve garanti etmektedir.⁶³² Toplumsal dünyanın milliyetçi tasavvuru ile sosyal bilimciler tarafından geliştirilen toplumun kap modelinin (container model of society) özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra pekişen paralelliği işte bu noktadan kaynaklanmaktadır. Vatandaşlık, ulusal hukuk sistemi; egemen, politik sistem; ulus, kültürel sistem ve dayanışma toplumsal sistem dahilinde yansıtılıyordu ve tüm sınırlar toplumu bir arada tutan kabuğu tanımlıyorlardı. Yani milliyetçilerin "halk"ı, sosyal bilimciler için -İkinci Dünya Savaşı sonrası- artık "toplum" ile aynı anlama gelmekteydi.⁶³³

Zaten problemli olan bu durumun aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışılacağı gibi günümüz koşullarında çok daha sorunlu bir hal aldığı iddia edilmiştir. Beck'e göre, problem dünya toplumu paradigmasının tartışıldığı günümüzde ulus-devlet teorisyenlerinin toplumu değişmesi mümkün olmayan bir biçimde bir parça toprakla tanımlama çabalarıdır.⁶³⁴ Bu sorun ulus-devlet teorilerinin geç modernliği açıklama noktasındaki başarısızlığının bir sonucudur. Ancak burada hemen başka başka bir

⁶³⁰ Schnapper, a.g.e.,431-2.

⁶³¹Wimmer, A. and Schiller, N.G. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: an essay in historical epistemology. *International Migration Review*. 37(3),582-3.

⁶³² Beck, U. (2000). The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity. *British Journal of Sociology* Vol. No. 51 Issue No. 1 (January/March 2000), 91.

⁶³³ Wimmer ve Schiller, a.g.m, 583.

⁶³⁴ Beck, a.g.m., 80.

risk de gündeme gelmektedir. Zira klasik düşünce geleneğinin Marx'la olan bağlarını koparıp Nietzsche'ci kökleri yönelmeleri iktidara dair bakış açısını da köklü biçimde dönüştürmüştür. İktidarın her yerde olduğuna dair bu ısrarcı vurgu kazanılmış bir idrakin yok oluşuna sebebiyet vererek devletin doğasını doğrudan değil dolaylı olarak ele alır. Bu ise ulus-devletin belirleyici özelliklerini tanımayı güçleştiren bir karmaşaya sebebiyet verir.⁶³⁵ Özellikle postmodern teori bağlamında yapılan eleştiriler bu riski taşımaktadırlar. Devletin dışında çeşitli kurumlar ve toplumsal ilişkiler bağlamında üretilen iktidar ilişkilerinin aşırı derece vurgulanması, tartışmaya farklı bir boyut kazandırıyor olsa da özgün sorun bağlamında ulus-devlet sosyal bilim ilişkisini tam manasıyla değerlendirememektedir.

4.2. Sosyal Bilim ve Teoriyi Yeniden Değerlendirmek

“...küresel risklerin yarattığı sorunlarla yüzleşen kozmopolit sosyal bilimler de siyasi suskunluğunu artık bozmalıdır: Toplum ve kurumları riskleri yeterince kavramsallaştırma yeteneğinden yoksundur, çünkü ulus-devlet modernliğinin ilk kavramlarına takılmışlardır ve artık geçerliliği kalmamış olan bilimsel kesinliğe ve doğrusal ilerlemeye inanırlar.”⁶³⁶

Ulus-devletin olmadığı modern bir sosyal teori mümkün müdür? Halen küresel siyasette başat siyasal güç olma özelliğini sürdüren ulus-devletler elbette tarihsel ve kuramsal varlıkları ile hem sosyal teorinin hem de bilimin görmezden gelemeyeceği kurumlardır. Burada problem, sosyal teori ve bilimin ulusal bir perspektiften arındırılmış bir biçimde yeniden tanımlanmasının mümkün olup olmadığıdır. Bu noktada önce modern-postmodern teori tartışmaları bağlamında bu meseleyi nasıl değerlendirdiğine bakılabilir. Sosyal gerçekliği oluşturan şeylere (ontoloji) dair belli bir varsayımı, söz konusu sosyal gerçekliğin bilgisinin imkanı ve nasıl elde edileceğine dair iddiaları (epistemoloji) ve bu bilgi ve yöntemin hangi kural, prosedür ve stratejilerle elde edileceğini (metodoloji) içeren sosyal ve siyasal çözümlemenin⁶³⁷ kendi tarihi içindeki kırılma 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Rosenau'nun belirttiği gibi modern bilimin pozitivist, amprist ve rasyonel mantıksal

⁶³⁵ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 45-6.

⁶³⁶ Beck, U. (2011). *Risk toplumu*. (çev. K. Özdoğan, B. Doğan). İstanbul: İthaki yayınları, (Eserin orijinali 1986'da yayımlandı), 365.

⁶³⁷ Agcan, M.A. (2014). Sosyal bilimler felsefesi ve uluslararası ilişkiler teorisi, E. Balta (Editör). *Küresel Siyasete Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları, 78 Agcan, M.A. (2014).

modeli, özellikle 20. yüzyıldaki serüveninde bir dizi ciddi problemle karşılaşmıştır. Modern bilimin vaad ettiği sonuçlara bir türlü ulaşamaması, bilimin, güçlü olanın özellikle de devletin tercihlerini meşrulaştırması, özellikle antipozitivist düşünürlerce ileri sürülen modern bilimin teori ve işleyişteki uyuşmazlığı; yine modern bilimin normatif, etik ve insanların mistik ve metafizik boyutu hususundaki suskunluğu onun en çok eleştirilen tarafları olmuşlardır.⁶³⁸

Bir yandan 1960'lı yıllarla başlayan ve Kuhn, Feyerabend, Lakatos, Toulmin, Polanyi gibi isimlerin katkıları ile ortaya çıkan antipozitivist gelenek⁶³⁹, diğer yanda ise özellikle postmodernizmin, modernizme ve onun hayat algısına yönelik olarak getirdiği eleştiri hakim bilim perspektifini de köklü bir biçimde sarsmışlardır. Modernizme eşlik eden ancak modernizmin asla indirgenemeyeceği pozitivist epistemoloji postmodernistlere göre gerçeği görmenin tek yolu olduğu iddiası ile geçersiz kalmaya mahkumdur. Bu noktada bilim dahil, her epistemik girişimin, kendi entelektüel ve siyasi bağlılık ve çıkarları tarafından şekillenen bir bakış açısından doğduğu iddiası, bilimi gerçekliği görmenin yegane yolu olarak addeden pozitivizme getirilen en önemli eleştiri argümanlarından biridir. “Bilimi gerçekliği görmenin eşsiz yolu sayan” pozitivizmin öngördüğü epistemolojinin kendi biricikliğine dair inancı, “her görmenin belli bir perspektiften görme” olduğunu iddia eden perspektifçiliğin epistemolojik saldırısı altındadır. Bir perspektifi diğerinden daha iyi yahut üstün addetmeyen ve klasik bilim anlayışına yönelik eleştirisinde Gramsci ve Foucault'nun isimlerini öne çıkaran görecilik, bilimin Batı'da birçok alternatifi alt ederek hegemonya kazanmış bir perspektiften öte bir şey olmadığını iddia eder.⁶⁴⁰

Pozitivist temelli bir bilim anlayışına eşlik eden dünya görüşünü eleştiren postmodernizm Görgün Baran'a göre, “elit-popüler ayrımının ortadan kalkması; zamanın sürekli bir şimdi haline gelmesi; evrenselliğe karşı yerelliğin ön plana çıkması; sürekli bir belirsizlik; çoğulcu demokrasi; üretimin yerine tüketimin geçmesi; üstanlatıların reddi” gibi genelde modernitenin temel ilkerinin yadsınması ile kendini tanımlayışı ile dikkat çeker.⁶⁴¹ Mimariden, sanata, edebiyattan tarihe bir çok alanda

⁶³⁸ Rosenau, P.M.(1998). *Post-modernizm ve toplum bilimleri*. (çev. T. Birkan). Ankara : Ark, 31-2.

⁶³⁹ Demir, a.g.e., 80.

⁶⁴⁰ Fay, a.g.e., 12-3.

⁶⁴¹ Baran, G.A. (2009). *Postmodernizm*. (içinde) *Feodaliteden küreselleşmeye*. (İkinci Baskı). (ed. T. Erdem). Ankara: Lotus Yayınevi, 384.

derin yankılar uyandıran postmodernizmin spesifik tartışma konusu bağlamında önemi, klasik sosyal bilim tahayyülü ve epistemik kavrayışı ve buna bağlı tanımlanan metodolojisine getirdiği eleştiri ile ilişkilidir. Ancak postmodernizm, bir yandan tıpkı kendini zıddı ile var kıldığı modernizm gibi tartışmalardan zengin ve çok boyutludur, diğer yandan ise Rosenau'nun belirttiği gibi alternatif bir varsayımlar kümesi üretme amacıyla değildir.⁶⁴² Dolayısıyla postmodern eleştiriye bir bütün olarak değerlendirmek çok güçtür.

Genel anlamda sosyal bilimin ulus-devleti ve toplumu nasıl algıladığını yukarıda ele almaya çalışmıştık. Burada ise postmodern düşüncenin sosyal bilim ve ulus-devlet ilişkisini nasıl yorumladığını ve bu ilişkinin analizine ne tür eleştirel katkılar sağladığına bakmak faydalı olacaktır. Postmodernizm tartışmalarının başlamasında çok önemli bir yeri olan Lyotard, *Postmodern Durum* adlı çalışmasında, postmodern perspektifi, “ulus-devletlerin oluşturduğu, eski çekim kutupları, partiler, meslekler, kurumlar ve tarihsel gelenekler”in cazibelerini yitiriyor olmaları ile tespiti ile başlatır.⁶⁴³ Bu tespit yalnızca postmodernizmin ulus-devletle olan problemli ilişkisini göstermez. Aynı zamanda postmodernizmin zıddı ile tanımlanan modernizmin ulus-devlet ile uyumlu var sayılan birlikteliğini de vurgular. Lyotard’a göre, bilginin mahiyetinin dönüştüğü postmodern durumda, ulus-devletlerin, toprak, hammadde, ucuz işgücü gibi konularda sürdürdükleri mücadeleye bilginin de ekleneceğini ancak, bu durumun aynı zamanda bilginin üretimi ve yayılımı konusunda ulus-devletin sahip olduğu ayrıcalıkları da etkileyeceğini belirtir. Ona göre, bilginin ticarileşmesi ve ona eşlik eden iletişimsel “saydamlık” ideolojisi, devleti opak ve “parazit” bir faktör olarak değerlendirmektedir.⁶⁴⁴ Lyotard, bilginin meşrulaştırılma sorunu bağlamında bilim ve ulus-devlet arasındaki ilişkiye farklı bir yorum getirir. Buna göre bilginin meşrulaştırılması siyasi ve felsefi olmak üzere iki versiyon dahilinde gerçekleşir. Siyasi versiyonda meşrulaştırma, “özgürlük kahramanı olarak insanlık” fikri doğrultusunda devletin de varlık nedenini oluşturan halkın, aynı zamanda bilim hakkına sahip olduğunu iddia eder. Böylece “devlet ne zaman halkın, ulus adı altında eğitimini ve ilerleme yoluna sokulmasını doğrudan doğruya üstlense,

⁶⁴² Rosenau, a.g.e., 26.

⁶⁴³ Lyotard, J.F. (2014). *Postmodern durum*. (İkinci Baskı). (çev. İ. Birkan). Ankara: Bilgesu Yayıncılık, (Eserin orijinali 1967’de yayımlandı), 35.

⁶⁴⁴ Lyotard, a.g.e., 16.

özgürlük anlatısına” derhal müraacat eder. Felsefi versiyonda ise Humboldt’un deyişiyile “bilimi kendisi için aramak” ideali vardır. Ancak bu bir biçimde yine ulusun gelişimi ile ilişkilendirilir.⁶⁴⁵ Ancak postmodern dönem ile birlikte hem spekülâtif anlatı hem de özgürleşme anlatısı meşruiyetini yitirmiştir.⁶⁴⁶ Bu noktada sorun bilimin aslında ne olduğudur. Bu konudaki en radikal yanıtlardan biri Feyerabend’ten gelmiştir. O’na göre “ne bilim ne de aklilik evrensel üstünlük ölçüleridir. Bunlar kendi tarihsel kökenlerinden habersiz tikel gelenekler” olarak var olurlar.⁶⁴⁷ Bilimin yaptığı şey, toplumu, kendi değer ve amaçlarına uygun olarak kullanmak ve bu amaç için bilimsel kurumları da düzeltmektir.⁶⁴⁸ Önersi ise açıktır; “bir demokraside, kiliseler nasıl şu anda devletten ayrılmışlarsa, bilim de devletten ayrılmalıdır.”⁶⁴⁹ Bu bakış açısı, bilim ve devlet arasındaki ilişkilere dair yeni bir bakış açısı getirmektedir. Genelde aralarındaki sıkı ilişki ya da devletin, bilimi kendi amaçları için kullanması gibi klasik eleştirinin karşısına bilimin ve bilim adamlarının konumunu sorgulayan bir eleştiri söz konusudur. Modernistlerin aksine, sosyal gelişmelerin kaynağını değil, tarihin belli noktalarındaki sosyal gerçeklikleri, kırılma ve değişimlere vurgu yaparak analiz eden Foucault, yönetimselliğin doğası ile ilgilenir. Ancak onun esas vurgu noktası, devletin vatandaşlarına uyguladığı tarz bir yönetimselliğin yanında devlet ile doğrudan ilişkisi olmayan sosyal bilimler gibi alanlardaki yönetimsellik uygulamalarıdır.⁶⁵⁰

Genel anlamda postmodern teori, modernitenin tarih, zaman ve mekana dair algılayışını eleştirir ve tarih yerine zaman ve mekana odaklanılması gerektiğini iddia eder.⁶⁵¹ Postmodernistler, ulus-devlet, eyalet gibi toprak ve nüfus temelinde yapılan coğrafya ve mekan bölünmelerini reddetmektedirler.⁶⁵² Elbette bu reddedişte küreselleşme olarak adlandırılan çok boyutlu süreçlerin de etkisi büyüktür. Postmodernizm gibi salt bir düşünsel çabanın ürünü olmayıp herkes tarafından her

⁶⁴⁵ Lyotard, a.g.e., 63-5.

⁶⁴⁶ Lyotard, a.g.e., 74.

⁶⁴⁷ Feyerabend, P. (2014). *Yönteme karşı*. (İkinci Basım). (çev. E. Başer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (Eserin orijinali 1975’te yayımlandı) 290.

⁶⁴⁸ Feyerabend, a.g.e., 337-8.

⁶⁴⁹ Feyerabend, a.g.e., 321.

⁶⁵⁰ Ritzer ve Stepnisky, a.g.e., 194.

⁶⁵¹ Rosenau, a.g.e., 112.

⁶⁵² Rosenau, a.g.e., 128.

gün deneyimlenen küreselleşme bir olgu ve bir durum olarak mevcut sosyal bilim perspektifini tartışmalı hale getiren bir başka konudur.

Yukarıda tartışılmaya çalışıldığı gibi kuruluş aşamasından itibaren sosyal bilimler ile ulus-devlet arasında son derece yakın bir ilişki bulunmaktaydı. Bilgi yaratımının görece yeni bir parçası olan sosyal bilimlerden önce, toplumsal değişim ve istikrar konuları, geleneksel olarak hukuk, felsefe ve teoloji tarafından geliştirilen açıklama biçimlerine dayanmaktaydı ve 19. yüzyıl ile beraber bu kategoriler söz konusu dönemdeki adları ile politik iktisat, idari/anayasal çalışmalar ve pozitivist sosyoloji/sosyal araştırma tarafından gölgede bırakılmışlardı.⁶⁵³ Burada özellikle dikkat çekilmek istenen nokta bu bölümlemenin üzerinde çalıştığı uzamın, hakikatte ulus-devletin teritoryal sınırlarının dışına çıkmamasıdır. Devletin ülkesellik anlayışının sürdürülmesinde toplum bilgisinin üretimine dikkat çeken Haklı, bilginin sosyal dünyanın diğer özelliklerini görmezden gelerek belli bir bakış açısını temsil ettiğini iddia eder. Bilginin üretiminde önemli merkez olarak modern devlet, sosyal dünyada en güçlü ve en dayanıklı perspektif olarak tezahür etmektedir. Bu perspektifin en tanımlayıcı özelliği toplumu, devletin teritoryal alanındaki nüfus ile eşitlemesidir.⁶⁵⁴

Buradaki sorun, klasik bilim anlayışı ve başta postmodernizm olmak üzere ona getirilen eleştirel değerlendirmelerin bu problemi ne ölçüde fark ettiği, meşrulaştırdığı ya da meşrulaştırılmasına karşı çıktığıdır. Yukarıda da ele alınmaya çalışıldığı gibi genelde klasik sosyal bilim perspektifi, toplum ile ulus-devletin toplumu arasında kimi kez eşitlik, kimi kez çakışma şeklinde tezahür eden ilişki konusunda suskun kalmıştır. Postmodern teorinin, ulus-devletin ötesinde bir toplum kavramsallaştırmasına sahip olup olmadığı ya da ulus-devlet kategorisinin çizdiği sosyo-bilimsel perspektifi ne ölçüde reddettiği soruları, postmodern düşüncenin kendi içindeki çokseslilik ve çelişkileri nedeniyle tam olarak yanıtlanamaz. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde postmodern teorinin, bilgi kuramı, özne sorunu gibi problemlere yönelmiş olan ilgisinin ulus-devleti doğrudan kapsamadığı açıktır. Modern teori açısından da fark edilmeyen/ya da görmezden gelinen ulus-devletin

⁶⁵³ Taylor, P.J. (1997). The crisis of boundaries: towards a new heterodoxy in the social sciences. *Journal of Area Studies*. 5(11), 35.

⁶⁵⁴ Haklı, a.g.m., 412-3.

varlığı probleminin büyük ölçüde postmodern teori tarafından da paylaşıldığı söylenebilir. Zamana ve mekana dair sorgulamanın merkezi bir rol oynadığı postmodern eleştiri, zamanın ve mekanın örgütlenmesinde ulus-devletin rolü hakkında zımni bir imada bulunur. Nitekim Giddens'a göre, başta postmodernizm olmak üzere iktidarın "mekansızlığı"na ve "zamansızlığı"na yapılan özgül vurgu ulus-devletin sosyal bilimdeki yeri ve işlevi konusunda yeterli analitik çerçeveyi sağlamaktan uzaktır. Çünkü bu tarz bir eleştiri bir yandan iktidarın aynı ayna ve her yerde bulunuşu hususundaki ısrarıyla -ulus-devlet de dahil olmak üzere- devlet türleri arasında bir ayrımı gereksiz addederken diğer yandan kazanmış olduğu idraki tam da bu sebeple büyük ölçüde yitirir.⁶⁵⁵ Bu tarz bir eleştirel pozisyonun analitik yetersizliği büyük ölçüde içseldir. Zaten postmodern toplum kavrayışı da Hollinger'ın belirttiği gibi, "devleti meşrulaştırma veya eleştirme ihtiyacının, sosyolojinin ya da entellektüelin odak noktasında bulunmadığı bir toplum" anlayışına işaret etmektedir.⁶⁵⁶ Bauman'a göre ise sorun, günümüz dünyasında ulus-devletlerin varlığının postmodern bireyin belirsizlikten kaynaklanan sıkıntısını giderme hususundaki yetersizliğidir.⁶⁵⁷

Sosyal bilim ile ulus-devlet arasındaki ilişkiyi, bu eleştirilerden hareketle yeniden değerlendirme çabaları da bulunmaktadır. Örneğin Beck ve Sznaider, ulusal bir bakış açısından kozmopolit bir bakış açısına sosyal bilimlerin yıkımı(deconstruction) ve yeniden inşası(re-constuction) bir "olumlu problem değişimi" ("positive problem shift")(Lakatos) olarak anlaşılabileceğini ve metodolojik olarak doğrulanabileceğini /meşrulaştırılabileceğini iddia ederler.⁶⁵⁸ Ancak yine de teorisini postmodern bağlamda değerlendirmeyen Beck bunun sebebini, postmodernizmin daha ziyade modernliğin yıkımına ve sonuna vurgu yapan bakış açısının sınırlılığine ve kendi teorisinin toplumsala dair yeni olanı anlama çabasına bağlar.⁶⁵⁹ O'na göre

⁶⁵⁵ Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 45-6.

⁶⁵⁶ Hollinger, a.g.e., 187.

⁶⁵⁷ Buaman, Z. (2000). *Postmodernlik ve hoşnutsuzlukları*. (çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 277.

⁶⁵⁸ Beck ve Sznaider, a.g.m., 6.

⁶⁵⁹ Beck. U. (2000). The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity. *British Journal of Sociology* Vol. No. 51 Issue No. 1, 81.

postmodernizm neyin sorun olduğunu söylememekte, yalnızca neyin sorun olmadığını söylemekle yetinmektedir.⁶⁶⁰

Ancak aşağıda daha geniş bir biçimde tartışılmaya çalışılacağı gibi yeni bir epistemik arayış söz konusu özgül ilişkinin hakim kıldığı perspektif nedeniyle olanaksız değilse bile güçtür. Çünkü örneğin metodolojik milliyetçiliğin sıkı bir ampirik bakış açısı tarafından reddiyesi, zor hatta neredeyse imkânsızdır, zira çok sayıda istatistiksel kategori ve araştırma prosedürleri (süreçleri) buna dayanmaktadırlar.⁶⁶¹ Burada Wallerstein'in özellikle nomotetik bilimlerin her ne kadar "yasalar"ın keşfi üzerinde vurgu yapsa da hakikatte ampirik ve somut bir çalışma biçimi benimsemiş ve kendilerine bağlı bir "uygulamalı bilim"e de sahip oldukları tespiti hatırlanmalıdır. Wallerstein'a göre bunların ulusal temelde ortaya çıkmaları toplumsal değişim meselesinin incelenmesini de sınırlandırmaktadır.⁶⁶² Özellikle klasik sosyal teori geleneği ile ampirik bir çalışma yöntemi benimsemiş sosyal bilimin ilişkilendirilmesi sorununu da içeren bu durum nihayetinde başka bir düzeyde "empirik dünyayı anlamaya ve onun hakkında nesnel bilgi toplamaya çalıştıklarını öne süren disiplinler, niçin uzun süre önce bu dünyadan göçmüş olan yazarların metinlerine müracaat etme gereği duyarlar?"⁶⁶³ sorusuna verilecek yanıt arayışı ile ilişkilidir. Bu anlamda metodolojik milliyetçilik eleştirisinin sınırları ve hangi seviyede bir etkiye muktedir olduğu da bu tartışma ile yakından ilişkilidir.

Ulus-devlet toplum özdeşliğine dayanan metodolojik milliyetçiliğin ötesine geçmeyi mümkün kılacak bir bakış açısı arayışının ilk hedefi perspektif daralmasına yol açtığına inanılan ulusalın sosyal teoriden tasfiyesidir. Bu tasfiye sürecinin sonunda eskinin yerine ikame edilecek bakış açısı hususundaki öneriler çok çeşitlidirler. Hatta bu konuda daha ileriye giderek ulus-devletle kurduğu ilişki bağlamında tanımlanan sosyolojinin anahtar kavramı olarak toplumun ötesine geçmeyi vaat eden bir sosyolojiyi öneren Urry yeni perspektif arayışlarının karşılaşmasının olası olduğu itirazlara da dikkat çeker. Bunlardan ilki toplumun

⁶⁶⁰ Slater ve Ritzer, a.g.m., 261.

⁶⁶¹ Beck ve Sznaider, a.g.m., 5.

⁶⁶² Wallerstein, I. (2013). *Sosyal bilimleri düşünmemek*. (İkinci Baskı). (çev. T. Doğan). İstanbul: bgst Yayınları, 29-30.

⁶⁶³ Alexander, J. (2013). Klasiklerin merkeziliği. S.P. Turner (Editör) *Sosyal Teori ve Sosyoloji*. (İkinci Baskı) (çev. O. Baş). İstanbul: Küre Yayınları, 27.

sosyolojide asla anahtar bir kavram olmadığı ve bunun diğer kavramlar tarafından sağlandığı itirazıdır. İkinci olarak toplumların hala güçlü varlıklar olduğu ve ulus-devletlerin önemli hareketlere girişebileceği iddiasıdır. Son olarak küreselleşmenin etkisi ile merkezi konseptini yitiren ve bunun yerine bir şey koymayan sosyolojinin solup gideceği inancıdır.⁶⁶⁴ Bu itiraz ve iddiaların içerdikleri haklılık payı aslında ulus-devlet nosyonundan arındırılmış bir sosyal teori tahayyülünün imkanlılığını da etkilemektedir.

4.2.1. Metodolojik milliyetçiliğe çözüm arayışları

Sosyal teori ve bilim anlayışına bu denli yerleşmiş olduğu iddia edilen metodolojik milliyetçilik problemi beraberinde bu sorunu çözme amacıyla olan yaklaşımları da getirmiştir. Metodolojik milliyetçiliğe getirilen en önemli eleştirilerden biri epistemik açıdan hakim konumu ile sosyal teorinin tüm neredeyse tüm kavramlarının ve ampirik araştırmalarının içine nüfuz etmiş olmasıdır. Dolayısıyla metodolojik milliyetçiliği aşma çabası salt bir entelektüel bir yönelime karşı mücadele etmeyi değil; sosyal bilim ve teorideki yaygınlığı da dikkate alınınca tüm kavramların yeniden değerlendirildiği ciddi bir öz sorgulama talebini de beraberinde getirmektedir. Diğer yandan ise odağını ulusalla sınırlandırmış bir toplum tasavvurunun ötesine geçilmesi arayışı, yeni odağın ne olacağı sorusunu da içermektedir.

Bu noktada önce ulus-devleti odak almayan perspektiflere kısaca değinilebilir. Pandenza örneğin Toynbee'nin, *A Study of History*'de insanlık tarihi çalışmalarının kurucu birimi olarak *ulus*'un yerine *medeniyeti* önerdiğine, yine N. Elias sosyolojiyi, ulusa, kendi öz karakteristiği içinde değişmez ve ebedi bir varlık olarak muamele ettiği için eleştirdiğine dikkat çekmiştir.⁶⁶⁵ Wimmer ve Schiller ise göç çalışmaları bağlamında modern ulus-devleti temel alan ana akım sosyal bilim perspektifinin karşısındaki heterodoks eğilimlere de dikkat çekerler. Bu bağlamda metodolojik milliyetçilik tarafından şekillendirilmemiş olan Marksist gelenekte kapitalizmin spesifik bir ulusal görüntü olarak değil, global bir sistem olarak algılanması, Wallerstein'ın, dünya sistemi teorisi ve farklı bir çizgide büyük sosyal varlıkları açık

⁶⁶⁴ Urry, a.g.e., 2.

⁶⁶⁵ Pandenza, a.g.e., 3-4.

bir referansta bulunmadan analizlerini gerçekleştiren metodolojik bireycilik yaklaşımları bu eğilimlerin başlıca örnekleri olarak belirtilirler.⁶⁶⁶ Ancak yukarıda da kısaca belirtildiği gibi bu eğilimlerin, özellikle de klasik Marksist ve liberal gelenek bağlamında ulus-devleti doğrudan odak olarak almasalar bile ulus-devletin sosyal bilim ve teoride yeniden üretimine çeşitli biçimlerde katkı sağladıkları yönündeki eleştiri de hatırlanmalıdır.

Metodolojik milliyetçiliği aşma çabaları bir yandan yeni bir bakış açısının epistemik imkanlarını sorgularken diğer yandan ise ulusu ikame edecek bir kavrayış arayışını da beraberinde getirmektedir. Bu yeni arayış ise özellikle toplumsalın yeni odak arayışını kozmopolitanizm, çokkültürlülük ve evrenselcilik tartışmalarını ile ilişkilendirilmektedir. Alternatif bir model olarak sunulan kozmopolitanizm ve evrenselcilik hakikatte neyin alternatifidirler ve ulus-devlet perspektifinin ötesi için ne gibi imkanlar sunmaktadırlar? Özyurt'a göre;

“Dünya toplumu” ve “kozopolitanizm” kavramları da yeni anlamlar kazanarak, dünya ölçeğinde tek bir siyasal yönetimin veya dünya devletinin varlığını değil; kamusal alanın, toplumsal ilişkilerin dünya ölçeğinde genişlemesini ve farklı yaşam biçimlerinin, farklı düzeylerdeki kimliklerin iç içe geçişini gösterir olmuştur. *Postmodern* sosyal teori ve *çokkültürlülük* kavramı ise tek kültürlü ve bütünleşmiş olarak tanımlanan *toplum*’un parçalandığını gösterir. Günümüz sosyolojisi toplumsallığın *genişleme* ve kültürün *parçalanma* (çoğullaşma) sürecini eşzamanlı olarak yaşamaktadır.”⁶⁶⁷

Metodolojik milliyetçilik üzerine çalışanlardan özellikle Beck ve Chernilo, kozmopolitanizm ve evrenselcilik fikirlerini bu bağlamda yeniden ön plana çıkaran en önemli isimlerdir.

Kozmopolitanizm temeli olan fikri kozmopolis (evrensel şehir) kavramı hem Stoa felsefesinde hem de Hristiyanlıkta önemli rol oynamıştır.⁶⁶⁸ Hristiyanlık, İslam

⁶⁶⁶ Wimmer A. and Schiller N.G. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: an essay in historical epistemology. *International Migration Review*. 37(3), 577.

⁶⁶⁷ Özyurt, C. (2009). *Toplumu yeniden düşünmek: kozopolitanizm ve çokkültürlülük*. VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ekim 2009, “Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar”, 6. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı. Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 61.

⁶⁶⁸ Griffiths, M., O’Callaghan, T., Roach, S.C.(2013). *Uluslararası ilişkilerde temel kavramlar*. (çev. CESRAN). Ankara: Nobel Yayıncılık, 201. Kavramın doğuşu ise klasik şehir devletleri çağının sona erdiği Hellenistik dönemin bir ürünüdür. Diogenes ve Zenon’un fikirleri ile gelişen dünya vatandaşlığı fikri, paradoksal bir biçimde halkın rızası ile değil, Roma İmparatorluğu’nun fetih va zaptları ile yayılmıştır (Resnick, P. (2010). Kozmopolitizm ve milliyetçilik. ? A. Dieckhoff, C. Jaffrelot (Der.) *Milliyetçiliği yeniden*

gibi evrensel büyük dinlerce de bir biçimde paylaşılmış olan kozmopolitizm düşüncesi ulus-devletler çağı ile beraber klasik söyleminden farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Marx, Engels ve Durkheim gibi klasik sosyal teorinin kurucu isimlerinin gelecek öngörülerinde milliyetçilik ilerde yerini farklı ve daha kapsamlı oluşumlara bırakacağına inanılmaktadır.⁶⁶⁹ Dolayısıyla klasik sosyal teorinin kurucu isimlerinin gelecek tahayyülleri kozmopolistik bir yoruma daha açık niteliktedir. David Held'e göre ise kozmopolitizm, tüm aktörlerin tabi olduğu temel değerler olarak "insanların temel anlamda eşit olduğunu ve eşit politik davranışı hak ettikleri" görüşünün üzerine inşa edilmiştir. Milliyetçiliğin ve ulus-devletlerin oluşumunu takip eden süreçte yersiz olarak addedilen bu değerler, aslında uluslararası birçok düzenlemenin odağında yer almıştır.⁶⁷⁰ Ancak burada özellikle dikkat çekici nokta kozmopolitizm projesinin modern çağdaki serüvenin özellikle son yıllarda tekrar hareketlenmiş olmasıdır. Bu hareketlenme kozmopolitizm fikrine atfedilen yeni anlama çok şey borçludur. Nitekim Calhoun'a göre,

"Çağdaş kozmopolitizm liberalizmi yeniden canlandırma yönündeki son girişim...Dünya barışı ve daha farklı etnik restoranların ötesinde, geleneksel liberalizmin büyük boşluklarından birini doldurma vaadi var. Bu, liberalliğe aykırı görünen bir şekilde tercihten ziyade kalıtımı ve dışarıdan tanımlamayı ve liberal yaklaşımla gerçekleştirilmesi kolay olmayan bir dışlayıcılığı çağrıştırmasına rağmen, milliyetin devletlere üyeliğin temeli olarak kabul edilmesidir."⁶⁷¹

Bu noktada eşit değer ve saygınlık, etkin temsiliyet, kişisel sorumluluk ve hesap verme, razı olmak, etkileşimli müzakere ve ortak karar alma, kapsayıcılık ve yardımcı olma ile ciddi zararlardan kaçınma ve acil gereksinimlerin karşılanması gibi aynı zamanda uluslararası düzenin öngördüğü bir dizi kozmopolit ilkenin varlığına dikkat çeken Held, bunların klasik ve liberal egemenliğin sorunlarının ve sınırlarının aşılmasında sundukları imkanları vurgular.⁶⁷² Ancak kozmopolit düşünce konusunda bazı çekinceleri olan düşünürler de bulunmaktadır. Örneğin kozmopolit düşüncenin bazı belirsizlikler taşıdığına dikkat çeken Tomlinson'a göre bunlardan

düşünmek: Kuramlar ve uygulamalar. (çev: D. Çetinkasap). İstanbul, İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 316.) Calhoun'a göre kozmopolitizm bir imparatorluk başkentleri ve ticari şehirlerinde gelişen kişisel ve entelektüel bir tarz olarak bir imparatorluk projesine işaret etmekteydi (Calhoun, a.g.e., 103.)

⁶⁶⁹ Resnick, a.g.e., 316-8.

⁶⁷⁰ Held, D. (2008). Kozmopolitizm: küreselleşmeyi evcilleştirmek. (çev. E. Sarıtaş). D. Held ve A. McGrew (Editörler) *Küresel dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 609.

⁶⁷¹ Calhoun, a.g.e., 103.

⁶⁷² Held, a.g.e., 609-10.

ilki, “dünya adamı” ifadesinin yarattığı ataerkil çağrışımlar ile ilgilidir. İkincisi kozmopolitan düşüncenin esasında Batı kültürüne ait bir düşünceyi ifade etmesidir. Tomlinson’a göre, kozmopolitan düşünce karşısında kuşku duyulmasına neden olan son belirsizlik ise kozmopolitan düşüncenin yerel kültürü ve pratikleri kötülemesidir.⁶⁷³

Kozmopolitanizm tartışmalarını, metodolojik milliyetçilik tartışmaları bağlamında değerlendiren isim ise Beck olmuştur. Beck’in daha önce geliştirdiği risk toplumu, ikinci modernlik ve düşünümsel (reflexive) sosyoloji fikirleri ile de yakından ilişkili olan bu değerlendirmede düşünümsel (reflexive) kozmopolitanizm ve kozmopolitan toplum kavramlarına yer verilmiştir. Beck, bu alanda yeni bir epistemik girişimin mümkünüğünü de somut olarak en çok araştıran düşünürlerin başında gelmektedir. Beck’in, ikinci modernlik çağı olarak nitelendirdiği dönemin en önemli özelliklerinden biri birinci modernliği tanımlayan toplumun kap teorisinde (container theory of society) ortaya çıkan sorunlarla ilişkilidir. Batı modernitesinin temel başarılarını ve önemli kurumlarını ulus-devlete bağlayan bu yaklaşım, toplum kavrayışını da sınırlandırmaktadır.⁶⁷⁴ O’na göre;

“Hiç kimse, ulusal bir öz-yıkım ekonomisinden hareketle küresel ve demokratik bir dünya uygarlığını inşa etme işinin başarılabacağına inandığını söyleyebilecek durumda değilse; bu inşa sürecinin, basit modernliğin hali hazırdaki eskimiş kurumlarıyla asla sonuçlandırılmayacağı konusunda çok kısa sürede bir mutabakata ulaşılabilir demektir. Artık bunu görmezlikten gelmek istemiyorsak, ulus-devlet egemenliği ve onun..iktisadi büyüme..hedefleri ile ile sınai-toplumsal statüko politikasından...vazgeçip, basit modernleşmenin bu siyaset ufkunu..açmak, genişletmek, yeniden düşünmek ..gereklidir.”⁶⁷⁵

Bu noktada öncelikle Beck’in sürekli yeni kavramlar ve argümanlar ile genişleyen teorisindeki ana kavramalar ile süreçlere ve Beck’in bunlara yüklediği anlama bakmak gerekmektedir. Nihai varış noktasında kozmopolitan bir bakış açısının tezahürleri olarak kozmopolitan bir toplumu, kozmopolitan bir metodolojiyi ve kozmopolitan bir sosyal bilimi öneren Beck, bu öneriyi metodolojik milliyetçilik eleştirisinde olduğu gibi hem sosyal bilim perspektifini ulusal-bölgesel sınırlara

⁶⁷³ Tomlinson, J.(2013). *Küreselleşme ve kültür*. (İkinci Baskı). (çev. A. Eker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 270-272.

⁶⁷⁴ Beck, U. (2000). The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity. *British Journal of Sociology* Vol. No. 51 Issue No. 1, 79-80.

⁶⁷⁵ Beck, U. (2013). *Siyasallığın icadı* (Üçüncü Baskı). (çev. N. Ülner). İstanbul: İletişim Yayınları,(Eserin orijinali 1993’te yayımlandı), 65.

hapseden klasik bakış açısı hem de yeni dönemi analiz etme çabasında olan yeni teoriler ile girdiği tartışmalar neticesinde şekillendirmektedir.

Beck ve Sznaider'e göre, Antik Yunan, İskender imparatorluğu ve Aydınlanma gibi kozmopolitanizmin diğer tarihsel anları ile kıyaslanabilecek olan bir kozmopolitanizm çağını ifade eden 21. yüzyılın "kozmpolitan durumu" bu anlamda tıpkı 1960'larda Hannah Arendt'in *İnsanlık Durumu*'nda, 1970'lerde Francois Lyotard'ın *Postmodern Durum*'da yaptıkları gibi keşfedilme ve anlaşılma ihtiyacı içindedir ki bu bir çeşit "metodolojik kozmopolitizm" ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Global ve lokal, ulusal ve uluslararası, biz ve onlar ikilikleri, kavramsal ve amprik analizleri gerektiren yeni formlarda beraber dağılmakta ve birleşmektedirler. Bu bağlamda kavram ve fenomen anlamında uzamsal olarak sabitlenemeyen, kendisi "kozmos"(evrene) ya da "globe"a(küreye) tabi olmayan ve kesinlikle her şeyi kapsamayan kozmopolitanizmin esası, her düzeydeki spesifik formda bulunabilir ve toplumsal ile politik hareketin her alanında tecrübe edilebilir. Uluslararası örgütler, iki uluslu aileler, komşuluklar, global kentler, ulusaşırı askeri örgütler, çokuluslu ortaklıklar, üretim ağları, insan hakları örgütleri, çevreci aktivistler ve hatta paradoksal bir biçimde küreselleşmeye karşı global muhalefet edenler bile bu kozmopolitanizm deneyimin içindedirler.⁶⁷⁶ Artık çoklu kültürlerin yaygınlaşmasını, ulusaşırı yaşam formlarının gelişmesini, çeşitli devlet olmayan aktörlerin ve global protesto hareketlerinin paradoksal doğuşunu, çok uluslu devletlerin kararsızlığını vs. içeren kozmopolitleşmeden (cosmopolitization) ulusal toplumların ve ulus-devletlerin egemen dünyasına geri dönmenin yolu da yoktur.⁶⁷⁷ Küreselleşme kozmopolitan siyasi uzamların yeni biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlar ulusal sınırları aşan ve ulusal, uluslararası, ulusaşırı aktörleri, kurumları, ağları ve normları bütünleştirmektedirler.⁶⁷⁸

Ulusal toplumların içsel kozmopolitleşmenin entelektüel ataları Kant, Goethe, Herder, Humboldt, Nietzsche, Marx ve Simmel gibi Klasik Alman düşünörlere ek olarak Adam Smith, Alexis de Tocqueville ve John Dewy'dirler. Bunların tümü modern dönemi, görece kapalı olan toplumsal koşullardan "evrensel çağların"

⁶⁷⁶ Beck ve Sznaider, a.g.m., 3.

⁶⁷⁷ Beck ve Sznaider, a.g.m., 10.

⁶⁷⁸ Grande, a.g.m., 106.

bağımsız toplumlarına özünde ticaret ve cumhuriyetçilik ilkelerinin yaygınlaşmasını içeren bir geçişi olarak inşa etmişlerdir.⁶⁷⁹ Bu noktada Beck'in de bir parçası olduğu Alman düşünce geleneğine yapılan vurguya dikkat çekmek gerekmektedir. Görüldüğü gibi Beck'in önerisi metodolojik milliyetçiliğin yerine metodolojik kozmopolitizmi getirmektir. Ancak burada sorun metodolojik milliyetçiliğin içsel olarak taşıdığı problemleri metodolojik kozmopolitizmin ne ölçüde bertaraf edebileceğidir. Beck için metodolojik milliyetçilik, modern dünyayı açıklama kabiliyetini yitirdiği için mi problemleri hale gelmiştir? -yani aslında metodolojik milliyetçiliğin kendisi birinci modernlik için doğal/gerekli/normal bir durum olarak mı algılanmalıdır? Bu soruların yanıtı için Beck'in kozmopolitizm anlayışına biraz daha yakından bakmak gerekmektedir. Beck'e göre,

“Kozmopolitliğin felsefi ve normatif fikirleri ile sosyolojik anlamda katışık fiili kozmopolitlik arasında net bir ayrım yapmayı öneriyorum. Bu ayrımın en önemli noktası kozmopolitliğin söz gelimi yüce felsefe prensiplerinin tercümesiyle çıkarsamalı olarak gerçekleşmekle kalmayıp, aynı zamanda ve her şeyin ötesinde görülmemiş, amaçlanmamış ama hayata geçmiş küresel risklerin arka kapılarında gerçekleşmesidir. Tarih boyunca kozmopolitlik, elitist, idealist, emperyalist, kapitalist olmanın lekesini taşımıştır; günümüzde ise, gerçekliğin ta kendisinin kozmopolitleştiğini görüyoruz. Kozmopolitlik, Immanuel Kant'ın öngördüğü gibi, dünyayı düzene sokacak bir servet, bir görev anlamına gelmez. Dünya risk toplumunda kozmopolitlik, kontrol edilemez yükümlülükler karşısında, bize olan ve başımıza gelen ama aynı zamanda sınırları aşan yeni başlangıçlar yapmaya bizi iten bir şey karşısında gözlerimizi açar.”⁶⁸⁰

Bu anlamda Beck ve Sznaider'a göre tıpkı modernite ve modernleşme arasında yapılan ayrım gibi, normatif ilkeler seti olarak kozmopolitizm (cosmopolitism) ile (gerçekten var olan) kozmopolitleşme (cosmopolitization) arasında bir ayrım yapılmalıdır. Şimdiye dek kozmopolitizm kavramı ulusal, dini, kültürel, etnik ve diğer yerel bağlantıların ötesinde dünya vatandaşlığının üstünlüğü noktasındaki normatif felsefi sözle alakalı ahlaki ve politik bir duruş olarak kabul edilmiştir.⁶⁸¹ Oysa aslında normatif kozmopolitizm, kozmopolitizmi evrensel nitelikte bir prensip olarak gören eski felsefi geleneğin bir uzantısı ve bu anlamda gönüllü bir

⁶⁷⁹ Beck ve Sznaider, a.g.m., 9.

⁶⁸⁰ Beck, U. (2011). *Risk toplumu*. (çev. K. Özdoğan, B. Doğan). İstanbul: İthaki yayınları, (Eserin orijinali 1986'da yayımlandı), 361.

⁶⁸¹ Beck ve Sznaider, a.g.m., 6-7.

tercih ve elit bir meseleyken, kozmopolitleşme, kozmopolitan gerçekliğin istenmeyen ve hatta gözlemlenemeyen yan etkiler ürettiği gerçeğine dikkati çeker ve global ile lokal arasındaki interaktif ilişkiyi ima eden sosyolojik dinamikler içerir.⁶⁸² Beck ve Sznaider'e göre, kozmopolitleşme süreci sadece konuşulan fikirler ile değil sembol ve ritüelle de ilişkilidir ve kozmopolitan ritüel ve sembollerin yayılması arttıkça kozmopolitan bir politik düzenin gerçekleşmesi imkanı artacaktır ki bu nokta normatif ve ampirik kozmopolitizmin buluştuğu yerdir. Ancak bugünün globalize edilmiş dünyasının tarihsel olarak tek önemli formu kozmopolitan bir ahlak değildir, milliyetçilik de bulunmaktadır. Ulus-devlet aslında insanları şiddetli bir şekilde bağlandıkları lokal birimlerden oluşturulmuştur ki söz konusu dönemde insanlar yerel bağlılıkları “doğal” ve ulus-devleti ruhsuz ve yapay olarak addetmişlerdir. Fakat ulusal sembol ve ritüeller sayesinde bunlar tümüyle değişmişlerdir. Günümüz dünyasında da çok sayıda insan ulusal kimliği doğal ve kozmopolitan ya da dünya kimliğini yapay bir inşa olarak görmektedirler. Ulus-devleti durdurmamayan bu kabul, kozmopolitan ahlakı da durdurmayacaktır.⁶⁸³ Kozmopolitleşme ile küreselleşme kavramları da bu anlamda farklıdır. Küreselleşme “buranın dışında” olan bir şey iken, kozmopolitizm “içerden” gerçekleşen bir şeydir. Küreselleşme varsaydığı yerel ve ulusal formun merkez ve iç tabakalarda, uluslararası ve global formun dış katmanlarda olduğu “soğan modeli” dünyayı, kozmopolitleşme sona erdirir.⁶⁸⁴

Aslında kozmopolitan toplum ve düşmanlar anlamına gelen kozmopolitan toplum, objektif kozmopolitleşme süreci tarafından oluşturulan, düşünsel bir kozmopolitizm yolunda, aynı anda kurumsallaştırılmış düşünsel bir öğrenme sürecinin önem kazandığı, kozmopolitan değerlerin ulusal olanlardan daha değerli olduğu, ulusal-kozmpolitan partilerin, kimliklerin, kurumların keşfedilip geliştirildiği ve bu sayede ulusal ve ulusal karşıtı hareketlere nazaran artan bir güce sahip oldukları ve kendilerini dünya çapında iddia ettikleri bir toplum anlamına gelmektedir.⁶⁸⁵ Metodolojik milliyetçiliğin yerine önerilen metodolojik kozmopolitizm kavramı, aslında kozmopolitleşmenin, küreselleşme, Wallerstein'ın dünya sistemi

⁶⁸² Beck, U. and Levy D. (2013). Cosmopolitanized Nations: Re-imagining Collectivity in World Risk Society. *Theory, Culture & Society* March vol. 30 no. 2, 6-7.

⁶⁸³ Beck ve Sznaider, a.g.m., 7-8.

⁶⁸⁴ Beck ve Sznaider, a.g.m., 9.

⁶⁸⁵ Beck, U. (2000). The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity. *British Journal of Sociology* Vol. No. 51 Issue No. 1 (January/March 2000), 100.

teorisi ve Luhmann'ın "dünya toplumu" ile neden denk tutulamayacağına verilen bir yanıttır. Çünkü bunların tümü yerli/yabancı, ulusal/uluslararası gibi hakikatin muğlaklaştığı basit ikilikleri varsayarlar.⁶⁸⁶ Oysa kozmopolitizmin bir zıtlıklar seti dahilinde ele alınması, kozmopolitleşmenin de süreç yönlü bir kavramdan ziyade normatif bir kavram olarak kabul edilmesine neden olur. Güçlü ulusal aidiyetler ile hafif kozmopolitan yönelimler arasındaki basit ve tarihsel olmayan-tarih dışı-dikotomide milliyetçilik ve kozmopolitizm değişmeyen sıfır toplamı bir oyunun parçaları olarak kavramsallaştırılmaktadırlar.⁶⁸⁷

Schiller'e göre Beck'in metodolojik milliyetçiliğin toplumun kap yaklaşımının aşılması için önerdiği teori, toplum kavramını yeniden şekillendirirken, toplumsal kavramına gerekli önemi vermemektedir. Beck'in kozmopolitizme dair fikri tıpkı Luhmann'ın dünya toplumunda yaptığı gibi teknolojinin, medyanın ve tüketiciliğin yeni bir bilinçliliğe yol açtığı iddiasına yaptığı aşırı vurgu ile sosyal ilişki ve bağlamları göz ardı etmektedir. Ancak toplumsal kavramı olmadan yapılacak analizlerdeki imkansızlıklar bir tarafa, metodolojik milliyetçiliğin ötesine geçilmesi teşebbüslerinde bu yeni teori inşa çabaları ulus-devletin süren gücünü de göz ardı etmektedirler.⁶⁸⁸ Chernilo'ya göre ise Beck'in teorik arayışı bir dizi dikotomi üzerine şekillenmiştir; ulus-devlet toplumu/risk toplumu; basit kürselleşme/düşünümsel(reflexive) kozmopolitanizm; ulusal devlet/kozmpolitan devlet; birinci modernlik/ikinci modernlik gibi. Sosyal bilimler için yeni bir gündem oluşturmaya çalışan Beck, metodolojik milliyetçiliğin versiyonlarını ya da biçimlerini ayırt ederek analizlerde düşünümsellik ve derinlik kazanmak yerine her şeyi farklılaştırılmamış bir toplama atmakta ve önceki sosyal teoriyi, metodolojik milliyetçilik ile eşitlemektedir.⁶⁸⁹ Bu noktada Beck'in sosyal bilimler için yaptığı öneriye dikkat çekmek gerekmektedir. Beck ve Sznaider'e göre hanehalkı, aile, sınıf, toplumsal eşitsizlik, demokrasi, iktidar, devlet, ticaret, kamu, topluluk, adalet, hukuk, tarih, bellek ve siyaset metodolojik milliyetçiliğin zincirlerinden serbest bırakılmalı, yeni bir kozmopolitan

⁶⁸⁶ Beck ve Sznaider, a.g.m., 1.

⁶⁸⁷ Beck ve Levy, a.g.m., 4-5.

⁶⁸⁸ Schiller, a.g.m., 441-2.

⁶⁸⁹ Chernilo, D. (2007). *A social theory of nation state*. London/New York: Routledge, 17-8.

sosyal ve siyasal bilimin çerçevesi dahilinde yeniden kavramsallaştırılmalı ve ampirik olarak kurulmalıdırlar.⁶⁹⁰

Metodolojik milliyetçilik ve sosyal bilimlerin epistemolojik eleştirisi tartışmalarında özellikle vurgulanan konuların başında iradi olarak ya da olmayarak ulus-devlete bağımlı olarak tanımlanan temel kavramların ulus-devletin epistemik zincirlerinden özgürleşmesi sorunu gelmektedir. Beck'e göre, bu problemlili kavramlar birer zombi kategoriler haline gelmişler ve artık açıklayıcı değildirler.⁶⁹¹ Chernilo'ya göre Beck, metodolojik milliyetçiliğin karşısına metodolojik kozmopolitanizmi koyarak yalnızca sosyal teorinin değersiz metodolojik milliyetçiliğinin karşısına yeni-dünya-risk toplumunun metodolojik kozmopolitanizmini yerleştirmektedir.⁶⁹² Ayrıca kozmopolitanizmin kökenleri bağlamında da bir değerlendirme yapıldığında farklı tür bir yorumun da mümkün olabileceği açıktır. Örneğin Norris'e göre, “..Auguste Comte ve Stuart Mill'den Karl Marx ve Anthony Giddens'a uzanan kuramcılar, insanlığın sonunda küresel bir kültür ve topluma doğru ilerleyerek, ulusal sınırı aşacağına dair iyimserlikleri”, kozmopolitanizmin imkanları açısından anlamlıdır.⁶⁹³ Bu durumda sosyal teori geleneğine mündemiç bir kozmopolitanizm tasavvurunun karşısına yeni bir kozmopolitan çağ ve buna uygun bir sosyal bilim talebi ile çıkmanın “yeniliğini” de sorgular.

Metodolojik milliyetçilik probleminin ötesinde bir perspektif arayışı Wimmer ve Schiller'in hem beraber hem de ayrı ayrı yaptıkları çalışmalarda görülebilir. Özellikle göç ve ulusaşırı (transnasyonal) çalışmalar çerçevesinde metodolojik milliyetçilik problemine değinen yazarlara göre, göç her zaman hem ulusu kuranlar hem de sosyal bilimciler için özel bir ilgi ve araştırma konusu olmuştur. Çünkü göçmenler özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyal bilimciler ile modern milliyetçilerin, vatandaşlığın, ulusal hukuksal sistem; egemen olanın, politik sistem; ulusun kültürel sistem ve dayanışmanın toplumsal sistem dahilinde tanımlandığı ve tüm bunların toplumu bir arada tutan birlikteliğinin içinde çatışkı (antinomy) olarak yer

⁶⁹⁰ Beck ve Sznaider, a.g.m., 6.

⁶⁹¹ Slater ve Ritzer, a.g.m., 262.

⁶⁹² Chernilo, a.g.e., 17.

⁶⁹³ Norris, P. (2008). Küresel yönetim ve kozmopolit vatandaşlar. (çev. B. Özçelik) D. Held ve A. McGrew(Editörler). *Küresel dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 340.

alıyorlardı.⁶⁹⁴ Bu nedenle göçmenlerin durumu metodolojik milliyetçiliğin çizdiği çerçeve açısından zaten açıklanması güç bir noktaya işaret ediyordu. Bu durum ise metodolojik milliyetçi perspektifin aşılmasında ulusaşırı çalışmaları ön plana çıkarmıştır.

Schiller'e göre, "ulusaşırı çalışmaları" salt tanımlayıcı olmaktan çıkarak yeni bir toplum teorisine taşıyacak çabalar ulusaşırıcilık ile yeni emperyalizm gibi diğer toplumsal fenomenler arasında daha fazla bağlantı kuran çalışmalar yapılması ile mümkün olacaktır. Burada global ile ulusaşırı çalışmalar arasındaki farka dikkat çeken yazar, ilkinde öncelikli olanın kapitalizm gibi tüm gezegeni etkileyen fenomenler olduğu halde ikincisinde spesifik devlet sınırları arasındaki süreç ve bağlantıların devletin insanların arasındaki sosyal, kültürel, ekonomik ve politik bağlantıları şekillendirdiği fakat sınırlamadığı kabulü ile beraber değerlendirildiğini belirtmektedir.⁶⁹⁵ Schiller'e göre, ulusaşırı paradigma, teorisyenlere, toplumun yeni bir tasavvurunu sunma imkanına sahiptir. Sosyal bilim perspektifini metodolojik milliyetçiliğin ötesine taşıma amacında olan yeni teorileri toplumsalı dışladıkları için eleştiren Schiller, bu alandaki açığı ulusaşırı sosyal alanlar adını verdiği kavram dahilinde tartışmayı önermektedir. O'na göre, nihayetinde ulus-devletler ile ilişkili kültürel kimliklerin sınırları dahilinde düşünmek ve aynı zamanda kültürlerin ve insanların ulusaşırı akışını kutlamak yada ulusaşırı sermayeyi savunmak yahut yermek mümkündür, ancak bu yaklaşım yalnızca metodolojik milliyetçiliği, ulusaşırı metodolojik milliyetçilik haline getirecektir. Bilimadamları, sanki herkes bazı kültürel tabanlı ve nihayetinde bölgesellikle bağlantılı kimlik biçimleri tarafından daimi ve zorunlu olarak sınırlandırılıyormuş gibi, kendi toplum teorilerine yine kendi etno bakış açılarını getirme eğilimindedirler. Ulusaşırı topluluklar hakkında konuşan birçok araştırmacı, bu yaklaşım ile analizin etno kültürel ögesine ayrıcalık tanımakta ve kendi çalışma birimlerini zaman ve mekanla değil, etnik/ulusal bir identifikasyon sınırları dahilinde tutan bir popülasyon ile tanımlamaktadırlar. Oysa göçmenlerin ilişkilerini ve kimliklerini etnik organizasyon ve kimliğe hapsetmenin ötesine taşıyacak birçok mümkün yol bulunmaktadır.⁶⁹⁶ İşte ulusaşırı çalışmalardan beklenen etniğe yahut ulusala hapsetmeden bu yeni ilişkileri analiz etmesidir.

⁶⁹⁴ Wimmer A. and Schiller N.G. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: an essay in historical epistemology. *International Migration Review*. 37(3), 583.

⁶⁹⁵ Schiller, a.g.m., 439-440.

⁶⁹⁶ Schiller, a.g.m., 441-2.

Metodolojik milliyetçilik perspektifine getirilen eleştiriler dahilinde ampirik bilimsel çalışmalara dönük en somut çaba bu bağlamda göç ve ulusaşırı çalışmalar bağlamında gerçekleştirilmektedir. Salt teorik olana yönelmemiş olan böylesi bir yaklaşım, başta metodolojik milliyetçilik eleştirisi olmak üzere ulus-devlet ile toplum arasında bir özdeşlik temelinde şekillenen ve farklı biçimlerde tezahür edebilen hakim yaklaşımlara getirilecek alternatif ampirik imkanlar açısından özellikle önemlidir.

Konuya daha farklı bir açıdan yaklaşan Chernilo'nun metodolojik milliyetçiliğin aşılması çerçevesinde öne çıkardığı düşünce ise evrenselcilik (universalism) olmuştur. Evrenselcilik aslında oldukça tartışmalı geçmişe sahip olan bir kavramdır. Bu anlamda Wallerstein'a göre günümüzde yapılan evrenselcilik çağrısı üç çeşit olarak kategorize edilebilir. Bunlardan ilki, pan-Avrupa dünyası liderlerinin izledikleri politikaların, insan hakları ile demokrasiyi ileri götürdüğü iddiasıdır. İkincisi, medeniyetler çatışması argümanı dahilinde Batı medeniyetinin diğer medeniyetlerden üstünlüğünü savunan bir bakış açısını yansıtmaktadır. Nihayetinde üçüncü çağrı ise "piyasanın bilimsel doğrularının ortaya konulması, yani hükümetlerin neoliberal iktisadın yasalarını kabul etmek ve uygulamak" konusundaki zorunluluğunu vurgulamaktadır. Avrupa evrenselciliğinin karşısında ise Wallerstein'ın "evrensel evrenselcilik" olarak nitelendirdiği bir evrenselcilik anlayışı yer almaktadır.⁶⁹⁷ Dolayısıyla tıpkı kozmopolitizm tartışmalarında olduğu gibi tek bir evrenselcilikten söz etmek de pek mümkün değildir.

Beck'in aksine klasik sosyal teoriyi dışlamayan Chernilo, bunu moderniteyi evrenselci bir bakış açısından anlama teşebbüsünü içeren entelektüel bir geleneğin varlığına bağlar. Chernilo, ulus-devletin doğal ve gereki olarak addedilen kavranışının karşısına ulus-devlet kavramsallaştırmasının yenilenmiş bir sosyal teorisini geliştirme iddiası ile ortaya çıkar. Ulus-devletin modernite içindeki opaklığı, onun tarihsel olarak ele geçirilmezliği, sosyolojik açıdan muğlaklığı ve normatif anlamdaki belirsizliği ile ilişkilidir. Chernilo, bu tespitin ardından sosyal teorisinin kavramsal çerçevesi dahilinde toplum fikrinin rolüne vurgu yapar. O'na göre, toplumun teorik açıdan tutarlı bir kullanımı, ampirik bir referans olarak tanımı ile

⁶⁹⁷ Wallerstein, I. (2007). *Avrupa evrenselciliği*. (çev. A. U. Kılıç). İstanbul: bgst yayınları.(Eserin orijinali 2006'da yayımlandı), 10-1.

daha az, modern toplumsal ilişkilerin kavramsallaştırılması ile daha çok ilgilidir.⁶⁹⁸ Metodolojik milliyetçiliğin ötesine geçilmesi ulus-devlet ile toplum arasında eşitliğin çözülmesi ile mümkün olabilecektir. Ulus-devlet açısından onun modernite içindeki opaklığının üç temel özelliği bağlamında yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu ise ulus-devletin kendi başına sosyo politik düzenin ana formu olmaktan ziyade modern olarak düşünülmesini beraberinde getirir. Toplum fikrinin ise modası geçmiş bir kavram olarak terki mümkün değildir.⁶⁹⁹ Chernilo'nun önerisi, ulus-devlete daha az değil tam aksine daha fazla dikkat edilmesi gerektiğidir. Ulus-devleti doğallaştırmak yahut kuvvetlendirmek yerine teorize edebilmesi için anahtar özelliklerinin daha derin bir değerlendirmesine ihtiyaç duyulmaktadır.⁷⁰⁰

Chernilo böylece Beck'in yaşayan ölü kategorilerinin karşısına var olan kavramların farklı bir bakış açısı ile tekrar değerlendirilerek yenilenme potansiyellerine vurgu yapar. Sorun kavramlarla değil, onlara yüklenen tarihsel ve kuramsal anlamlar ile ilişkilidir. Örneğin başka bir çalışmasında Fine ile tarihsel sosyolojide sınıf ve ulus kategorileri arasındaki ilişkiye dikkat çeken Chernilo'ya göre, bu iki kategori arasında son derece güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Milliyetçilik teorilerinde sınıf ilişkilerinin ya da sınıf teorilerinde ulusal sorunun göz ardı edilmesi veyahut önemsizleştirilmesi riskine karşılık dikkatli olunması gerektiği uyarısında bulunan yazarlara göre örneğin Gellner, milliyetçiliğin doğuşunu endüstrileşmenin toplumsal süreçlerinin bir sonucu olarak gördüğü ünlü tezinde, endüstri toplumunun sınıf ilişkilerine çok az bir dikkat göstererek vurguyu, sınıftan ziyade anomi ve atomizasyon sorununa yapmıştır. Bu suretle de farklı sınıfların kendi toplumsal deneyimlerini inşa etmede ulusal retoriği nasıl kullandıklarına değinmemiştir.⁷⁰¹ Keza bireyi, birey olarak oluşturan kategori ve rollerin varlığına dikkat çeken Smith'e göre, kolektif kimlik türleri arasında yer alan sınıf kategorisinin, sağlam bir kolektif kimliğin dayanağı olarak ele alınmaması hem duygusal anlamda sınırlı olan çekiciliğinden hem de kültürel derinliğinin olmayışından kaynaklanmaktadır.⁷⁰²

⁶⁹⁸ Chernilo, D. (2007). *A social theory of nation state*. London/New York: Routledge, 21-2.

⁶⁹⁹ Chernilo, a.g.e., 32.

⁷⁰⁰ Chernilo, D. (2011). The critique of methodological nationalism: theory and history. *Thesis Eleven*.106(1), 112.

⁷⁰¹ Fine, R. and Chernilo, D. (2003). Classes and Nations in Recent Historical Sociology In G. Delanty and E. Isin (Eds.) *Handbook of Historical Sociology*. London: Sage , 235-6..

⁷⁰² Smith, A.D. (2010). *Milli kimlik*. (Altıncı Baskı). (çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları, 18-9.

Gellner ve Smith'in bu yaklaşımları özellikle milliyetçilik kuramları bağlamında sınıf kategorisinin değerlendiriliş tarzına dair iki örnek sunarlar.

Diğer taraftan Schnapper'ın belirttiği gibi, özellikle 1970'li yıllardan itibaren antropoloji alanındaki arayış sosyal bilimlere "etnisite" kuramları ile tanıştırmıştır. Bu kuramlar, etnisiteyi, modern yaşamın homojenleştirici etkisine bir tepki, kapitalizmin tarihsel bir sonucu yahut sınıf çatışmalarının azaldığı bir ortamda kaynak dağılımı ile ilgili alternatif bir mücadeleye bağlı olarak çok farklı şekillerde tanımlayabilmektedirler. Schnapper'ın "etnisistler" ile "sınıfçılar"⁷⁰³ olarak tanımladığı ve toplumsal yaşamdaki ayrışmaları karakterize eden ana kaynağı farklı toplumsal kategorileri baz alarak açıklayan iki farklı sosyolojik yaklaşım farklı metodolojik açıklayıcılıklara ve doğal olarak önceliklere sahiptirler. Diğer taraftan bilindiği gibi klasik liberal ve Marksist siyaset teorilerinin ulusa ve ulus-devlete ilişkin fikirleri farklılıklar gösterse de son kertede etnik temele dayanan çatışmaların uzun ömürlü olmayacağı varsayımını kabul ettikleri söylenebilir. Tüm bu tartışmalar ışığında sınıf ile ulus kategorilerinin beraber ele alınmalarındaki kuramsal güçlük dikkati çeker. Metodolojik milliyetçilik tartışmaları bağlamında ise Beck, sınıf kategorisinin 21. yüzyılın başında toplumsal eşitsizliğin tahrip edici karakterini yakalamak için çok yumuşak bir kategori olduğunu iddia eder.⁷⁰⁴ Beck'in sosyal bilimin kavramlarını da içerecek bir şekilde yeni baştan oluşturulmasını talep eden radikal iddiası ile de uyumlu bu çağrısına karşılık Chernilo, kendi eleştirel perspektifi ile uyumlu bir şekilde "uluslar tarih boyunca insan cemaatinin zorunlu ve doğal bir formu olarak addedilebilir mi? Ulus-devlet yalnızca modernitede mi sosyo-politik düzenlemenin doğal ve zorunlu bir formudur?" gibi soruları modern ulus fikrinin hiçbir zaman modernitedeki politik meşruiyetin tartışmasız mahali olmadığı şeklinde yanıtlar.⁷⁰⁵

⁷⁰³ Schnapper, a.g.e., 289-90.

⁷⁰⁴ Beck, U. (2013). Why 'class' is too soft a category to capture the explosiveness of social inequality at the beginning of the twenty-first century. *The British Journal of Sociology*, 64(1).

⁷⁰⁵ Chernilo, D. (2011). The critique of methodological nationalism: theory and history. *Thesis Eleven*.106(1), 107.

4.2.2. Mevcut sosyal perspektifin imkanları

Başta siyaset bilimi, sosyoloji ve iktisat olmak üzere mevcut sosyal bilim perspektifinin sınırlarını ulus-devlet mi çizmektedir? Bu soruya verilen hayır cevabı genelde sosyoloji disiplininin gelmiştir. Toplum kuramı, toplumu, belirli politik biçimler olarak değil, bir bütün olarak anlama; farklı toplum türlerini birbirinden ayırarak bunlar hakkında genellemeler yapma ve özellikle modern deneyimle ilişkili yaşam biçimlerini çözümleme faaliyetlerini içerir.⁷⁰⁶

Bu tartışma bağlamında önce toplum kavramının mevcut hali ile yeniden üretiminin mümkün olup olmadığına bakmak gerekmektedir. Toplum kavramının tarihteki ve sosyal bilimdeki mevcut kullanımının, sosyal bilimlerin 19. yüzyıldaki doğuşu ile yaşıt olduğuna dikkat çeken Wallerstein, toplumun, diğer yarısı devlet olan ikili bir düzeneğin diğer parçası olduğunu vurgular.⁷⁰⁷ Ancak yukarıdaki bölümlerde tartışıldığı gibi bu toplum, çok büyük oranda ulus-devlet toplumu olarak anlaşılmakta ve devletin somut sınırları bu anlamda toplumun da görünmez sınırları haline gelmektedir. Bu ilişkinin sosyal bilimler açısından sebebiyet verdiği dolaylı pratik sonuç birçok örnekte sosyal bilimlerin analiz nesnesinin ulus-devlet toplumu olarak var sayılmasıdır.

Bu varsayım ulus-devlet, toplum eşitliği bağlamında toplumun aslında ne olduğu ve dolayısıyla da toplum kavramının geleceği ile ilişkilidir. Lyotard'a göre, toplum konusunda iki farklı metodik tasavvur bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Fransız sosyoloji geleneği ile ilişkili olan savaş sonrasında Parsons'un fikirleri ile yeni bir görünüm alan, "toplum, işlevsel bir bütündür" söylemidir. Bunun karşısında ise "toplumun ikiye bölünmüş" olduğunu iddia eden Marksist akım yer almaktadır. Bu iki söylem, toplum konusunda metodolojik bir yarılmaya işaret etmektedir.⁷⁰⁸ İlk bölümde de değinildiği gibi son derece tartışmalı olan toplum kavramının terki ya da yeniden formüle edilmesi meselesi, mevcut sosyal bilimin geleceği açısından da anlamı olan bir tartışmaya işaret etmektedir. Eğer sosyal bilimin hakim söylemi toplumu, ulus-devletin sınırları dışında ve ötesinde tasavvur edemiyorsa, o zaman

⁷⁰⁶ Callinicos, a.g.e., 19.

⁷⁰⁷ Wallerstein, I. (2013). *Sosyal bilimleri düşünmemek*. (İkinci Baskı). (çev. T. Doğan). İstanbul: bgst Yayınları, 247.

⁷⁰⁸ Lyotard, a.g.e., 27.

toplum kavramı Beck'in zombi kategorilerinden birine dönüşmüş müdür? Aslında Habermas, Luhmann, Castells gibi modern sosyolojinin önemli isimleri, toplum kavramını tartışmışlar ve yeniden tanımlamaya çalışmışlardır. Castells'in "ağ toplumu", Luhmann'ın "dünya toplumu" yaklaşımları bunlara örneklerdir. Diğer taraftan Wallerstein, dünya-sistemleri analizinin, analiz birimini tartışmalı hale getirdiğini vurgular. Zira dünya-sistemleri analizinin, "toplum" kavramının yerine "tarihsel sistem" kavramını koyarak toplum kavramının edindiği merkezi çağrışımdan, devletle olan bağlantısından bizi kurtardığını iddia eder.⁷⁰⁹ Walby'e göre ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde ulusal sosyolojilerin ve Durkheim, Parsons ve Marksist yapısalcılarının sınırlandırılmış bir toplum kavramsallaştırması üretme eğilimleri sosyolojik mirasın tümü anlamına gelmemektedir. Sosyolojinin tipik toplum kavramsallaştırması problemlili olmakla beraber, bunun daha geniş açılımlara sahip sosyalizasyon kavramı ile değiştirilmesi sosyolojik mirasın reddi değil tam aksine yeniden yorumlanmasına odaklanma anlamına gelmektedir.⁷¹⁰

Aslında mevcut sosyal teorinin imkanları bir ölçüde klasik sosyal teori geleneğinin imkanları ile de ilişkilidir. Inglis, Beck'in özellikle klasik sosyologların, ulus-devlet merkezli bir düşünme biçimine iyice bağlı kaldığı eleştirisine karşılık, bu sosyologların aslında kendi dönemlerindeki kozmopolitan duruma karşı kayıtsız olmadıklarını savunmaktadır. Beck'in klasik sosyoloji ve ulus-devlet ile kozmopolitan sosyoloji ve kozmopolitik sosyal durumlar arasında yaptığı kesin ayrımın haksızlığına dikkat çeken Inglis'e göre, bazı klasik düşünürler aslında dünya çapındaki kompleks süreçlere karşı daha duyarlı oldukları şeklinde yeni bir bakış açısı ile de okunabilirler. Kozmopolitan sosyolojiyi zenginleştirme çabası şimdiye dek fark edilmemiş klasik sosyoloji düşüncelerinin tanımlanmasını da içirecek şekilde genişletilebilir. Bu bağlamda örneğin Tönnies'in sosyolojisi, "dünyayı bir bütün" olarak değerlendiren bakış açısı ve toplum analizi ile kozmopolitan sosyoloji için önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir.⁷¹¹ Yukarıda değinildiği gibi Chernilo da Inglis'e yakın bir pozisyonu benimsemiştir.

⁷⁰⁹ Wallerstein, a.g.e., 249.

⁷¹⁰ Walby, a.g.m., 542.

⁷¹¹ Inglis, E. (2009). Cosmopolitan sociology and the classical canon: Ferdinand Tönnies and the emergence of global gesellschaft. *The British Journal of Sociology*. Vol: 60(4). 813-6.

Konuyu küreselleşme tartışmaları bağlamında değerlendiren Rosenberg'e göre,

“çağdaş dünyayı Karl Marx ve Max Weber gibi klasik yazarların imgesel erişiminin kesin biçimde ötesine geçmiş olarak temsil ettiği ölçüde, küreselleşme kuramı o kadar önemli gördüğü mekan-zamansal olguyu anlamak için yaşamsal bir kaynağı inkar ediyor. Bir kere klasik toplum kuramının zengin açıklayıcı şemalarından kopulduğunda, bu olgular kendilerinden menkul indirgenemez sebeplere dönüşürler ve kaçınılmaz olarak erken yazarların başarı ile sorunsallaştırdığı ve büyülerini bozduğu (demystift) şeyleri yeniden doğallaştırırlar. Bu sürecin merkezi bir özelliği mekânsal kategorilerin fetişleştirilmesi.... Bu karşılığında toplumsal bilimlerin açıklayıcılık iddialarında paradoksal bir indirgeme üretiyor.”⁷¹²

Bu aslında özellikle mevcut sosyal bilimin geleceğinde klasik sosyal teorinin nasıl bir işlevi olacağı ile ilişkilidir. Bu anlamda özellikle sosyal bilimin, “basitçe empirik problem-çözme işlemi taklit edilerek” öğrenilemeyeceğini iddia eden Alexander'a göre;

“...çağdaşlar kentsel hayatın ideal-tipik niteliklerini sıralayabilirler, ancak çok azı bu anonimliği ve içerimlerini bizzat Simmel'in zenginlik ve canlılığıyla anlayabilir ve yansıtabilir. Marx'tan beri herhangi bir Marksist Louis Bonaparte'ın Onsekiz Brümeri'nin, incelik, komplekslik ve açık kavramsal bütünlüğüne sahip bir iktisadi-siyasal tarih yazabilmiş midir? ...Feodal topluma ilişkin kaç çağdaş analiz Weber'in Ekonomi ve Toplum adlı eserinde patrimoniyalizm ve feodalizm üzerine bölümlerde iktisat, din ve siyaset arasındaki ilişkiler hakkında ortaya koyduğu kompleks ve sistematik açıklamaya yaklaşıp?”⁷¹³

Alexander'a göre burada söz konusu olan Max ve Weber'in bilgilerinin aşılamadığını iddia etmek değil, büyük ölçüde anlaşılmamış fikirlerine dikkat çekmektir.⁷¹⁴ Konuyu daha farklı bir bağlamda ele alan Poggi ise, Weber ve çağdaşlarını yeniden okumanın, bugünün post dünyasını anlamaya ne gibi bir katkıda bulunabileceğini sorar. O, Ritzer'in *Toplumun McDonaldlaştırılması*'nın büyük ölçüde Weber'den etkilenmesinin ya da Luhmann'ın modernite kavramsallaştırmasının Durkheim'dan etkilenmesi gibi durumların ötesinde de -

⁷¹² Rosenberg, J. (2008). Küreselleşme kuramının sorunu .(çev. M.C. Çelebi). D. Held ve A. McGrew(Editörler) *Küresel dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 120.

⁷¹³ Alexander, J. (2013). Klasiklerin merkeziliği. S.P. Turner (Editör) *Sosyal Teori ve Sosyoloji*. (İkinci Baskı) (çev. O. Baş). İstanbul: Küre Yayınları, 42.

⁷¹⁴ Alexander,a.g.e., 42.

klasiklerin okunması için alternatif bir gerekçe dahilinde- “klasiklerin araçsal olmayan” bir saikle okunmasını önerir.⁷¹⁵ Bir biçimde klasik sosyal teorinin kurucu isimlerinin yeniden okunmasına dönük bu çağrılar, aslında klasik teorinin mirasın hala tükenmemiş olduğunu da iddia etmektedir.

Bu bağlamda metodolojik milliyetçilik tartışmalarında da iki farklı eğilim dikkat çekmektedir. Zira bir yanda tüm sosyal teori geleneğinin ulus-devlet ile beraber açıklayıcılığını yitirdiği iddiasına karşılık, bu tartışmanın klasik sosyal teori bağlamında ve geleneği dahilinde yeniden değerlendirilmesi gerektiğini iddia eden ve bu anlamda da söz konusu geleneğe sahip çıkan bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. İlk iddia özellikle Beck’in çalışmalarında ortaya çıkan ve metodolojik milliyetçilik eleştirisinin ötesinde sosyal teori geleneğinin artık günümüz dünyasını açıklayamadığı eleştirisini içermektedir. Beck’in muhtelif çalışmalarında getirdiği öneri tümüyle yenidir. Oysa Chernilo’nun dikkat çektiği gibi metodolojik milliyetçilik tartışmasını başlatan ilk üç isim –Giddens, Martins ve Smith- bu meseleyi sosyal teori geleneği içinde değerlendirme eğilimindeydiler.

Bu konuda en ciddi müdafalardan biri Turner’dan gelmiştir. Amacının, zımni ulus-devlet odaklılığınca sınırlandığı varsayılan klasik sosyolojiyi, tanımlamak ve savunmak olduğunu belirten Turner’a göre, klasik sosyoloji, (ulusal) toplumu değil “toplumsal”ı tanımlamaya çalışır ve bu kendini yeniden tanımlamaya ihtiyaç duymaksızın global fenomeni ele alabilir. “Doğa”ya karşı olarak “toplumsal” anlamak ve tanımlamak arayışı, açıklamaların eleştirel bir biçimde yapılması gibi klasik sosyoloji geleneğini karakterize eden özelliklere dikkat çeken Turner, bu bağlamda klasik sosyolojinin “toplum”un değil, “toplumsal”ın sistematik çalışmasını içerdiğini ve bu yüzden de geleneğin akışlar, ağbağlar gibi yeni açıklamaları takip eden yaklaşımlar tarafından inkar edilemeyeceğini savunur. Bu anlamda sosyoloji zaten kürselleşme hakkındaki tartışmalarda, ulusal toplumun değil, toplumsalın çalışması anlamına geldiği için söz sahibidir ve toplumsal her zaman ahlaki bir alan olduğu için sosyoloji de daima kozmopolitanizmin çalışılmasına ve ilerletilmesine doğrudan katkıda bulunabilir.⁷¹⁶ Keza Calhoun’a göre de ulus, kimlik gibi kavramlar, eleştirilen

⁷¹⁵ Poggi, G. (2013). Klasikler için alternatif bir gerekçe (çev. O. Baş), S.P. Turner (Editör). *Sosyal teori ve sosyoloji*. (İkinci Baskı). İstanbul: Küre Yayınları, 49-50.

⁷¹⁶ Turner, Bryan S. (2006). Classical sociology and cosmopolitanism: a critical defence of the social. *The British Journal of Sociology*. 57(1), 134-5.

tüm yönlerine rağmen, terk edilmesi oldukça güç birimlere işaret ederler. Çünkü bunlar her şeyden önce, dünyaya ilişkin somut gözlemlerimizi önceden biçimlendirme ve modern farklılıklar fikrinin temel boyutlarını oluştururlar. Diğer taraftan bu kavramlar, klasiklerden miras alınan sosyolojik düşünce ile iç içe geçmiş bir durumda bulunmaktadır. Nihayetinde, “farklılıklar dünyası ile ilgili, farazi toptancı anlayışımızın dayanak noktasını” oluşturmaktadırlar. Bu ise Calhouna göre bizi, problemleri çıkartan ve onları çözen “bir toplumsal-tarihsel süreç” içinde konumlandırır.⁷¹⁷

⁷¹⁷ Calhoun, C. (2013). Kimin klasikleri? Hangi okumalar? Sosyolojik teorinin şekillenmesinde yorum ve kültürel farklılık, (çev. Y. Uğur) S.P. Turner (Editör). (içinde) *Sosyal teori ve sosyoloji*. (İkinci Baskı). İstanbul: Küre Yayınları, 98.

SONUÇ

Ulus-devlet toplum ilişkisinin sosyal bilimdeki yerinin tartışıldığı bu tez, ulus-devlet ve toplum ilişkisi ile bu ilişkinin metodolojik açıklayıcı problemi, her ne kadar küreselleşme tartışmalarına çok şey borçluysa da yalnızca bu tartışmalar bağlamında değerlendirilmemesi gerektiğini iddia etmektedir. Ulus-devlet ve toplum ilişkisini küreselleşme tartışmalarının içine hapsetmek, sosyal teorinin kendine dair bir iç sorgulaması olarak ulus-devlet problemini çok daha geniş bir perspektifte tartışma imkanını zayıflatmaktadır. Bunun yerine ulus-devletin sosyal teorideki anlamını ve açıklayıcılığını, modernite ve milliyetçilik ilişkisi bağlamında ve sosyal bilimin kurumsallaştığı süreçte ulus-devletle kesiştiği uğrakların da dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiği savunulmuştur.

Çalışmada hem sosyal bilimde hem de sosyal teoride oldukça yaygın bir biçimde bulunan ulus-devlet toplum çakışması ya da özdeşliğinin esasında müphem bir kurgu olarak toplum düşüncesine kaynaklık eden referanslar ile ilgili olduğu savunulmuştur. Çalışmada iddia edildiği gibi bu özdeşlik üç temel tema ile ilişkilidir. Ulus-devlet ile paylaştığı ortak “mekan”, ona kimliğini veren “milliyetçilik” ve sosyal bilimlerin disiplinler ayrımına kaynaklık eden siyaset/ekonomi ayrımı olarak sayılabilecek bu referanslar/temalar soyut toplum kavrayışını somutlaştırmaktadırlar. Kapitalizm ve modernleşmenin kesişme noktasında hayat bulan ulus-devletin kurumsallaşması ile toplum adı verilen nesnenin doğuşu arasındaki mütakabiliyet toplumun neden ulus-devletin fiziki ve siyasal sınırları ile özdeşleştirildiğini dair tatmin edici bir açıklama sunmaz. Bu açıklama için her biri modernleşme ve kapitalizm ile ilişkili olan üç temaya başvurulması gerektiği iddia edilmiştir.

Bunlardan ilki liberal kavrayışta hakim olan ve devlet ile ekonominin birbirini özerk olduğu düşüncesi üzerine şekillenen toplumsal gerçekliğin parçalanmasıdır. Bu parçalanmışlığın sosyal bilimdeki karşılığı nomotetik sosyal bilimlerin toplumu, siyaseti ve ekonomiyi ayrı birer çalışma konusu haline getirerek birbirinden ayırmasıdır. İnterdisipliner çalışmalara rağmen yaygın eğilim toplumsal hakikatin sosyoloji, siyaset bilimi ve iktisat disiplinleri arasındaki bir işbölümünün sonucu olarak paylaşılması yönündedir. Bu disiplinler ayrıma dayanan işbölümünün

kurumsallaşması ise nihayetinde büyük ölçüde devletin – ulus-devletin- desteği ile sağlanmıştır. Sosyal bilim ile ulus-devlet arasındaki ilişki asla basit bir belirlenim ilişkisi olarak değerlendirilmese de sosyal bilimin kurumsallaşmasında devletin rolü oldukça etkin olmuştur. Tarihsel süreç dahilinde değerlendirildiğinde sosyal bilimin, bilim devriminin yönteminin toplumsala dair olanı da açıklayacağı inancını paylaştan pozitivist yoruma eşlik eden süreç dahilinde 19. yüzyılda alternatif disiplin arayışlarını sonlandırarak farklı yöntem ve bakış açısına sahip nomotetik -iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi- sosyal bilimlerle idiografik sosyal bilimlerle -tarih ve antropoloji- olarak şekillenmiş olduğu söylenebilir. Bu bölünme liberal toplum tahayyülünün bir tezahürü olarak pazar-devlet-sivil toplum ayrımının nomotetik bilimlerdeki karşılığı olarak iktisat-siyaset bilimi-sosyoloji ayrımını içerir ki bu durum aslında toplumsal gerçekliği tanımlayan kategorilerin birbirinden bağımsız olarak var oldukları iddiasını da taşır. Bilimler arası işbirliği ya da işbölümü olarak addedilebilecek bu paylaşım, toplumsal gerçekliğin farklı düzeylerde algılanmasına ilişkin ciddi bir problemi içermesinin yanı sıra varsayımsal uzam perspektifi ile özellikle nomotetik sosyal bilimlerin kendi disiplinel alanlarını meşrulaştırdıkları bağlamı da kuvvetlendirir. Bu noktada ilk kısımda yaptığımız toplum tartışmasına tekrar dönmek gerekmektedir. Toplum ile ulus kavramlarının genel kullanımları arasındaki semantik uyuma başta olmak üzere, toplum imgesinin örtük bir biçimde ulus-devlet olarak var sayılması, toplumun bir kavram olarak kullanılışlığı başta olmak üzere bir dizi önemli tartışmayı beraberinde getirmektedir. Bu tip bir toplum kavramsallaştırmasının yeniden üretilmesinde sosyal bilimin işlevi önemli bir sorun olarak durmaktadır. Bu anlamda sosyal bilim ile ulus-devlet arasındaki özgül ilişkinin tarihsel ve kuramsal açıdan söz konusu bağlamda yeniden değerlendirilmesinin gerekmektedir.

İkinci tema mekan sorunu ile ilişkilidir. Modern ulus-devletin temel özelliklerinden olan ülkesellik, yalnızca devleti tanımlayan bir özellik olarak kavranmaz. Aynı zamanda toplumun da sınırlarını çizen ve bu sınırlar dahilindeki tüm ilişkileri kapsayabilecek bir “kap” olarak da işlev gören bir özellik olarak tezahür eder. Teritoryal tuzak, devlet merkezilik ve gömülü devletçilik eleştirilerine de kaynaklık eden bu teritoryal sınırlamadır. Metodolojik milliyetçilik de toplumun bir kap olarak tasavvur edildiği ve analizlerin ulus-devleti de ifade eden bu kap içinde gerçekleştirildiği bir sosyo-bilimsel varsayım ile ilişkilidir. Bu varsayım bu çalışmada

iki bağlamda ele alınmıştır. Bunlardan birincisi ilk modernlik çağı sosyolojisinin büyük ölçüde üstüne kurulduğu toplumun kap teorisi anlayışının eridiğini vurgulayan ve başta Beck olmak üzere bir dizi sosyal bilimci tarafından ileri sürülen görüştür. Toplum fikrinin yalnızca ulus-devlete uygulanabileceği iddiası üzerine şekillenen ilk görüş, sosyal bilimi de bu bağlamda tanımlamaktadır. Beck, bugünün dünyasını anlamakta yetersiz bulunan bu anlayış yerine, tüm kavramların, ulus-devlet ile olan bağlantısından arındırılıp yeni baştan tanımlanacağı bir sosyal bilim için çağrıda bulunmaktadır. Bu görüşün karşısında ise metodolojik milliyetçilikten kaynaklanan problemlerin özellikle klasik sosyal teoriye içkin bir var sayımdan kaynaklanmadığını ve bu sorunu aşma arayışının da yine mevcut sosyal teori içinde yapılması gerektiğini savunan görüşler yer almaktadır. Bu noktada tartışma, ulus-devletin metodolojik açıklayıcılığı tartışması bağlamında sosyal teori ve bilimin kendi öz eleştirisi için de önemli bir imkan sunmaktadır.

Üçüncü tema ulus-devlet, toplum ve sosyal bilim kavrayışımızdaki görünmez milliyetçilik anlayışı üzerinedir. Modern ulus-devletin teritoryal karakteri esasında salt bir fiziki sınır çizmez. Bunun da ötesinde toplum olarak adlandırılan nesneye milliyetçilik dolayısıyla siyasi ve toplumsal bir kimlik de kazandırır. Oysa hakim yoruma göre hem batılı sivil liberal gelenek hem de Marksist teori, milliyetçiliğin marjinalleştirilmiş bir tasvirini çizerek ötekileştirirken, özellikle liberal siyaset felsefesine mündemiç bir siyasal ulus nosyonu üzerinden milliyetçilik olarak addettiği şeyler olmaksızın ideal bir toplum kavramsallaştırması sunar. Oysa Billig'in *banal milliyetçilik* olarak nitelendirdiği milliyetçilik biçimi, klasik milliyetçilik tasavvurundan daha farklı ve geniş bir gerçekliğin varlığına işaret etmektedir. Kamusal ve özel yaşamlarda ilk bakışta fark edilmeyen birçok veçhesi bulunan bu gerçeklik, milliyetçiliğin- milliyetçilikle doğrudan ilişkilendirilmeyen- değişik biçimlerine ve bunun bireyleri olduğu kadar toplumu tanımlama potansiyeline de dikkat çeker. Bu çalışma, milliyetçiliği, var sayıldığından daha geniş bir bağlamda yeniden değerlendirme arayışının sosyal teori ve bilimde ulus-devletin metodolojik açıklayıcılığı problemi açısından da bir imkan taşıdığını iddia etmiştir. Çok farklı boyutları olan ve değişik düzeylerde araştırılması mümkün olan söz konusu imkan bu çalışmada iki alan dahilinde sürdürülmüştür. Bunlardan ilki sosyal teori geleneği içinde ulus-devlet, toplum ve milliyetçiliğin nasıl anlaşılmakta olduğudur. Özellikle metodolojik milliyetçilik olarak adlandırılan ve teorinin nesnesi olarak addedilen

toplumun aslında ulus-devletin sınırları dışında tahayyül edilmesi mümkün olmayan bir yapıyı var saydığı iddiasını içeren tartışma, bilhassa klasik sosyal teoriye dair güçlü bir eleştiri getirmektedir. Buradaki temel mesele başta Durkheim olmak üzere klasik ve modern sosyal teorinin- ve hatta modern sosyal teorinin bir parçası olan milliyetçilik kuramlarının- metodolojik milliyetçiliğin yeniden üretimine ne ölçüde katkıda bulunduğu ya da üretimine ne ölçüde katkı sağlamadığı-hatta engel olduğu-sorusudur. Bu sorunun etrafında yapılan tartışma iki farklı yaklaşımı barındırmaktadır. Bir tarafta başta Beck olmak üzere farklı isimlerce savunulan ve klasik sosyal teori geleneğini, ulus-devlet konteksine bir biçimde bağımlı olduğu için artık işlevsiz gören yaklaşımı yer alır. Diğer tarafta ise özellikle sosyoloji disiplini bağlamında sosyal bilimin amacının ve referans noktasının ulusal toplum ya da ulus-devlet toplumu değil, “toplumsal” olanın kendisi olduğu ve başta klasik sosyal teorinin kurucu isimleri olan Marx, Durkheim, Weber, Tönnies gibi düşünürlerin çalışmaları olmak üzere sosyal teorinin her zaman kozmopolitizmi içerdiğini savunan yaklaşım yer almaktadır. Bu sorunun her bir teorisyen açısından layıkıyla yanıtlanması bu çalışmanın kapsam ve sınırlarının çok ötesinde olmakla beraber, var olan genel yorumlar göz önünde bulundurulduğunda, sosyal teori ve sosyal bilimin bu açıdan da yeniden değerlendirilmeye ihtiyaç duydukları açıktır. Diğer taraftan milliyetçiliğin özellikle liberal bir yorum bağlamında gözlerden gizlenmiş bir versiyonu, milliyetçilikle ilişkilendirmediğimiz birçok alanda mevcuttur. Spesifik tartışma konusu bağlamında problem sosyal bilimin ne ölçüde bu versiyondan etkilenmiş ve hatta onun taşıyıcısı olduğu sorunudur. Sosyal bilime getirilen en önemli eleştiri, modern ulus-devletin doğuşu ile beraber gerçekleşen varlığını ne ölçüde bu kurumdan ayırabildiğidir. Klasik liberal teori için, sivil ve milliyetçiliğin ötesinde bir deneyimin sonucu olarak ortaya çıkan devlet kurgusu esasında milliyetçiliğin liberal bir yorumuna dayanan birçok özellik barındırmaktadır ki bu milliyetçiliğin gizlenmiş bir başka versiyonuna dikkat çeker. “Milliyetçiliğin marjinalleştirilmiş bir formunu yeniden üreten sosyal teori, özellikle devlet eliyle desteklenmiş bir milliyetçilik ve kendi tahayyülünün sınırlarını bir biçimde çizen ulus-devlet toplumu ile arasına mesafe koymayı başaramamış midir?” sorusunun yanıtı metodolojik milliyetçilik tartışmalarına işaret etmektedir.

Bu noktada önemli bir başka sorun da bu tartışmanın hangi düzeyde yürütüleceğidir. Zira nihayetinde ulus-devletler dahilinde var sayılan toplum anlayışı, sosyal bilimin analiz birimini de oluşturmaktadır. Bu husus tezde de tartışıldığı gibi “Ulus-devletin sosyo-bilimsel anlamda yeniden üretiminde sosyal bilimin işlevi ne?” sorusu ile ilişkilidir. Sorun basitçe sosyal bilimi finanse eden ve destekleyen ulus-devlet değildir. Böylesi bir bakış açısının vaaz ettiği kaba bir determinizm ilişkisi yerine, ulus-devlet sosyal bilim ilişkisinin tarihinin daima alternatif bakış açılarını da içinde barındırdığının bilincinde olarak anaakım (mainstream) geleneğe eleştirel bir yeni yorum kazandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu eleştiri çalışmada da vurgulandığı gibi şu güçlüğün farkındadır, metodolojik milliyetçiliğin Beck ve Sznaider’in vurguladığı gibi amprik bir bakış açısı tarafından reddi çok güçtür. Zira araştırma kategori ve prosedürleri bu bağlamda tanımlanmıştır. Bu durum ise metodolojik milliyetçilik tartışmalarını aşma yönündeki ampirik çabanın bu nedenlerle, transnasyonel çalışmalar gibi örnekler hariç olmak üzere çok fazla imkan vaad etmediğini göstermektedir. Ancak sosyal bilim ile ayrılmaz bir birlikteliği olan teori için aynı şey söylenemez. Teori açısından, ulus-devletin metodolojik açıklayıcılığı problemi yeni ve ihtiyaç duyulan tartışmaları başlatacak önemli bir potansiyele sahiptir.

KAYNAKLAR

- Agamben, G. (2001). *Kutsal insan*. (çev.İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 167.
- Agcan, M.A. (2014). Sosyal bilimler felsefesi ve uluslararası ilişkiler teorisi, E. Balta (Editör). *Küresel Siyasete Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları, 78.
- Agnew, J. (1994). The territorial trap: The geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy*, 1(1), 53-80.
- Ağaoğulları, M.A. (2010). *Ulus-devlet ya da halk egemenliği*. (İkinci Baskı). İmge kitabevi: Ankara, 354-6.
- Akal, C.B. (2005). *İktidarın üç yüzü*. (Üçüncü Baskı). Ankara: Dost kitabevi Yayınları, 41, 46-9.
- Akal, C.B. (2011). Bir devlet kuramı için giriş, C.B. Akal (Der.) *Devlet Kuramı*. Ankara: Dost Kitabevi, 19.
- Albrow, M. (1996). *The Global age*. Cambridge: Blackwell Publishers, 43.
- Alexander, J. (2013). Klasiklerin merkeziliği. S.P. Turner (Editör) *Sosyal Teori ve Sosyoloji*. (İkinci Baskı) (çev. O. Baş). İstanbul: Küre Yayınları, 42, 27.
- Anderson, B. (2011). *Hayali Cemaatler*. (Altıncı Baskı) (çev: İskender Savaşır) İstanbul: Metis Yayınları (Eserin orijinali 1983'te yayımlandı), 17-8, 21, 87.
- Antonsich, M. (2009). On territory, the nation-state and the crisis of the hyphen. *Progress in Human Geography*. 33(6), 789-806.
- Balibar, E. (2007). Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji, E. Balibar, I. Wallerstein (Der.) *İrk Ulus Sınıf*. (Dördüncü Baskı). (çev.N. Ökten). İstanbul, Metis Yayınları, 109-110, 113, 115, 108.
- Baran G.A. (2009). Postmodernizm, T. Erdem (Editör)*Feodaliteden küreselleşmeye*. (İkinci Baskı).Ankara: Lotus Yayınevi, 384.
- Barry, N. (2004). *Modern siyaset teorisi* (İkinci Baskı). (çev. M. Erdoğan, Y. Şahin). Ankara: Liberte Yayınları, 67.
- Bauman, Z. (1998). *Sosyolojik düşünmek*. (çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1996'da yayımlandı),18-9.
- Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*. (İkinci Basım). (çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Eserin orijinali 1998'te yayımlandı),21-2, 39-40, 66, 73.
- Beck, U. (2005). How not to become a museum piece. *The British Journal of Sociology*, 56(3), 335-343.

- Beck, U. (2011). *Risk toplumu*. (çev. K. Özdoğan, B. Doğan). İstanbul: İthaki yayınları (Eserin orijinali 1986'da yayımlandı), 56, 62, 356, 361, 363, 365.
- Beck, U. (2013). *Siyasallığın icadı*. (Üçüncü Baskı). (çev. Nihat Ülner). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1993'te yayımlandı), 65.
- Beck, U. and Levy D. (2013).Cosmopolitanized Nations: Re-imagining Collectivity in World Risk Society. *Theory, Culture & Society*, 30(2), 3-31.
- Beck, U., Sznaider, N. (2006). Unpacking cosmopolitanism for the social sciences: a research agenda, *British Journal of Sociology*, 57(1), 381-403.
- Beck, U. (2000). The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity. *British Journal of Sociology*, 51(1), 79-105.
- Beck, U. (2013). Why 'class' is too soft a category to capture the explosiveness of social inequality at the beginning of the twenty-first century. *The British Journal of Sociology*, 64(1), 63-74.
- Benhabib, Ş.(2006). *Ötekilerin hakları*. (çev. B. Akkıyal). İstanbul: İletişim Yayınları (Eserin orijinali 2004'te yayımlandı), 20-21.
- Berberoğlu, B. (2012). *Klasik ve çağdaş sosyal teoriye giriş*. (İkinci Baskı). (çev.C. Cemgil). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 33.
- Beriş, H.E.(2006). *Küreselleşme Çağında Egemenlik*. Ankara: Lotus Yayınevi, 53.
- Berlin, I. (2008). *Kirpi ile tilki.*, Murat Borovalı (Der.)(çev. M. Tunçay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Eserin orijinali 1997'de yayımlandı), 303-6.
- Berman, M. (2005). *Katı olan her şey buharlaşıyor*. (Dokuzuncu Baskı). (çev. Ü. Altuğ-B. Peker). İstanbul: İletişim Yayınları (Eserin orijinali 1982'da yayımlandı), 29-30.
- Billig, M. (2002). *Banal milliyetçilik*. (çev C. Şişkolar). İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 64-7.
- Birnbaum, P. (2010). Sosyolojik kuramlar ve milliyetçilik, A. Dieckhoff, C. Jaffrelot (Der.) *Milliyetçiliği yeniden düşünmek: kuramlar ve uygulamalar*. (çev. D. Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 103, 107, 110, 113-6, 120-3.
- Brenner N., Jessop B., Marin J. and MacLeod G.(Eds.) (2003). *State/Space*. Blackwell Publishing, 1-2.
- Brenner, N. (1999). Beyond state-centrism? Space, territoriality, and geographical scale in globalization studies. *Theory and Society*. 28, 39-78.
- Brenner, N. (2001). The Limits to scale? Methodological reflections on scalar structuration. *Progress in Human Geography*, 25(4), 591-614.

- Brown, C. and Ainley K. (2008). *Uluslararası ilişkileri anlamak*. (Üçüncü Baskı). (çev. A. Oyacıoğlu). İstanbul: Yayınodası (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 1-3.
- Brubaker, R. (2009). *Fransa ve Almanya'da vatandaşlık ve ulus ruhu*. (çev. V. Pekel). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.(Eserin orijinali 1992'de yayımlandı), 23.
- Buaman, Z. (2000). *Postmodernlik ve hoşnutsuzlukları*. (çev. İ.Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 277.
- Burke, P. (2005). *Tarih ve toplumsal kuram*. (Üçüncü Baskı). (çev. M. Tunçay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Eserin orijinali 1993'te yayımlandı), önsöz, 3-5, 6.
- Calhoun, C. (1999). Nationalism, political community and the representation of society: or why feeling at home is not a substitute for public space. *European Journal of Social Theory*. 2(2), 217-231.
- Calhoun, C. (2008). Yolcuların sınıf bilinci: var olan kozmopolitanizmin eleştirisi. U. Özkırmı (der) 21. *Yüzyılda milliyetçilik*. (çev. Y. Başkavak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı), 104.
- Calhoun, C.(2012). *Milliyetçilik*. (Üçüncü Baskı). (çev. B. Sütçüoğlu). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları (Eserin orijinali 1997'de yayımlandı), 1-3, 5-6, 22, 29, 37-9, 71, 92-6, 98-100, 102-3, 160-1.
- Calhoun, C.(2013). Kimin klasikleri? Hangi okumalar? Sosyolojik teorinin şekillenmesinde yorum ve kültürel farklılık (çev. Y. Uğur), S.P. Turner (Editör) *Sosyal Teori ve Sosyoloji*. (İkinci Baskı). İstanbul: Küre Yayınları, 98.
- Callinicos A. (2013). *Toplum kuramı tarihsel bir bakış*. (Altıncı Basım). (çev. Y. Tezgiden). İstanbul: İletişim Yayıncılık (Eserin orijinali 2007'de yayımlandı), 19, 32-7, 44-5, 56-9, 68-9, 109, 195, 444.
- Cangızbay, K. (2002). *Sosyolojiler değil sosyoloji*. (Üçüncü Baskı). Ankara: Ütopya yayınevi, 32-33, 34, 43.
- Castoriadis, C. (2013). *Toplum, imgeleminde kendini nasıl kurar?* Cilt 1(İkinci Baskı) (çev. H. U. Tanrıöver) İstanbul: İletişim yayınları. (Eserin orijinali 1975'te yayımlandı), 204, 261.
- Chatterjee P. (2008). Heterojen zamanda millet, U. Özkırmı (Der.) 21. *Yüzyılda milliyetçilik*. (çev. Y. Başkavak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.(Eserin orijinali 2003'te yayımlandı), 35-6, 38-9.
- Chernilo, D. (2006). Social theory's methodological nationalism: myth and reality. *European Journal of Social Theory*. 9(1):5-22.
- Chernilo, D. (2007). A social theory of nation state. London/New York: Routledge, 1-2, 11-3, 17-8, 21-2, 117-8.

- Chernilo, D. (2011). The critique of methodological nationalism: theory and history. *Thesis Eleven*. 106(1), 98-117.
- Cohen, L.C. and Arato, A. (2013). *Sivil toplum ve siyasal teori*. Ankara: Efil Yayınevi, (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı) 77-78.
- Colburn, F.D. (1988). Statism, rationality, and state centrism. *Comparative Politics*. 20(4), 485-492.
- Collins, R. and Makowsky, M. (2014). *Toplumsal keşfi*. (çev. ed. N. Oktik). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 92, 103.
- Connor, W. (1994). *Ethnonationalism: the quest for understanding*. New Jersey, West Sussex: Princeton University Press, 96-7.
- Cordellier, S. (1998). Giriş, J. Leca (Der.) *Uluslar ve milliyetçilikler*. (çev. S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı), 7.
- Çelebi, N. (2004). *Sosyoloji ve metodoloji yazıları*. Ankara: Anı Yayıncılık, (İkinci Baskı), 4-5.
- Çiftçi, A. (2003). Sosyal bilimlerde temel tartışmalar. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17, 3-28.
- Çiğdem, A. (2004). *Bir imkan olarak modernite Weber ve Habermas*. İstanbul: İletişim Yayınları, 72.
- Çiğdem, A. (2006). *Toplum: kavram ve gerçeklik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 7-8, 28-29, 46-7, 61, 102.
- De Meglio, M. (2007). Sosyal bilimler ve alternatif disiplin modelleri., R. E. Lee ve I. Wallerstein (Editörler) *İki kültürü aşmak*. (çev. A. Babacan). İstanbul: Metis yayınlar (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 79.
- De Wenden, C.W. (1998). Ulus ve yurttaşlık: hem rakip hem ortak. J. Leca (Der.) *Uluslar ve milliyetçilikler*. (çev. S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları, (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı), 39.
- Delannoi, G. (1998). Milliyetçilik ve ideolojik kataliz. J. Leca (Der.) *Uluslar ve milliyetçilikler*. (çev. S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları, (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı), 32.
- Delanty, G. and O'Mahony P. (2002). *Nationalism and social theory*. London: Sage Publications, 25, XV, X, XIII, 66, 58.
- Demir, Ö. (2009). *Bilim felsefesi*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Vadi Yayınları, 9, 80-81.
- Dieckhoff A. ve Jaffrelot, C. (2010). Giriş., A. Dieckhoff, C. Jaffrelot (Der.) *Milliyetçiliği yeniden düşünmek: kuramlar ve uygulamalar*. (çev. D. Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 13.

- Dieckhoff, A. (2010). Siyasal milliyetçiliğe karşı kültürel milliyetçilik mi? A. Dieckhoff, C. Jaffrelot (Der.) *Milliyetçiliği yeniden düşünmek: kuramlar ve uygulamalar*. (çev. D. Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları, 83-4, 89.
- Donnan, H. ve Wilson, T.M. (2002). *Sınırlar kimlik, ulus ve devletin uçları*. (çev. Z. Yaş). Ankara: Ütopya Yayınevi, 25, 27-8, 31-2.
- Durkheim, E. (2013). *Sosyolojik yöntemin kuralları*. (çev. C. Saraçoğlu) İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 185-6.
- Duverger, M. (1995). *Siyaset sosyolojisi*. (Dördüncü Baskı). (çev. Ş. Tekeli). İstanbul: Varlık Yayınları, 30-3, 36-7.
- Ekbladh, D. (2012). Fikir birliğinden krize., F. Fukuyama(Editör), *Ulus inşası*. (İkinci Baskı). (çev. H. Kaya). İstanbul: Profil Yayıncılık, 62-3.
- Elias, N. (2000). *Zaman üzerine*.(çev. V. Atayman). İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Eserin orijinali 1988, 1992), 132, 157.
- Ercan, F. (2001). *Toplamlar ve ekonomiler*. (İkinci Baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 218-21.
- Erdem, T. (2009). Modernleşme. (içinde) *Feodaliteden küreselleşmeye*.(ed. Tevfik Erdem). (İkinci Baskı). Ankara: Lotus Yayınevi, 99-101.
- Erözden, O. (1997). *Ulus-Devlet*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 47-50, 75.
- Escolar, M. (2003). Exploration, cartography and modernization of state. In Brenner N., Jessop B., Marin J., MacLeod G. *State/Space* Blackwell Publishing, 29-30.
- Evans, R.J. (1999). *Tarihin savunusu*. (çev. U. Kocabaşoğlu). Ankara: İmge Kitabevi. (Eserin orijinali 1997'de yayımlandı), 22-4, 214-5.
- Fay, B. (2012). *Çağdaş sosyal bilimler felsefesi*. (Üçüncü Baskı). (çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1996'te yayımlandı), 22.
- Feyerabend, P. (2014). *Yönteme karşı*. (İkinci Baskı). (çev. E. Başer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1975'te yayımlandı), 290, 321, 337-8.
- Fichter, J.N. (2012). *Sosyoloji nedir?* Ankara: Anı Yayıncılık (çev. N. Çelebi). 87-88.
- Fine, R. and Chernilo D. (2003). Classes and nations in recent historical sociology. G. Delanty, EF. Isin (Eds). *Handbook of historical sociology*. London: Sage, 236.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, toprak, nüfus*. (çev. F. Taylan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 2004'de yayımlandı), 12-13, 305-6.
- Fukuyama, F. (2012). *Ulus inşası ve kuramsal hafızanın iflası*. F. Fukuyama (Editör) *Ulus inşası*. (İkinci Baskı). (çev. H. Kaya). İstanbul: Profil Yayıncılık, 14-6.

- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin yorumlanması*. (çev. H. Gür). Ankara: Dost Kitabevi yayınları. (Eserin orijinali 1973'te yayımlandı), 264-7.
- Gellner, E. (2013). *Milliyetçiliğe bakmak*. (Beşinci Baskı). (çev. S. Coşar, S. Özertürk, N. Soyarak). İstanbul: İletişim Yayınları, 8.
- Gellner, E. (2013). *Uluslar ve ulusçuluk*. (Üçüncü Baskı). (çev. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan). İstanbul: Hil Yayın (Eserin orijinali 1983'te yayımlandı), 82-3, 93-96, 101, 111-2, 117, 122, 141.
- Giddens, A. (1999a). *Toplumsal kuruluşu*. (çev. H. Özel). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. (Eserin orijinali 1984'te yayımlandı), 9, 18-9, 161, 282.
- Giddens, A. (1999b). *İleri toplumların sınıf yapısı*. (çev.Ö. Baldık). İstanbul: Birey yayıncılık, 20, 341-2.
- Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (İkinci Baskı). (çev. C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları. (Eserin orijinali 1985'te yayımlandı), 11-2, 18-9, 29-30, 35-8, 45-9, 57, 131, 133-4, 159, 164, 215-6, 229, 239-40, 243-4, 278-9, 281-3, 287.
- Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve modern sosyal teori*. (çev. Ü. Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları, 82-3, 169, 198, 303, 373.
- Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları*. (Beşinci Baskı). (çev.E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1990'da yayımlandı), 17-9, 56, 59-60.
- Grande, E. (2006). Cosmopolitan political science. *The British Journal of Sociology*. 57(1). 87-111.
- Greenfeld, L.(1992). *Nationalism: five roads to modernity*. United States of America: Harvard University Press, 14, 18.
- Griffiths, M., O'Callaghan, T. ve Roach, S.C. (2013). *Uluslararası ilişkilerde temel kavramlar*. (çev. CESRAN). Ankara: Nobel Yayıncılık, 201.
- Gulbenkian Komisyonu (2000). *Sosyal bilimleri açın*. (çev. Ş. Tekeli). İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı), 12, 15-7, 22-3, 26-8, 34, 79-80.
- Habermas, J. (2009). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü*. (Sekizinci Baskı). (çev. T. Bora, M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1962'de yayımlandı), 60-1, 166.
- Habermas, J. (2011). *Sosyal bilimlerin mantığı üzerine*. (İkinci Baskı). (çev. M. Tüzel). İstanbul: Kabaalıcı Yayınevi. (Eserin orijinali 1982'de yayımlandı), 591.
- Habermas, J.(2013). *“Öteki” olmak “öteki”yle yaşamak*. (Yedinci Baskı). (çev. İ. Aka). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 1997'de yayımlandı), 14-6, 18.
- Hakli, J. (2001). In the territory of knowledge: state-centred discourses and the construction of society. *Progress in Human Geography*. 25(3), 403-422.

- Hall, A.H. (2008). Milletleri türdeşleştirmenin koşulları., U. Özkırımlı (Der.) 21. *Yüzyılda milliyetçilik*. (çev. Y. Başkavak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı), 23-5.
- Hardt, M. (2004). *Çokluk*. (çev:Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 11-2.
- Harvey, D. (1999). *Postmodernliğin Durumu*. (İkinci Baskı). (çev. S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları (Eserin orijinali 1990'da yayımlandı), 230-2.
- Held, D. (2008). Kozmopolitanizm: küreselleşmeyi evcilleştirmek., (çev. E. Sarıtaş). D. Held ve A. McGrew (Editörler) *Küresel dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınevi. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı), 609.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. ve Perraton, J. (2008). Küreselleşmeyi yeniden düşünmek. (çev. M. C. Çelebi.), D. Held ve A. McGrew (Editörler) *Küresel dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınevi. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı) , 88.
- Henry, J. (2009). *Bilim devrimi ve modern bilimin kökenleri*. (çev. S. Değirmenci). İstanbul: Küre Yayınları. (Eserin orijinali 2008'te yayımlandı), 104-5.
- Hobsbawn, E. (2001). *Tarih üzerine*. (İkinci Baskı). (çev. O. Akınhay). Ankara: Bilim Sanat Yayınları. (Eserin orijinali 1998'te yayımlandı), 33, 283. Hobsbawn, E. (1993). *1780'den Günümüze milletler ve milliyetçilik*. (çev. O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı), 23-5, 32-5, 45, 48, 51, 56-9.
- Hollinger, R. (2005). *Postmodernizm ve sosyal bilimler*. (çev. A. Cevizci). İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 14.
- Holloway, J. (2003). *İktidar olmadan dünyayı değiştirmek*. (çev. P. Sıral). İstanbul: İletişim Yayınları, 29.
- Holloway, J. ve Picciotto, S. (2004) Sermaye, kriz ve devlet (içinde) *Devlet tartışmaları*. (ed. S. Clarke). (çev. İ. Yıldız). Ankara: Ütopya Yayınevi, 141.
- Inglis, E. (2009). Cosmopolitan sociology and the classical canon: Ferdinand Tönnies and the emergence of global gesellschaft. *The British Journal of Sociology*. Vol: 60(4). 813-832.
- İnternet: Taylor, P.J. (2000). Metageographical Moments: A Geohistorical Interpretation of Embedded Statism and Globalization, <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb33.html> adresinden 20 Nisan 2015'de alınmıştır.
- Jaffrelot, C. (1998). Bazı ulus teorileri, J. Leca (Der.) *Uluslar ve milliyetçilikler*. (çev.S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı),54.
- Jaffrelot, C. (2010). Bir milliyetçilik kuramı için. , A. Dieckhoff, C. Jaffrelot (Der.) *Milliyetçiliği yeniden düşünmek: kuramlar ve uygulamalar*. (çev. D.

- Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 27-8, 31-2, 34-5, 37, 44-5, 54-5, 83-4, 89.
- Jessop, B. (2008). *Devlet teorisi*. (çev. A. Özcan). Ankara: Epos Yayınları, 19-20.
- Johnston, R.J. (2005). Territoriality, In Adam Kuper and Jessica Kuper (Eds) *The social science encyclopedia* Rotledge: London, New York, 1497.
- Jones, B. (2001). *Routledge encyclopedia of international political economy: entries A-F*. Taylor & Francis, 432.
- Kadioğlu, A. (2012). Vatandaşlık: kavramın farklı anlamları, A. Kadioğlu (Editör.) *Vatandaşlığın dönüşümü*. (İkinci baskı). (çev. C. Cemgil). İstanbul: Metis yayınları, 22.
- Kapani, M. (1997). *Politika bilimine giriş*. (Dokuzuncu Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi, 23, 26.
- Karabulut, T. (2014). Yurttaşlığın krizini yeniden düşünmek: liberal milliyetçilik ve anayasal yurtseverlik kuramları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt 69(4), 871-890.
- Kaygusuz, Ö. (2014). Egemenlik ve Vestfalyan düzen, E. Balta (Editör) *Küresel siyasete giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları, 43.
- Keat, R ve Urry, J. (1994). *Bilim olarak sosyal teori*. (çev. N. Çelebi). Ankara: İmge Kitabevi, 179.
- Kohn, H. (1965). *Nationalism, its meaning and history*. Florida: Robert E. Krieger Publishing Company, inc., 29-30.
- Koselleck, R. (2013). *Kavramlar tarihi politik ve sosyal dilin semantiği ve pragmatikliği üzerine araştırmalar*. (İkinci Baskı). (çev. A. Dirim). İstanbul: İletişim Yayınları, (Eserin orijinali 2006'da yayımlandı), 89, 101-2, 176.
- Köker, L. (2013). *İki farklı siyaset*. (İkinci Baskı). Ankara: Dipnot Yayınları, 29, 43.
- Kymlica, W. (1998). *Çokkültürlü yurttaşlık*. (çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı), 39.
- Lacher, H. (2003). Putting the state in its place: the critique of state-centrism and its limit. *Review of International Studies* vol. 29 (4), 521-541.
- Leca, J. (1998). Neden söz ediyoruz? J. Leca (Der.) *Uluslar ve milliyetçilikler*. (çev. S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin orijinali 1995'te yayımlandı), 16.
- Lee, R.E. ve Wallerstein, I. (2007). Giriş: İki kültür. R. E. Lee ve I. Wallerstein (Editörler) *İki kültürü aşmak*. (çev. A. Babacan). İstanbul: Metis yayınları. (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 9-14.

- Lefebvre, H. (2003). Space and the state. In Brenner N., Jessop B., Marin J., MacLeod G. (Eds) *State/Space*. Blackwell Publishing, 84-85.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın üretimi*. (İkinci Baskı). (çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık, 61.
- Lewellen, T. (2011). *Siyasal antropoloji*. (çev. A. E. Koca). Ankara: Birleşik Yayınevi, 259.
- Lewis, M. W. and Wigen, K.E. (1997). *The myth of continents:a critique of metageography*. University of California Press, ix.
- Liakos, A. (2008). *Dünyayı değiştirmek isteyenler, ulusu nasıl tasavvur ettiler?* (çev. M. Erol). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 15, 59-60, 79, 83-4.
- Lipson, L. (2005). *Siyasetin temel sorunları*. (çev. F. Yavuz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 330-31.
- List, F.(2010). Politik ekonominin ulusal sistemi, A. Alatl (Der.) *Batı'ya yön veren metinler*. İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya Meslek Yüksek Okulu, 1469.
- Luhmann, N. (1992). The concept of society. *Thesis Eleven*, 31, 67-80.
- Luhmann, N. (2002). *Refah devletlerinin siyaset teorisi*. (çev. M. Beyaztaş.) İstanbul: Bakış Yayınları. (Eserin orijinali 1980'de yayımlandı), 20.
- Lyotard, J.F. (2014). *Postmodern durum*. (İkinci Baskı). (çev. İ. Birkan). Ankara: Bilgesu Yayıncılık. (Eserin orijinali 1967'de yayımlandı), 35, 16, 63-5, 74, 27.
- Macionis, J.J. (2013). *Sosyoloji*. (çev. ed. V. Akan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 88.
- Mann, M. (1994).The autonomous power of the state: its origins, mechanisms and results. In Brenner N., Jessop B., Marin J., MacLeod G. (Eds) *State/Space*. Brenner N., Jessop B., Marin J., MacLeod G.) Blackwell Publishing, 64.
- Mann, M. (2008). Küreselleşme ulus-devletin yükselişine son mu verdi? (çev. C. Boyraz). D. Held ve A. McGrew (Editörler) *Küresel dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınevi. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı), 164.
- Mann, M. (2012). *İktidarın tarihi*. Cilt II. (çev. A. R. Güngen vd.). Ankara: Phoenix Yayınevi, 9-11.
- Marshall, G. (2014). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay, D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. (Eserin orijinali 1994'te yayımlandı), 21, 74, 332, 395, 666-7, 732.
- Martins, H. (1974). Time and theory in sociology. (ed. Jon Rex.). *Approaches to Sociology. An introduction to major trends in British sociology*. London & Boston: Routledge & Kegan Paul, 276-7.

- Marx, K., ve Engels, F. (2003). *Komünist parti manifestosu*. (İkinci Baskı). (çev. C. Karakaya). İstanbul: Sosyal Yayınları. (Eserin orijinali 1848'de yayımlandı), 93.
- Mayhem, L. (1971). *Society: institutions and activity*. Illinois: Scott, Foresman and Company, 4.
- Mielants, E. (2007). Tepki ve direniş: doğa bilimleri ve beşeri bilimler. R. E.Lee ve I. Wallerstein (Editörler) *İki kültürü aşmak*. (çev. A. Babacan). İstanbul: Metis yayınlar. (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 51.
- Norris, P. (2008). Küresel yönetim ve kozmopolit vatandaşlar. (çev. B. Özçelik). D. Held ve A. McGrew (Editörler) *Küresel dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınevi. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı), 340.
- Nowotny, H. (1991). Knowledge for certainty: poverty, welfare institutions and the institutionalization of social science. In P. Wagner, B. Wittrock, R. Whitley (Eds.) *Discourses on society*. Kluwer Academic Publishers, 23, 39, 25.
- Outhwaite, W. (2006). *The Future of Society*. Oxford: Blackwell Publishing, 1-2, 4, 57-59.
- Özbudun, S., Şafak B. ve Altuntek, N.S. (2007). *Antropoloji*. (İkinci Baskı). Ankara: Dipnot yayınları, 10-11, 18-34, 381, 396.
- Özkırımlı, U. (2008). Giriş, U. Özkırımlı (Der.) *21. Yüzyılda milliyetçilik*. (çev. Y. Başkavak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı), 3.
- Özkırımlı, U. (2010). *Milliyetçilik üzerine güncel tartışmalar*. (çev. Y. Başkavak). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 89.
- Özkırımlı, U. (2013). *Milliyetçilik kuramları*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 12-4, 46-7, 55.
- Özlem, D. (2002). *Kavramlar ve tarihleri I*. Ankara: İnkılap Kitabevi, 267-70, 275, 278-81.
- Özyurt, C. (2009). *Toplumu yeniden düşünmek: kozmopolitizm ve çokkültürlülük*. VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ekim 2009, "Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar", 6. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı. Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın. 58-86.
- Painter, J. (2005). State: Society. *Spaces of geographical thought: deconstructing binaries*. (ed. P. Cloke and R. Johnston). London: Sage, pp. 42-60.
- Pendenza, M. (2014). *Classical sociology beyond methodological nationalism*. (ed) Brill Academic Publishers, 3-9.
- Pierson, C. (2014). *Modern devlet*. (İkinci Baskı). (çev. N. Kutluğ, B. Erdoğan). İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi, 22-23.

- Poggi, G. (1991). *Çağdaş devletin gelişimi*. (çev. Ş. Kut, B. Toprak). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları. (Eserin orijinali 1978'de yayımlandı), 31, 100-101.
- Poggi, G. (2013). Klasikler için alternatif bir gerekçe. (çev. O. Baş). S.P. Turner (Editör) *Sosyal teori ve sosyoloji*. (İkinci Baskı). İstanbul: Küre Yayınları, 49-50.
- Poulantzas, N. (2006). *Devlet, iktidar ve sosyalizm*. (çev. T. Ilgaz). Ankara: Epos Yayınları. (Eserin orijinali, 1979'da yayımlandı), 104, 109.
- Pries, L. (2005). Configurations of geographic and societal spaces: a sociological proposal between 'methodological nationalism' and the 'spaces of flows'. *Global Networks* 5(2),167-190.
- Reis, E. (2004). The lasting marriage between nation and state despite globalization, *International Political Science Review*, 25(3), 251-257.
- Resnick, P. (2010). Kozmopolitizm ve milliyetçilik. ., A. Dieckhoff, C. Jaffrelot (Der.) *Milliyetçiliği yeniden düşünmek: kuramlar ve uygulamalar*. (çev. D. Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı),316-8.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş sosyoloji kuramları ve klasik kökleri*. (çev. I. E. Howison). Ankara: De Ki Basım Yayım, 194, 225.
- Roger, A. (2008) *Milliyetçilik kuramları*. (çev. A. U. Kılıç). İstanbul: Versus Kitap. (Eserin orijinali 2001'de yayımlandı), 11, 39, 69, 75-7, 86, 282-83.
- Rosenau, P.M.(1998). *Post-modernizm ve toplum bilimleri*. (çev. T. Birkan). Ankara: Ark, 111-112, 31-32, 26, 11-2, 128.
- Rosenberg, J. (2008). Küreselleşme kuramının sorunu. (çev. M. C. Çelebi). D. Held ve A. McGrew (Editörler) *Küreselleşmeyi yeniden düşünmek. Küresel dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınevi. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı), 120.
- Sarıca, M. (1987). *100 soruda siyasi düşünce tarihi*. (Beşinci Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi, 60.
- Savran-Acar, G. (2003). *Sivil toplum ve ötesi*. (İkinci Baskı). İstanbul: Belge Yayınları, 33.
- Schiller, N. G. (2005). Transnational social fields and imperialism. *Anthropological Theory*, 5(4), 439-461.
- Schiller, N. G., Çağlar, A. and Guldbrandsen, T.C. (2006). Beyond the ethnic lens: locality, globality, and born again incorporation. *American Ethnologist*, vol 33(4), 612-633.
- Schnapper, D. (2005). *Öteki ile ilişki*. (çev. A. Sönmezay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 1998'de yayımlandı), 2, 9-10, 15, 69, 234, 289-90, 387, 431-2, 439.

- Skey, M. (2009). The national in everyday life: a critical engagement with Michael Billig's thesis of banal nationalism. *The Sociological Review*. 57(2). 331-346.
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve toplumsal devrimler*. (çev. S.E. Türközü). Ankara: İmge Kitabevi, 332.
- Slater, D. and Ritzer, G. (2001). Interview with Ulrich Beck. *Journal of Consumer Culter*. 1(2). 261-277.
- Smith A. D. (1983). Nationalism and classical social theory. *The British Journal of Sociology* 34(1), 19-38.
- Smith A.D. (2010). Milli kimlik. (Altıncı Baskı). (çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1991'de yayımlandı), 18-9, 24-5, 35, 42, 69-70.
- Smith A.D. (2013). Milliyetçilik. (çev. Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Atıf Yayınları.
- Stremlin, B. (2007). Otoritenin kuruluşu: modern dünyada bilimin yükselişi. R. E.Lee ve I. Wallerstein (Editörler) *İki kültürü aşmak*. (çev. A. Babacan). İstanbul: Metis yayınlar. (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı), 25-6.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*. (İkinci Baskı) (çev. O. Akınhay). Ankara: Bilim Sanat Yayınları. (Eserin orijinali 1998'te yayımlandı), 49-51, 84, 105-6, 154-156, 183, 191.
- Taylor, C. (2006). *Modern toplumsal tahayyüller*. (çev. H. Koyukan). İstanbul: Metis Yayınları, 112.
- Taylor, G. (2010). *The New Political Sociology* New York, Hampshire: Palgrave Macmillan, 55, 57.
- Taylor, P.J. (1997). The crisis of boundaries: towards a new heterodoxy in the social sciences. *Journal of Area Studies*. 5(11), 32-43.
- The Blackwell dictionary of modern social thought* (2006).William Outhwaite (Ed). Oxford: Blackwell, 640-1.
- Thompson, J.B. (2008). iletişim küreselleşmesi. (çev. B. Özçelik). D. Held ve A. McGrew (Editörler) *Küresel dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınevi. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı), 295.
- Tilly, C. (2001). *Zor sermaye ve Avrupa devletlerinin oluşumu*. (çev. K. Emiroğlu). Ankara: İmge Kitabevi. (Eserin orijinali 1990'da yayımlandı), 18, 26-30, 34-31, 40-41, 61, 69.
- Tolan, B. (1996). *Toplum Bilimlerine Giriş*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Adım Yayıncılık-Murat Kitap ve Yayınevi, 24-5, 28.
- Tomlinson, J. (2013). *Küreselleşme ve kültür*. (çev. A. Eker). (İkinci Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 270-272.

- Tonkiss, F. (2012). Sivil/Siyasal. (çev. E. Koca)., Jenks C.(Editör) *Temel sosyolojik dikotomiler*. (çev. ed. İ. Çapçioğlu). Ankara: Birleşik Yayınevi. (Eserin orijinali 1998'te yayımlandı), 339.
- Touraine A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. (Dördüncü Baskı). (çev. H. Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı), 13-14.
- Touraine A. (2003). Sociology without societies. *Current Sociology*. 51(2), 123-131.
- Turner, B. S. (2006). Classical sociology and cosmopolitanism: a critical defence of the social. *The British Journal of Sociology*. 57(1), 133-152.
- Türküne, M. (2005). *Siyaset*. (Üçüncü Baskı). Ankara: Lotus Yayınevi, 637.
- Urry, J. (2000). *Sociology beyond societies*. London New York Routledge, 2, 6-9.
- Vergin, N. (2008). *Siyasetin sosyolojisi*. (Altıncı Baskı). İstanbul: Doğan Kitap, 239.
- Wagner, P. (1996). *Modernliğin sosyolojisi özgürlük ve cezalandırma*. (çev. M. Küçük). İstanbul: Sarmal Yayınevi. (Eserin orijinali 1994'de yayımlandı), 55, 68-70, 86-7, 115-6, 126-127, 156-158,256-7.
- Wagner, P. (2001). *A history and theory of the social sciences*. London: Sage Publication, 129-131, 133-4.
- Walby, S. (2003). The myth of the nation-state: Theorizing society and politics in a global era. *Sociology*, 37(3), 529-546.
- Wallerstein, I. (1998). The time of space and the space of time: the future of social science. *Political Geography*. 17(1), 71-82.
- Wallerstein, I. (2003). *Bildiğimiz dünyanın sonu*. (çev. T. Birkan). (İkinci Baskı). İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin orijinali 1999'da yayımlandı), 153-4, 172.
- Wallerstein, I. (2007). *Avrupa evrenselciliği*. (çev. A. U. Kılıç). İstanbul: bgst yayınları. (Eserin orijinali 2006'da yayımlandı), 10-11.
- Wallerstein, I. (2007). Bağımsızlık sonrası siyah Afrika'da toplumsal çatışma: yeniden değerlendirilen ırk ve statü grubu kavramları, E. Balibar, I. Wallerstein (Der.) *İrk ulus sınıf*. (çev.N. Ökten). (Dördüncü Baskı). İstanbul, Metis Yayınları, 225.
- Wallerstein, I. (2013). *Sosyal bilimleri düşünmemek*. (İkinci Baskı). (çev. T. Doğan). İstanbul: bgst Yayınları., 28-30, 60, 63-4, 222-3, 243, 245, 247-8.
- Weber, M. (1998). *Sosyoloji yazıları*. (İkinci Baskı). (çev. T. Parla). İstanbul: İletişim Yayınları, 256-7.
- Williams, R. (2012). *Anahtar sözcükler*. (çev. S. Kılıç). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 1976'da yayımlandı), 353-5.

- Wimmer A. and Schiller N.G. (2002). Methodological nationalism and the study of migration. *European Journal of Sociology*. 43(2), 217-240.
- Wimmer A. and Schiller N.G. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: an essay in historical epistemology. *International Migration Review*. 37(3), 576-610.
- Wood, E.M. (2003). *Kapitalizmin kökeni*. (çev. A. C. Aşkın). Ankara: Epos Yayınları. (Eserin orijinali 1999'da yayımlandı), 186-187.
- Yay, T. (2004). Avusturya iktisat okulunun tarihsel gelişimi ve metodolojisi. *Piyasa*, 11, 1-29.
- Yayla, A. (2002). *Liberalizm*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Liberte Yayınları, 153-154.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Bağbaşıoğlu, Tuğba
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 1980, Ankara
Medenihali : Evli
Telefon :0386 280 49 17
Faks :0386 280 40 73
e-mail :tbagbaslioglu@ahievran.edu.tr

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yükseklisans	Gazi Üniversitesi	2009
Lisans	Ankara Üniversitesi	2002

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2008	Ahi Evran Üniversitesi İ.İ.B.F.	Araştırma Görevlisi

YabancıDil

İngilizce

GAZİ GELECEKTİR...

